

**KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM HITTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLA**

**A RELACIONÁLIS ETIKA HOZZÁJÁRULÁSA
A CSALÁDPASZTORÁCIÓHOZ**

**A KAZUÁLIS SZOLGÁLATOK LEHETŐSÉGEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A
NEMZEDÉKEK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK RENDEZÉSÉRE**

PhD értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Kiss Jenő

Kolozsvári Protestáns

Teológiai Intézet

Doktori Iskola vezetője:

Prof. Dr. Balla Péter

Károli Gáspár Református

Egyetem Hittudományi Kar

Készítette:

Fodorné Ablonczy Margit

református lelkipásztor-pedagógus-családterapeuta

Budapest, 2021.

Bevezetés:

A disszertáció megírására fordított négy esztendő alatt világosodott meg bennem, hogy már a teológiai tanulmányaim alatt is a család témájával foglalkoztam. Újra felfedeztem az évtizedek során felhalmozódott könyveket, cikkeket és tanulmányokat, mintha mindig is ezért gyűjtöttem volna. Ezért köszönettel tartozom minden tanáromnak, akik a teológiai, pedagógiai, családterápiás tanulmányaim során e három területen vezették kutakodásaimat, nyitogatták érdeklődésemet, gondolkodásra, elemzésre és az eredmények világos megfogalmazására segítettek.

Dolgozatom egyben tisztelgés szüleim kitartó munkája előtt, mellyel eredeti családjuk terheit, töréseit Istenbe vetett mély hittel, meggyőződéssel és sok évtized fáradhatatlan igyekezetével egy kiterjedt család és egy gyülekezet javára fordították.

A disszertáció kutatásai elsősorban hazai forrásokra és hazai helyzetekre vonatkoznak, és abból is merítenek, mert meggyőződésem, hogy a beláthatatlan mértékű mobilitás ellenére magyarul gondolkodunk és „magyarul hiszünk”. Az európai és a világ többi keresztyén egyházának elemzéseit, változásait mindig le kell fordítanunk lelki nyelvezetünkre és aktuális mai magyar helyzetünkre.

Az elmúlt két év nehezített egyházi és társadalmi helyzete a kutatás munkáját is beszűkítette: 2019 januárjában leégett a KRE HTK kollégiumi épülete, s a Ráday Könyvtár bezárt. 2020 márciusában a koronavírus miatt még azok a könyvtárak is bezártak, amelyeket addig el lehetett érni. Elévülhetetlen érdeme van a Kecskeméti Egyházközségi Könyvtár munkatársainak, hogy minden keresésemben készséggel segítettek. Munkám azonban még így elsősorban azokra az interneten is elérhető forrásokra, disszertációkra hivatkozik, melyek szélesítették látásomat.

Köszönet kis családomnak, akik nem lankadó lelkesedéssel hallgatták gondolataimat, s minden rendelkezésükre álló eszközzel segítették munkámat. nélkülük ez a dolgozat nem jöhetett volna létre.

Kiindulási pontok, a dolgozat szerkezete, tudományos megalapozása és beágyazása

Az alábbiakban egy rövid bevezetésben meghatározzuk a kutatás irányát, menetét és tartalmát mely egyben előre megadja a dolgozat szerkezetét. Ezt követően röviden leírjuk, hogyan helyezük el e kutatást a témával kapcsolatos tudományterületeken, ami főleg a vonatkozó szakirodalom használatában mutatkozik meg.

1. Az első kiindulási pontot az a teológiai és filozófiai antropológiai nézet és tényszerű megállapítás képezi, hogy az ember nem érhető meg egymagában, mert egy család, egy közösség meghatározó szövetében él, mely akkor is körülveszi, ha egymaga marad valamely helyzetben. Ez olyan szempontokat ad a pasztorációhoz, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az elvállaltanodó, sok korábbi értéket megkérdőjelező posztmodern világban továbbra is figyelniünk kell arra, hogy a lelkipásztorok és gyülekezetek ne csak az egyes ember megszólítására törekedjenek – ragaszkodva azokhoz az értékekhez, melyeket Isten Igéjéből megismerhettünk –, hanem ezt családjukra is kiterjedő szélességgel tegyék. A Bibliára tekinthetünk úgy, mint egy hatalmas „családtörténetre”, melyen belül a kisebb család és a gyülekezet is „Isten családja”, melynek tagjai az áldás ígéretének letéteményesei nemzedékről nemzedékre. *Ezért az első elvi alapvetésben az ember családban megélt valamikori és jelenlegi helyzetéről gondolkodunk azzal a kényszerű szűkítéssel, hogy elsősorban a magyar valóságot elemezzük.*

2. A második kiindulópontot az a megállapítás jelenti, hogy az egyes ember testi-lelki növekedésének feltételei szervesen kapcsolódnak a családi életciklusváltásokhoz. Így ezek az intergenerációs és transzgenerációs létezés legkiemelkedőbb momentumai. A nemzedékek együtt ünneplésének és a nemzedékek kapcsolatainak átrendeződésére különleges alkalmakat teremtenek maguk a kazuáliák. A család folyamatos mozgásban lévő, változó közösség, és a változásban fontos megálló a családi életciklusváltások, s az ezek köré szerveződött egyházi kazuális szolgálatok. Amellett érvelünk, hogy ezeket az alkalmakat „áron is meg kell venni”, és ebben közös felelősségük van a lelkipásztoroknak, családoknak és a gyülekezeteknek is. *A második elvi alapvetésben elsősorban dogmatikai-etikai vonatkozásban vizsgáljuk meg a kazuális szolgálatok közül azokat, amelyek a családi változások mentén fontosak. A házasságot, mert az Isten rendelése alapján egy új család létrejöttének alapja. A keresztes-konfirmáció alkalmát/alkalmait, mert ezek az Isten által kötött szövetségben értelmezik a családba érkező gyermek helyét, szerepét annak önállóvá válásáig. Majd a temetés kazuális szolgálatáról gondolkodunk el, amely egy ember életének végénél segíthet az elhunyt családjának átrendeződésében s az örökkévalóság hitének megerősítésében.*

3. A harmadik kiindulási pont a relacionális etikai gondolkodásmód hozzáadása a családszemléletű pasztorációhoz, mely segíti az embert egy család-rendszeren belül, hogy jobban értse ki mit adott kinek/kiknek a nemzedékek sorában. Hogyan járult/járulhat hozzá mások léteéhez s mit kapott tőlük. A családterápia és ezen belül is a relacionális etikai fogalmak és gondolkodásmód használata nagyon közel áll ahhoz, ahogyan a bibliai bizonyágtételben megjelennek a családról szóló üzenetek, s ahogyan a keresztyén teológiai megközelítés felmutatja az ember helyét és feladatát transzgenerációs összefüggésben. A relacionális fogalmak kerete konkretizálja, hogyan rendezhetjük egymással, s hogyan élhetjük meg Isten előtt a kapcsolatainkat.

Ezért a harmadik elvi alapvetésben kifejtjük, hogy ez a relacionális etika családterápiás szemléletmód hogyan szélesíti ki keresztyén lelkigondozói felelősségünket és gyülekezetépítési lehetőségeinket.

4. Negyedszer ezen összefüggések alapján állítjuk, hogy az elvekből gyakorlat következik, s a gyakorlat olyan változásokat indíthat el, melyek egész református egyházunkra hatással lesznek. Így a dolgozat további három fejezetében részletesen kerül kifejtésre a házasság, keresztség-konfirmáció és a temetés kazuális szolgálatának tárgyalása, elsősorban a prevenció, a támogatás a gyógyulás lehetőségeinek részletesebb vizsgálata. Pasztorálteológiai megfontolásokkal kezdjük fejtegetéseinket mindhárom fejezetben, majd a releváns relacionális etikai fogalmak kerülnek sorra, végül mindezek lehetséges gyülekezeti pasztorációs, ekkléziasztikai és liturgiai következményeit tárjuk fel, mint amelyek a családpasztoráció, gyülekezetépítés kiemelt jelentőségű alkalmai.

A dolgozat első három fejezetének három elvi alapvetése után kerül tehát sor a további három fejezetben a kutatások-tapasztalatok feldolgozására és konkrétabb kifejtésére.

Tartalomjegyzék:

ELVI ALAPVETÉS I.

A CSALÁD MAGYAR SZOCIOLÓGIAI ÉS VALLÁSSZOCIOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE CSALÁDTEOLÓGIAI ÚTKERESÉS

I. 1. A CSALÁD SZÓ JELENTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE

I. 1.1. A magyar család szó etimológiai értelmezése.....11

I. 1.2. A család szó jelentése és jelentősége.....13

I. 1.3. Az ún. 'keleti névsorrend', mint családi-nemzeti identitáshordozó.....	14
I. 2. HOGYAN VÁLTOZOTT A CSALÁD SZEREPE MAGYARORSZÁGON AZ ELMÚLT 100-150 ÉVBEN	
I. 2.1. A magyar családok helyzetének alakulása számokban.....	15
I. 2.2. A család feladatainak változása családszociológia-történeti megközelítésben.....	17
I. 2.3. A magyar családok helyzetének értelmezése az elmúlt 100-150 év változásai között...19	
I. 2.4. Vallásszociológiai láttelel a mai családokról.....	21
I. 2.5. A magyar lelkiállapot kutatások és a család szerepe.....	23
I. 2.6. A család a kapcsolódó humán tudományok meghatározó képviselői szerint.....	25
I. 3. A POSZTMODERN KOR HATÁSA A CSALÁDRA	
I. 3.1. Család a posztmodern értékrendben.....	28
I. 3.2. Generációk együttélése a posztmodern korban.....	29
I. 4. CSALÁDTEOLÓGIA	
I. 4.1. Katolikus családteológiai megfogalmazások.....	33
I. 4.2. Protestáns családteológiai megfontolások.....	34
I. 4.3. Magyar teológusok hozzájárulása a családteológiához.....	35
I. 4.4. A családteológia bibliai alapjai.....	37
I. 4.4.1. Az ember kapcsolatokra teremtett.....	38
I. 4.4.2. A családra vonatkozó parancsok és ígéretetek.....	39
I. 4.4.2.1. Család-háznép jelentősége és összefüggései	40
I. 4.4.3. Család-határokat védő parancsok.....	42
I. 4.4.3.1. Második parancsolat.....	43
I. 4.4.3.2. Negyedik parancsolat.....	43
I. 4.4.3.3. Ötödik parancsolat.....	45
I. 4.4.3.4. Hetedik parancsolat.....	48
ELVI ALAPVETÉS II.	
A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKHOZ KÖTHETŐ KAZUÁLIÁK TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE ÉS EKKLÉZIASZTIKAI JELENTŐSÉGE	
II. 1. CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOK	
II. 2. A KAZUÁLIÁK JELENTŐSÉGE A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKNÁL	
II. 2.1. A kazuáliák	56
II. 2.1.1. Kazuáliák, mint áron is megvett alkalmak.....	57

II. 2.1.2. A kazuális szolgálatot kérő emberek várakozása.....	59
II. 2.1.3. Kazuáliák, mint a gyülekezeti alkalmak.....	62
II. 2.1.3.1. A kazuáliák gyülekezeti alkalmi, az áldás alkalmi.....	62
II. 2.2. A családi életciklusváltásokhoz köthető kazuáliák.....	66
II. 2.2.1. A házasság teológiai értelmezése.....	66
II. 2.2.1.1. A házasságkötés vagy a megkötött házasság megáldása?.....	68
II. 2.2.1.2. A házassági eskü.....	69
II. 2.2.2. A keresztség-konfirmáció teológiai alapozása.....	71
II. 2.2.2.1. A keresztségről szóló bibliai tanítás.....	72
II. 2.2.2.2. Keresztyén dogmatörténeti összefoglaló a keresztségről	74
II. 2.2.2.3. Gyermekkeresztség – teológiai kérdésként.....	78
II. 2.2.2.4. Gyermekkeresztség gyakorlata és a konfirmáció.....	80
II. 2.2.2.5. A konfirmáció teológiai jelentősége.....	83
II. 2.2.2.6. A konfirmáció és az úrvacsora teológiai értelmezése.....	85
II. 2.2.3. A temetés szolgálatának teológiai értelmezése.....	86
II. 3. A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKHOZ KÖTHETŐ KAZUÁLIÁK EKKLÉZIASZTIKAI JELENTŐSÉGE	
II. 3.1. Az ekkléziasztika, mint gyakorlati teológiai tudomány.....	91
II. 3.2. A kazuáliák ekkléziasztikai jelentősége.....	95
ELVI ALAPVETÉS III.	
A RELACIONÁLIS ETIKA HOZZÁJÁRULÁSA A CSALÁD-PASZTORÁCIÓHOZ	
III.1. BÖSZÖRMÉNYI-NAGY IVÁN RÖVID ÉLETRAJZA.....	99
III. 2. A RELACIONÁLIS ETIKA MEGFOGALMAZÁSÁNAK ELMÉLETI HÁTTERE.....	101
III. 3. A KAPCSOLATI VALÓSÁG ÖT DIMENZIÓJA.....	105
III. 3.1. Az első dimenzió a <i>tárgyasított tények</i> világa.....	106
III. 3.2. A második dimenzió az <i>individuálpszichológia</i> világa.....	107
III. 3.3. A harmadik dimenzió a <i>tranzakcionális minták</i> rendszere.....	108
III. 3.4. A negyedik dimenzió a <i>jogos megfontolás etikája</i>	109
III. 3.5. Az ötödik, az <i>ontikus</i> dimenzió.....	112
III. 4. A RELACIONÁLIS ETIKA – PASZTORÁCIÓ, GYÓGYÍTÁS, GYÓGYULÁS	
III. 4.1. A kapcsolatai által meghatározott ember valósága.....	116

III. 4.2. Pasztoráció, mint magunkra találás a Másik által.....	117
III. 4.3. Pasztoráció a gyülekezet felelősségének közösségi terében.....	120
III. 4.4. Pasztoráció, mint a nemzedékek közötti kapcsolat gyógyulásának eszköze.....	122
IV. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN: HÁZASSÁG	
IV. 1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK.....	126
IV. 1.1. A lelkész szerepe a kazuális szolgálatokban.....	126
IV. 1.2. Lelkészházasságok jelentősége.....	127
IV. 1.3. Lelkészházasságok, lelkészcsaládok helye a gyülekezeti családok között.....	130
IV. 1.4. A lelkipásztor felhatalmazása a kazuális szolgálatokban.....	131
IV.1.4.1. A családok általi felhatalmazás összefüggései.....	131
IV.1.4.2. Az Istentől kapott felhatalmazás.....	132
IV.1.4.3. A gyülekezet felhatalmazása.....	133
IV. 2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI ALAPFOGALMAK BEVEZETÉSE A HÁZASSÁGGONDOZÁSBA	
IV. 2.1. Relacionális etikai alapfogalmak: Lojalitás.....	134
IV. 2.1.1. A vertikális lojalitás.....	136
IV. 2.1.2. Diszlojalitás.....	137
IV. 2.1.3. Horizontális lojalitás.....	138
IV. 2.1.4. Lojalitáskonfliktusok.....	139
IV. 2.1.5. Transzgenerációs lojalitás-mérlegek.....	141
IV. 2.1.6. Hasadt lojalitás.....	143
IV. 2.1.7. A szerzett lojalitás	144
IV. 3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI ÉS EKKLÉZISZTIKAI KÖVETKEZMÉNYEK	
IV. 3.1. Pasztorális lehetőségek a házassággondozásban.....	146
IV. 3.1.1. Felkészülés a házasság megáldására.....	146
IV. 3.1.2. Pasztorális lehetőségek: A családi múlt tisztázása.....	149
IV. 3.1.3. Kontextuális pasztoráció: Elismerés, mentesítés.....	151
IV. 3.2. Liturgiai következmények.....	153
IV. 3.2.1. Az esküvői liturgia meghatározó középpontja: az igehirdetés.....	155
IV. 3.2.2. Eskü vagy fogadalom.....	156
IV. 3.2.3. A gyűrűhúzás szimbóluma.....	157

IV. 3.2.4. Az úrvacsora.....	158
IV. 3.2.5. Szimbolikus cselekedetek: szülőkről való leválás.....	159
IV. 3.2.6. Szimbolikus cselekedet: az új közös élet megáldása.....	160
IV. 3.2.7. A válás transzgenerációs kérdései.....	161
IV. 3.2.8. Az újrarázasodás kérdései.....	164
IV. 3.3. Ekkleziasztikai következmények.....	165
IV. 3.3.1. A házasság gondozása, mint életen átívelő folyamat.....	166
IV. 3.3.2. Családok lelkipogondozása a gyülekezet nagy családjában.....	169
IV. 3.3.3. Új korszak - új családminták – új gyülekezet.....	171
V. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN: KERESZTELÉS-KONFIRMÁCIÓ	
V.1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK	
V. 1.1. A lelkészgyermek helye a családban, gyülekezetben.....	173
V. 1.2. Születés – kereszteleés – identitás.....	175
V. 1.2.1. Beavatás helyett „beoltatás Krisztusba”.....	176
V. 1.2.2. Transzgenerációs hit-örökségek (hagyatékok).....	178
V. 1.3. Továbbadható hit a lelkészcsaládokban?.....	179
V. 2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI ALAPFOGALMAK	
V. 2.1. Adás-elfogadás.....	182
V. 2.2. Az áldás, mint adás és elfogadás.....	183
V. 2.3. Küldetés-hagyaték (megbízás és örökség).....	185
V. 2.4. Destruktív jogosultság – konstruktív jogosultság.....	187
V.2.4.1. Mentésítés és/vagy megbocsátás.....	189
V. 2.5. Kapcsolati örökségek.....	190
V.3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI, EKKLÉZIASZTIKAI KÖVETKEZMÉNYEK	
V. 3.1. A kereszteleést megelőző és követő pasztorális feladatok.....	192
V. 3.1.1. Keresztiszülők jelentősége.....	195
V. 3.2. Kutatás 1. – a kereszteleés kérdései.....	197
V. 3.3. Keresztény-keresztény nevelés.....	205
V. 3.3.1. Keresztiségtől a konfirmációig.....	208
V. 3.3.2. Megosztott felelősség.....	209
V. 3.3.3. Ki konfirmál kit? Ki konfirmál mit?.....	212

V. 3.4. Kutatás 2. – a konfirmáció kérdésköre.....	217
V. 3.4.1. Liturgiai következmények.....	231
V. 3.4.2. Kik lesznek a jövő egyháza?.....	233
VI. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN:	
HALÁL – TEMETÉS – GYÁSZ	
VI. 1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK.....	236
VI.1.1. A lelkész feladata.....	237
VI. 1.1.1. A lelkipásztor, mint Isten képviselője.....	238
VI. 1.1.2. A lelkész, mint professzionális segítő.....	240
VI. 1.1.3. A lelkész, aki egyszerűen ember.....	242
VI. 1.1.4. Közösségi rendek.....	245
VI. 1.1.4.1. Élet és halál kulturális összefüggései.....	245
VI. 1.1.4.2. Helyi hagyományok megtartó ereje.....	247
VI. 1.1.4.3. Hit-tartalmak jelenléte a gyászolók körében.....	249
VI. 2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI FOGALMAK.....	250
VI. 2.1. Halál előtti búcsúzás lehetősége.....	251
VI. 2.2. A kapcsolati háló megőrzése a temetés helyzetében.....	253
VI. 2.3. A gyászfolyamat segítése, a feldolgozás útja.....	254
VI. 2.4. A gyógyító szó relacionális jelentősége.....	256
VI. 3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI ÉS EKKLÉZIOLÓGIAI KÖVETKEZMÉNYEK	
VI. 3.1. Pasztorális segítség a haldokló és családja mellett.....	257
VI. 3.2. Pasztoráció a temetés helyzetében.....	261
VI. 3.3. A gyász feldolgozásának folyamata.....	262
VI. 3.3.1. A gyász feldolgozásának segítése egyházi keretekben.....	264
VI. 3.4. A temetés liturgiai kérdései.....	266
VI. 3.5. A temetési igehirdetés.....	268
VI. 3.6. A halál, a temetés és a gyász ekkleziasztikai konzekvenciái.....	271
Összefoglalás.....	274
Irodalomjegyzék.....	275

ELVI ALAPVETÉS I.

A CSALÁD MAGYAR SZOCIOLÓGIAI ÉS VALLÁSSZOCIOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE
CSALÁDTEOLÓGIAI ÚTKERESÉS

*„Az ki zsidóul és görögül és vigre diákul
Szól vala rigén, szól néked az itt magyarul.
Minden népnek az ü nyelvín, hogy minden az Isten
Törvényin iljen, minden imádja nevít.
Itt vagyon az rejtek kincs, itt vagyon az kifolyó víz,
Itt vagyon az tudomány, mely örök íletet ád.”*

Sylvester János ÚSZ fordításának előszava, 1541

Bevezetés

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948-ban így fogalmazott: „A család a társadalom természetes és alapvető közössége, amelynek joga van a társadalom és az állam védelmére.”¹ Vajon ma is így van ez? 'A család átalakulóban van, elvesztette jelentőségét a posztmodern korban' – állítják sokan, mások így hirdetik: 'Nekünk a család az első.' Valóban, az elmúlt évtizedekben olyan öröknek gondolt értékek kérdőjeleződtek meg, melyek között a család feladatainak, szerepeinek klasszikus meghatározása is szerepel. A szakemberek számára is egyre nehezebb pontosan leírni, mit is nevezhetünk ma családnak. Mégis mindenki két szülőtől születik, s ezzel két család-ág közös örökségét hordozza, s olvasztja össze magában, s ez nem csak genetikailag igaz. Ezért sorsa, élete nagyban összefügg a hozott értékek és hozott hiányok arányával, annak felhasználási módjával, melynek továbbra is – bár változó – kerete marad a családként értelmezett közösség.

Az első elvi alapvetés egy összefogott áttekintés a családról. Az általunk választott dolgozat-keret alapján ebben az elvi alapvetésben nyelvi alapokkal kezdjük: A család szó jelentése és jelentősége a magyar nyelvben; kifejezetten a magyar nyelv megközelítésében a család fogalmának tisztázását írrom le (I. 1.). Majd az a szociológiai, vallásszociológiai háttérelmezés következik: Mi mindent jelentett a történelem során, s mit jelent ma a család. A szociológiai elemzések eredményeit ismertetem a család összetartozásának, feladatainak alakulásáról Magyarországon az elmúlt 100-150 évre vonatkozóan, hogy tisztábban lássunk abban a kérdésben, hogy miért is maradt meg hazánkban a család, mint a konzervatív értékrend része

¹ Emberi Jogok Nyilatkozata 16.cikk/3 1948. Internetes forrás: <http://www.ajbh.hu/-/70-eves-az-ensz-emberi-jogok-egyetemes-nyilatkozata?inheritRedirect=true> Letöltés: 2019.02.08.

(I. 2.). Harmadszor megvizsgáljuk a modern/posztmodern ember viszonyulását a családhoz – kifejezetten előre tekintve a 21. század lehetőségeire. A családot, mint rendszert értelmezve, a családot védő, segítő szakmák felől nézve (I. 3.). Végül itt, ennek az elvi alapvetésnek zárásaként fogalmazzuk meg egy lehetséges család-teológia alapjait, kezdőpontjait. Bibliai teológiai,² dogmatikai, etikai érvek mentén írjuk le, hogy mire adatott a család, milyen értékek mentén védik Isten parancsai (I. 4.). Hogyan segíthetjük a „nem ideálisan felépülő és működő” családokat a pasztorációval.

I. 1. A CSALÁD SZÓ JELENTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE

I. 1.1. A magyar család szó etimológiai értelmezése

Mindenekelőtt a magyar nyelv történeti megközelítésében keressük a támpontokat ahhoz, hogyan is értelmezhetjük e fogalmat helyesen. Elsőként a szavak különbözősége: gondolkodásunkban a család fogalmához a házasság, ház és a haza szavai szorosan kapcsolódnak, melyek mégis más szótöbblől fakadnak. A szavaink mindig kifejezik azt a nyelvi környezetet, amelyben a magyarság hosszú történelme során élt. A szavaknak is történetük van, ezért egy nyelvtörténeti kutató szavait idézzük: „Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az emberi gondolkodás nagy mértékben metaforikus jellegű. Meggyőződésünk, hogy a világ nyelvi képének a rekonstruálása új fényt vethet nemcsak a nyelvi szemantika leírására, hanem a nyelvi mechanizmus működésére is.”³

A magyar *család* szó jelentését és jelentőségét kutatva mindenekelőtt a szótárak meghatározása segít. A Magyar Etimológiai Nagyszótár szerint a család szó „az ószláv *čel’adъ* átvétele, eredeti jelentése: háznép, cselédség”,⁴ legkorábbi írásos előfordulása a magyar nyelvben 1113-tól datálódik. Azonban a család szó használata a 16. század közepétől egyre ritkábbá, sőt teljesen elavulttá vált, később Vörösmarty (1831) újította fel a ma köznyelvi jelentésben.⁵ A mai nyelvhasználatban a család mellett már – a majdnem azonos jelentésű – latin eredetű „família” szó is szerepel. „Ezen kívül bizonyos helyzetekben a család helyett a ház

² A „bibliai teológia” kifejezés felváltotta a korábban használt „biblika-teológia”, eredetileg latinból formailag átvett: „theologia biblica” kifejezést. vö, Zsengellér József szóhasználatát in: *Confessio* 2017/2

³ Bańcerowski Janusz: A szemantikai kutatások a világ nyelvi képének tükrében. In: VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest, 2004, Előadások forrása: <http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/index.html>

⁴ Tótfalusi István: Magyar Etimológiai Nagyszótára, internetes elérhetősége: <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=a>.

⁵ A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai szótára I. kötet, Akadémia kiadó, Budapest, 1967, 471.

szót is használják (pl. lakodalomba meghívták az egész házat, száz házat is meghívtak a lagziba stb.). Ha a család nagy létszámú, nagycsaládnak, illetve házcsaládnak is mondják. A család, família, házcsalád, ház fogalmába beleértik tágabb értelemben a háznál lakó távolabbi rokonokat, barátokat, szolgálkat, cselédeket is.”⁶ A legtöbb szláv nyelvben megvan a cseljad = ‘háznép, „egy család gyermekei” jelentésben’⁷. „A vegyes hangrendű szláv szó a magyarban egyrészt a mély hangrend irányában egyenlítőddött ki ’család’, másrészt magas hangrendű irányban más jelentéssel: ’cseléd’.”⁸ A család szó a szótári adatok szerint több olyan szókapcsolatban is szerepel, ahol az összetett szavak első, illetve a második elemeként jelenik meg, pl: családfa, családalapítás, családfő, családanya, családapa, családfenntartó stb., illetve nyelvcsalád, parasztcsalád, szócsalád stb. A család, mint axiológiai kategória a legtöbbszámára, mint kiemelkedő érték definiálódik: „a család a legfontosabb, ezért érdemes élni”, „mentálisan mindent jelent, ami kitölti/betölti az életemet”, „az első az életemben”. Az egyszerű magyar ember a gyermeket nevezi családnak. A különböző értékek forrásaként és hordozójaként is értelmezhető (pl.: szeretet, gondoskodás, biztonságérzés, barátság, bizalom, boldogság, védelem, öröm, támogatás stb.); máskor negatív értéként is konceptualizálódik (pl.: elvált, csonka, veszekedős, részeges, feszült, ideges, nem olyan, mint kellene stb.). „A család fogalma Európában még a 18. században is valami merőben mást jelentett, mint később. (...) A szó eredete jól példázza az együtt élőknek azt a sajátos szervezetét, ami a rendi társadalmakban jellemző: úr, mester, gazda, háznép, cselédek, gyerekek. Ezért a 18. századig sokkal inkább a ’ház’ volt a nagyobb közösségek önértelmezésének kerete.”⁹

A házasság, ház, haza azonos tőből eredeztethető fogalmi sokkal szorosabb összefüggést feltételeznek, mint a család önálló szava. *A Magyar Nyelv Értelmező szótára* a házat, mint lakóhelyet, s mint az abban lakók összességét nevezi meg. Kötődnek hozzá szokások („Ahány ház, annyi szokás”), de rendek (háztartás, rendház, uralkodó ház) is. Ide sorolható, hogy a ház szóösszetételben, mint külső védelmi keret is használatos: pl. motorház, csigaház, melegház. Ahol összegyűlnek valakinek a nevében, vagy valamilyen céllal: pl. egyház, országház, kávéház. Ehhez kapcsolható a gyermekjátékok védelmi felkiáltása: „Ház!”, ahol már nem lehet fogságba ejteni. Mindig egy nagyobb, az emberek többségét alkotó

⁶ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, Akadémia Kiadó, Budapest, 1984.

⁷ Az ’átadó nyelvet’ eddig nem tudták meghatározni.

⁸ Magyar Etimológiai Szótár, Arcanum adatbázis, internetes forrás:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/>

⁹ Somlai Péter: Konfliktus és megértés, Budapest, 1986, 60-61.

közösséget jelöl, ezért természetes képződése az elvont fogalomként hozzá kapcsolódó: haza.¹⁰ A ház szó eredetét a kutatók egy része ősmagyar szóként tartja számon, az általánosan elfogadott finnugor (vogul-osztják) „kota” szóban, de van, aki – pl. Borbola János írástörténész – a „kóta” szóban sokkal inkább a „kunyhó” örökségét látja. Így a ház szó eredetét ennél korábbra, s más átvételre hegyezi ki: a szanszkrit (de indogermán átadáson keresztül érkezett) „Haus”(német), „house” (angol), „huis”(holland) =ház szavakkal hozva összefüggésbe.¹¹ Saját nyelvészeti szakértelem híján csak a józan történelmi tudás alapján gondolhatunk arra, hogy a nomád, vándoréletet élő magyarság nem volt „házlakó”, sátraik, jurtaik könnyen szétszedhető-felépíthető szerkezete segítette gyors elmozdulásukat. A honfoglalás megállapodott helyzetében építhettek házat, hazát, s István király korától a germán kötődés is egyre erősödött – nyelvi értelemben is.

I.1.2. A család szó jelentése és jelentősége

Miközben a család szó jelentését és jelentőségét vizsgáljuk érdemes figyelni a pszicholingvisztika új tudományának kutatásaira is. “Az emberi lények nem csupán az objektív világban élnek..., hanem jelentős mértékben ki vannak szolgáltatva annak a nyelvnek is, amely az illető társadalom kifejezésének az eszköze. [...] a világgépet jelentős mértékben a nyelv határozza meg. Nincs két olyan nyelv, amely ugyanannak a társadalmi valóságnak a kifejezője volna.”¹²

Egy egyetemi nyelvtörténeti kutatás azt vizsgálta, hogy az átlag magyar ember szóhasználatában milyen értékek fűződnek a család szóhoz. Az eredmény az előfeltételezést igazolta: „A kérdőíves anyag azt mutatja, hogy a család, mint társadalmi, illetve társadalmi-fizikai kategória vérségi kapcsolatot, rokonsági (nem okvetlenül vérrokoni) kapcsolatot, (kulturális) közösséget, gazdasági társulást, összetartozást, összetartást, alapvető társadalmi sejtet, valamint otthont jelent.”¹³ A tanulmányból, melyet fiatal kutatók összegeztek, egy gondolatot emelünk ki: „Érdeemes észrevenni, hogy amikor a válaszadók meg akarják adni a család fogalmának a definícióját, eljutnak a szótári, illetve az enciklopédikus jegyekhez, de

¹⁰ Magyar Nyelv Értelmező Szótára, Internetes forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/haz-2FB14/>

¹¹ Borbola János: A kóta és a ház. Internetes forrás:

http://epa.oszk.hu/02300/02387/00016/pdf/%C5%90si%20Gy%C3%B6k%C3%A9r_2008_2_002-022.pdf

¹² Pléh Csaba: Természet és lélek, Osiris, Budapest, digitális könyvtár,

<https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/termeszeti-lelek-pleh/ch03s04.html>

¹³ A család fogalma a világ magyar nyelvi képében. Tanulmány, mely az ELTE, BTK, Nyelvészeti Doktori Iskola Szláv Nyelvészeti Programjának keretében 2005. évben tartott „A világ nyelvi képének az elmélete” c. tantárgy foglalkozásain született. Társszerzők: Bańcerowski Janusz (kurzusvezető); Császári Éva, Czeglédi Ildikó, Denković Andrea, Farkas Melinda, Jakubowska Anna, Kanizsai Mária, Lehocki Anna, Szabó Orsolya

egyidejűleg felfedeznek több új kiegészítő jegyet is, amelyeket szükségesnek kell tekintenünk (pl. a család – otthon [ház]), mivel ezek a többiekkel együtt alkotnak egy egységes kognitív bázist.”¹⁴

Ha általánosságban használjuk ezt a szót, az összefüggések tanulmányunk szempontjából is fontos jelentést hordoznak, ugyanis a „család” szó jelentése magában hordozza azt a biztonsági keretet, melyben többen összetartoznak – anélkül, hogy egymást választották volna. Ezért benne van a „sérülés” lehetősége is, hiszen az összetartozás nem automatikusan szeretetteljes. Jelentősége – akár pozitív, akár negatív értelemben használjuk – arra utal, hogy valaki már születése pillanatában (fogantatása pillanatától) másokkal együtt meghatározva él. Ezért mondhatjuk, hogy egy ember jelenléte a világban mindig mások által kezdeményezett lét, életlehetőségét minden ember másoktól kapta.

I.1.3. Az ún. „keleti névsorrend”, mint családi-nemzeti identitáshordozó

Ebben az összefüggésben a család szóhoz kapcsolódva kell az ún. keleti névsorrendet is megemlítenünk. A magyar ember számára a családi származás, ahonnan valaki érkezik előbb szerepel neve kimondásakor, mint maga a megnevezett ember. Először a családnév – a közösségi jelzés, majd a személynév, mint saját identitás. Ezt a magyar jelzős szerkezet által megszabott nyelvi formával magyarázza a szakirodalom¹⁵ Ez rajtunk kívül csak a keleti népeknél használatos sorrend (japánok, kínaiak, koreaiak) s ez is arra utalhat, milyen nyelvi környezetből jöttünk. Farkas Tamás nyelvész kiemeli tanulmányában, hogy a családnévek alapvetően az egyének megfelelő azonosítására, egymástól való megkülönböztetését hivatottak szolgálni. Sajátos, összetett jelentésszerkezetük részeként azonban viselőjüket kisebb-nagyobb közösségekhez is kapcsolják: elsődlegesen adott családhoz, másrészt azonban etnikai, nyelvi közösségekhez is. „A modern korra a családnév ennek alapján etnikai szimbólummá is vált. Az ún. hosszú 19. század meghatározó ideológiájává váló nacionalizmus (...) fontos tényezője volt a nyelvi és etnikai jelleg megerősítése, melyek Európának ezen a részén a legfőbb nemzetazonosító kritériumok közé számítottak. A családnév a csoporttagság szimbolikus kifejezőjévé válva így határ-kijelölő funkcióba kerülhetett, a befogadás vagy elutasítás eszközévé is válhatott.”¹⁶ A magyar név a nemzethez való tartozásra, míg a nem magyaros hangzású, idegenes karakterű név viselőjének nem magyar származására, kötődéseire

¹⁴ Idézett tanulmány, uo. ELTE BTK, 235-245. Letöltés: 2019.01.17.

¹⁵ vö. János, aki búzát termel, azaz Búzas János.

¹⁶ Farkas Tamás: Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben, in: Névtani Értesítő 31. sz. Budapest, 2009, 27–46.

engedhetett következtetni – akkor is, ha ez az információ nem feltétlenül volt megbízható vagy pontos. Egy ember életének meghatározója, hogy milyen családba születik, ezért a családnév nyelvi karaktere még napjainkban is erős szimbolikus értékkel bír.

Az első szakasz végére érve azt állapítjuk meg, hogy a család szó értelmezése a magyar nyelvben minden esetben egy nagyobb közösségre mutat. S ez a közös örökséghez való lojalitás minden esetben az önazonosság kiemelkedően fontos része. Ezért tartottuk fontosnak, hogy hosszabban is kifejtjük a szó eredeti jelentését. Ahhoz azonban, hogy a család mára kialakult helyzetét jobban érthessük, meg kell vizsgálnunk a szavak jelentésén túl a történelmi valóságot, mely hazánkban a „család-összeomlási” helyzetet eredményezték.

I.2. HOGYAN VÁLTOZOTT A CSALÁD SZEREPE MAGYARORSZÁGON AZ ELMÚLT 100-150 ÉVBEN

Elsőként Bagdy Emőke áttekintő írásából idézek, mely egy konkrét pontot jelöl meg a családról való gondolkodás változásában: „I. István királyunk kimondta a család szentségét, mely II. Józsefíg változatlanul érvényben volt. A kalapos király (1780-1790) azonban a családot 'vagyonjogi intézményként' deklarálta, amelynek nyomán a despiritualizáló viszony máig ható következményekkel járt. (...) Az égi kötelékek meglazulásával a földi kötelékek is egyre gyengébbnek bizonyultak.”¹⁷

I.2.1. A magyar családok helyzetének alakulása számokban

Az elvi alapvetésnek ebben a második szakaszában csak a magyar valóság értelmezési keretében vizsgálódunk, ezért az elmúlt közel 100-150 év válik hangsúlyossá. Kitekintéssel leszünk azonban néhány összehasonlításban az európai valóságra, melyben helyet kell és lehet találnunk. A család történeti változásának nemzetközi kutatása arra jutott e század elején, hogy több ma újnak tekintett családforma létezett már a múltban is, csak a legitimitásuk változott meg.¹⁸ Az, hogy vannak ún. „kétkeresős”, vagy „gyermekét egyedül nevelő anya” formában élő családok, mindig is ismert volt a sok ezer éves magyar történelem során. Ma ez csak annyiban változott, hogy a korábban elterjedt családformák veszítettek jelentőségükből, s arányában megnövekedtek az együttélésnek olyan formái, melyek kevésbé stabilak.

¹⁷ Bagdy Emőke: Családi életciklusok, in: Bagdy Emőke-Kalo Jenő-Popper Péter-Ranschburg Jenő: A család: Harcmező és békesziget (szerk: Popper Péter), Saxum, Mesterkurzus, Budapest, 2007, 16-17.

¹⁸ Coontz, Stephanie: The Word Historical Transformation of Marriage. in: Journal of Marriage and Family, Vol 66, Issue 4, November, 2004, 974-979.

Magyarországon az 1990. évi népszámlálás adatai alapján a lakosság 81%-a élt családban. Bár ez valamivel alacsonyabb, mint 20 évvel korábbi statisztika (1970-ben 86% volt az arány), a család a társadalom alapegységének tekinthető volt továbbra is. A családi életforma azonban elindult a változások útján. A változások pedig a családok összetételét jelző statisztikai adatokban is tükröződnek: már 1970 óta növekedett az ún. egyszülős családok száma, a házaspárok esetében pedig jelentősen megemelkedett a gyermek nélkül élő házaspárok aránya. Ez utóbbiban nem elsősorban a termékenység csökkenése, hanem a nők munkavállalása, s a válások magas száma játszik szerepet. „Az utóbbi néhány évtizedben csökkent a párkapcsolatokon alapuló együttélési formák aránya, növekedett az egyszülős családok száma, s csökkent a gyermekszám. Emelkedett az egyedül élők aránya és visszaszorultak a három- és többgenerációs együttélési formák.”¹⁹

A gyermekszám csökkenése miatt fokozatosan a családtagok száma is csökkent. Míg 1949-ben 100 családra 339 családtag jutott, 1990-ben már csak 292.²⁰ Ez a sokgyermekes családok erős csökkenésének a következménye. Legszembetűnőbb a kétszemélyes családok növekedése: 1949–1990 között arányuk 33%-ról 44%-ra nőtt, amit a gyermek nélküli házaspárok, valamint az egy szülőből és egy gyermektől álló családok számának emelkedése okoz. Ezt a családok gyermekszám szerinti megoszlása is megerősíti: 1949 óta a száz családra jutó gyermekek száma 152-ről 100 körülire esett vissza, vagyis egyharmadával kevesebb, mint közel fél évszázaddal ezelőtt. Magyarország az EU 28 tagállama közül a gyermekvállalási hajlandóságban a 21. helyen van. Ezt nagyban nehezíti, hogy – Földházi Erzsébet kutatásai szerint – 2014-ben a gyermekek csaknem fele már házasságon kívül született.²¹

A 20. században a házasság népszerűsége csökkent, az 1990-es években azt valószínűsítették, hogy a nők háromnegyede élete során legalább egyszer házasságban fog élni, 2014-ben ez a valószínűsítési arány csupán 44% maradt. Az élettársi kapcsolatok népszerűsége, azon alapszik, hogy ez egyfajta kapcsolati próba: „Lakva ismeri meg egyik a másikat”, ezért Magyarországon az élettársi kapcsolatot az abban élők közel egynegyede a „házasság előszobájának” tekinti, míg 15 % próbaházasságnak tartja, s 3% pedig csak gazdasági okok miatt nem kötnek házasságot.²² A magyar lelkiállapot-kutatások házasság „értékességét” vizsgálva a 18-35 évesek között azt találták, hogy ezen korosztály csak 43,7%-a számára fontos,

¹⁹ Harcsa István – Monostori Judit: Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon, in: Kolosi Tamás -Tóth István György (szerk), Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest, 2014, 83-109.

²⁰ A 2016-os mikrocenzus adatai szerint 2016-ra ez a szám már csak 283.

²¹ Földházi Erzsébet: A családformák változása, in: Vigília 81.évf, 9. sz. 2016. szeptember, 668.

²² Spéder Zsolt: Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. Századvég, 10. évf. 37.sz., 2005, 3-47

vagy nagyon fontos a házasság. Ugyanakkor, ha „hipotetikus” tanácsot adhattak kortársaiknak jövőjük biztonsága érdekében, akkor nem a szingli életformát javasolták, hanem mintegy 70%-ban azt, hogy éljenek együtt, majd házasodjanak össze társukkal. Ezzel összefüggésben a legfontosabb adat, hogy a megkérdezettek 82%-a nem ért egyet azzal, hogy a „házasság elavult intézmény”.²³ A párkapcsolatok stabilitása azonban erősen lecsökkent. A válások száma a rendszerváltást követően 1990-től folyamatosan emelkedő tendenciát mutatott, s az elemzők szerint 2008-ban és 2010-ben is 0,46 volt az értéke, ami az eddigi legmagasabb érték, és csaknem a házasságok felének felbomlását valószínűsítette. „Az értékek változása, a fokozódó individualizmus, a szekularizáció, a tradicionális, kulturális, vallási és erkölcsi normák fellazulása, a válás jogi szabályozásának változása, a válás növekvő társadalmi elfogadottsága egyaránt annak növekedése irányában hat.”²⁴ Azonban az utóbbi néhány évben csökkent a mutató: „a 2013-ban kötött házasságok várhatóan «csak» 42%-a végződik majd válással.”²⁵ Ezt részben a házasságot kötők életkora is befolyásolja, hiszen a fiatalok átlagban nyolc-tíz évvel később kötik első házasságukat. Míg a korábbi nemzedékek számára a válás, mint lehetőség a házasság első öt évében jelentkezett, addig ez a nemzedék a később kötött házasságok miatt kisebb számban jut el a válásig.

Örvendetes az utóbbi évek statisztikáinak változása hazánkban, amely szerint valamelyest emelkedik a házasságkötések és a családokban élők száma is. „A házasságkötések száma 1970-ben négyszerannyi volt, mint a válások száma, majd ez 2001-2011 között 1,7-szeres arányra csökkent, míg 2016-ban a házasságkötések száma 2,6-szorosa lett a válásokénak.”²⁶

I.2.2. A család feladatainak változása családszociológia-történeti megközelítésben

A statisztikai kutatások mellett a családdal foglalkozó tudományok is megsokasodtak az elmúlt évtizedekben, így egyre többen felvetik egy „multidisziplináris családtudomány” szükségességét.²⁷ Farkas Péter tanulmányában elemzi a családot, mint „sajátos társadalmi részegységet”. Családszociológiai, történeti megközelítésben a tradicionalizmust és a

²³ Györfly Zsuzsa-Susánszky Anna-Ádám Szilvia-Dukay-Szabó Szilvia: A 35 év alatti fiatalok párkapcsolati szokásai. Hogyan látják a férfiak és hogyan a nők? in: Susánszky Éva-Szántó Zsuzsanna (szerk): Magyar Lelkiállapot, 2013, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013, 199-205.

²⁴ Földházi Erzsébet: Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés, in: Demográfia, 51. évf, 1.sz, 2008, 79.

²⁵ Földházi Erzsébet: A családformák változása, in: Vigília 81.évf, 9. sz. 2016. szeptember, 665.

²⁶ Mikrocenzus, 2016, KSH, 2017. 19. Internetes elérés:

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_6.pdf

²⁷ Farkas Péter: A család szociológiai megközelítése, in: dr. Komlósi Piroska (szerk) Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés, L'Harmattan, Budapest, 2014, 50-78.

modernizációt emeli ki, mint amelyek mérföldkövekként jellemzik a családi változásokat az elmúlt 100-150 évben.

1) *Tradicionálisnak* nevezi azt az időszakot, amikor a hagyomány, a kialakult együttélési szabályok határozták meg a családot: kik házasodhattak, hány gyermek született, kikkel tartottak fenn szorosabb viszont. Ezt a rendet hosszú századokon keresztül a keresztyén világnézeti szokásrend határozta meg. Így a család elvárt funkciója elsősorban a „biológiai-reprodukciós”, az „ökonómiai” és az „elsődleges szocializációs” hármasságban zajlott. Helmut Begemann (1928-2013) volt az első, aki vallásszociológiai elemzésében a hatvanas években megkülönböztetett „elsődleges és másodlagos patriarkalizmust”, amikor a családfő feladata a korabeli nomád, majd középkori társadalmakban már nem csupán a család vezetésének feladata volt, hanem egy nagyobb közösség életben maradását is szolgálta. A család termelési-fogyasztási egységet jelentett, ezzel biztonságot és szervezethez is. Férfinek, nőnek megvolt a saját feladata, a munka és a tanulás is családi keretben zajlott. Később a feudális társadalom is úgy szerveződött, mint egy nagy patriarkális család, melyet másodlagos patriarkalizmusnak nevez.²⁸ A család rendje mára azonban inkább a partnerségen alapszik, „mely még nem valóság, inkább feladat.”²⁹ Magyar területen ez a patriarkális jellegű „paraszti nagy-család” inkább a 18-19. században volt általános, majd a 20. század első felében szorult vissza, s az ötvenes években tűnt el – szinte teljesen.

2) A *modernizáció*, mint a kapitalizmus gazdasági szerveződése erősen átalakította a család-szerkezetet is, a tulajdon-alapú értékrend lett a meghatározó. Egy polgári családban a leszármazás már csak akkor számított, ha volt gazdasági ereje is. Az iparosodás korában kikerült a munka a szoros család és kisközösségek kezéből. A családtagok nagy része csupán részmunkát vállalt a társadalomban, s a családi vállalkozások nem voltak képesek felvenni a versenyt a nagyüzemekkel. A polgárság életében a civil társadalom közösségi szerveződése a kapcsolatrendszerek kibővülését hozta. Ez az urbanizáció nagymérvű területi mobilitással járt, s a városokban meggyengült a korábbi közösségi kontroll. A korábbi értékek relativizálódtak, a társadalom különböző életterületekre osztódott: foglalkozás, politika, egyház, család. „A családszociológiában ezt a folyamatot a dezintegráció ill. dezorganizáció fogalmával írják le. Dezintegráció az, ami a család és környezete között játszódik, a dezorganizáció pedig a család belső életében lezajló változásokra utal.”³⁰ Ez a polgári szabadság azonban sok

²⁸ Begemann, Helmut: Strukturwandel der Familie, Luther Verlag, Hamburg, 1966. 195.

²⁹ Begemann: Strukturwandel, 129.

³⁰ Bányász Réka: Szerepek és szabályok a hagyományos és modern társadalmak családjában, 2001, forrás: <https://adoc.tips/szerepek-es-szabalyok-a-hagyomanyos-es-modern-tarsadalmak-cs.html>

bizonytalansággal ötvöződött: az egyén sokkal kevésbé tudta megítélni, hogy mi számára és családja számára a megfelelő értékrend. Farkas Péter így összegzi ezt: „Az egyén társadalmi minősége leválik csoportjáról, minden egyén állampolgár, és állampolgár mivolta válik meghatározójává.”³¹ A modernitás eszméje a második világháború után a családokra is nagy hatással volt. A háttérben a Max Weber (1864-1920)³² által kiemelt individualizáció, az egyén felértékelődése állt. Mögötte a tömeges iskoláztatás, a megnövekedett mobilizáció. Ebben a modern korszakban sokaknak volt előrelépés, hogy a régi család-modellek leváltása megszabadította a fiatal nemzedékeket a régi élet kötöttségeitől. Ám ezzel létrejött a „nukleáris család” intézménye is, ahogyan a szülő-gyerek kétnemzedékes együttélését nevezzük.

I.2.3. A magyar családok helyzetének értelmezése az elmúlt 100-150 év változásai között

A család életének változásait követve a magyar történelem századai során láthatjuk, hogy megindul ugyan a polgárosodás a reformkorban, de a forradalom és szabadságharc bukásával megtörik. A kiegyezés hoz életlehetőséget, mely egészen az első világháborúig az ország növekedését hozza. A millennium körüli építkezések a városok szerveződése sok családnak ad munkát és kiteljesedést. Ezt azután kettétöri az első világháború és Trianon. Így a két világháború között az Európához való hasonlításban az elmaradottság fokozódik.³³ A második világháború utáni helyzetben ez még tovább súlyosbodik, s megállapítható, hogy az elmúlt 150 évben több értéket veszítettünk, mint amennyi újat nyerhettünk. Hankiss Elemér (1928-2015) tanulmányaiban ennek a korszaknak elemzésével több olyan „diagnózis” kimondására vállalkozik, melyek még a nyolcvanas évek elején sem voltak általánosan elfogadottak.³⁴ Legnagyobb hátránynak a közösségek szétmorzsolódását/szétmorzsolását tekinti, melyek korábban az egyénnek az önazonosságához vezető útját segíthették. Az individuum infantilizálódott, mert a közösségek helyett a „kollektívizmus” vette át az értékek képviselőit. S a háború után kialakult szocialista rendszerben a korábbi értékek relativizálása ment végbe, ami a nők nagyobb arányú munkavállalásával a családi élet széttöredezett. Ezzel egyidejűleg nem léptek helyébe olyan értékek, amelyek követhetőek, vállalhatóak lettek volna, s ezzel közös értékek mentén közösséget teremthettek volna. A marxista szociológia a család funkcióját kifejezetten a társadalmi hasznosság felől, hármas céllal határozza meg: a) „a munkaerő újratermelése”, b) „jövőbeli munkaerő újratermelése” és a c) „társadalmi-hatalmi helyzet újratermelése”. Egyfajta „forradalmi etika” lehetett egy ideig ennek a közösségnek a

³¹ Farkas: A család, 60.

³² Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Gondolat, Budapest, 1982.

³³ vö. Bánlaky Pál: Családszociológia, Wesley könyvek, Budapest, 2001.

³⁴ Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok, Magvető, Budapest, 1983.

formálója, de ez megmaradt az értelmiségi viták körén belül, így a „nép” csupán tömeggé vált. Ez az elvárás „jellemzi a gyerekes társadalom és az atyáskodó hatalom kapcsolatát...Hogyan válhat a társadalom e nemzetté dagasztott családból felnőtt emberek «okos gyülekezetévé?»”³⁵ – teszi fel a kérdést Hankiss Elemér.

A közösséget szociológiai értelemben – mely mostani elvi bevezetésünkben elsősorban a családra vonatkozik – négy tényező köti össze: a közös érdek, a közös cél, a közös értékrend és a „mi-tudat” mindezek összefoglalásaként. „Az embernek szüksége van a közösségre, mert a közösség biztonságot nyújthat neki, tartalmat, célt adhat életének, hatékonyságot és kibontakozás lehetőségét személyiségének.”³⁶ De ugyanakkor megállapítja azt is, hogy a társadalom egésze sem működhet közösségek nélkül: „A társadalom a közösségek hálózata nélkül atomizálódik, egyedeire esik szét, tehetetlen tömeggé formátlanodik.”³⁷

Buda Béla (1939-2013) ugyanezekben az években hangsúlyozta, hogy „a társadalom érdeke, hogy fokozza a házasságok stabilitását. A család a gyermekek nevelésének máig is páratlanul tökéletes helye.”³⁸ Akkor még a kettős nevelés szorításában a házasságok gyors szétesésének gyakorisága is javíthatónak tűnt. A destabilizáció azonban a nyolcvanas-kilencvenes években folytatódott, s a nemzedékek lassan magukra maradtak.

Ferge Zsuzsa a nyolcvanas években még a családot Magyarországon „félhivatalos vallási intézmény”-ként aposztrofálta, mely így ideológiailag nehezen befolyásolható, s „ezek a beállítódások nehezen tűnnek összeegyeztethetőnek a szocialista fejlődés követelményeivel.”³⁹ Losonczy Ágnes ugyanezt néhány évvel később így értékelte: „A szocialista rendszer – különösen az első időszakban – ideológiájában és gyakorlatában tudatosan – sőt tudományosan és intézményesen is – családdellenes volt. Mégis a családok rendkívül erős túlélő erőt bizonyítottak.”⁴⁰

A nyolcvanas évek óta eltelt évtizedekben, a rendszerváltás után a dezintegrációs folyamatok tovább gyorsultak. A települések átalakultak, régiók leszakadtak, az egész társadalom polarizálódott. A család szerepe, feladata is teljes változásban van. A korábbi multifunkcionális család-szerepeket specializált intézmények vették át, a szociális rendszerek

³⁵ Hankiss, 446.

³⁶ Hankiss, 205.

³⁷ uo. 205.

³⁸ Buda Béla: A házasság viharban – de nem süllyed, in: *Confessio* 1978, 2.évf/ 1.sz. 22-34

³⁹ Ferge Zsuzsa: *Családpolitika – családgondozás*, in: *Oktatásról és társadalompolitikáról*, MTA Szociológiai Kutatóintézet Kiadványai, Budapest, 1982, 183-184.

⁴⁰ Losonczy Ágnes: *Családerősítő és gyengítő folyamatok a mai társadalomban*, in: *Reményünk a család*, NOE, Budapest, 1992, 15.

elszemélytelenednek, így a családnak leginkább az emocionális-feszültségkiegyenlítő funkciói erősödtek. Ez azonban növelte törekénységét is, mert ennek az elvárásnak a mai családok többsége már nem tud megfelelni.⁴¹

A családszociológia szerint tehát a társadalomban fordulat következett be, mert a család gazdasági és érzelmi funkciója helyet cserélt. A gyerekek-fiatalok nem járulnak hozzá a család anyagi javaihoz, sőt tanulmányaik miatt hosszabban igénylik a gondoskodást. A felgyorsult biológiai éréshez lelassult lelki fejlődés járult. Ezzel nehezedett az önállósulás, s így a családért érzett felelősség is megváltozott. A család és a családtagok élete állandó változásban van a gyerekek életkora szerint. Ennek egyik legismertebb leírását adták az ún. fejlődésszemléletű dinamikus családszociológia képviselői megalkotva a „családi életciklusokat”.⁴² A családi életciklusok hozták előtérbe a nemzedékek közötti kapcsolatok fontosságát is. Három nemzedék közösségében gondolkozva, kiemelik a nagyszülők szerepét az unokák életében.⁴³ Erről a második alapvetésben szólunk bővebben.

I.2.4. Vallásszociológiai láttelel a mai családokról

A családszociológia, majd a vallásszociológia elemzései sokat segítenek egyházunknak a tisztánlátásban. Ennek történeti elemzése már a szocializmus idején megkezdődött mind az állam, mind az egyházak szakembereinek részéről; leginkább az ország – meghatározó többsége miatt – a katolikus felekezet helyzetelemzései során. Tomka Miklós (1941-2010) hosszú évtizedekig vizsgálta a magyar vallásosság alakulását. Egyik könyvében⁴⁴ világosan kimondja, hogy a kereszténység két alapvető értéket hozott a világtörténelembe: meghirdette az ember méltóságát, jogait, egyenlőségét, ugyanakkor az egymásért való felelősséget is. Ezt az emberek számon is tartják és számon is kérik az egyházaktól. „Az Európai Értékrend vizsgálat szerint a felnőtt népesség 40-60%-a (köztük a nem vallásosak is) vallja, hogy az egyház megoldást tud adni az egyéni és családi élet különböző problémáira.”⁴⁵ – írja a 2000-es évek elején. Ehhez kapcsolódóan a felekezeti különbségek számai szerint is érdemes vizsgálni, mert a magyar lakosság ebben is erősen megosztott. „1972-ben a Magyar Közvéleménykutató Intézet vizsgálatában 73,5% volt katolikus, 22,9 % református, 2,2% evangélikus, 1,4 % más vallású. Azonban a részletesebb elemzés azt mutatja, hogy a felnőtt népesség 41,5%-a 'nem vallásos' -

⁴¹ Farkas, 64.

⁴² A dolgozat második elvi alapvetésében a kazuáliákkal összefüggésben részletesen tárgyalni fogjuk

⁴³ Neményi Ágnes: Családszociológia, Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2010, 43.

⁴⁴ Tomka Miklós: Vallás és társadalom Magyarországon, Pázmány Társadalomtudomány 4. kötet, Budapest-Piliscsaba, 2006.

⁴⁵ Tomka: Vallás, 197.

nak aposztrofálta magát. Ez – megfelelő következtetések levonása után – azt jelenti, hogy a népesség legfeljebb 37-38%-a katolikus, és legfeljebb 11% református.”⁴⁶ Amiből az is következik, hogy a további évtizedekben a magukat felekezethez tartozók aránya folyamatosan csökkenni fog.

A népszámlálási adatok 2001 és 2011 között számottevő változást mutatnak a hivatalos vallásosság megélésében – templomba járás, szertartásokon való részvétel – , ugyanis 2001-ben még a válaszadók 75%-a (az összes felekezethez tartozók aránya), 2011-ben viszont már csak 55%-a sorolta magát valamely felekezethez.⁴⁷ Földvári Mónika rövid tanulmánya rámutat viszont arra is, hogy a vallásos életmegnyilvánulások, a spirituális érzékenység, az Istenbe vetett személyes hit igénye jelentősen megnőtt ugyanezen évtizedben, mintegy 9%-ról 23 %-ra.⁴⁸ A szerző ezért különbséget tesz a vallásosság és a spiritualitás fogalmai között, leginkább annak egyéni, ill. közösségi jellege miatt. „Míg a spiritualitás tekinthető egy eleve bennünk levő vágyakozásnak a transzcendensre (...), a vallásosság ehhez képest egy konkrét kulturális hagyományhoz, közösséghez köthető.”⁴⁹

Ezzel együtt a vallási kategóriák, a vallásos értékek is elbizonytalanodtak. Az 1999-es adatok szerint jelentős változás mutatható ki a 35 évnél fiatalabb korosztály kikérdezésével, mely összefüggésbe hozható az egyházi középiskolák újraindításával (1989-től). A mai fiatal felnőttek vallási szocializációjáról szóló kutatások már nem két-három, hanem hét különböző típust különböztetnek meg: 1) komfortosítva megőrző; 2) autonóm vallásosságot építő; 3) valláskárosult; 4) közeledő; 5) nosztalgikus reflektálatlan; 6) érdektelen; 7) tudatosan vallástalan.⁵⁰ Mindeközben európai összevetésekben azt láthatjuk: „A magyar fiatalok 7 ország összehasonlításában másfélszer annyian vallották magukat «hívőknek», mint más európai országokban, ugyanakkor a «nem hívők» csoportja sokkal nagyobb arányban utasítja el Isten létét, mint a legtöbb országban.”⁵¹ Ez a polarizálódás folytatódott az azóta eltelt évtizedekben is.⁵²

⁴⁶ Tomka: A vallás, 226.

⁴⁷ Földvári Mónika: Vallásszociológiai perspektívák, in: Kapocs, XIII.évf.4.sz, 2014, 56.

⁴⁸ Földvári: Vallásszociológiai, 59.

⁴⁹ Földvári, 60.

⁵⁰ Pusztai Gabriella – Demeter-Kárászi Zsuzsanna: Vallási szocializáció vizsgálata fiatal felnőttekkel készített interjúk fényében. in: Szociológiai Szemle 2019. 80-97, Internetes forrás:

https://szociologia.hu/uploads/documents/80_97_jav02.pdf

⁵¹ Tomka, 265.

⁵² vö. Boros László – Bozsó Helga: A vallási, a nemzeti és az európai identitás megítélése a 2016-os, nagymintás ifjúságkutatás adataiban, in: Nagy János (szerk.) Margón kívül magyar ifjúságkutatás 2016, 2016, 204-237 http://www.ifjusagugy.hu/kotetek/Margon_kivul_2016_web.pdf Letöltés: 2021.jan.20.

I.2.5. A magyar lelkiállapot kutatások és a család szerepe

Külön kiemeljük a dolgozatban azokat a kutatásokat, melyeket Kopp Mária (1942-2012) és Skrabski Árpád (1939-2009) kezdtek el még a nyolcvanas években (1988)⁵³. Itt csak jelzésszerűen tudunk utalni adataikra, de ezek azóta is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. A magyar lelkiállapot-kutatások a krónikus stressz, a szorongás és a depresszió következményeit vizsgálták az adott népességben: elsősorban az alkoholfogyasztás és az öngyilkosság világviszonylatban is magas száma miatt. Megállapították, hogy míg 1988-ban a lakosság 2,7%-a panaszkodott súlyos depresszióról, addig 1995-re ez az arány 7,1%-ra emelkedett. Azonban a növekedés 2002-re tovább folytatódott: 13% lett, így az újabb emelkedés azt jelenti, hogy gyakorlatilag minden tizedik ember szenved valamely szorongásos betegségben. Ez befolyásolja a munkavégzést, de felboríthatja a családi együttélés egyensúlyát is. A családi együttélés kényes egyensúlya ördögi körré válik, ha a fiatal nem él gondoskodó családban, s ezzel a hiánnyal indul saját családalapításában. „Súlyos veszély forrása, ha a gyermek, a fiatal nem tud azonosulni a családdal, a közösség értékeivel, céljaival, s ha nem alakul ki az az értékrendszer, amelyhez magatartását viszonyítani tudja.”⁵⁴

A dolgozat szempontjából is fontos kérdések mentén vizsgálódnak: milyen hatása van az emberekre, ha támogató családi kapcsolatokban, vagy anélkül élnek az életüket? „Összefoglalva a vizsgálat eredményeit: a legsúlyosabb veszélyeztetési tényező, a támogató család hiánya. Azoknál a fiataloknál, akik számíthatnak szüleik segítségére sokkal kisebb arányban fordul elő az ellenségesség, öngyilkossági kísérlet, és alkoholfogyasztás.”⁵⁵ Virginia Satir (1916-1988) a maga közvetlenségével így fogalmazza meg – elsősorban amerikai összefüggésben, de általános érvénnyel: „A problémás családok problémás embereket nevelnek. (...) Ha lehetővé tesszük, hogy a család olyan hely legyen, ahol igazabb, emberibb emberek fejlődnek, az egy biztonságosabb, emberibb világban fog visszatükröződni.”⁵⁶

A nyolcvanas évek magyar lelkiállapot-kutatásainak egyik fontos megállapítása meghatározta a családterápia képviselőinek gondolkodását is, hogy „a férfiak a stabil párkapcsolat, míg a nők a gyermekvállalás által érzik életüket értékesebbnek.”⁵⁷ A kutatások mai folytatói vizsgálták a 18-35 éves korosztály értékrendjének alakulását a 2013-as esztendőben, s megállapították: „A magyarok értékrendjében máig előkelő helyet foglal el a

⁵³ Kopp Mária-Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot, Végeken kiadó, Zsámbék, 1995 (második kiadás),

⁵⁴ Kopp-Skrabski: Magyar, 198.

⁵⁵ Kopp-Skrabski, 212.

⁵⁶ Satir, Virginia: A család együttélésének művészete, Konfliktus Bt, Budapest, 1999, 20.

⁵⁷ vö. saját jegyzet, Komlói Piroska, 2006.

gyermek. Például az «Egy nőnek szüksége van a gyerekre a teljes élethez» - állítással egyetértők aránya tekintetében Magyarország messze leghagyja Németországot, Franciaországot és Oroszországot. A nők 75,3, míg a férfiak 66 százaléka nyilatkozott így.⁵⁸ A család, mint értelmezési keret a válaszadók véleménye szerint leginkább „a házasságban élők, akik gyermeket nevelnek”, s a legkevésbé az „azonos neműek párkapcsolata”.⁵⁹

Andorka Rudolf (1931-1997): Bevezetés a szociológiába című alapművében⁶⁰ hosszan elemzi a család, mint „társadalmi csoport” változásait. A tiszta elemzések, adatolás mellett a társadalompolitika hangja is megszólal művében. Világosan megfogalmazza, hogy a 20. század válságai Magyarországon sok családot terheltek meg, s a feszültségek oldására ösztársadalmi szinten nem találtak megfelelő kezelési módokat. A helyi közösségeket, az egyházi háttérrel hivatalosan meggyengítették, az emberek ott sem kaphattak segítséget. A szétesett családok nem tudtak megbirkózni sem a feladatukkal, sem a külső elvárásokkal. „Elvben megvolna arra a lehetőség, hogy társadalmi intézmények átvegyék a család funkcióinak egy részét, vagy legalább megkönnyítsék azoknak ellátását, (...) jelenleg azonban senki sem képes a családdal egyenértékű ellátást biztosítani.”⁶¹ A magyar társadalmi helyzet súlyosságának okát egy ún. „elidegenedés-válságra” vezeti vissza, melyben az elmúlt évtizedek totalitárius és autoriter rendszerei a teljes kiszolgáltatottság állapotába hozták az embereket, családokat.⁶² Ezt anómiaként azonosítja, s hangsúlyozza, hogy ez az értékvesztés, céltalanság áll a legtöbb testi-lelki bajunk háttérében: „Az anómia azt a meggyőződést jelenti, hogy egy adott társadalomban csak a szabályok és törvények megszegésével lehet eredményeket elérni (...) Az anómiát úgy is meghatározhatjuk, mint a közösségi kötődések, hagyomány és szabályrendszer szétesését.”⁶³ A Magyar lelkiállapot kutatások (Hungarostudy 2002) felmérése szerint a magyar lakosság 54%-ára jellemző az anómiás lelkiállapot.⁶⁴ Losonczy Ágnes ennek tulajdonítja, hogy ez nagyfokú elbizonytalanodást hoz magával, mert, „sokféle 'mi' és sokféle 'ők' lehetségesek, (...) s ez egy öngerjesztő társadalmi türelmetlenséghez vezet.”⁶⁵ Tanácsként is megfogalmazza

⁵⁸ Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györffy Zsuzsa – Dukay-Szabó Szilvia: Családtervezési stratégiák, családdal kapcsolatos értékek és attitűdök a fiatalok körében, in: Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.) Magyar Lelkiállapot, 2013, Semmelweis kiadó, Budapest, 2013, 214.

⁵⁹ Ádám–Susánszky–Györffy–Dukay–Szabó: Családtervezési, 217.

⁶⁰ Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

⁶¹ Andorka: Bevezetés, 372.

⁶² vö. Kiss Jenő: Hogy az elidegenedettek visszatérjenek magukhoz és egymáshoz in: Studia Universitatis Babes_Bolyai Theologia Reformata Transilvacina 2020/1, 177-198

https://www.researchgate.net/publication/342594838_Hogy_az_elidegenedettek_visszaterraljanak_onmagukhoz_es_egymashoz Letöltés: 2021.jan.20.

⁶³ Andorka, 543.

⁶⁴ Kopp Mária: Magyar lelkiállapot, Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban, Semmelweis kiadó, 2008, 13.

⁶⁵ Losonczy, 26.

egy hosszú listán, melyből most csak az első mondatot emeljük ki: „Az építi jól meg az embert, ha a család úgy ad biztonságot, ha nem tesz gyávává, nem bátortalanít el.”⁶⁶

I.2.6. A család a kapcsolódó humán tudományok meghatározó képviselői szerint

A család kutatása valóban szinte minden humán tudomány számára fontossá vált, ezért több jeles szakember véleményét gyűjtöttük egy sorba a nyolcvanas évektől kezdődően. Ekkor került előtérbe újra a családi kapcsolatok és családi légkör jelentősége. Erről részletesebben majd a harmadik elvi alapvetésben írunk a családterápia tudományának eredet-történetében, itt csak azon kutatók sorakoznak, akik jelentősen segítettek, hogy az egyén problémáinak megoldásához az őt körülölelő családokra, közösségekre irányítsák a figyelmet.

Elsőként Peter Laslett (1915-2001) családszociológust idézem, aki nyolcvanas években kutatta a korábbi századok családfelfogásának hatását az akkori családokra, hogy hangsúlyozta, hogy az egyén nem értelmezhető önmagában: „A hagyományos társadalom nem egyénekből állt, hanem különböző összetételű és sokféle célt szolgáló családokból. (...) A férfiak és nők családi szerepei ebből következően sokkal átfogóbbak voltak, mint ma. A házban születtek a gyermekek, ott nőttek fel, s a legtöbb esetben ott is haltak meg.”⁶⁷ Ezzel igazolja a későbbiekre nézve is az ember „közösségi” mivoltát.

Hazánkban a kilencvenes évekből Buda Béla pszichiátertől idézünk további gondolatokat a családdal való foglalkozás jelentőségéről: „Az egyéni patológiához – öngyilkosság, alkoholizmus, neurotikus zavarok – szorosan kötődnek a családi tényezők. Önmagával csak akkor lehet azonos valaki, ha személyes múltját is fel tudja dolgozni, ha elhelyezi magát családjában, a szülő- és testvérkapcsolatokban, a rokonsághoz való viszonyban, a családtörténetben.”⁶⁸

A családot nem „örököljük, mint egy kész házat”, sokkal inkább egy folyamatosan gondozásra szoruló kényes növényként kell rá gondolnunk. Ezt a családot segíteni vágyó és képviselő pszichológusok közül Komlósi Piroska így hangsúlyozza: „Családi életünk változások véget nem érő folyamata, ahol a születéstől a halálig a családtagok fejlődése, változása egymás mellett, egyidejűleg zajlik. Sőt egymással szoros kapcsolatban és

⁶⁶ Losonczi, 32.

⁶⁷ Laslett, Peter: A nő szerepe a nyugati család történetében, in: Sullerot, Evelyn (szerk.): A női nem, Budapest, 1983, 492-493.

⁶⁸ Buda Béla: Mentálhigiéné, Animula, Budapest, 1994, 87.

kölcsönhatásban történik.”⁶⁹ Ezért kerülhetett be az általános és középiskolai osztályfőnöki órakeretbe a jelenlegi családok segítésére és a jövőbeni családok gyógyulásának elősegítésére a „Családi életre nevelés”, mint tantárgy.⁷⁰

Tomka János és Bőgel György: *A Biblia és a menedzsment* című könyve bibliai példákkal elmélyítve tanít olyan gazdasági modelleket, melyek visszahoznák a gazdaságba a családi kapcsolatok, a bizalom és a felelősség kérdéseit. Egyetemi oktatásuk fontos szempontja a családi vállalkozások biztonságának hangsúlyozása: „Életünk során minden megváltozhat. Ebben a mozgásban egyedül az értékrend szolgálthatja a tájékozódási pontokat.”⁷¹

Horváth-Szabó Katalin valláspszichológus a család szerepét több részletre bontja, ahol nemzedékről nemzedékre hagyományozódnak tovább az értékek, melyeket összefoglalóan a pedagógia enkulturációnak nevez.⁷² Ezt megkülönbözteti a szocializációtól. „A szocializáció nem egységes jelenség, sokkal inkább különböző tudatos és tudattalan, érzelmekkel, vágyakkal és célokkal átszőtt folyamatok összefonódó mintázatainak variációiból áll össze. (...) A szocializáció eredményességében jelentős szerepe van a szülőknek.”⁷³ Az enkulturáció szélesebb értelemben a kultúra átadását, a szocializáció pedig az ebbe való beilleszkedést segíti. Ezért a család funkciói közül a kilenc legfontosabbat emeli ki: 1) A család a világra vonatkozó információk összegyűjtője és terjesztője; 2) A család visszajelzést, útmutatást ad; 3) A család világgépet és életfilozófiát ad; 4) A család az identitás forrása; 5) A család eligazít, és segít a problémák megoldásában; 6) Gyakorlati és konkrét segítséget ad; 7) A pihenés és regenerálódás helye; 8) A család referencia- és kontrollcsoportként működik; 9) A család növeli az érzelmi teherbírást.⁷⁴ A család itt összefoglalt feladatai tovább vezetnek a családteológiai kutatás felé, melyről a továbbiakban lesz szó.

Összegezve a szociológiai, családszociológiai, vallásszociológiai és magyar lelkiállapot kutatásokat kimondhatjuk, hogy bár a mai nemzedékek a családot több formában is elfogadják „családként”, mégis a családhoz kötődő belső értékek nem változtak az emberek gondolkodásában. Megváltoztak a család lehetőségei és funkciói, s a róla alkotott ideális

⁶⁹ Komlósi Piroska: Változások és veszteségek kezelése, in: Komlósi Piroska (szerk.) *Családi életre, kapcsolati kultúrára felkészítés*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 171.

⁷⁰ Az ehhez használt tankönyv: Komlósi Piroska (szerk.), *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés* KGRE, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014.

⁷¹ Tomka János – Bőgel György: *A Biblia és a menedzsment III, Mit hagyunk magunk után?*, Harmat, Budapest, 2018, 10.

⁷² Herskovits, Melville H. amerikai antropológus vezette be ezt a fogalmat 1947-ben, mely a pedagógia egyik alapfogalma lett.

⁷³ Horváth-Szabó Katalin: *A házasság és család belső világa*, SOTE, Budapest, 2007, 122-123.

⁷⁴ Horváth-Szabó Katalin: *A házasság*, 18-21.

gondolatok, elvárások is, de maga az intézmény szükségessége és annak természetessége továbbra is nélkülözhetetlen. A múlt változatossága bátorságot ad, hogy a család szinte minden társadalmi változást túlél, szükségessége tagadhatatlan. De hogyan gondolhatunk a mai helyzetben a családokra? Mielőtt a családteológiai megfontolásokra kerülne sor, egy rövid közbevetésként szólnunk kell a posztmodern világszemléletről, mert a mai családokról szóló helyzetkép nem lehet teljes a 21. század kontextusa nélkül.

I.3.A POSZTMODERN KOR HATÁSA A CSALÁDRA

Ebben a harmadik szakaszban a mai kor jellemzőit vizsgálva elsősorban a kor megnevezésének pontosítására törekszünk, s annak hatásait a családra nézve fejtjük ki elsősorban. A „posztmodern” (más megfogalmazás szerint „pluralista”) a mai kor jellemzésére használatos kifejezés, elsősorban szociológiai és filozófiai értelmezésekben. Elemzői szerint a szót 1934-ben használták először⁷⁵ mindarra, ami a modern után következett.

„Modern az a világekorszak, amelyben az európai emberiség – Nietzschével és Heideggerrel szólva – már megölte Istent, hogy magát tekintse Istennek: ez a felvilágosodás kora. A posztmodern nem a modern tagadása, hanem univerzális érvényességének megkérdőjelezése. (...) Aki úgy véli például, hogy a tudomány az egyedül érvényes világértelmezés, az a modernitás álláspontját képviseli. Aki a tudományt hamis világmagyarázatnak tekinti, az premodern állásponton áll. Aki viszont azt állítja, hogy a kétségtelenül érvényes tudományos világértelmezés mellett más világmagyarázatok is lehetségesek és érvényesek, az már a posztmodernet képviseli.”⁷⁶

Vajon lehetséges-e beszélni általánosságban a posztmodern prófétái által lényeges jegyekként megjelölt jelenségekről: „jelentésvesztés”, a „metafizika” vagy a „kereszténység vége” stb. minden kulturális érték, pl. a család vonatkozásában is? Nem szabad lebecsülni a kulturális változásokkal járó kognitív, tudatátalakító hatásokat, melyet a média szélessége hordoz. Patsch Ferenc cikke józanul közelít a témához: „A szociológusok két egyidejűleg zajló, ám egymással ellentétes irányba ható tendenciára hívják fel a figyelmet: egyszerre zajlik a világ egységesülésének, integrációjának, valamint fragmentalizálódásának, szétaprózódásának folyamata; s ez kétségkívül (fele-) részben igazolni látszik egyes posztmodern teoretikusok

⁷⁵ A „posztmodern” kifejezést elsőként Federico De Onís (spanyol kritikus) Antologia de la Poesia Españolaamericana c. művében használta, még a modernizmuson belül, annak kiritkájaként, Madrid, 1934.

⁷⁶ Vajda Mihály: A posztmodern Heidegger, in: Lukács Archívum, Századvég Budapest, 1993,9.

helyzetfelmérését.”⁷⁷ Ennek összefüggésében írása az egyházak pozitív hozzáállását erősítheti, amennyiben észreveszi a posztmodernben járható lehetséges új utakat a keresztyénség számára, pl. az ökumenizmusban, vagy a spirituális nyitottság megújulási mozgalmaiban. „Az egyház életének jele a változás, önazonosságának az állandóság. Hűség és kihívás. A kettő kényes egyensúlya immár több mint 2000 éve dinamikus, dialektikus, és dialogikus formában valósul meg.”⁷⁸ Miközben a nagyobb összefüggésekben az egységesség igénye jelenik meg a keresztyénség egészére nézve, egyre nagyobb a helyi gyülekezetek felelőssége: hogyan válaszolnak a közösségben ez emberek életkérdéseire. „A változatos, multikulturális, multiminden világ nem fog egyszer csak megszűnni. Ez a világ a nekünk szánt jövő.”⁷⁹ – figyelmeztet Bruce Milne kanadai teológus, de azzal a reménységgel, hogy az egyház jövője továbbra is a mindenható Isten kezében van. Fazakas Sándor előadásában még tovább lép: „A család egyházasítását felváltotta az egyház «családiasítása», vagyis a keresztyén egyház családi életre gyakorolt hatását felváltotta az egyházi intézményrendszer funkcionálizálása a család érdekeinek és értékrendjének megfelelően.”⁸⁰ Felveti a kérdést, hogy képes lesz-e az egyház olyan lehetőségeket meglátni ezekben a változásokban, melyek „megfelelő oktatási, pasztorális és gyülekezetépítési koncepcióval alkalmat adnak Isten üzenetének adekvát tolmácsolására.”⁸¹ Ennek kifejtésére igyekszünk a továbbiakban.

I.3.1. Család a posztmodern értékrendben

„A család idegen test a posztmodern Gazdaság-társadalom kavalkádjában. Nem víz, nem só, nem oldódik. Szét lehet darabolni, de nem oldódik. (...) A család ma gerillabázis. Az egyetlen reális közösség, amelyben a kor által ránk kényszerített álarcokat sutba vágthatjuk, ahol meztelenek és szabadok lehetünk.”⁸² – írja Czakó Gábor keserűen, mégis reménységgel a kor jellemzésére.

A posztmodernnek nevezett időszakban is már – a hetvenes évek végétől – újabb szemléletváltás következett be.⁸³ Legfőbb vonása a minden korábbi – hagyományos és modern – érték szinte automatikus tagadása, elbizonytalanítása, ezen túl pedig a spontaneitás útkeresése, az élmények által vezérelt esztétikai érték-elv. A technika ugrásszerű fejlődése és

⁷⁷ Patsch Ferenc: Totalitás és fragmentáció, in: Vigilia, 2004/5 sz.5.

⁷⁸ Patsch, 7.

⁷⁹ Milne, Bruce: Sokféleség az egységben, Harmat, Budapest, 2016, 220.

⁸⁰ Fazakas Sándor: A család családfája – szociokulturális fejlődéstörténet, in: Confessio 2004/3, 41.

⁸¹ Fazakas: A család, 43.

⁸² Czakó Gábor: Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai, IGEN, Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest, 1995, 175.

⁸³ Maga a posztmodern kifejezés csak azt jelzi, hogy a modernitáshoz képest, és után valami minőségi változás következett, melyet ezzel a szóval próbálnak megközelíteni és leírni. Kulturális Enciklopédia: internetes forrás: <http://enciklopedia.fazekas.hu/irodalom/Posztmodern.htm>

általánossá válása a fiatal nemzedékek számára új távlatokat nyitott, s erősen meggyengítette a korábbi nemzedékek világának érvényességét. A modern korban megkérdőjeleződött életre szóló kapcsolati minták: pl. család, nemzet; tovább töredeznek a posztmodernben.⁸⁴ Az önző, versengő, kizárólag külső értékek alapján vezérelt párkapcsolatokra nehéz családot építeni.

Az elemzők közül Ulrich Beck (1944-2015) találó megfogalmazását idézem, mely szerint a posztmodernben egy ún. „kockázattársadalommal”⁸⁵ szembesülhetünk, ahol a jóléti társadalom is válságba kerül. Török Emőke a posztmodernre összegezve írja: „A posztmodern a társadalmi struktúra tekintetében az osztályok és rétegek helyett individualizálódó élethelyzeteket és életutakat, a «nagy csoportok» végét jelenti, a család összefüggésében a «normál» kiscsalád helyett az életformák sokféleségét, a nemi szerepek vonatkozásában pedig a korábbi merev férfi és női szerepek fellazulását.”⁸⁶ Növekszik a szinglik tábora, a homoszexuális párok száma, s az általános instabilitásban maga az emberi szubjektum is meggyengül. Siba Balázs találóan jellemzi e kor emberének magatartását: „A gyenge szubjektum tulajdonképpen egy megküzdési stratégia. Az instabilitás, az árral úszás teszi képessé az embert a túlélésre, a környezethez való alkalmazkodásra.”⁸⁷ Ha családról beszélünk, akkor a posztmodern jellegzetes családmintájává válik a „patchwork-család”, vagy magyarosan: „mozaik-család”. A válás után újrահázasodott férfi/nő új családjá, ahol a második férj/feleség hozza magával az első házasságából származó gyermekét/gyermekeit. S lehet még az új párnak közös gyermeke is. Ezért a kifejezés jelzi azt a helyzetet, ami a párhuzamosan jelenlévő/távollévő „több apa” (igazi és pótló), „több anya” (igazi és pótló) és a testvérek/féltestvérek együttélésére adott új megnevezés. „Megfelelő érettségre lenne szükség minden érintett részéről, hogy a gyerekek nyerjenek, de legalább ne veszítsenek a helyzetből. Ők akarva, nem akarva követik szüleik döntéseit, és időre és türelemre van szükségük, hogy a képbe kerülő új család-szereplőkben ne a betolakodót lássák.”⁸⁸

I.3.2. Generációk együttélése a posztmodern korban

A generációk megkülönböztetése a tudományos elemzésekben azon alapult, hogy azonos életkorokban milyen eseményekkel és döntésekkel kellett szembenéznie egy-egy embernek, egy-egy családnak. Karl Mannheim (1893-1947) meghatározó elmélete szerint azok tartoznak

⁸⁴ Pál apostol is figyelmezteti Timóteust a változásokra, a nehéz időkre, melyekben az értékek megkérdőjeleződnek: 2Tim 3,1-5

⁸⁵ Beck, Ulrich: Risikogesellschaft – Auf dem Weg is eine andere Moderne, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986

⁸⁶ Török Emőke: Munka és társadalom, L'Harmattan, Budapest, 2014, 111.

⁸⁷ Siba Balázs: Isten és élettörténet, Loisír Kiadó, Budapest, 2010, 15.

⁸⁸ Satir: A család, 106.

közös nemzedékbe, akik sorsközösségben élnek. Ez a „lenyomat hipotézis”⁸⁹, melyben egy nemzedék legfontosabb szociológiai vonása az összetartozás, a korosztály „mi-tudatának” szövetét alkotja. Olyan lelki valóság alakul ki ebből, ami közös orientáción és közös élményeken alapul. Az „élethosszig tartó tanulás” korszakában azonban szinte minden korábbi nemzedéki meghatározás elmosódik. Somlai Péter például tanulmányában⁹⁰ végigvezeti, hogy milyen következményei vannak, ha az emberek nem egy alkalommal választanak pályát. A család egészét is ilyen újrakezdések jellemzik a válások-újraraházasodások mentén, melyek átrendezik a társadalom egészét. Idézi Ulrich Beck írását: „Az életutak »önreflexívvé« válnak: a társadalmilag eleve adott életút önállóan létrehozott és létrehozandó életúttá alakul át”⁹¹ E döntések során az egyén egy-egy építőkockából, az „életútbeli kombinációs lehetőségekből” hozza létre életútját, s ezért „barkácsolt életútnak” nevezi ezt. Az identitás megtalálásának útja ebben a korban a teológus Henning Luther szerint már nem egy folyamatos fejlődés és kiteljesedés – ahogyan azt Erikson identitáselmélete feltételezte⁹² –, hanem épp töredezettségének elfogadása és a sokféleséget integrálni tudó rugalmassága.⁹³

A posztmodern szemléletnek egyik fontos szempontja lehet számunkra, hogy a kimondja a modern kritikáját is: a puszta tények nem jelentenek semmit. Mert – ahogy David J. Bosch írja – „Ma már tudjuk, hogy nincsenek «puszta tények», hanem csakis «értelmezett tények» vannak. Ezt az értelmezést pedig mindenekelőtt a kutató «plauzibilitási struktúrája», fogalmi sémája határozza meg – ami viszont társadalmi és kulturális beidegződésekből ered.”⁹⁴ Művében kifejti, hogy milyen lehetőségeket lát a posztmodern plauzibilitásában. „Az elkülönülés pszichológiája helyett a részvétel episztemológiájára van szükség, az «én nemzedékemet» a «mi nemzedékünknek» kell követnie. A felvilágosodás instrumentális logikáját egy kommunikatív logikával kell felváltani, mert az emberi lét lényege szerint interszjektív létezés.”⁹⁵

⁸⁹ Mannheim Karl: A nemzedékek problémája, in: Mannheim, Karl: Tudásszociológiai tanulmányok, Osiris, Budapest, 2000, 235.

⁹⁰ Somlai Péter: Nemzedékektől életszakaszokig, Történeti vizsgálódás eltolódó szociológiai témákról és szempontokról. Tanulmánya az OTKA K 81285. nyilvántartási számú támogatásával készült, 2014. Forrás:

<https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografuskonyvtar/.../2605>

⁹¹ Beck, Ulrich: Kockázat társadalom, Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég, 2003.

⁹² Erikson, Erik H.: A fiatal Luther és más írások, Gondolat, Budapest, 1991, 437-497.

⁹³ Luther, Henning: Leben als Fragment – Der Mythos von der Ganzheit, in: Wege zum Menschen, 43. Jahrgang, 1991, 262-273.

⁹⁴ Bosch, David J.: Paradigmaváltások a misszió teológiájában, Harmat-PMTI, Budapest, 1991, 330.

⁹⁵ Bosch: Paradigmaváltások, 334.

A családra nézve ez azt jelenti, hogy együtt élnek az egészen másként szocializálódott generációk, melyeknek már külön elnevezéseik is vannak.⁹⁶ Hazánkban a generációk megnevezésére és jellemzőik felismerésére Tari Annamária népszerű könyvei segítik a családokat, keresve az utat a kapcsolatok megőrzésére.⁹⁷ A média hatásai, a web 2.0. a Z és Alfa generációkra egyelőre felmérhetetlenek, bár vannak, akik ezt csak olyan agyfunkcióformálásnak tekintik, mint amilyen a térkép, vagy az óra megjelenése volt az emberi közösségekben.⁹⁸ A megnövekedett életkor lehetősége nagy kihívás, mert eggyel több generáció kell, hogy a családi szerepekben, az együttélésben, gondoskodásban részt vállaljon. Ez egyidejűleg azonban lehetőség is a nagyobb közösségek új kapcsolódási pontjaihoz.

A generációk közötti különbségeket és „mégis-azonosságokat” jól illusztrálja egy miskolci egyetemi felmérése, ahol azt kutatták, hogy milyen a generációk közötti kommunikáció. Az Y generáció tagjai így jellemezték a szüleik és saját generációjuk közötti különbségeket: „más korban, más társadalmi, kulturális, technológiai körülmények között szocializálódtak, így eltérő a világról alkotott képük. Más a napirendjük, gondolkodásmódjuk, mások az igényeik és értékeik (...) az idősek túl merevek, rugalmatlanok, maradiak, nehezen tudnak lépést tartani a világ változásaival, megriadtak a technikai fejlődéstől, nehezen tanulják meg az informatikai dolgokat”⁹⁹ 150 egyetemi hallgató töltötte ki a kérdőívet, s válaszaik szerint a legnagyobb gond az az értékválság, melyben a család szerepe háttérbe szorult. A generációk közötti szakadék áthidalására családi programok szervezésére tettek javaslatot, melyet ők (!) feladatuknak is tekintenek. Dobos Csilla a kérdőívek elemzésében rámutat, hogy ők a „fordított szocializációs generáció”, akik legalább annyi tudást adnak át az idősebbeknek, mint amennyit ők kaptak tőlük. Hogyan élhet egy Y generációs szülő X generációs nagyszülőkkel és Z, ill. Alfa generációs gyermekekkel? A generációk együttélésének segítése az egyik legfontosabb szempontja a dolgozat kazuális szolgálatokról szóló részének, így annak kifejtése ott szélesedik tovább.

⁹⁶ (1) Építők vagy más néven csendes, illetve veterán generáció (1925–1945 között születettek), (2) Baby boomerek vagy magyar terminológiával a Ratkó-korszak generációja (1945–1964 között születettek), (3) X generáció (1965–1979 között születettek), (4) Y generáció (1980–1994 között születettek), (5) Z generáció (1995–2009 között születettek), (6) Alfa generáció (2010 után születettek). Megjegyzés: A generációk születési idejének pontos meghatározása a szakirodalomban nem egységes, ezért a fenti adatok az egyik lehetséges felosztást mutatják be.

⁹⁷ Tari Annamária: Y generáció, Jaffa kiadó, Budapest, 2010; Z generáció, Tericum kiadó, Budapest, 2011; Generációk online, Tericum kiadó, Budapest, 2015.

⁹⁸ Carr, Nicolas: Hogyan változtatja meg agyunkat az internet? A sekélyesek kora, HVG könyvek, Budapest, 2014.

⁹⁹ Dobos Csilla: Generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságai, in: Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, XI. évfolyam, 1. szám, 2016, 29–39

A posztmodernben megkérdőjeleződött a hagyományos „szülő-szerep”. A szülők nem csak elbizonytalanodtak, hogy „szabad-e hatalmat gyakorolniuk” gyermekeik felett, hanem hogy egyáltalán kell-e „nevelniük” gyermekeiket. Már a 60-as években figyelmeztetett ennek a jelenségnek a hátrányaira James Coleman (1926-1995) szociológus, amikor azt elemezte, hogy a fiatalokra a kortárs-kapcsolatok nagyobb hatással vannak, mint eredeti családjuk.¹⁰⁰ Akkor ezt a szakmai körök nem vették komolyan, mára azonban hatalmas irodalom bontakozott ki a „szülők felelősségéről”, a „jelenlétük, jelentésük” biztonságot adó szükségességéről – a „kötődés-elméletek” összefüggésében.¹⁰¹ Erről még a továbbiakban több szó esik majd.

Összegezve ezt a vázlatos kitekintést a posztmodern világban élő családra, azt láthatjuk, hogy az egyén felelőssége nőtt, s tudatosult benne, hogy tetteinek következménye több további nemzedék életére nézve van hatással. A töredezettségben megélt negatív következmények felelősség- és közösségvállalásra is vezethetnek, s ezen belül a kisközösségek, mint pl. egy jól működő család és gyülekezet nagy hatással lehetnek környezetükben. Más nézőpontból viszont egyre inkább nagy egészként mozdul az egész emberiség: akár a problémák elviselése, akár a lehetséges utak megtalálása közös kell, hogy legyen.

I.4. CSALÁDTEOLÓGIA

Az első elvi alapvetés összefoglalásaként egy családteológiai vázlat megfogalmazására vállalkozom. A társadalomtudományok módszerei alkalmasak az ember, a család, a közösségek leírására, de a hitkérdések még a vallásszociológia szempontjai szerint sem beszélnek arról, ami a teológia célja: Isten üzenetének továbbadásáról. „A gyakorlati teológia azzal a kihívással néz szembe, hogy megalapozza identitását és célját az egyház küldetésében anélkül, hogy feláldozná az elkötelezettségét a kutatás iránt, hogy nem csak az egyháznak javára kíván tenni, hanem a közjóért is.”¹⁰² A gyakorlati teológia így hídverésként működhet a bibliai üzenet és a ma emberének élete között. A Richard Osmer által megfogalmazott négy nagy témakör, mellyel a gyakorlati teológiának foglalkoznia kell: (1) empirikus-leíró (Mi folyik itt?); (2) interpretáló (Miért van ez?); (3) normatív (Mi kell, hogy történjen?); és (4) gyakorlati (Hogyan válaszolhatunk?). Ezen kérdések mentén vannak tervezési és cselekvési feladatai a „gyakorlati” gyakorlati teológiának a helyzet és a kontextus által kívánt irányokban.¹⁰³ Ha a feltett

¹⁰⁰ Coleman, James: *Adolescent Society*, Glencoe, Illinois, Free Press 1961.

¹⁰¹ vö. Juul, Jesper: *A működő család*, Park kiadó, Budapest, 2008; Gordon Neufeld – Máté Gábor, Libri, Budapest, 2014; Siegel, Daniel – Payne Bryson, Tina: *A szülői jelenlét ereje*, Ursus Libris, Budapest, 2020.

¹⁰² Siba Balázs: *Pasztorálteológia*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 34.

¹⁰³ Osmer, Richard: *Practical theology: A current international perspective*, 2010. HTS Theological Studies 67, 1-7. Internetes forrás:

https://www.researchgate.net/publication/262481413_Practical_theology_A_current_international_perspective

kérdésekre adott válaszok egy megújító élet-keret alapelveiként érvényesülnek, akkor lesz a teológia gyakorlati teológia. Osmer azonban felvet további kérdéseket is, melyekkel „metateóriaként” kell foglalkozni a gyakorlati teológiában: (1) elmélet és gyakorlat kapcsolata; (2) súlyozás a hagyományos források és a teológiai igazságok között; (3) az interdiszciplinaritás kérdésköre; (4) a teológiai meggyőződések metodológiájának ismertetése.¹⁰⁴ A családteológiában ez a hermeneutikai kérdéskör a kazuális szolgálatokra érkező családok befogadásának kérdéseiként kerülnek előtérbe a továbbiakban.

I.4.1. Katolikus családteológiai megfogalmazások

A teológia feladata, hogy Isten megbízatásában, küldetésében munkálkodjon. Ezért a lehetséges „családteológia” a családok válsága idején nem maradhat meg a teológiai etika ideális házasság és családminták közvetítésénél, mert ilyen családokkal egyre kevesebbet találkozik. Inkább olyan utakat kell találnia és felmutatnia, ahol a családok a maguk állapotában találkozhatnak Istennel és meggyógyulhatnak. Gondolkodásunkban nagy segítség volt a „magyar katolikus családteológia” megismerése, bár gondolkodásuk háttere, elméletalkotásuk kerete más, izgalmas összehasonlításokat tehetünk ebben a vonatkozásban. Máté-Tóth András, korábbi írásában még kétféle teológiai irányról beszél: egyetemi teológiáról és bázisteológiáról.¹⁰⁵ Két évtizeddel későbbi cikkében azonban háromra bővül a megkülönböztetett irányok sora: „professzionális”, „pasztorális” és „populáris” teológiáról beszél a családteológián belül. Máté-Tóth András ezt a „valós család teológiájának” nevezi. Majd kifejti: „A családteológia elméleti támpillére az a belátás, hogy az adott kulturális kontextus új dimenziókat tárhat fel a hit igazságaiból, s ezek megértésében a családoknak konstitutív szerepe van.”¹⁰⁶ Ezek elméleti alapját pedig a „kontextualitásban” és a „misztagógikában” keresi.¹⁰⁷ Ez a két fogalom nagyon közel áll ahhoz a megközelítéshez, ahogyan a családteológiáról gondolkodhatunk.

Egy másik katolikus teológus, Lukács László nyomon követi a katolikus egyház családról szóló tanításának történetét, megerősítve, hogy az egyházban (értsd: katolikus egyházban) a 20. században egyre jobban felértékelődött a házasság és a család jelentősége. „A múltban a teológia évszázadokon át aláértékelt a házasságot. Szerepét elsősorban az utódnemzésben látta, most viszont a házastársak egymás iránti föltétlen odaadása került első helyre a család értékei között. Szemben a korábbi szemlélettel, amely a házasságot csupán

¹⁰⁴ Osmer, Richard: *The teaching ministry of congregations*, Westminster/John Knox, Louisville, KY, 2005, 306

¹⁰⁵ Máté-Tóth András: *Bulányi und Bokor-Bewegung Eine Pastoraltheologische Würdigung*, Wien, 1996, UKI.

¹⁰⁶ Máté-Tóth András: *Családteológia, Teológia a családok élettapasztalatának kontextusában*, in: *Embertárs*, 2004/II/1, 55.

¹⁰⁷ Máté-Tóth: *Családteológia*, 55-65.

egyfajta szerződésnek tekintette, előtérbe került az a felfogás, amely azt életre szóló szövetségnek tekinti, olyan szövetségnek, amelynek ősmintája Istennek az emberrel kötött szövetsége.”¹⁰⁸ A pápai *familiaris consortio* apostoli buzdítása (1980) a családteológia alapját a „Szentháromságos Isten’ szeretet-közösségének mintájára építette. Ebben kiemelik, hogy a család részesedik ebből az isteni szeretetből, így „a család az egyház misztériumának földi megjelenése.”¹⁰⁹ Tanításukban így kerül előtérbe a „család-egyház” fogalma már a nyolcvanas évektől kezdve. Meghirdetik a „szeretet-civilizációját”, mely a családokban a megélt közösség: a kölcsönös ajándékozásban és elfogadásban valósul meg. Mindezen gondolatok terjedését segíti a Családteológiai Intézet létrehozása a Sapientia Egyetemen.¹¹⁰

I.4.2. Protestáns családteológiai megfontolások

A protestáns családteológia a maga jogosultságát más nézőpontokból fogalmazza meg. Mindenekelőtt Adrian Thatcher anglikán teológusra hivatkozunk, akinek családteológiája széles perspektívát ível át, melyben fontos szerepet szán a család teológiai megerősítésének, úgy, mint „házi gyülekezetnek”, de ugyanígy hangsúlyozza, hogy maga a gyülekezet is akkor tölti be feladatát, ha „családként” figyel tagjaira.¹¹¹ A későbbiekben részleteiben nyolc alapelv mentén fejti ki gondolatait¹¹², melyek meghökkentőek és elgondolkodtatóak. A családteológia alapja a krisztológia, ezen belül a „háromságos Isten” belső szeretet-közösségének szeretet-egységének megfogalmazása. Ezt az alapelvet ismerhetjük már a hivatalos katolikus családteológiából is. Ezt a titkot azonban – hogy miként szereti az Atya a Fiút, s a Fiú az Atyát, a Fiú a Szentleket – továbbra is titokként kell értenünk. Látásunk szerint a Szentháromság „három személye közötti szeretet-kapcsolat” bibliai alapokon nehezen fordítható át családteológiai vonatkozásokra.

¹⁰⁸ Lukács László: A család az egyház szíve, in: Vigília, 2014/5 sz. internetes forrás: <https://www.google.com/search?q=A+család+az+egyház+szíve&oq=A+család+az+egyház+szíve&aqs=chrome..69i57j69i64l3.5123j0j7&sourceid=chrome&ie=U>

¹⁰⁹ Lukács: A család, 1-8.

¹¹⁰ Hortobágyiné Nagy Ágnes (szerk.) Családi életre nevelés az oktatásban, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Családteológiai Intézete, Budapest, 2005, 7.

¹¹¹ Thatcher, Adrian: *Theology and Families, Challenges in Contemporary Theology*, Blackwell Publishing, USA, UK, Australia, 2007, 30.

¹¹² A nyolc alapelv röviden összefoglalva: 1) A Krisztusban kapott kijelentést előnyben kell részesíteni a Szentírásban kapott kijelentés felett; 2) Theológiai módszer tekintetében a krisztológia megelőzi az etikát; 3) A Szentírást az egyház doktrinális kötelezettségvállalásainak fényében kell olvasni; 4) Jézus szeretet parancsa megelőzi az apostoli házirendeket és egyéb etikai parancsokat; 5) Minden etikai megfontolást a szeretet-parancsok fényében kell érteni; 6) A „háromságos” Isten a család szeretetteljes közösségének alapja, mert nem csupán személyekből áll, hanem kapcsolatokból is; 7) Minden család képes megélni Isten szeretetét, akár hisznek Istenben, akár nem ismerik, mert a családi élet minőségét nem a szülők hite, hanem a szülők szeretete garantálja. 8) Az élő hagyomány él és változik. i.m. 44-48.

További inspiráló gondolatokat találtunk Ray A. Anderson és Dennis B. Guernsey ún. „szociál-teológiai” megfogalmazásában, akik az ősegyház „családias közösségében”, a házigyülekezetben látják egy lehetséges családteológia alapjait.¹¹³ Leegyszerűsített formában az öt alapelv, melyeket megfogalmaznak: 1) A családteológia szíve az imago Dei; 2) A családteológia a kötődés egyszerű, de mélységes exegézise; 3) Az egyház, mint Krisztus teste a megtestesült Krisztus valódi jelenléte úgy él a világban mint Isten családja; 4) Az egyház elsősorban Isten gyermekeinek közössége, s másodsorban egy konkrét hely; 5) Isten népe, mint Isten családja kell, hogy éljen, családszerű természetes működésben. Ezek a gondolatok megerősítik azokat az alapvetéseket, amelyeket ebben a dolgozatban „családteológiként” képviselünk.

Kiemelek még egy valláspedagógiai megközelítést is a források közül, mely szintén a család különleges fontosságára teszi a hangsúlyt. Michael Domsgen valláspedagógiai szempontból közelíti meg a családteológiát.¹¹⁴ Azzal érvel, hogy a gyermek a családban kapja meg a vallásos nevelés alapjait, mely olyan intenzív és mély, hogy egy életre meghatározó hatásai vannak. Isten Igéje sokszor hoz példát Isten hozzánk való viszonyulásának kifejezésére családi szerepekből. Legtöbbször Atyaként, de néhány esetben „Anyaként” is bemutatkozik népe számára. Ennek ellenére azt írja, hogy a valláspedagógia sokáig inkább ellenérzésekkel tekintett a családra, mint a tanulás helyére, pedig a családi kapcsolatok alapmintázatai az Isten-ember kapcsolatnak is. De a család mai állapotából kiindulva jogos a kérdésfeltevése is: „Hogyan taníthatjuk Isten „apaságáról” és „anyaságáról”, ha nem foglalkozunk a földi apák és anyák tapasztalataival?”¹¹⁵ Ezért fontosnak tartja, hogy a családot „kreatív mozgástérként” értelmezzük, melynek meghatározó szerepe kell, hogy legyen a teológia egészében. Ezek a gondolatok visszatérnek még a családpszichológia gyakorlati megvalósulásaiban.

I.4.3. Magyar teológusok hozzájárulása a családteológiához

Akik felé tisztelettel adózunk, és néhány szóban összefoglalva megemlékezünk munkásságukról – nem nevezték ugyan családteológiának üzenetüket – mégis tudományukkal nagy mértékben hozzájárultak azoknak az alapelveknek megfogalmazásához, melyek a

¹¹³ Guernsey, Dennis, B.: Family Ministry and a Theology of the Family, internetes forrás:

<https://directionjournal.org/19/1/family-ministry-and-theology-of-family.html>

¹¹⁴ Domsgen, Michael: „Familie ist, wo man nicht rausgeworfen wird.” Zur Bedeutung der Familie für die Theologie Überlegungen aus religionspädagogischer Perspektive, in: Theologische Literaturzeitung 131 (5) 2006/ január 267-286. Internetes forrás:

https://www.researchgate.net/publication/307430438_Familie_ist_wo_man_nicht_rausgeworfen_wird_Zur_Bedeutung_der_Familie_fur_die_Theologie_-_Uberlegungen_aus_religionspadagogischer_Perspektive

¹¹⁵ Domsgen, i.m.

következőkben szerepelnek. Időrendben: Gyökössy Endre, Ablonczy Dániel és id. Fekete Károly munkásságáról emlékezem meg.

Elsőként Gyökössy Endre (1913-1997) nevét és munkásságát kell megemlíteni, aki minden további nemzedék teológusainak gondolkodására is nagy hatással volt. A családról külön könyvet írt *Együtt a szeretetben* címmel¹¹⁶ A családi szerepek tisztázása mellett, a családi közösség működésének alapját a szeretet himnuszának verseire építi fel. Majd a családi nevelés helyzeteire, a szülők gyermekükkel való beszélgetéséhez olvashatunk útmutatót. Mi ez, ha nem tudomány? Egy tanulmányában idézi Sütő András mondatát: „A társadalom leglelke a család”, s erre építi fel három tételét, melyet így foglalhatunk össze: 1) A boldog család csak az Úrban van, s ez egy külön dimenzió; 2) A családban mindent a szeretet mér; 3) Nem csak gén-sors van, s nem csak hormon-sors, hanem modell-sors is.¹¹⁷ Legfontosabb tétele, hogy a családban a szeretetet le kell fordítani a hétköznapiok nyelvére.

Ablonczy Dániel (1915-2010) családokért való munkásságának egyik legfontosabb munkája a *Családkönyv*.¹¹⁸ A házasság bibliai alapozása után a „család-közösség” alapelveit fogalmazza meg életszerűen. A család életforrásainak összegyűjtéseként azokat a bibliai szakaszokat emeli ki, amelyek eligazítanak a hétköznapi együttélés kérdéseiben. Végül – az életciklusok változásai szerint – végig veszi a család változásait a gyermek születésétől annak felnövekedéséig. „Családeológiájának” legfontosabb üzenete az, hogy a családok az Isten családjaként működő gyülekezetben élhetik meg igazán erősségeiket, ahol mindenki Isten Igéjének vezetése szerint él és cselekszik.

id. Fekete Károly (1930-2008) tanulmányát egy idézettel kezdi: „a család a gyülekezet életének egyik alkotóeleme és annak jóléte, vagy gondja a gyülekezetet sem hagyja érintetlenül.”¹¹⁹ „Családeológiájának” megfogalmazása családlelkigondozói szempontból közelít a család Istentől rendelt valóságához és folyamatos alakulásához ezért Gyökössy Endre által megfogalmazott családmodelleket mutat be (gyermekcentrikus; partnercentrikus; szülőcentrikus; barát- vagy barátnőcentrikus; munkacentrikus). Majd a házasság és család teológiai alapjait a Szentírás alapján öt pontba szedi: 1) A házasság létjogosultsága és alapja; 2) A házasság születése; 3) A házasság gyümölcse; 4) A család kiteljesedése; 5) A család

¹¹⁶ Gyökössy Endre: *Együtt a szeretetben*, MRE ZSIS, Budapest, 1981.

¹¹⁷ Gyökössy Endre: *Egyetértés a családban egymással az Úrban*, in: *A szeretet teológusa*, Emlékezés Gyökössy Endrére, szerk.: Bagdy Emőke, Animula, Budapest, 2017, 125-131.

¹¹⁸ Ablonczy Dániel: *Családkönyv református keresztyén szemmel*, Open Art kiadó, Budapest, 2007.

¹¹⁹ Fekete Károly: *A gyülekezetépítés szolgálatában*, Lux kiadó, Budapest, 2000,

kisugárzása. Legfontosabb mondanivalója épp az egymásért vállalt felelősség vállalása, mely családból kiindulva elérkezik a gyülekezet és a nemzet nagyobb közösségéig.

Mai teológusok közül Fodorné Nagy Sarolta, Németh Dávid és Hodossy-Takács Előd írásaiban találhatunk eligazító gondolatokat a családteológia vonatkozásában.¹²⁰ Több helyen idézünk is műveikből. Nem kis érdeme van Szabóné László Lillának, hogy a „gyermekteológia” kidolgozására vállalkozott disszertációjában. Azokat a családi vonatkozásokat emeli ki, ahol a gyermek kérdései, s a szülők válaszai már „teológiai helyzetet” hoznak létre egyedülálló módon.¹²¹ Ezért javasolja, hogy a szülőkkel való foglalkozás sokkal fontosabb helyet kapjon a gyermekmisszió szempontjából: „Ha a gyermekeiket felelősen, tudatosan és odaadóan nevelő szülőket megsegítjük a gyermeknevelés egyik jelentős területén, a kisgyermekben felmerülő egzisztenciális kérdésekre nézve, akkor mind a kisgyermeket, mind a szülőt hozzásegíthetjük az Istennel való találkozáshoz.”¹²²

I.4.4. A családteológia bibliai alapjai

Ahogy az eddig tárgyalt válogatott családteológiai háttéranyagok mutatják, a család sokféle szempontból lehet a teológia vizsgálatának tárgya. Ebben a dolgozatban református egyházunk tanítása, bibliai teológiája, dogmatikája és etikája alapján fogalmazzuk meg a családteológia alapvetéseit. Elsősorban azokat a családösszetartó parancsokat emelve ki az ÓSZ bizonyágtételéből, melyek ezredévek óta adnak azonosságtudatot és összetartást Isten választott népének, Izraelnek. Az ÓSZ kultusza és kultúrája a családok nemzedékeinek több ezer éves örökségeként – egymást erősítve őrzi értékeiket. Az ÚSZ-ben a család, háznép köre és fogalma túlmutat a választott nép leszármazási körén, s kiszélesedik a Krisztusban való hit által. Jézus a hegyi beszédben a parancsolatokat újraértelmezi, s személye által mélyebb értelmet nyer az Istennel való kapcsolat. A teljes bibliai bizonyágtétel alapján az ezredéves ígéretek beteljesedéséből következő felelősség útját keressük. Mi a keresztyén közösségek: a családok, s a családokat összetartó gyülekezet, s népeket átívelő keresztyének összetartozásának és szolgálatának alapja?

Ahogy a mai értelemben értjük és használjuk a *család* szót, úgy nem szerepel sem az Ó- sem az ÚSZ-ben. Helyette más kifejezés/ek kerül/nek a középpontba, s ez a történeti távlatba

¹²⁰ Fodorné Nagy Sarolta: *Ház-házasság-haza*, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990; Németh Dávid: *Pasztorálanthropológia*, L'Harmattan, KRE, Budapest, 2012; Hodossy Takács Előd: A család teológiája, avagy a poligámiától a szingli-korszakig, in: *Confessio* 2004/3, 43-38.

¹²¹ Szabóné László Lilla: A gyermekteológia vizsgálata a kisgyermekes keresztyén családok életében, doktori disszertáció, Budapest, 2015, 84. Internetes elérés: doktori.hu. Letöltés: 2019. 02.16.

¹²² Szabóné László: A gyermekteológia, 257.

helyezett család-elemzésnek különleges keretet ad. Sőt a mai szétesett családmintázatok vonatkozásában más, újabb erőforrásokat is megnyithat, mint csupán a klasszikus, vagy hagyományos „házasságos-család-rend” Istentől rendelt biztonságának hangsúlyozását. Azt is meg kell látnunk, hogy a családról formált keresztyén képünk egy erősen idealizált kép, válogatott igeversekre építve, elvárásaként fogalmazva. A továbbiakban az Ó- és ÚSZ családról, háznépről szóló szakaszait értelmezve egyfajta konklúzióként fogalmazom meg a családteológia bibliai alapvetéseit.

I.4.4.1. Az ember kapcsolatokra teremtett

A jól ismert bibliai szakaszokat ismertnek véve inkább annak jelentőségét erősítjük meg, hogy a Bibliában egy Isten által teremtett és gondviselése által igazgatott nagy családtörténet bontakozik ki előttünk. „A család az első természeti közösség, sőt primer formáció az emberi életben, amely nélkül semmi más közösség nem lenne lehetséges. A család előbb volt, mint az egyház, s mint ilyen, Isten teremtési ordinanciáinak egyik legtitokzatosabb alkotása.” – olvashatjuk Sebestyén Jenő Etikájában.¹²³ Az ember teremtésével Isten egy életközösséget teremtett meg, még a bűneset előtt egy házaspár egymásra utalásával. Az erről szóló igeverst talán a legtöbbet idézett szakasz a Bibliából: „Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzáillő segítőtársat...” (1Móz 2,18kk). Kettejük vétke azonban már nem csak rájuk hozott szenvedést és halált, hanem minden utódjuk, s az egész teremtettségre nézve is. Ez az érzékeny erkölcsi, lelkiismereti határ már a Biblia első lapjainak leírásában meghatározó jelentőségű. Isten és ember kapcsolata – melyben az ember = férfi és nő, együtt – hordozza kapcsolatuk szorosságában a szeretet-közösség ajándékát, s annak megromlását is.

Emil Brunner (1889-1966) által hangsúlyozott gondolat, hogy az ember a reláció struktúráját hordozza magában, kapcsolatok hálójában létezik. Teológiai antropológiájában azt hangsúlyozza, hogy „az ember Isten előtt áll” – s ez emberlétének értelme. Akkor is hordozza Isten képét (az imago Deit), ha istentelenné lett, csak akkor, mint bűnös, aki „Isten haragja alatt áll.”¹²⁴ Brunner egy másik művében így fogalmaz: „Az ember egyedül Istenben, pontosabban Isten igéjében értheti meg önmagát. Mert az ember csak abban értheti meg önmagát, aki létrehozta őt.”¹²⁵ Az általa használt kifejezések német nyelven hordozzák ennek legfontosabb

¹²³ Sebestyén Jenő: Református Etika, Iránytű kiadó, Budapest-Gödöllő, 1993, 241.

¹²⁴ Brunner, Emil: Die christliche Lehre von Schöpfung und Erlösung, Dogmatik II. Zwingli Verlag, Zürich, 1950. 70. Ebben a kérdésben vitatkozik Karl Barth-tal, aki azt hangsúlyozta, hogy az ember minden kapcsolópontját elvesztette Istennel a bűneset miatt.

¹²⁵ Brunner, Emil: Der Mensch im Widerspruch. Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen. Zürich, Zwingli Verlag, 1965, 75.

jellemzőit: Anknüpfungspunkt (kapcsolópont); Wortmächtigkeits (megszólítottaság), Verantwortlichkeit (válaszképesség, felelősség). Az embernek megvan az a képessége – s ettől ember – hogy egy másik ugyanolyan személy felé forduljon, s azt mondja neki: Te. „A másik személyt megszólítani és általa megszólíttatni az ember istenképűségének értelme. (...) Ebben a másikért való felelősségben valósul meg az ember személyi léte.”¹²⁶

Ezen állítások összekapcsolásából következik első családteológiai alapvetésünk, mely kiindulópontja további fejtegetésünknek is:

1) Az ember Istennel és emberekkel való kapcsolatra teremtett, ezek által meghatározott lény, de szabadsága van ezen kapcsolatok ellen és ezekért is tenni.

I.4.4.2. A családra vonatkozó parancsok és ígérek

Ádám és Éva, mint Isten által formált „házas pár” már a kapcsolatok megromlásának terhével (átkával) elbocsátva (1Móz 3,23) léptek ki az Éden ajtaján. Így az „első család” leszármazottai (Kain és Ábel) számára Isten jelenléte inkább kivételes esemény volt, s nem is mindig ismerték és követték akarátát (1Móz 4). A Mózes első könyvében előforduló nemzetségtáblák a nevek, a család-leszármazás megőrzésének összefoglalásai (1Móz 5 és 10) különleges sorsokkal. Isten üdvtervének további kibontakoztatásához is egy családfőt szólít meg, s ígérete a család-nemzetség-nép-emberiség egészére nézve alapvető jelentőségű: „Nagy néppé teszlek és megáldalak, nagygyá teszem neved és áldás leszel. Megáldom a téged áldókat, s megátkozom a téged gyalázókat. Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.” (1Móz 12,2-3). Ennek az áldásnak megtapasztalása adja a nemzedékről nemzedékre megszólaló és megszólító Isten-hit alapjait. A négy egymás utáni nemzedék: Ábrahám-Izsák-Jákób-József család-történetének eseményei közvetlen formában, mindannyiuk személyes Isten-kapcsolatában és családjukért érzett felelősségükben bontakoznak ki. „Az ősatyák történeteiben az áldás hatása három helyen domborodik ki. Ábrahám körében (1Móz 12-25), a nemzedékek továbbélésében, ún. «vertikális áldásként». A Jákób-Ézsau-körben (1Móz 25-37) a fivérek «horizontális együttélése», majd a József történeteiben (1Móz 37-50) az áldáshoz tartozó béke (sálóm) a központi gondolata, mely biztosítja a közösség üdvösséges együttélését.”¹²⁷ Ábrahám megáldásának ígérete azonban nem csak a választott népnek szól, hanem minden nép, minden hívő örökségévé lesz (Róm 4,9-25; Gal 3,6-14; 1Pét 3,9), mert Isten az, aki áld (Mt 25,34; Zsid 6,7). Az áldás

¹²⁶ Ott, Heinrich: Die Antwort des Glaubens, Systematische Theologie in 50 artikeln, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1972, 160-161.

¹²⁷ Westermann, Claus: Az Ószövetség teológiájának vázlatja, Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest, 1993, 102.

Krisztusban éri el teljességét (Ef 1,3). Az áldás jelentőségéről még a dolgozat további részében részletesebben is lesz szó.

I.4.4.2.1.Család-háznép jelentősége és összefüggései

Az Ó- és ÚSZ történeteiben a család szó *háznép* jelentésben szerepel.¹²⁸ Több nemzedék együttélését jelenti, melynek van egy Isten által megerősített vezetője: a családfő. „Izrael népe történetét, mint Ábrahám családjának történetét mutatja be, s hogy tulajdonképpen a család, a szokásnak, jognak, az igazságszolgáltatásnak is forrása.”¹²⁹ Ebbe a családi együttélésbe beletartoznak a vérszerinti és nem vérszerinti együtt élő tagok is: feleség/ek, fiak, leányok, szolgák, sőt a rabszolgák is (2Móz 20,10). A rabszolgákat ugyanúgy körülméteik, mint a családtagokat (1Móz 17,2), és ugyanúgy „elbocsáthatják”, mint a felnövekvő generáció tagjait (2Móz 21,1-11). A családban megvalósuló döntések a családfő döntései, aki – patriarchális módon, Istentől kapott felhatalmazással – akár az engedetlen gyermek halállal való büntetését is szükségesnek tarthatta (5Móz 21,18-21). A *háznép* egy szorosan egymástól függő jogi, gazdasági viszonyban a társadalom alapsejtjeként működött, miközben egyfajta „istentiszteleti közösséget” is alkotott – a családfő egyben a „család papja” is volt –, melyben a családtagok Istennel való ünnepeiket is együtt élték meg. A családfő áldozatbemutatása minden családtagra vonatkozott.¹³⁰ Az ÓSZ családfőinek többsége poligám, a kor sajátosságait követve, akár két szabad feleség, akár feleség és rabszolganő/k vonatkozásában.¹³¹

Ami a család-háznép együttélésében a kultusz része volt, az a nép egésze számára is kívánatos volt: vagyon- és munkaközösségben éltek, s a fegyveres védelem természetesen az egész törzsre is vonatkozott. A nagycsaládok közösségében azonosak voltak az elvárások, a törvények, a szokások.¹³² Mindenki azonosan ünnepelt, hasonlóan szervezte heteit, éveit, életét. Mindenki számíthatott a másokra, mert azonos időben közös cselekvések kötötték össze őket. S ez nem csupán a nomád viszonyok között, a földdel való munkálkodás, vagy az állattartásból következő szükségek betöltése miatt volt így, hanem később a városi létben is hasonló módon szerveződött. Az ÓSZ egésze az egyének közösségi lojalitásáról szól – Isten előtti

¹²⁸A *BaIT*, *BéIT*=ház (2048x), a héber szótár szerint: ház, sátor, kunyhó, palota, vár és templom jelentéssel egyaránt bír. Legtöbb esetben a CSALÁD megjelölésére, vagy annak valamely kiterjedtebb formájára: háznép, nemzetség, törzs stb. használatos. A másik áB= atya szóval összekötve (1211x), „atyám háza” is általában családot jelöl. Ez egy ismert,ős, férfi családjának leszármazottait jelöli, pl.: Jákób háza. Számontartásokban, családfákban általában csak a férfiak szerepelnek, mert ők a családfenntartók.

¹²⁹ ifj.Bartha Tibor-Vladár Gábor (szerk.): Bibliai fogalmi szókönyv, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 98-101.

¹³⁰ 1Móz 8,20; Bír 15,13; 1Sám 1,3; 1Sám 20,29;

¹³¹ 2Móz 21,10kk, és 5Móz 21,15kk. az áldozatbemutatáshoz pl.: 1Sám 1,4

¹³² Bibliai hivatkozások, pl: 1Móz 7,1; 2Sám 3,1;

felelősségvállalással. Miközben a személyes tettekért mindenkinek magának kell felelnie, mindig az egész közösség megszenvedti tagjainak tettei miatti súlyos, vagy kevésbé súlyos következményeket. „A megtapasztalások közösségivé, társadalmi jelenséggé válása révén a kommunikatív emlékezet már nem egy ember és a közösség kölcsönhatásában megszülető hagyomány csupán, hanem a közösségben aktívan formálódó vallásos hagyománnyá válik.”¹³³

Az ÚSZ idején a patriarchális család = *házak, háznép* szavai szerepelnek.¹³⁴ Jézus maga sem személyekhez, vagy családokhoz küldi ki tanítványait, hanem *házakhoz*. (Mt 10,12kk). Az ÚSZ további könyveiben megjelenő gyülekezeti helyzetek, problémák és a számukra közvetített parancsok is a maga természetességében beszélnek a családi együttéléstről, mint háznépről. Az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv szerint az egész háznép részesül Isten meghívásában, s együtt élnek meg az új közösséget. Péter prédikációjában így hangzik: „Profétálnak fiaitok és lányaitok, és ifjaitok látomásokat látnak, véneitek pedig álmokat álmodnak; még szolgálaimra és szolgálóleányaimra is kitöltök azonban a napokban Lelkemből.” (ApCsel 2,17-18) A valamikori nagy-család: férfiak és nők, fiúk és lányok, szolgák és szolgálólányok közössége, mint megújult családi életlehetőség ideje jön el, ahogyan a Jóel 3,1-5 jövendölését, mint beteljesedő próféciaát idézi. De Péter prédikációjának további részében is ezt olvassuk: „Tiétek az ígélet és gyermekeiteké.” (ApCsel 2,39). Az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyvben megjelenő konkrét családok valódi *háznép*ként működtek, azaz nyitottak voltak a nem vér szerinti kapcsolatapolásra is, a határok megvonása máshová helyeződött. A férfiak mellett a nők és gyermekek jelenléte is végigkíséri Pált egész szolgálata alatt.¹³⁵ Ezt jól megjeleníti, hogyan haladt a „patriarkális alá-fölé rendelés a testvéri mellérendelés”¹³⁶ felé. Sok esetben maga a *háznép* a magukat el- és kihívottak közösségeként értelmezve egyfajta „új családként”, vagy „família Dei” -ként élt. Isten követésében azonban az eredeti családokból is újjá lett testvérek, új háznépek születnek.

Amikor Pál apostol konkrét *háznép*ről szól, akkor ezt világos szerkezetű felépítményben teszi két levélben is: Ef 5,21-6,9 és Kol 3,18-4,1. Kiterjedt kutatások folytak e két bibliai szakasz vonatkozásában, melyek az ősegyházat segítik elhelyezni a kor görög-római kontextusában, s ezzel az ókori együttélési mintákhoz tartoznak. Ugyanilyen felépítésű rend (férj-feleség, szülő-gyerek, szolga-úr) fogalmazódik meg már Platón és Arisztotelész műveiben

¹³³ Zsengellér József: A kánon többszólamúsága, L'Harmattan Kiadó-Kálvin Kiadó, Budapest, 2014. 27.

¹³⁴ Az ÚSZ-ben használt görög kifejezések: oikiosz, oikosz, oikia szavak magyarázata, in: Balázs Károly: Újszövetségi szómutató szótár, Logosz Kiadó, Budapest, 1998, 410-411 oldalak

¹³⁵ vö. „Elkísértek bennünket feleségükkel és gyermekeikkel.” (ApCsel 21,5).

¹³⁶ Keil, Siegfried: Familie szócikkből, in: TRE Band XI. Berlin-New York, 1983, 1.

a háznépre vonatkozóan, mint erkölcsi tanácsok sora. „Először is szólnunk kell a család kormányzásáról (...) mindent elsősorban a legapróbb részleteiben kell megvizsgálni. A háznépnek pedig legegységesebb részei az úr és szolga, a férj és feleség, az apa és a gyermekek”¹³⁷ De Seneca az Erkölcsi levelekben is ugyanezt a hármast említi: „Tanácsot ad a férjnek, hogyan viselkedjen feleségével, vagy az apa hogyan nevelje gyermekét, vagy az úr hogyan irányítsa szolgálait.”¹³⁸ Balla Péter könyvében kifejti, hogy az azonosságokon túl azonban a „házitáblák” egy teljesen különálló, ún. „keresztyén eredetű irodalmi forma”. A családi hármast itt a sorrend szempontjából egyedi: mindig a „gyengébbet” említi elsőként (asszonyok, gyermekek, szolgák), s mindig mindkét fél egymásra utalt felelősségét is meghatározza.¹³⁹ – majd arról ír, hogy a legfontosabb az egész házitábla működésének helye: „az Úrban”. Ez a „krisztológiai motiváció” teszi igazán mássá ezt a családi együttélést. A házitáblák az egy háztartásban élők minden tagját, minden rétegét megszólítják, amiből arra következtethetünk, hogy nagyobb keresztyén családok éltek és működtek ezekben a városokban. Itt ugyanis hitbeli különbözőségről nincs szó a feleség-férj, gyermek-szülő, rabszolga és ura között sem.¹⁴⁰ A pásztori levelekben a tisztségviselők családi életének rendezettsége a tisztségviselés alapfeltétele: „Aki a maga háza népét jól vezeti, gyermekeit engedelmisségben és teljes tisztességben neveli. Mert ha valaki a maga házanépét nem tudja vezetni, hogyan fog gondot viselni az Isten egyházára?” (1Tim 3,4-5).

I.4.4.3. A család-határokat védő parancsok

A klasszikusan családot védő parancsok közül ebben a dolgozatban a dekalógus, s az azokhoz kapcsolódó családra vonatkozó további parancsok köré rendezve fogalmazzuk meg a családteológiai alapvetéseket, mert ezek a mai családok fájdalmas, megoldandó helyzetére nézve is eligazítást jelenthetnek. A tízparancsolatban Isten az, aki megszabja a kapcsolatok határait és tartalmát, s aki szabadításával jogot formál arra, hogy a „te Istened” –nek nevezze magát. A három mózesi könyvben is megörökített parancs-sor több részletben is különbözik, de a különbség csak erősíti a hirdetett üzenet mondandóját (2Móz 20; 3Móz 19; 5Móz,5). Ezek a parancsok lehetőségeket adtak és engedelmisséget vártak el. Lojalitást Isten személye és szava iránt és ezen belül az általa rendelt közösségi határok iránt. Ugyanakkor ezek a parancsok, tiltások egyben védelmet is biztosítottak mindazok számára, akik a határokat megtartották.

¹³⁷ Platón: *A törvények*, Atlantisz, Budapest, 2008; Arisztotelész: *Politika*, Gondolat, Budapest, 1984.

¹³⁸ Seneca: *Erkölcsi levelek*, 94.1, Kossuth, Budapest, 2001.

¹³⁹ Balla Péter: *Gyermekek és szülők kapcsolata – Az Újszövetség tanítása kortörténeti kontextusban*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2010, 180.

¹⁴⁰ Balla: *Gyermekek*, 181 kk.

A kifejezetten családi kapcsolatokat meghatározó, védő második, negyedik, ötödik, hetedik parancsolatot járjuk most körül.

I.4.4.3.1. Második parancsolat

A második parancsolatban (2Móz 20,4-6; 5Móz 5,8-10) a féltőn szerető Isten, aki nem tűri a bálványokat, s ezek hatását, ezért *harmad és negyedíziglen büntető*, nemzedékeken átadható családi számonkéréssel/teherrel fenyeget. Az ÓSZ bizonyágtételében olvashatunk a nemzedékek vétkeinek következményeiről, s ezen belül a családok „transzgenerációs örökségéről”. A múlt folytatódik a jelenben, s ezzel érthetőbbé válnak a megélt nehézségek. A parancsolat záró mondata azonban a reménységet is táplálja, mert a büntetés fenyegetése az *ezeríziglen irgalmas* Isten szeretetének választásával átformálódhat. Ez a horizontális kapcsolati felelősség síkját kibővíti a vertikális sikkal. Három-négy nemzedék adja „örökül a büntetést”, ha nem Isten parancsa szerint él, de mindezt felülírja Isten kegyelme – bármely nemzedékben –, akinek közösségében újat kezdhet. Isten irgalmasságának érdemtelen végtelensége többször is visszatér Izrael bizonyágtételében, mint egyfajta „credo”¹⁴¹ (2Móz 34,6-7; Zsolt 86,5. 15; Zsolt 145, 8; JSir 3,21-24; Jón 4,2 stb.), mert ezzel emberi kapcsolataink „sorsszerűségében” is változást hoz.

I.4.4.3.2. Negyedik parancsolat

A *szombat-törvény*, a hetedik nap elkülönítése, mint az Istennel való közösség, az imádság és megállás, megemlékezés ideje a családok rendjébe sorolódik, hiszen a *háznép* minden tagjára vonatkozó ajánlást fogalmaz meg.¹⁴² Ez az elkülönítés, a nyugalom napjának megtartása olyan belső erők forrásává lett, s maradt is, melyek a fogság szétszórtságában is megtartották Izrael népének kiválasztottság-tudatát. A „fellelegzés idejének” megtartására való indoklás egyik helyen a teremtés-történet hetedik napjára (2Móz 20), másik helyen az egyiptomi szolgaságból való szabadulásra (5Móz 5) emlékezteti a népet. A Mózes harmadik könyvében pedig minden további ünnep besorolódik a szombat megszentelésébe, mert Isten szabta meg mindennek az idejét. A próféták sokszor emlékeztették a népet ennek áldásaira (Ézs 58,13-14).

Az első valódi ünnep az Egyiptomból való szabadulás az egész nép számára való örök emlékezés: a Páska = elkerülés (2Móz 12,1-2). A királyság korában a páska ünneplése családi

¹⁴¹ Brueggemann, Walter: Az Ószövetség teológiája, Exit kiadó, Kolozsvár, 2012, 278.

¹⁴² Megjegyzés: A parancsolat a „feleség” munkájáról nem szól, s ennek többféle jelentése lehet: a családért végzett női munka minden nap szükséges. Vagy a megszólított „te”, aki nem végezhet semmiféle munkát „együtt” jelenti a szülőpárt, a férfit és nőt. Mindkét lehetőség a családi működést segíti. Egyik a megélhetéssel, mert enni minden nap szükséges, a másik a házasság egységességével.

ünnepből hivatalos, közösségben rendelt ünneppé vált.¹⁴³ Valahányszor a királyok korában lehetőség nyílt ünneplésére megújulást hozott a nép Istenhez és egymáshoz való tartozásában. A jeruzsálemi templom másodszeri pusztulása után újra családi körben megült ünnepé lett – a Széder este – a választott nép körében, egy fiúgyermek kérdéseivel felépített családi liturgiában.¹⁴⁴ A szabadulás „nem felejthető” élményét élük újra, s az ünnep zárt ajtók mögött szervezett emlékeztetése olyan erejű, mintha minden egyes résztvevő maga is részese lett volna a szabadításnak, s a Vörös-tengeren való átkelésnek – ezzel bevonva a történeti keretbe több ezer évet, egyfajta azonosulást az elődök élményével.¹⁴⁵ A családban megélt rendelkezéseknek egyik legfontosabb eleme tehát éppen az *ünnepek* közös megtartása. „Sem az ókor klasszikus népei, sem a mi pogány őseink nem ismerték a rövid időközökben, rendszeresen ismétlődő ünnepet.”¹⁴⁶

Az ÚSZ-ben Jézus legtöbb összetűzésére kora vallási vezetővel épp a szombat megtartásának kazuisztikus számonkérésével függött össze. Jézus válasza – egybehangzóan a prófétákkal –, a szombat lényegét az Isten előtti megállással, a Vele való közösség nem helyhez és időhöz kötöten való megélésével tágitja ki (Mt 12,7-8; Mk 2,27). Így válhat a „szabadság ünnepévé” (Jn 4,23-24). A keresztyénség számára a „vasárnap” lett a „nyugalom” napja, mert elsősorban Jézus feltámadását ünnepelték. „Az ősegyház (...) az istentiszteleteket a feltámadás napján, tehát a szombatra következő napon ünnepelte, de a szombatot is megtartották.”¹⁴⁷ A rituálék jelentése és jelentősége azonban nem a nap megnevezésének kérdése volt, mint sokkal inkább az Istennel és egymással való közösség megélésének, meghittségének tapasztalata. Erről a kazuáliákról szóló fejezetben bővebben szólunk.

Ebből szorosán következik a második családteológiai alapvetésünk:

2) A család, háznép Isten áldás-ígéretének hordozója lehet minden tagja számára, de Isten szeretete és akaratának cselekvése az egyetlen lehetőség az áldás továbbadására nemzedékről nemzedékre. Ma ennek megértése és cselekvése kizárólag Krisztus váltsága által lehetséges.

¹⁴³ Két nagy páska-ünnep kiemelkedik a sok éves bálványimádó korszakból, mert az egész nép szövetségének megújítását hozta Ezékiás és Jósias korában (2Krón 31,1 és 2Kir 23,22). A babiloni fogság után – az Írások összegyűjtése mellett – lett újra jelentősége, a második templom felépülésével a páska ünnepének. vö. Herbert Haag: Bibliai lexikon, Apostoli Szentszék könyvkiadó, Budapest, 1989, 658-662.

¹⁴⁴ Megjegyzés: A „kérdező fiú” sokféle szerepet kapott a történelem során a szidó családok Széder estéjén. A legaktuálisabb az „ötödik fiú”, aki már nincs is jelen, ezért nem tud kérdezni sem. Akinek „visszahozása” a közös asztalhoz minden családtag felelőssége (Naftali Kraus: Az ősi forrás, 535.)

¹⁴⁵ Jézus maga is ünnepelte, bár csak a „jövevények módján”, nem családban, nem a hivatalos templomi formák között, hanem tanítványai körében, s egy nappal előbb, mint a többiek (Mt 26,20-29).

¹⁴⁶ Zahn, Theodor: Skizzen aus dem Leben der Alten Kirche, Leipzig, Deichert, 1908, 161.

¹⁴⁷ Lochman, Jan Milic: A szabadság útjelzői, Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz, Kálvin kiadó, Budapest, 1993, 66.

I.4.4.3.3. Ötödik parancsolat

Az ötödik parancsolat kiemel egy kapcsolatot a családi kapcsolatok közül és sajátos jelentőséggel ruházza fel: a szülők mindenkori tiszteletével. Gyermek marad mindenki szüleinek haláláig, s tisztelettel tartozik nekik. A tízparancsolat védelem alá helyezi a szülőket, s mintegy ígéretet fűz mindenkori gyermek békés hosszú életre vonatkozóan (2Móz 20,12).¹⁴⁸ A szülők szavának tisztelete (Péld 1,8), személyük megbecsülése (Péld 20,20) a kapcsolatból fakad, s nem érdemeikből, mert ebben Isten tisztelete fejeződik ki. Jézus fontosnak tartja, s figyelembe veszi a családi kapcsolatokat, mint az ember életének meghatározó kiindulópontját, de az Isten akaratának cselekvését, az iránta való lojalitást fölébe helyezi minden vérségi köteléknek (Mt 10,35-37). Ez a kérdés az ÚSZ teljes tanításában újra meg újra visszatér, s ha a család iránti elköteleződés kereteit próbáljuk meghatározni végig kell gondolnunk az erről szóló bibliai szakaszokat.

Jézusnak az evangéliumokban idézett mondatai kifejezetten család-ellenesnek hatnak: „Ha valaki hozzám jön, de nem gyűlöli meg apját, anyját, feleségét, gyermekeit, testvéreit, sőt még a saját lelkét is, nem lehet az én tanítványom.” (Lk 14,26). Az exegéták egyetértenek abban a kérdésben, hogy ezek a mondatok nem mondanak ellene annak, hogy Jézus ragaszkodott hozzá, hogy tiszteljük szüleinket, azaz tartsuk meg a parancsolatokat. „Úgy véljük, hogy Jézus életének (és az ősegyház vándorkarizmatikusainak) radikalizmusa nem gyengíti ezt az elvárást, hanem kijelöli annak határait, amennyiben első helyre teszi Jézust és az általa hirdetett Isten országát.”¹⁴⁹ A két evangélium lejegyzésében is kifejeződik, hogy sorrendiségről van szó, s nem gyűlöletre való felszólításról. Ugyanis ami Lukácsnál: „meg nem gyűlöli”, Máténál: „jobban szereti”. Balla Péter idézi Craig Evansot, aki azzal érvel, hogy itt nem érzelmekről van szó: „Sémi jellegzetesség, hogy antitézissel fejezik ki, ha valamit előnyben részesítenek, és itt ennek példáját láthatjuk 'szeretem A-t és gyűlölöm B-t', azt jelenti, hogy előnyben részesítem A-t B-vel szemben.”¹⁵⁰ Ennek indoklására hozza példaként a szeretett és gyűlölt feleségek közötti különbségtételre: 1Móz 29,30kk; 5Móz 21,15; de Pál magyarázatában, ahol utal Malakiásra (Mal 1,2-3), Isten előnyben részesítő 'szeretetére' és háttérbe helyező 'gyűlöletére', a Jákób és Ézsau közötti különbségtételre is: Róm 9,13.

Ezt a sorrendiséget Jézus saját családjával való kapcsolatrendszerének összefüggésében is határozottan képviseli, már a 12 éves koráról szóló történetben is: „Nem tudjátok, hogy az én

¹⁴⁸ Lényegesnek tartom hozzáfűzni, hogy ez a parancsolat sem gyerekeknek szól, hanem a felnőtteknek.

¹⁴⁹ Balla, 122.

¹⁵⁰ uo. 149.

Atyám házában kell lennem?” (Lk 2,41-52). Ugyanakkor hívásukra mégis engedelmesen hazamegy velük. Felnőttként is világos elhatárolódásnak mondatait olvashatjuk, ahogyan azt a szinoptikus evangéliumok megőrizték (Mt 12,46-50; Mk 3,31-35; Lk 8,19-21). A családja – talán féltésből – haza akarja vinni, de ő ezeket mondja: „Ki az én anyám és kik az én testvéreim? (...) Mert aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát, az az én fivérem, nővérem és az én anyám.” Fontos megjegyeznünk, hogy nem családja iránti „szeretetlensége” okán mondja ezt, hanem mert Isten akaratát mindennél előbbre helyezi. „Jézus esetében nem saját kezdeményezésről van szó, hanem családjának ellenséges megnyilvánulására adott válaszról.”¹⁵¹ Balla Péter így magyarázza ezt az utolsó időkről szóló üzenetet: „Amikor Jézus a szülők és gyermekek közötti ellenségeskedésről beszél, akkor a tanítványság (szükségszerű) következményeit vázolja fel, amit nem a tanítványok idéznek elő, de nem tudják elkerülni, el kell szenvedniük.”¹⁵²

A János evangéliumában – szinte kerettörténetként – olvashatjuk a Máriával való beszélgetését a kánai menyegzőben (Jn 2,1-12), majd a kereszten az utolsó mondatok gondoskodását anyjáról (Jn 19,25-27). Mária szavaira Jézus szinte elutasítással felel, amikor így szól a menyegzői vacsorán: „Vajon énrám tartozik ez, vagy terád, asszony?” Ez egy „függetlenítő” mondat – ahogyan több magyarázó megállapítja,¹⁵³ mellyel Jézus mintegy kinyilvánítja nyilvános működésének kezdetét. A kereszten újra elhangzó „asszony” megszólítás mintha a gyülekezet családi vonatkozásaira erősítene rá, azzal, hogy nem családja tagjaira, hanem egyik tanítványára bízta Máriát. „Mint főpap megteremti a megváltottak új közösségét, akik emberi lényként egyik a másikkal együtt közös hűségben állnak Ővele.”¹⁵⁴ R.G.V. Tasker magyarázata szerint a keresztt alatt született meg a valódi keresztyén közösség, mely egy új „spirituális kapcsolatrendszer”.¹⁵⁵ Összegzésként elmondhatjuk, hogy más evangéliumi idézetek alapján is Jézus – tanításával és csodatételeivel egyaránt – inkább Istentől kapott felelősségként erősíti meg a családi kapcsolatokat, s nem felszámolásukat szorgalmazza.

A levelekben előforduló családról szóló igeszakaszok nagy része metaforikus jelentéssel utal a kiterjesztett család-szerepekre. „A keresztyének valahol egy házban jöttek össze, amely

¹⁵¹ Balla, 140.

¹⁵² uo. 145.

¹⁵³ v.ö. Ravasz László: Az ÚSZ magyarázata, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1991, 244; és William Barclay: Johannes evangélium, Auslegung des Neuen Testaments, AUSAAT Verlag, Wuppertal, 1965, 105.

¹⁵⁴ Tasker, R. V. G.: St John, Tyndale New Testament Commentaries, Michigan, 1994, 210-211.

¹⁵⁵ Hivatkozott idézet: „Part of Jesus the great High Priest is to create a new fellowship of the redeemed, and to unite human beings one with another by virtue of their common loyalty to Himself. So while He hangs on the cross He bids His mother and the beloved disciple find in their attachment to Himself the basis of a new spiritual relationship to one another.”

éppen elég tágas volt mindannyiuk befogadására. Az ilyen összejövetelek „házigyülekezetek” = *oikosz*, voltak (Róm 16,5; 1Kor 16,19; Kol 4,15; Fil 2). (...) Krisztus épp úgy Úr volt az otthoni étkezéseknél, mint az úrvacsoránál. S mindig úgy lesz, hogy azok tudnak leginkább együtt imádkozni, akik előbb otthon egyedül is imádkoztak.”¹⁵⁶ Nagy István szómagyarázatában utal a kiszélesedett „családi kapcsolatokra”, melyek gyülekezetté növekedtek. A „ház” metaforát a Zsidókhöz írt levél szerzője már úgy használja a keresztyénekre, mint akik „Isten családjának” tagjai: „Az ő háza mi vagyunk, ha a bizalmat és a reménység dicsekedését mindvégig megtartjuk.” (Zsid 3,6).¹⁵⁷ Balla Péter dolgozatában idézi a Zsidókhöz írt levél egyik magyarázóját, Erich Gräßert, aki így fogalmaz: „Kettős jelentésében – területi-tárgyi értelemben az «oikosz» a házat, a kultikus lakást jelenti; személyi-szociális értelemben a családot, a kultikus közösséget – úgy tűnik, az «oikosz»-fogalom a Zsidókhöz írt levélben leginkább arra alkalmas, hogy a Krisztus/közösség viszonyt meghatározza.”¹⁵⁸

Vérségi kapcsolat nélkül idegen emberek lettek testvérekké, akár családtagoknál is közelebbi összetartozásban. Maga a „közösség” = *koinonia*, szó a görög nyelvben szoros összetartozást, közös részesedést és közösségvállalást is jelent.¹⁵⁹ Barátságos együttlétet fejez ki: „Ez a barátság a keresztyének közös ismeretén alapszik (1Jn 1,3), mert csak azok, akik Krisztus barátai, tudnak valóban egymás közt barátok lenni. (...) A keresztyén «koinonia» az a kötelék, mely a keresztyéneket egymáshoz és ugyanakkor Istenhez, Krisztushoz is köti.”¹⁶⁰ A kontextuális lelkigondozók ehhez még hozzátesszik: „A *koinonia* nem a hasonló, hanem a különböző emberek közösségét jelenti. Ehhez a közösséghez bárki odatartozhat, anélkül, hogy őt másokhoz igazítanák.”¹⁶¹ Ebben az egységben megszűnnek az eredeti családi és közösségi elválasztó határok, s mindenki „gyermekké” válik, Isten „fiaivá”, s ezzel együtt az üdvösség örökösévé. A Galata levél formailag ugyan nem tartalmaz házi-táblát, ez a vers mégis az új rend szabadságát fogalmazza meg – a háznépen belül használt kifejezésekkel – ígéretként: „Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztusban.” (Gal 3,28-29).

Mindezek alapján harmadik családteológiai alapvetésünk:

¹⁵⁶ Nagy István: Az Újszövetség kulcsfogalmai, Nagykőrös, 1999, 78.

¹⁵⁷ Nagy: Az Újszövetség, 78 kk.

¹⁵⁸ Balla, 215.

¹⁵⁹ vö. Varga Zsigmond: Újszövetségi görög-magyar szótár, Ref. Zsinat Sajtóosztálya, Budapest, 1992, 547.

¹⁶⁰ Nagy, 135-136.

¹⁶¹ Meulink-Korf, Hanneke – Van Rhijn, Aat: A harmadik, akivel nem számoltak, Exit, Kolozsvár, 2009, 77.

3) A család, háznép szoros összetartozásának felelőssége, hogy egymásról gondot viseljen. Isten parancsai jelzik ezeknek a kapcsolatok a rendeltetését és a veszélyeztetettségét is. A nemzedékek közötti kapcsolatok gyógyulása megvalósulhat, ha a vérségi kötelékek hitbéli kötelékekkel fonódnak össze.

I.4.4.3.4. Hetedik és tizedik parancsolat

A hetedik parancs a házasság védelméről szól. A házasság, mint szeretet-szövetség, egy család alapja. Az 1Móz 2,24-ben szereplő „elhagyja” szó jelzi, hogy a házasság egy új család kezdete, mely az eredeti család „elhagyását” jelenti.¹⁶² A kiemelt védelem – egy külön parancsolat – azt jelenti, hogy nem automatikus a házasság életre szóló volta. A házasság a bűneset előtti szövetséggént határozható meg, de ugyanúgy hatással volt rá a bűneset, mint minden más emberi kapcsolatra. A tizedik parancsolat – a teljes háztartás megnevezésével – szinte megismétli a hetedik parancsolat tiltását, de nem a tettről, hanem az azt megelőző kívánságról szól. Ezzel előre mutatva Jézus parancsolat-magyarozatára: Mt 5,27-32. Az ÓSZ törvénye megengedi a válást bizonyos feltételekkel. „Az Ószövetség korában a válás meglehetősen egyszerű dolog volt, ellenben csak a férfiaknak volt joguk hozzá (5Móz 24,1; Mal 2,16) – egyszerűen elválásról szóló levelet kellett hozzá kiállítani az asszony számára, s azzal el is küldhette.”¹⁶³ Ha a válás nem is volt különösebben nehéz, nem volt gyakori, s mindig volt közösségi elszámolása. Zsidó magyarázat szerint lehetett benne felszabadítás és méltóság is.¹⁶⁴ Az evangéliumokban Jézus elutasítja a válás lehetőségét, s csak egy esetben tartja elfogadhatónak: paráznaság esetén (Mk 10,1-12; Mt 19,1-9; Lk 16,18), sőt magát az elválást is házasságtörésként említi. Ő azonban még arról a lehetőségről is szól, hogy asszony bocsátja el a férjét (Mk 10,12).

Ha a házasság törekeny, a működő házasságok még inkább felértékelődnek. A házasságkötés kazuális szolgálata lehetőséget ad ennek a kérdésnek további kibontásához a dolgozat negyedik fejezetében.

¹⁶² A héber „áZaB” szó „elhagyást” jelent. Ugyanez a szó, amikor az ember elhagyja Istenét (Bír 2,7; 2Krn 24,20) vagy Isten elhagyja népét (Ézs 57,7-8); ellentétes értelemben is olvashatjuk, hogy a szülő hagyja el gyermekét (Zsolt 27,10); Megjegyzés: az „elhagyás” fontosságát jelzi, hogy Ádámnak és Évának még nem volt kit/kiket elhagynia.

¹⁶³ Pap László: Ószövetségi bevezetés, Theol. Kurzustár, Budapest, 1949, 110.

¹⁶⁴ Fodorné Nagy Sarolta: Ház-házasság-haza, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990. 96. idézi Dr. Hertz J.H. (szerk.) Mózes öt könyve és a Haftárak, V. kötet 319. „Részlet egy válólevélből: „Aki feleségem voltál eddig, most elengedlek, felszabadítalak és elválasztalak téged, hogy légy szabad ura önmagadnak, menvén és eljegyeztetvén magad bármely férfiúval, kit óhajtasz, és senki se gátolhatja ezen jogodat e naptól kezdve örökké. Szabad vagy házasságot kötni bárkivel, mind a veled házasságkötésre jogosult férfiak közül. Ez pedig legyen részedre tőlem elválasztásod könyve, felszabadításod levele és elengedésed válólevele, Mózes és Izrael törvénye szerint.”

Az a bibliai család-mintázat, amelyet a házi gyülekezet, a családi-istentiszteleti közösség leírásában olvashatunk arról szól, hogy a hit, az Istenről szóló ismeret továbbadása elsősorban a család kötelessége és lehetősége (5Móz 6,4-9). „A gyermek lassanként átveszi a család istenképét, és azt is, ahogy a családban bánnak Istennel. (...) A hit közösségben él.”¹⁶⁵ A hitbeli alapozás a családban válhat életre szóló Isten-tapasztalattá, életgyakorlattá. A hit közösségi jellege, felelőssége meghatározó nemzedékről nemzedékre. De ezt a hitvallásos családi bizonyágtételt erősíti az a tény is, hogy nem kétgenerációs, 4-5 fős családi közösségnek szól – hiszen az ÓSZ parancsai részletesen szólnak a magára maradtokról, özvegyekről, árvákról, az irántuk hordozott felelősségről és kivételes gondoskodásról (2Sám 9,13; Ézs 1,17)). Isten parancsa szerint voltak jogosultak a védelemre a rokonság, a nagyobb közösség részéről. Ruth könyve is szép példa erre: a szegények törvénye (2Móz 23,11; 3Móz 23,22; 5Móz 14,29 és 24,21), levirátus (5Móz 25,5).

Az ÚSZ család-meghatározása túllép a nemzeti, a hagyományok szerinti meghatározottságokon, férfi-női szerepekben és szülő-gyermek kapcsolatokban egyformán felelősség tesz egymásért Isten előtt. A család az Isten családja lesz, azaz a családok számára lehetőséget ad, hogy Isten családjaként találjanak közösségre, ahol Isten akaratát követve, szeretet-kapcsolatokban élhetik meg hitüket. Kálvin így fogalmaz: „Miután Isten befogadott minket családjába, s nem a cselédek, hanem a fiak közé ültetett, a jóságos Atya tisztét is betölti.”¹⁶⁶ Csak annyiban áll szemben az ÚSZ tanítása az eredeti család közösségével, amennyiben az szemben áll Isten akaratával. Az ÚSZ nem elhagyni segít az eredeti családot, hanem szélesebbre tárja az ajtót a kisebb közösség, a házi-gyülekezet előtt, hogy az emberi köteleket Isten által szentelje meg. Ezért az eredeti családi kapcsolatok rendezése kötelesség és felelősség, de ehhez segítséget találhatnak más hitvalló családokkal való élet-közösségük megélésében is.

A családteológia tehát valóságosan a családban szerzett Isten-tapasztalat összefoglalása lehet. A család összetartozásának felelőssége: a gazdasági, funkcionális és lelki örökségek legtöbb feladata posztmodern korunkban átkerült a nagyobb közösségekre. Az eredeti család terhelttségét, sérüléseit egyre több kisebb-nagyobb közösség segíti a gyógyulásban. A korábbi családi tabuk, a titkok nyílttá tétele olyan sorstársak találására ad alkalmat, akik idegenként testvérré-családtaggá válnak. A gyülekezet, mint a családok családja több feladattal is

¹⁶⁵ Jális Ferenc: Lelkivezetés az evangéliumban, Jezsuita kiadó, Budapest, 2018, 40.

¹⁶⁶ Kálvin János: Institúció 4.17.1, Kálvin kiadó, Budapest, 2014

szembe kell, hogy nézzen. A teológiának reflektálnia kell a jelen kihívásaira. Hitoktatásunk, családok hitben való tanítása, a felnőtté váló családtagok teológiai látásának segítése.¹⁶⁷ „Tanítványá tenni” – ez a megbízatásunk. S ebből nem lehet kihagyni azt a kontextust, amelyből a gyerekek, fiatalok, felnőttek érkeznek. Sőt lehetőségünk, hogy segítsünk a családoknak az alapvető hitbeli tradíciók vállalásában és továbbadásában a következő nemzedékeknek. A családteológia következő aspektusa tehát az egyház tanítása, a gyülekezetpedagógia, a gyülekezet konkrét feladatai a családokkal, a családi élet-történetekkel. Mindezek a család-teológia gyakorlati lépéseit készítik elő a következő fejezetekben.

Így fogalmazzuk meg negyedik családteológiai alapvetésünket:

4) Isten családjaként, a krisztocentrikus gyülekezet önértelmezésében, a szeretetben való összetartozás kiemelkedő jelentőségű. Ennek kifejeződése a testvéri/nemzedéki kapcsolatok rendezhetősége, a közösen megélt ünnepek-tapasztalatok-élmények gyógyító „áldás-tere”.

Összefoglalás: Az első elvi alapvetésben a családok helyzetét vizsgáltuk a közelmúlt metszetében, nagyobb társadalmi összefüggésekben. Ez előre vetítette azokat az általános problémákat is, amelyeket a családi életciklusváltásoknál (második elvi alapvetés) erőteljesen tapasztalhatunk, s amelyről a következő fejezetben lesz szó.

Etimológiai fejtegetésünk a családdal kapcsolatos szavak lényegének meghatározása miatt vált a dolgozat részévé – mert jól tükrözi magyar gondolkodásunkat.

Családteológiai megközelítésünk pedig összefoglalta azokat a pontokat, ahol a Szentháromság Isten teremtő, gondviselő, megváltó és megszentelő közössége valósággá válhat egy család-háznép és a nagyobb gyülekezet közösségében. Így szól az emberről, mint Isten és az emberi kapcsolatok által meghatározott lényről, melynek Isten adott egy rendet. Ez a rend (a parancsolatok) lehetőségeket hordoz, de jelzi családi kapcsolatok veszélyeztetettségét is. A családteológiai alapvetések arra vezetnek, hogy a családot vérségi kötelékek mellett a hitbeli kötelékek összefüggésében jó látnunk, ahol a család új – gyógyító – kapcsolati forrásokra lelhet. Ennek folytatásaként a családteológiai alapvetéseket egybevetjük a relacionális etika szemléletmódjával a következő fejezetben.

---

¹⁶⁷ Új kötet jelent meg a gyülekezetpedagógiáról: Siba Balázs, Szabóné László Lilla Pángyánszky Ágnes (szerk.) Együtt a hit útján, Kálvin Kiadó, Budapest, 2019.

ELVI ALAPVETÉS II.

A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKHOZ KÖTHETŐ KAZUÁLIÁK TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE ÉS EKKLÉZIASZTIKAI JELENTŐSÉGE

„A 'család' szó, mint tudjuk kitér minden meghatározási kísérlet elől, ahogyan számos más fogalom is (...) a család az, amelynek tagjaival szemben valaki úgy érzi, hűséggel és kötelességgel tartozik, és/vagy akiktől az ember azonosságtudatát kapja, és/vagy akiknek azonosságtudatukhoz ő maga is hozzájárul, és/vagy akikkel osztozik cselekvésmódokon, ízlésen, történeteken, szokásokon és emlékeken.”¹⁶⁸

Marilynne Robinson

Bevezető gondolatok

A második alapvetés azokat az alkalmakat vizsgálja, amikor a lekipásztor találkozik egy-egy családdal annak örömteli és szomorú eseményeiben. Ezekben a helyzetekben a lekipásztorok, gyülekezetek a családoknak és családtagoknak, mint elérhető „szolgáltatási lehetőségek” válnak fontossá. Azt a titkot kutatjuk, hogyan változhat át ez a szolgáltatás-igény valódi istentiszteletté, s a közösségre találás, közösségbe épülés alkalmává. Ebben az elvi alapvetésben tehát mindenekelőtt a kazuális istentiszteleti alkalmakat vizsgáljuk, keresve a kapcsolópontokat a családi életciklusváltásokhoz. Mindezt belefoglalva abba az ekkleziasztikai keretbe, ahol megvalósulhat a családok közössége.

A második elvi alapvetésben mindenekelőtt a családi életciklusváltások, mint a család életének természetes változásai kerülnek sorra (II.1.); majd a családi élet változásaihoz köthető kazuáliák teológiai értelmezése következik: házasságkötés, keresztség-konfirmáció, temetés (II.2.); Harmadszor ezeknek a kazuáliáknak ekkleziasztikai jelentőségéről szólunk (II.3.).

II.1. CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOK

Dolgozatom kísérlet annak bizonyítására, hogy a családterápia, s ezen belül is a relacionális etika a maga szemléletmódjával segít a lelkészeknek, hogy másfajta felelősséggel vállalják a kazuális szolgálatokat a családi életciklusváltás helyzeteiben. Ennek egyik eleme annak tudatosítása, hogy a családi kapcsolatrendszer folyamatosan változik, s a történések mindig hatással vannak az egész családra. A változások egyfajta ciklusosságot mutatnak, mint természetesen bekövetkező átmenetek minden család életében.

¹⁶⁸ Robinson, Marilynne: A gondolkodás szabadsága, Kálvinista tünődések, Kálvin Kiadó, Budapest, 2018, 173.

Erik H. Erikson írta le (1902-1994) az identitás epigenezisét, s fogalmazta meg az ember életének nyolc életszakaszra bontott kihívásait. „Az ember fejlődését az eleven személyiség által átélt – külső és belső – konfliktusok szempontjából mutatom be. A személyiség minden konfliktusból úgy kerül ki, hogy belső egysége, ítélőképessége erősödik, s képesebbé válik arra, hogy saját és a számára jelentős más személyek mércéje szerint ’helyesen cselekedjék’.”¹⁶⁹ Az elmélet szorosan kapcsolódik a családterápiában használt *családi életciklus* modellhez. A családi változások áttekintésére először az 1940-es években¹⁷⁰ a családszociológia dolgozott ki egy modellt, majd ezt az 1990-es évektől¹⁷¹ már a családterápiában is alkalmazták. Azzal a kiegészítéssel, hogy ahogyan az „eriksoni” életszakaszok közötti átmenet sem pillanatszerű, úgy a családi életciklusban végbemenő változások is folyamatként értelmezendők. Fontos, hogy „minden egyes szakaszt egy-egy adott, változást és alkalmazkodást követelő életesemény indít el, ezért ezeket nevezhetjük *életszakasz-markereknek* is.”¹⁷² Amint a család átlép egy másik szakaszba, a szülők, a testvérek és a tágabb család is új feladatok elé néz, sőt konkrét döntésekre kényszerül. Például amikor egy fiatal elköltözik otthonról és házasságra lép valakivel, új szerepeket tanulnak mindkét család tagjai. Az anyából anyós lesz, a testvérből sógor, de a fiúból férj és így tovább. Ezek az ún. *normatív krízisek*, amelyek az élet alakulásából következnek, s a családok többsége meg tudja oldani ezeket a helyzeteket: ha a családnak vannak régről erre mintái, hagyományai. Az életciklus-modell elsősorban leíró jellegű, s általánosító is, mégis segít a családokban lévő mozgások/hatások áttekintésében, főként az általunk kiemelt jelentőségű „átmenetekre” nézve. A következő táblázat összefoglalja azt a komplex feladatsort, amely egy-egy életciklus-váltás kapcsán a családtagokat érinti:

<i>életciklus stádiumok</i>	<i>átmeneti feladatok</i>	<i>a családi rendszerben szükséges változások</i>
önállóvá válás, az otthon elhagyása	független élet tanulása, az elkülönülésből fakadó veszteség feldolgozása	(1) lehetővé tenni a fiatalnak a leválást eredeti családjáról, (2) s hogy krízis esetén se hívja vissza az eredeti család valamely tagját
házasság házaspár	érzelmi felvállalás elköteleződés tanulása	(1) az új családtag elfogadása

¹⁶⁹ Erikson, Erik H.: A fiatal Luther és más írások, Gondolat, Budapest, 1991, 438.

¹⁷⁰ Duvall E.M.-Hill R.: Report to the committee on the dynamics of family interaction, Washington, DC, 1948.

¹⁷¹ Carter, B.-McGoldrick, M.: The explained family life cycle; Individual family, and social perspectives, Boston, Allyn&Bacon, 1999.

¹⁷² Goldenberg, H.&I.: Áttekintés a családról I. kötet, Animula, Budapest, 2008, 38.

	férj-feleség szerep	(2) magánélet tiszteletben tartása, s egy új egyensúly kialakítása
kisgyermek es család	anya-apa szerep, nagyanya-nagyapa szerepek háztartás fenntartása testvérkapcsolatok kialakítása	(1) a gyermek helyének megtalálása a rendszerben (nevelési keretek) (2) új érzelmi elérhetőségek megtalálása a megnőtt családban (3) anyagi felelősségvállalás
iskolás-korú gyermek	az iskolák „mérő” funkciója szülő-tanító kapcsolat	(1) új értelmezésbe kerül a család (2) logisztika
serdülők a családban	viselkedés és vélemény- szabadság, rugalmasság, mégis biztos háttér	(1) mindenki elismeri a változás értékét (2) az egymástól különbözőség ajándékai (3) küzdelem, vita, érzelmi viharok elviselése
fiatalok elindítása, „üres fészek”	a családi rendszerből való ki és belépések elviselése új határok kialakítása	(1) gyerek-szerep újraértelmezése (2) házastársi kapcsolat újraértelmezése (3) társadalmi szerepváltozások elfogadása
késői életszakasz	generációs szerepek megfordulnak, magukra maradó szülők	(1) túlgondoskodás nélküli függés elfogadása (2) veszteségek feldolgozása (3) idősek bölcsességének felhasználása

1. ábra¹⁷³

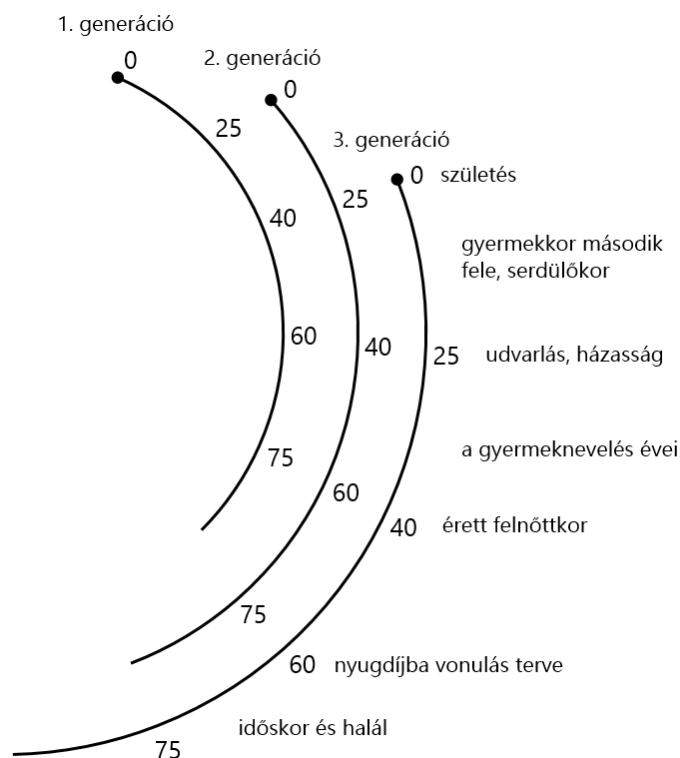
A táblázatban szereplő hét családi normatív krízist vannak, akik más szakaszolással osztják fel.¹⁷⁴ Ez a leegyszerűsítés kritizálható, s többen ki is egészítették más hatások jelentőségével. Ezek közül csak a Combrick-Graham modellt emelem ki, amelyik még megkülönböztet családot összehozó (centripetális) változásokat, és a családtagok egyéni változásai miatt széthúzó (centrifugális) erők érvényesülését.¹⁷⁵ A normatív krízis összefüggésében a személyes növekedés identitás-válságai is nehezítik a család egyensúlyának fenntartását. A generációk egymás mellett élésében jelentős eltolódások és egybeesések lehetségesek, s ezért a veszteségek és nyereségek egy család életében többször jelentkeznek, mint problémák, akár hirtelen betegség formájában, akár a viselkedés megváltozásában

¹⁷³ Az átalakított táblázat eredeti forrása: Goldenberg: Áttekintés, 40.

¹⁷⁴ Komlósi Piroska: A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelki egészségére, in: Gerevich József (szerk.) Közösségi mentálhigiéné, Budapest, 1997, 17, Hill-Rodgers féle modell alapján.

¹⁷⁵ Combrick-Graham L.: Adolescent sexuality in the family life cycle, in: C. Falicov (Ed.) Family transitions, NY, Guilford, 1988.

Az alábbi ábra jól érzékelteti három generáció párhuzamos normatív életváltozásainak görbáját, ahol ugyanaz a családi történet mindhárom nemzedékben másfajta alkalmazkodást kíván, más kérdéseket vehet fel, s másfajta szerepeket kell, hogy megerősítsen. Ha ma már nem is él egy háztartásban a három nemzedék, a változások mindig minden nemzedéket érintenek:

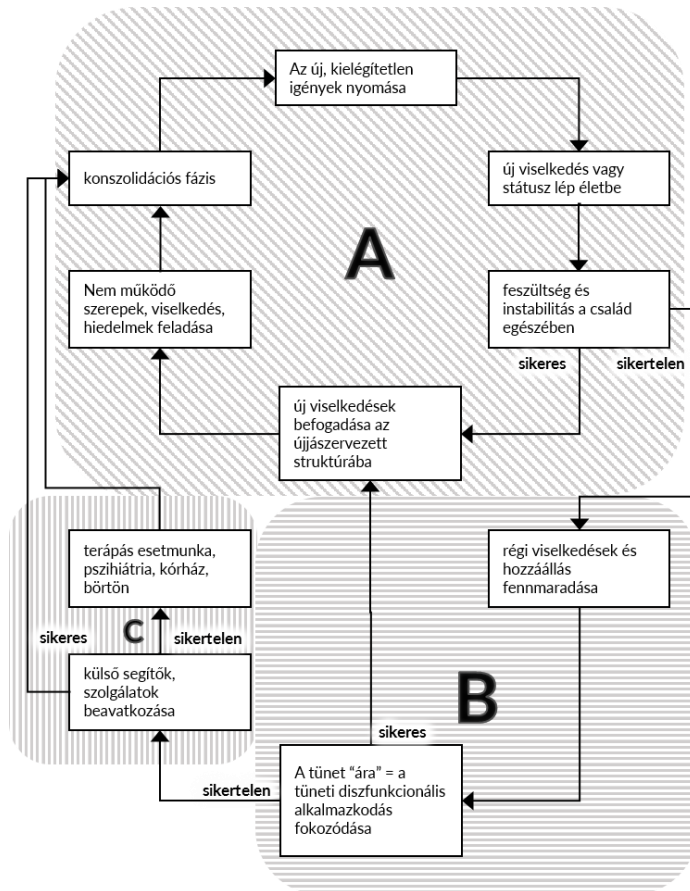

2.ábra¹⁷⁶

Amikor a családi életciklusváltásokat és a személyes életváltozások kríziseit egyszerre tudatosítjuk, akkor válik még nyilvánvalóbbá, hogy a töréspontok, konfliktushelyzetek állandó kapcsolati kiegyensúlyozást igényelnek. Ám amennyire nehézségekkel terhes lehet egy-egy életszakaszból a másikba lépni, annyira különleges tapasztalat, hogy ugyanez fordítva is igaz lehet: épp a megoldás, a kiegyenlítődség következhet be egy-egy ciklusváltás során. A családi életciklus kihívásának eseményei olyan különleges erővel rendezik át a családtagok családrendszerben elfoglalt helyét, hogy képesek akár konkrét fizikai töréseket és érzelmi szakadékokat is áthidalni. „Ha a sorsfordító eseményeket a családi rendszer szemszögéből nézzük, világosan láthatjuk, hogy a család maga megy át egy életszakaszon, nem pedig valamelyik ünnepelt. (...) Ezek az idők sarkalatos pontjai. (...) Az életciklusok eseményei nem véletlenszerűek, szinte mindig mélyebb családi folyamatok megnyilvánulásai, melyek hosszú

¹⁷⁶ Jenkins, Hugh.: A rendszer kezelése, Animula, Budapest, 2006, 235, ábra.

idő alatt érlelődtek.”¹⁷⁷ A következő ábra a családi életciklusok váltásának összetett folyamatát vázolja:

Az 3. ábra a változás lépéseit mutatja. Az A terület a segítséget nem igénylő változás; a B terület egy diszfunkcionális viselkedés megjelenése; a C terület a külső segítség lehetséges hatása.¹⁷⁸

„A család nehézségeit aktuális élettapasztalatuk fényében kell értelmeznünk. Figyelemmel kell lennünk magasabb rendű szervező elvekre, az elvárások és attitűdök jelentőségére, a múltból származó tabukra. De épp ily erős lehet egy, a jelenlegi szituációt befolyásoló tapasztalathiány”¹⁷⁹ hatása is. Komlósi Piroska foglalta össze, hogy melyek azok az elemek melyek minden családi életciklusban jelen vannak, s megfelelő kezelésük biztosít sikeres továbblépést: 1) Az új szükségletek megjelenése; 2) A fejlődést szolgáló feladatok elfogadása; 3) Új viselkedés- és kapcsolatformák gyakorlása; 4) Veszteségek (a „meghaladott” jóról lemondás) elfogadása; 5) Változás a családi rendszer működésében; 6) Elakadások, zavarok, patológiák kialakulása. „A család életének minden szakaszában egyszerre több problémaszint van jelen: a családtagok egyéni intrapszichés problémái; a már kialakult szerepstruktúrák

¹⁷⁷ Friedman, E. H.: Nemzedékről nemzedékre, Exit, Kolozsvár, 183.

¹⁷⁸ Jenkins, 246. ábra átdolgozva.

¹⁷⁹ Barnes, Gill G.: CSALÁD, terápia, gondozás, Animula, Budapest, 1991, 22.

alakulása; az aktuális interperszonális konfliktusok; a nukleáris család és a nagyobb rokonság kapcsolati hálójában meghúzódó feszültségek; s a makro-rendszer intézkedései, döntései.”¹⁸⁰

A legtöbb emberi kultúrában az életciklusváltásokat az egyensúlyvesztések miatt bizonyos ceremóniák teszik emlékezetessé. Bevett szokás, hogy ezeken valamennyi családtag részt kell, hogy vegyen, mert minden érintett egyszerre kell, hogy átélje az esemény jelentőségét: ez ad lehetőséget a családi szerepek újradefiniálásában. „J. Haley (1980) észlelte, hogy a nyugati társadalmakban a vallási ceremóniák elmaradása magyarázhatja a családban előforduló későbbi nehézségeket.”¹⁸¹ Érdeemes meghallani ezt az észrevételt, hogy a családok története és az egyházi szertartások, az igehirdetés, lelkigondozás alkalmai, a lelkipásztor családokkal való találkozásában több lehetőség rejlik, mint gondolnánk. Számítanak ránk, hiszen az „igehirdetés az élet értelmező magyarázata” – idézi Hézsér Gábor a német pasztorálpszichológus Michael Klessmann mondatát.¹⁸²

Egyházunk szerepvállalása, hogy a családok életciklus-váltásának szakaszainál egy-egy kazuális szolgálattal járulhat hozzá a családok megküzdéséhez.

II.2. A KAZUÁLIÁK JELENTŐSÉGE A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKNÁL

Ebben a fejezetszakaszban összekapcsoljuk a családi ciklusváltások alkalmait a kazuáliákkal. A kazuáliák összefoglaló teológiai értelmezése előtt általánosságban vizsgáljuk meg a kazuáliákat (II. 2.1), majd részletezve azt is, hogy mire lehet alkalmas a kazuália (II. 2.1.1.); milyen várakozásokat tartalmazhat a kazuáliákat kérő család hozzánk érkezése; (II. 2.1.2.) és hogy mennyire gyülekezeti lehetőség, vagy sem egy kazuália (II. 2.1.3.); mert ezek a szempontok meghatározhatják a kazuáliák gyülekezetépítő jelentőségét.

II.2.1. A kazuáliák

A kazuáliák, ún. alkalmi istentiszteletek. Nem az egyházi év, nem a vasárnapi istentisztelet rendszeres alkalmai, hanem valamely – ez esetben családi – esemény köré szerveződnek. „Kazuáliáknak nevezzük azokat a szolgálatokat, amelyeket a gyülekezetben a lelkipásztor végez felkérésre az élet egy-egy jelentősebb eseménye alkalmából.”¹⁸³ A *kazuália* kifejezés a latin „casus” szóból ered, mely *eset, alkalom, ügy* szavakkal fordítható magyarra. Így a

¹⁸⁰ Komlósi, 18.

¹⁸¹ Dallos, R.- Procter, H.: A családi folyamatok interakcionális szemlélete, in: Családterápiás Olvasókönyv I. szerk: Bíró Sándor és Komlósi Piroska, Mérei Ferenc Mentálhigiénés Szolgálat, Budapest, 1990, 30-31.

¹⁸² Hézsér Gábor: Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez, Kálvin kiadó, Budapest, 2005, 96.

¹⁸³ Pásztor János: Homiletika, Debrecen, 1986, 153.

vasárnapi istentisztelet kivételével minden liturgiailag előírt, Isten Igéjét és annak az aktuális, alkalomra szabott üzenetét tolmácsoló egyházi cselekmény¹⁸⁴ kazuáliának számít.

Hogy a kazuáliák mire „alkalmak” arról megoszlik a teológusok véleménye. Friedrich Niebergall (1866-1932) még a 20. század első évtizedeiben így ír: „Sokakat a prédikáció már nem ér el, mert egyszerűen nem jönnek el meghallgatni. De az egyházi szertartásokról nem tudnak és nem is akarnak lemondani. Így a lelkészek ez alkalommal kapják meg azokat, akiket egyébként nem érnének el. Micsoda lehetőség ez az evangélium hirdetésére. (...) A kazuáliák az egyház előretolt postája a közömbösség és az ellenségeskedés által lerombolt földön.”¹⁸⁵ Ha ez igaz, akkor a kazuáliák alkalmait sokkal komolyabban kell vennünk.

Rudolf Bohren (1920-2010) azonban a hatvanas években írt monográfiájában¹⁸⁶ már nagyon kritikusan szemléli a kazuáliákat. Véleménye szerint nem lehetnek a misszió eszközei. Három szempontból érvel: 1) emberileg; 2) szociológiailag és 3) lelkigondozói szempontból. A lelkésznek a heti több temetés emberi terhelése, s a család számára a gyász miatti fájdalom emberi helyzete nehezen ad misszióra lehetőséget. Szociológiailag azért, mert az „egyháztól”, a „népegyház” kér szolgáltatást, miközben nincs köze a jelenlegi gyülekezet életéhez. És hogyan lehetne gyülekezetépítésről beszélni, ahol nincs jelen a gyülekezet? S lelkigondozói aspektusból sem látja egyszerűbbnek a helyzetet, hiszen az emberek csak az „emberi” megerősítést kérik, s nem képesek meghallani a vigasztaló, eligazító evangéliumot. Bohren egy másik könyvében is megerősíti véleményét: „Az egyház missziója nem a kazuáliákon áll vagy bukik. A kazuális prédikációkra, mint alkalmatlan időben történő ige hirdetésekre kell tekintenünk.”¹⁸⁷

További nehezítő körülményként kell azonban számolnunk a kazuális szolgálatoknál azzal is, hogy az egyház anyagi valóságát/függését hozzák szembe Magyarországon: stólat kapnak érte a lelkészek (a keresztelés kivételével), ezért az emberek szemében „szolgáltatásként” azonosul. Továbbá a lelkipásztoroknak ki kell menniük a megszokott környezetből, szinte idegeneknek prédikálnak, s legtöbbször az „alkalom felemészti” – írja Nagy István.¹⁸⁸

II.2.1.1. Kazuáliák, mint áron is megvett alkalmak

¹⁸⁴ Steck, W: „Kasualien”, In: Theologische Realenzyklopädie (TRE) Band XVII, Berlin- New York, 1988, 674.

¹⁸⁵ Niebergall Friedrich: Praktische Theologie Grundlagen I-II, Thübingen, 1918-1919, I., 313kk.

¹⁸⁶ Bohren, R.: Unsere Kasualpraxis – eine missionarische Gelegenheit?, Kaiser, München, 1961.

¹⁸⁷ Bohren, R: Predigtlehre, Kaiser, München, 1974, 322.

¹⁸⁸ Nagy István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: Református Egyház, LI évf. 2. sz. 1999/2, 33.

A dolgozatban keressük a megfelelő választ, hogy valóban alkalmas vagy alkalmatlan-e az idő az ige hirdetésére a kazuális szolgálatokban, és természetesen, hogy mire alkalmas? Az *alkalom* szó egyik fordítása a latin *casus*nak, de a görög *kairosz*nak is. Mi köze lehet a kairosznak – a kazuáliákhoz? Az előzőekben leírt vívódások jellemzik minden prédikátor életét. A mondanivalót az aktualitások adják, de Isten Igéjének hirdetését nem írhatják felül. „Az igazság az, hogy az igehirdetőnek mind az evangéliumért, mind az igehirdetési helyzet igazi felismeréséért tuskodnia kell. (...) Azért van ez így, mert az igehirdetés alkalmai a történelemformáló Isten kezében vannak, másfelől pedig azok felismerésére Isten Szentlelke vezet el.”¹⁸⁹ – írja Czeglédi Sándor (1883-1944).

Lényeges liturgiai helyzetnek tartjuk, hogy a kazuális szolgálatok közben a lelkész sohasem „fentről” prédikál, hanem ott áll az emberek között, előtt. Sokkal közelebb ahhoz a helyzethez, ahogyan Jézus is járt Palesztina útjain, s megszólítható, megérintható volt bárki által. Miért kellene az alkalmakat „áron is megvenni”, hogy a családoknak segíthessünk akár a kazuális alkalmakon is? Sefcsik Zoltán tanulmánya¹⁹⁰ ezzel érvel: „Kazuális szolgálataink egyik legsürgetőbb feladata talán, hogy mi magunk is egyre szilárdabb hittel ragaszkodjunk ahhoz, ami nyilvánvaló az evangéliumi példákban: Jézus nem csupán kísérője az eseményeknek, hanem az egyetlen, akinek cselekvési lehetősége, valódi célokat mutató szava van. Egyedüli birtokosa annak az erőnek, amely még tud valamit tenni.”¹⁹¹

Kazuális szolgálatunk, igehirdetésünk éri el a legtöbb Istentől, Bibliától, egyháztól elidegenedett, ám valamely családi tradíció által mégis szolgálatunkat igénylő embert. Ezek azok az alkalmak, amikor az emberek keresnek meg minket, s ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Nagy István (1946-2015) tanulmányában megjegyzi, hogy a gyülekezetépítés és a kazuáliák kapcsolatáról igen kevés a szakirodalom.¹⁹² A hallgatás okát abban látja, hogy vagy túl sok, vagy túl kevés jelentőséget tulajdonítanak a lelkészek a kazuáliáknak. Összehasonlítva a kazuális alkalmak és a vasárnapi istentiszteletek számát, megállapíthatjuk, hogy az utóbbiak száma jóval kevesebb. Így a kazuális szolgálatokra való készülés, az ott elmondott igehirdetés, s még az előtte-utána családokkal való foglalkozás sokszorosát jelentené az alkalmaknak, ahol, s ahogyan az embereket elérhetjük.

¹⁸⁹ Czeglédi Sándor: A homiletika vázlata, kézirat, Debrecen, 1971.

¹⁹⁰ Sefcsik Zoltán: Kazuális szolgálatok, in: A közösségépítő lelkész, szerk. Szabó Lajos, Luther kiadó, Budapest, 2010, 165-178.

¹⁹¹ Sefcsik. 177.

¹⁹² Nagy István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: Református Egyház, LI évf, 1999/2. sz. 32-35.

„Az emberek ugyan tömegesen hagyták el az egyházat, de csak egyenként nyerhetők vissza.” – állapítja meg Wolfgang Huber a 21. századi teológiai programjában.¹⁹³ A személyes megszólítással egyetértve, de azt kibővítve fontosnak tartjuk, hogy a lelkipásztor szolgálatának mélysége a családok egészét érje el. A dilemma megoldásában ezért a legfontosabbnak azt látjuk, hogy a kazuális szolgálatoknál ne csupán személyek megszólítását, hanem minden esetben „családi-változási folyamatokat” lássunk. Egy lelkész több évtizednyi szolgálata alatt egy család életről, halálról szóló minden eseményének meghatározója lehet, hiszen ezeken az alkalmakon legtöbbször három nemzedék van jelen. Míg a vasárnapi igehirdetés sokkal kevésbé ad lehetőséget emberi kapcsolatok építésére – csak, ha a lelkész „az emberek között jár”, azaz családokat látogat –, addig a kazuális szolgálatok sok kaput nyithatnak. A „családszemponú igehirdetés” és lelkigondozás; a családi kapcsolatok Isten előtti rendezése igényével imádkozó és megszólaló lelkipásztor sokaknak segíthet Isten gyógyító jelenlétének meghirdetésével.

Christian Albrecht nagyon találóan a kazuáliákat „zsanérnak” nevezi az egyén az egyház és a társadalom között. A „zsanér” nem azonos az ablakkal vagy ajtóval melynek kinyitásával, vagy bezárásával segít. Az a feladata, hogy egymástól teljesen különböző elemeket egymással összekösse, méghozzá úgy, hogy ezek tudjanak mozogni adott keretek között és ezzel megváltoztassák a helyzetet anélkül, hogy közben elveszítenék „egymással” a kapcsolatot. Ehhez egy zsanérnak mozgathatónak kell lennie, de csak annyira, amennyire ezt formája, felhelyezése lehetővé teszi.¹⁹⁴

Ezért a következőkben a kazuális szolgálatok szempontjai között a szolgálatot kérők, s az alkalmon résztvevők állapotáról, gondolkodásáról, várákozásáról is szó esik.

II.2.1.2. A kazuális szolgálatot kérő emberek várákozása

A kazuáliák megfelelő értelmezéséhez jó megvizsgálni, hogy vajon mit is várnak az emberek egy-egy ilyen alkalommal. Néhány oldallal ezelőtt utaltunk már arra, hogy a kazuáliákat szertartások, rítusok keretezik. Péter-Szarka Katalin dolgozatában részletesen elemzi a kazuáliák és rítusok kapcsolópontjait.¹⁹⁵ Ezzel abba az irányba mozdulva el, hogy az emberek valójában az „ősi rítusok” segítségét várják, azok hatását keresik ezeknél az átmeneteknél, miközben a kazuáliák teológiai tartalmát legtöbbször kevésbé ismerik és hiszik.

¹⁹³ Huber, Wolfgang: Az egyház a 21. századért, teológiai program, in: Manfred Kock (szerk.) Egyház a 21. században, Kálvin kiadó, Budapest, 2004, 167.

¹⁹⁴ Albrecht, Christian: Kasualtheorie, Tübingen, 2006, 5.

¹⁹⁵ Péter-Szarka Katalin: A kazuáliák „gyógyítása”, In: Református Egyház, 2009/9. sz. 206-212.

Röviden utalunk most ezekre a lehetséges várakozásokra, melyek tapasztalataink és kutatásaink során egyértelművé váltak. A kazuáliák rítuselméleti megközelítése különösen a múlt század közepétől vált népszerűvé. Az elmúlt száz év tudományos kutatása sok olyan kérdésre válaszolt, amelyeket mi fel sem tettünk, mégis válaszokat adnak nekünk is. Ilyen Arnold Van Gennep (1873-1957) holland-német-francia etnográfus¹⁹⁶ különleges szemléletmódja, mely hosszú ideje meghatározó az életváltozásokhoz tartozó rítusok megértésében. Csonka-Takács Eszter dolgozatában így foglalja össze a rítuselmélet felépítését: „A rítusok mindig hármasságot alkotnak, amelyeket Van Gennep elválasztási rítusok [rites de séparation], határhelyzet rítusok [rites de marge] és befogadási (tehát avatási rítusok) [rites de agrégation] néven határozott meg.”¹⁹⁷ Van Gennep felfogása szerint a rítusok általános kategóriáján belül az "átmenet rítusai" olyan csoportot képeznek, amelyek az emberélet fázisaihoz és fordulóihoz (születés, serdülés, ifjúavatás, házasság, halál stb.), azzal összefüggésben pedig az egyén egyik társadalmi státuszából és szerepéből a másikba való kerüléséhez kapcsolódnak – az ember biológiai és kulturális létét ily módon egységbe foglalva. „Ennek szemléltetésére a társadalmat házhoz hasonlítja, ahol a szobák a különböző közösségek, a válaszfalak a fizikai határok, az ajtók pedig az áthaladást biztosító kapuk, amiken csak bizonyos szertartások elvégzésével lehet belépni.”¹⁹⁸ Így a rítusok, mint „küszöb-rituálék” váltak ismertté egy korábbi fordítás alapján.

A rítuselmélet mellett sokat tanulhatunk a szimbólumok kutatásából is. Ebben elől járt Victor W. Turner (1920-1983) skót etnológus. Ő a szimbolikus antropológia képviselője, az ő magyarázata összekapcsolja a rítusokról szóló kutatásokat az élet különböző átmeneteinek szimbólumaival. Turner szerint ezek az átmenetek egészen hétköznapi helyzetekben is igazak: „Az emberek életük folyamán többször (minden pozíció-, státus-, illetve életkorváltás alkalmával) a viszonylag állandó, strukturált állapotból egy liminális¹⁹⁹ szakaszba lépnek ki, majd bizonyos rítusok után ismét elfoglalják helyüket a társadalmi rendszerben. A liminális helyzetben lévő személyek kívül esnek a társadalmi struktúra keretein.”²⁰⁰ A szimbolikus cselekedetek ünnepélyessége kiemeli a szimbólumok értékét, mert a szimbólumok sokkal mélyebben érintenek minket, mint a szavak. Mert „a szimbólumok kevésbé szavak vagy

¹⁹⁶ Van Gennep, Arnold: *Átmeneti rítusok*, L'Harmattan kft, Budapest, 2007.

¹⁹⁷ Csonka-Takács Eszter: *A születési rítusok és hiedelmek szerepe a közösség kapcsolatrendszerében* Gyimesközpontok, doktori disszertáció, Budapest 2006, 24.

¹⁹⁸ Csonka-Takács: *Születési*, 22.

¹⁹⁹ liminális=átmeneti, közbülső állapot, Szakolczy Árpád: *Marginalitás és liminalitás magyarázata* in: REGIO 23. évf., 2015/2. szám 6-29. Letöltés: 2020. 08. 21.

²⁰⁰ Turner, Victor: *A rituális folyamat*, Osiris, Budapest, 2002.

fogalmak, mint inkább dolgok, emberek és cselekedetek (...) A rituálé, mint életvalóság, a hit és az emberiség nagy szimbólumaira támaszkodik, beleértve a fókuszáló személy számára értelmes szimbólumokat, hogy megérthessük azokat a nagy igazságokat, amelyekben élünk. A megfelelő szimbólumok és metaforák megtalálása örömteli és szent munka.”²⁰¹

Vannak, akik vitatják mind a rítus, mind a szimbólumok használatának szükségességét, inkább a speciális „a tér és idő” értelmezés felől közelítenek a kazuáliákhoz.²⁰² Az emberek titkokat sejtnek a templom terében, várnak valamit, ami egyfajta transzcendens élményként írható körül. A templom, mint szakrális tér, elkülönül a többi épületektől várakozásukban. S ebben a szent térben és „időnélküli állapotban” az ember idői meghatározottsága lefékeződik, ami irányváltásra, szempontváltásra készítheti őt. A vallásfenomenológiai értelmezések sok olyan részletre hívják fel a figyelmet, melyet a felvilágosult modern tudományosság miatt az egyház kiszűrt gyakorlatából, de a posztmodern gondolkodásmódban újra hangsúlyt kaphat. A rítus és szimbólum segít értelmezni az átmenetet és jelentést ad annak. Az idő az átmenetknél lelassul, s ezzel lehetőséget teremt s teret ad az élet folyásának, mintegy a *kronosz*-ban a *kairosz*-nak.

Mennyiben kell nekünk alkalmazkodnunk a hozzánk érkezők – rítus, vagy szimbólum, vagy vallási élmény – igényeihez? Czeglédi Sándor figyelmeztet határainkra: „Lehet, hogy a prédikáció kielégíti a hallgatók valláslélektani értelemben vett kultuszi szükségét, de istentiszteleti jellegét elveszíti, mert már nem Isten, hanem emberek szolgálata.”²⁰³ Mindenképp meg kell állnunk, hogy jól értsük mit várnak az emberek, s mi az, amit mi szeretnénk adni ezeken az alkalmakon. Valljuk, hogy a keresztyén hit = *misztérium*, melyet megismerhettünk, s melyről szólnunk kell (Kol 4,2-6). A templomban átélt élmények, az imádság, a vasárnapok, ünnepek megnyithatják a lehetőséget az ÚSZ-i szóhasználat különbségeinek megértésére a *kronosz* és a *kairosz*²⁰⁴ között. „Az emberi alkalom Isten Szentlelkének munkája nyomán válhat *kairosz*-szá, (...) az egyik leghangsúlyosabb a lelkipásztorok lelkigondozói attitűdje. Elengedhetetlen a *casus* egyszeri és megismételhetetlen voltának komolyan vétele, a

²⁰¹ Smith, Susan Marie: *Caring Liturgies, The Pastoral Power of Christian Ritual*, Fortress Press Minneapolis, 2012, 77.

²⁰² Káposztássy Béla: A liturgia teremtményi dimenziói és a lélek egészsége, in: *Embertárs*, 2004/1, 12-21.

²⁰³ Czeglédi Sándor: *A prédikáció gyülekezetszerűsége*, Budapest, 1938, 93.

²⁰⁴ A 'kronosz', megszemélyesítve Kronosz, mint a görög mitológia egyik istene felfalja gyermekeit – így jelezve az emberek számára a múlt időt. A 'kairosz' viszont egy minőségi kategória, egy elkülönített időpillanat, vagy időszakasz, melyben Isten cselekvése nyilvánvalóvá válik a múlt időben, ezzel jelezve uralmának jelenvalóságát.

szolgálattevő imádságos felkészülése, Isten Igéje aktuális üzenetének hirdetése.”²⁰⁵ Isten Lelkének munkája által lehet a prédikációból Ige-hirdetés, a tömegeből gyülekezet, a közönségből közösség. Hisszük, hogy a kazuális szolgálatok Isten felségterülete, ahol az emberi életváltozások a Vele való találkozás különleges alkalmaivá lehetnek.

II.2.1.3. Kazuáliák, mint a gyülekezeti alkalmak

A kazuáliák, mint áron megvett alkalmak és az ezt kérő családok lehetséges hozzáállásának vizsgálata után most a gyülekezetre figyelünk kérdezve, hogy mennyire van jelen közösségként a kazuális alkalmakon. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy házasságkötés megáldásakor a legkevésbé, keresztelekor, konfirmációkor annak ünnepi, sakramentális istentiszteleti jellege miatt hangsúlyozottan, temetéskor pedig csak a helyi szokások szerint van jelen. A gyülekezet minden más közösséggel szembeni különbsége, hogy az egyházban egyszerre több generáció van jelen. Ez a családban is így van, ezért természetes, hogy a család és a „családok-családja”, a gyülekezet fogalmai szorosan összekapcsolódnak. Ha ez a többgenerációs lét ma sok kérdést vet is fel az egyház számára, ugyanennyire lehetőség is a nemzedékek találkozásában, hogy ezt hogyan képes kommunikálni, segíteni. „Az egyház megélt közösség. (...) Az egyház életét az határozza meg, hogy emberek összegyűlnek, hitüket közösen megvallják, számot adnak egymás közt arról a reménységről, amely bennük él.”²⁰⁶ A gyülekezetet a nemzedékről nemzedékre továbbadott hit tarthatja életben – ezért az evangélium élet-szerű hirdetése nem csupán lelkesítő feladat, hanem családi, gyülekezeti, közösségi is. A kazuális szolgálatok alkalmával a család három generációja találkozhat a gyülekezet három generációjával. A lelkipásztor így lehet csupán egy ember a közösség tagjaként, akinek legfőbb megbízatása, hogy a többiek felelősségét felébressze: a „hívők közösségének” megélésére, hogy Krisztus testeként növekedjen és cselekedjen. Ennek egyik fontos eszköze Isten áldása.

II.2.1.3.1. A gyülekezeti alkalmak, az áldás alkalmai

Minden családi kazuális szolgálat – és természetesen minden istentisztelet – szerves része az áldás. Ezért szükségesnek tartom, hogy a kazuális szolgálat során történő megáldás jelentőségét külön pontban járjuk körül. Kutatásainkban olyan részletekre derült fény, melynek alapján úgy is mondhatjuk, hogy a legtöbb teológiai kérdés „nyelvtani” kérdés is – hogyan értjük/értelmezzük a szavakat. A bibliai nyelvek áldással kapcsolatos szavainak megfelelő fordítás katartikus életváltozásokhoz vezethet. „A magyar nyelv olyan jelrendszer, melyet

²⁰⁵ Péter-Szarka, 207.

²⁰⁶ Huber, 163.

kevesen értenek a világon, de nekünk magyar lelkünk megértésének egyik feltétele. Ezért a bibliai nyelv szavainak eredeti jelentését vizsgálva, érdemes tisztában lennünk azzal, hogy számunkra milyen jelentéseket hordoz a magyar szó.”²⁰⁷ Etimológiai vizsgálata alapján az „áld szó a pogánykori áldozati szertartásokhoz kapcsolódik. Mai «jóban részesít, megszentel» jelentése a keresztyénség századaiban alakult ki.”²⁰⁸ Budencz József nyelvtudós úgy magyarázza, hogy az áldásnak és átoknak közös gyökere van a nyelvben.²⁰⁹ Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* azonban az áldást összeköti az *oldás* szóval, mely az átok általi megköztözésből való feloldás.²¹⁰ Pogány eleink áldozatot mutattak be az áldásért, s áldomást ittak, ha megtapasztalták azt.²¹¹ A *Magyar Nagylexikon* meghatározása szerint vallásos fogalom, melynek lényege: „erő átadása személyeknek és tárgyakkal – mágikusnak hitt szavak és mozdulatok”²¹² segítségével. „Voltaképpen hagyományos formában elmondott jókívánság, de elmondója kívánsága teljesítését a vallás felsőbb lényeitől kéri.”²¹³ A magyar teológiai meghatározás, mintegy összefoglalva az eddigieket így hangzik: „kimondott szóval üdvhozó erőt közvetíteni, valakit üdvhozó erő hordozójává tenni.”²¹⁴

Az áldás – túlmenően minden anyagi valóságon –, Isten szeretetének megtartó és oltalmazó ereje,²¹⁵ mely azt jelzi, hogy Isten közösséget vállalt az emberrel, befogadta kegyelmébe.²¹⁶ „Az Ószövetségben az áldás és átok jellege megváltozik. (...) Az önműködőnek képzelt átokmondás helyére átokima kerül, melynél végeredményben Istennek jótetszésére bízva az imádkozó, hogy ellenségét megsemmisíti, vagy sem. (...) Az áldás helyére pedig a közbenjáró imádság kerül, amely azután a kultuszban különleges helyet foglal el.”²¹⁷ Az áldás Kálvinnál egyértelműen Krisztusban és Krisztus által történik, nincs „önálló” helye a liturgiában. Egyedül Istentől kapott és kapható ajándék, melyben az ember csak a továbbadás felelősségével vesz részt. A kézzátétel egyszerűségében Kálvin Augustinusra hivatkozik: „Mert ugyan mi más a kézzátétel, mint imádság az emberért?”, s erről ő azt mondja: „Igen dicsérem

²⁰⁷ vö. Fodorné Ablonczy Margit: „Áldássá lesz ott az átok.” – Az áldás jelentősége református gyülekezeti szolgálatainkban, in: *Theológiai Szemle* 2019/3, 155.

²⁰⁸ Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete, szerk: Zaich Gábor, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, file:///C:/Users/fodor/Desktop/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar.pdf Letöltés: 2019. 07. 15.

²⁰⁹ Wikipédia: áldás címszó alatt, <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81ld%C3%A1s> Letöltés: 2019.07.18.

²¹⁰ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1854, 341. (faximile kiadás, Európa, Budapest, 1987)

²¹¹ Erre a szógyökre vezethető vissza az „áldozás” római katolikusok által használt szava is.

²¹² *Magyar Nagylexikon*, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1999, 446.

²¹³ *Magyar Nagylexikon*, uo.

²¹⁴ Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, Kálvin kiadó, Budapest, 2000-2004, 33.

²¹⁵ Bibliai hivatkozások: pl. 2Sám 7,29; Ez 34,26

²¹⁶ Bibliai hivatkozás: Zsolt 21,4-7

²¹⁷ Pap László: *Ószövetségi bibliai teológia*, Teológiai jegyzetként, Budapest, 1952, 75.

tehát az efféle kézzártételt, amely egyszerűen áldás közben történik, és szeretném, ha napjainkban is helyreállna tiszta használata.”²¹⁸

Az istentiszteletek az egyénnek és a közösségnek egy konkrét korszakban és környezetben az emberek Isten elé járulásához, a Vele való közösség megéléséhez adnak lehetőséget. Így annak szimbolikus cselekedetei – mint az áldás is –, ki kell, hogy fejezze az áldás forrását, annak folytonosságát, az Isten jelenlétének állandóságából következő bizonyosságot az ember számára. Wilfried Engemann *Homiletikájában* Isten teremtő szavának és a prédikációban elhangzó áldás szavának „cselekvő erejét” egymás mellé helyezi. „Az ember fölött elmondott áldást is átformáló cselekedetként kell érteni, ami helyreállít és felhatalmaz, hogy azzá legyünk amire rendeltettünk.”²¹⁹

Klaus Douglass írja: „Az a mélyről jövő megézés áll az áldás mögött, hogy Isten nélkül végső soron semmi sem sikerülhet. (...) Az áldás szavai olyan szavak, amelyek irányt adnak az életünknek.”²²⁰ Ugyanakkor ennek veszélye lehet a mindenkori ember ezoterikus beállítottsága, mellyel mást ért a szimbólumok és rítusok alatt, mint amit mi továbbadni szeretnénk. „Ha az egyházi szimbólumok és rítusok nem aktualizálódnak, ha nem «gondozzuk őket és nem gondoskodunk róluk», akkor a tudatalattiban fejtik ki hatásukat. (...) így alakul ki a mágia jelensége és gyakorlata, amikor az elkápráztató cselekvés mögött ködbe vész a tartalom.”²²¹ – figyelmeztet Hézsér Gábor.

A korábban emlegetett „küszöb-rituálék”²²² formájában, a sákramentumok (keresztség és úrvacsora), és más emberi, családi életváltáshoz kötődő események közösségi megerősítéseként, pl: a világba való kibocsátás (missziói, diakóniai feladatkörök ellátására), a felnőttkorba való átlépés (konfirmáció), új család kezdete (házasság) megáldásával a közösség Isten elé áll a többiekért. Minden kazuália lehetőség a gyülekezetnek, hogy új tagok kapcsolódjanak be, s ezzel az egész közösség „jövőt nyerjen”. Ugyanakkor a családok is legalább egy „szemvillanásnyi” kegyelmi horizontot pillanthatnak meg azzal, hogy mérlegre teszik tradicionális szokásaik értékét, s hitük állapotát, s újra meg újra megáldatnak. „Az áldás teológiája lehet biblikus teológia: az ÓSZ áldástörténeteit, áldásmotívumait végig elemző, teológiaiilag átgondolt vizsgálódás. Az ÚSZ áldásról szóló kijelentéseit sorra vevő, rendszerező

²¹⁸ Kálvin János: *Institutio, A keresztyén vallás rendszere* II. 4.19.4, Kálvin Kiadó, Budapest, 2014, 485.

²¹⁹ Engemann, Wilfried: *Einführung in der Homiletik* 3. kiadás, UTB, Tübingen, 2020.

²²⁰ Douglass, Klaus: *Isten szeretetének ünnepe, Az istentisztelet mai formáiról*, Kálvin és Luther Kiadó, Budapest, 2005, 210.

²²¹ Hézsér: *Psztorálpszichológiai*, 67.

²²² *uo.* 126.

feladat. Jézusnak az Áldások Áldásának evangéliumát feltáró nagy teológiai 'kaland'. (...) A mindennapjait morzsolgató vagy végigrohanó ember teológiája, annak kérdéseire, félelmeire reflektálva (...) nem életidegen, elvont tan, hanem életszerű áldásos ismeret.”²²³

A leggyakrabban elmondott áldás gyülekezeteinkben az „Ároni áldás”. Tamási Balázs hebraista szerint: „Az ároni áldás a korai századoktól összeköti a zsidóságot és a kereszténységet a közös gyökerek miatt, később a kereszténységben Luther óta válik általánossá a protestáns istentiszteleti gyakorlatban.”²²⁴ Cseri Kálmán az *Ároni áldásról* szóló prédikációjában arról beszél, hogy mit ad Isten ezzel: „ez az áldáskívánás (...) amit Isten kínál az övéinek: biztonságot (őrizzen meg téged), bocsánatot (könyörüljön rajtad) és békességet. Biztonság, bocsánat és békesség. Ha ez megvan valakinek, semmije sem hiányzik.”²²⁵ Kiss Jenő így magyarázza ezt: „Az áldásmondás alapjelentése: jót, jó szót mondani (benedicere). Ám ez a jó szó nem emberi jókívánság, hanem a találkozásban, az úton és az otthonban is jelen lévő Úrhoz intézett szelíd kérés.”²²⁶

A jobb megértés miatt Molnár Miklós gondolatait is fontosnak tartjuk idézi ezzel kapcsolatosan: „Az áldás tehát nem azt jelenti, hogy minket Isten úgy, ahogy vagyunk, ő-emberünk bűneivel együtt megáld. Hanem újjáteremt Jézus Krisztus által, új nevet ad, új életet kínál, megváltoztatja gondolkodásmodunkat, azáltal áld meg.” Ő a református istentiszteleti liturgia alkotóelemeként ír az áldásról, ezért annak helyét az istentisztelet végén határozza meg sajátos jelentéssel: „Az istentisztelet végén elhangzó áldás azt jelenti, hogy nem ért véget az istentisztelet az utolsó «ámen»-nel, hanem a templomon kívül folytatódik. Ez az «élet istentisztelete».”²²⁷

Egy következő fejezetben kitérek ennek kontextuális lelkigondozói szempontjaira is, mely szerint minden családi életciklusváltás – s ezért a hozzá kapcsolódó kazuális szolgálatok is – lehetőség a nemzedékek megújító átrendeződésére, s ezzel arra is, hogy az örökölt „családi átokból” családi áldás lehessen.

²²³ Varga Gyöngyi: Az áldás teológiája-a teológia áldása? in: Lelkipásztor, Evangélikus Lelkészi Szakfolyóirat, 2002/11, 408.

²²⁴ Tamási Balázs: Heti igeszakasz magyarázata, in: <http://daf.mozzaikhub.hu/hetiszakasz/naszó> Letöltés:2019. 07. 19.

²²⁵ Cseri Kálmán: Az Ároni áldás, Pasaréti prédikációk, 2006. január 15. <http://www.refpasaret.hu/pasaret/pred.php?id=941> Letöltés: 2019. 07. 19.

²²⁶ Kiss Jenő: Hármásban Isten színe előtt, Exit, Kolozsvár, 2010, 133.

²²⁷ Molnár Miklós: „Mely igen jó az Úristent dicsérni!”, Kálvin kiadó, Budapest, 2001,61.

II.2.2. A családi életciklusváltásokhoz köthető kazuáliák

A gyülekezetépítés akkor lehetséges, ha a családi életváltásokhoz kötődő kazuális alkalmak Isten akarata, parancsa, hívása és üzenete mentén mennek végbe. Az előzőekben megfogalmazott családteológiai alapvetések kibontására kerül sor a *házasságkötés*, *keresztelés-konfirmáció* és a *temetés* teológiai háttérének tisztázásával. Egy új család a házassággal kezdődik, ezért a házasságkötés teológiai megfontolásaival kezdjük (II.2.2.1.); majd rátérünk a keresztelő és konfirmáció teológiai alapozására, mint egy gyermek születésének és felnőtté válásának élet-lehetőség-folyamatára (II.2.2.2.); s végül a temetés teológiai kérdéseit járjuk körül (II.2.2.3.) kazuális szolgálatunk ekkleziasztikai szempontjait szem előtt tartva.

II.2.2.1. A házasság teológiai értelmezése

Az első elvi alapvetésben vizsgáltam a házasságok válságának figyelmeztető jeleit ösztársadalmi-szociológiai szempontból. Az adatok alapján feltehető a kérdés, hogy a házasságkötések csökkenő és a válások növekvő tendenciája mennyire kell, hogy felelőssé tegyen bennünket a hozzánk érkező családok házasságkötéseiért? Lehet-e egyáltalán egyházi értelemben „házasságkötésről” beszélni? Itt megvizsgáljuk a házasság bibliai teológiai értelmezését, majd rátérünk a házasságkötés (2.2.1.1.) és az eskü (2.2.1.2.) kérdéseire, mert a köznyelv „házasságkötés” és „esküvő” néven nevezi ezt a kazuális szolgálatot.

A házasság Isten eredeti terve az ember számára még bűneset előtti (1Móz 2,18), ám a mai házasságok már „bűneset után” kötöttek, rászorulnak Isten kegyelmére, a „hármaskötés” szorosságára (Préd 4,12). „A házasságkötésben összekapcsolódik az ember legszemélyesebb és legáltalánosabb valósága, miközben átlép minden köztes teret. Két ember egy emberként való egyesüléséről van itt szó, mely az egyén szabad döntésén nyugszik.”²²⁸ – vallja Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), s ebből következően azt is állítja, hogy a házasságot „a két házastárs köti meg.”²²⁹ A szülők elhagyása, s az új család létrejötte is a bibliai tanítás része, ezért lényeges, hogy az idealizált házasság képe helyett Isten ajándékaként kapott lehetőségről, és az azért vállalt a kettős felelősségről beszéljünk. „A házasság ugyanis nem csak testi közösség, hanem lelki közösség, sőt életközösség és sorsközösség, imaközösség és ideálközösség, szeretetközösség és munkaközösség. Szóval a közösségek teljessége.” – írja Sebestyén Jenő (1884-1950).²³⁰ Az evangélium, a jó hír nem az, hogy két ember egymásra talált, hanem hogy a két idegen bűnös ember eggyé lehet Krisztus által, Krisztusban, s egymást segítve

²²⁸ Bonhoeffer, Dietrich: Etika, Exit kiadó, Kolozsvár, 2015, 134.

²²⁹ Bonhoeffer: Etika, 136.

²³⁰ Sebestyén Jenő: Református Etika, Iránytű kiadó, Budapest-Gödöllő, 1993, 249.

mindkettejük élete kiteljesedhet – eredeti rendeltetésük szerint (1Pt 3,7). Így életük példává lehet mások számára, Isten áldó közösségvállalásának mintázataként, mert a házasság egyfajta hivatás is (1Kor 7,17kk), megbízatás is. Ezért Török István (1904-1998) Etikájában a házasságról az *Isten dicsérete* c. fejezetben ír. A keresztyén házasság nem kivétel a többi, sok nyomorúságot hordozó, válságban lévő házasság között, hanem kap egy különleges esélyt: „Keresztyén házasság ott van, ahol a házasság naponkénti bűnbánatban tisztul és naponkénti kegyelemben erősödik, vagyis napról-napra megújul.”²³¹ Azt is fontosnak tartja, hogy a házasság „amíg csak fennáll sohasem valami befejezett dolog, sohasem küzdelem nélküli birtoklás, hanem egyre megújuló életfeladat.”²³²

Továbbra is valljuk – a bibliai bizonyágtétellel összhangban –, hogy a házasság monogám, s egy férfi és egy nő kapcsolata. A férfi Krisztusban feje a feleségnek, s nem parancsolója – mert az ő kötelessége nem az engedelmesség betartatása, hanem az, hogy szeresse a feleségét. Ennek a szeretetnek a mértéke pedig, „ahogyan Krisztus szerette az egyházat és önmagát adta érte. (Ef 5,25).” Szűcs Ferenc írja: „Az embernek embersége megéléséhez segítő társra van szüksége, mégpedig hozzá hasonló, neki megfelelő és őt kiegészítő társra. Abban is kifejeződik eredendő összetartozásuk, hogy a férfi nevéből adja nevét (a héber ís – issá). A nő egyenrangú társa a férfinak.”²³³ Idézhetjük Matthew Henry mondatait is: „Isten a nőt nem a férfi fejéből alkotta, hogy uralkodjon rajta, sem a lábából, hogy rátaposson, hanem az oldalából, hogy egyenlő legyen vele, a karja alól, hogy megvédje, és a szíve mellől, hogy szeresse.”²³⁴

Fekete Károly a házasságról való tanítás komolyan vételét nemcsak a fiatal pár előtt, hanem a gyülekezet tanításában is hangsúlyozza.²³⁵ Ezzel látja a „tisztultabb közvélemény” alakulásának biztosítását, hogy a „majdani házasságkötések” a közbeszédben, a gyülekezetben, a felnövekvő fiatalokban, a jegyesoktatásban Isten Igéje szerinti mércéhez igazodjanak. Az evangélium hirdetése mindenekelőtt a jegyesoktatás része kell, hogy legyen, „Jézusnál van erőforrás a feladatok elvégzéséhez és világosság az úton való járáshoz, szeretet és megbocsátás egymás bűnei és tökéletlenségeinek elhordozásához.”²³⁶

²³¹ Török István: *Etika*, Free University Press, Amsterdam, 1988, 189.

²³² Török: *Etika*, 189.

²³³ Szűcs Ferenc: *Teológiai etika*, Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1993, 243.

²³⁴ Henry, Matthew: *Exposition of the Old and New Testament*, 1836, 12.

²³⁵ Fekete Károly: *A gyülekezetépítés szolgálatában, tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből*, Lux, Budapest, 2000, 92-103.

²³⁶ Fekete: *A gyülekezetépítés*, 99.

II.2.2.1.1. A házasságkötés vagy a megkötött házasság megáldása?

Teológiai értelmezésben a *házasság* = *Isten rendelése*, így a benne élő partnerek isteni küldetést hordoznak magukban. A templomban istentisztelet történik, ahol a lelkész Isten megbízásából ad áldást a házasság életére. Ez az áldás, vagy ahogy Ablonczy Dániel nevezi: „egybeszerkesztés”, Isten dolga és a gyülekezet imádságával, könyörgésével a „szent segítségnyújtás” feladatát tölti be. Ez az alkalom egy folyamat része, amely elkezdődött a kereszttel, folytatódott a konfirmációval, és most megkoronáztatik azzal, hogy a templomban kinyilvánítják: „családi életüket, közös sorsukat, Isten uralma és kormányzása alatt kívánják élni. Így lesz az esketési istentisztelet «alázatos odaállás az Isten elé».”²³⁷

Római katolikus tanítás szerint a házasság egy a hét szentség közül, ezért a házasságkötés az egyik szentség kiszolgáltatása. A protestáns egyházak – bár szentnek tartják a házasságot²³⁸ –, azt vallják, hogy a földi házasság nem fér bele a sákramentum fogalmába.²³⁹ Az evangélikus liturgia szerint: „Az egyházi esketés kétoldalú bizonyágtétel a házasság isteni rendjéről. Egyrészt az egyház tanúskodik róla szentírási igék olvasásával, igehirdetéssel, s hogy megkérdi a házasságra lépőket, hogy ezt a rendet magukra nézve kötelezőnek fogadják-e el. Másrészt a házasságra lépők tesznek bizonyágot (...) azzal, hogy házasságuk ügyét Isten és a gyülekezet elé viszik, és esküvel megerősített válaszukban kijelentik (...) Isten szándéka szerint akarnak házasságban élni.”²⁴⁰ Hafenscher Károly *Liturgikájában* ezzel a mondattal kezdi az esketésről szóló részt: „Az evangélikus esküvő lényege az áldás. (...) Az esketés liturgiája mindenestül ezt az áldást «járja körül», teszi megragadhatóvá és közvetíti.”²⁴¹ A legtöbb fiatal pár azonban, aki házasságának megáldását kéri, nem kötődik egyházunkhoz. Nem áll fenn a házasság alapja: Isten terve, ajándékának felismerése. Reformátusként tehát azt mondhatjuk: „Az esketési istentisztelet Istenre való rászorultságunk megvallása.”²⁴² Ablonczy Dániel az igehirdetők kézikönyvében kiemeli, hogy a házasságkötés megáldása korántsem a család megrendelése, hanem gyülekezeti közügy. Ezért mindenképpen igehirdetés alkalma kell, hogy legyen, a „textusból a textuson át” megszólalva és megszólítva. Teológiai értelemben tisztázza, hogy a házasság eredeti célja nem a gyermek, hanem „hogy Isten képe legyen, hogy a házasság közösségével meghirdesse, tükrözze Isten szépségét, dicsőségét és tökéletességét a világban.

²³⁷ Ablonczy Dániel: Házasságkötés megáldása. In: „Hirdesd az Igét.” Az Igehirdetők Kézikönyve. Kiadja a Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980, 251–260.

²³⁸ Sebestyén, 247.

²³⁹ Szentség vagy sákramentum = Krisztus által rendelt cselekedet, melynek látható jegye van, s üdvösség ígérete fűződik hozzá. H.K.66-68 kérdés-felelete

²⁴⁰ Hafenscher Károly: Liturgia, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 461.

²⁴¹ Hafenscher: Liturgia, 459.

²⁴² Ablonczy, 252.

(...) Ezért alapja nem a szerelem vagy a szükség, vagy egymás értékeire való rácsodálkozás, hanem egyedül a megváltó Krisztus.”²⁴³ Maga a család rendezett közössége sem csak magánügy, mert minden család a gyülekezet közösségébe csatlakozhat be. „A keresztyén család maga is egy kis gyülekezet, istentiszteleti közösség, mely hordozza a Krisztus és az Atya, Krisztus és a gyülekezet titokzatos kapcsolatát: Ef 5,21-33.”²⁴⁴

id. Fekete Károly így szedi sorra ugyanezt: „Koncentrikus körökben szélesedő és mélyülő a keresztyén házasság: 1) mint szeretetközösség; 2) mint munkaközösség; 3) mint gyermekáldást elfogadó közösség; 4) mint istentiszteleti közösség; 5) mint a nemzet legkisebb élő sejtje.”²⁴⁵ Ez az összefoglalás a negyedik családteológiai alapvetés gyakorlati kibontása is lehet. Karl Barth (1886-1968) gondolatát többen is idézik, aki dogmatikai megalapozottsággal úgy közelít: „az Isten színe előtti házasságkötés felelőssége bizonyos értelemben formálisan a keresztyén gyülekezet előtti felelősséget is láthatóvá teszi.”²⁴⁶ E gondolatokkal szemben azzal is számolni kell, hogy egy házasságkötés alkalmával a gyülekezet nincs jelen, csupán a család és barátok sokfélesége, akik, egyfajta „nyilvános kihirdetés” tanúiként vannak jelen, s akik az ünnepélyesség méltóságát remélik a templomi szertartástól. Manfred Josuttis ezért azt javasolja, hogy a házasságkötés legyen inkább egy vasárnapi istentiszteleti alkalom.²⁴⁷

Amit Ravasz László *Homiletikájának* házasságról szóló összefoglalásában olvasunk már a házasság megszentelődéséről szól: „Házaspárok, akik tudnak és szoktak együtt imádkozni, nem tarthatnak egymásra haragot; házaspárok, akiknek minden mozdulatát gyermeklelkek tágranyílt szemekkel nézik, hogy belőlük életprogramot olvashassanak ki, nem élhetnek másként, csak szentül.”²⁴⁸ Válaszunk a címben feltett kérdésre az lehet, hogy hivatalosan a már megkötött házasság megáldása történik egy gyülekezeti istentiszteleten.

II.2.2.1.2. A házassági eskü

Bodonhelyi József (1909-1965) esketési prédikációkat elemezve azt találta, hogy a házasságkötés kérdésében a lekipásztörök is bizonytalanok: „Ki köti a házasságot, a felek, a polgári anyakönyvvezető vagy a lelkész?”²⁴⁹ Az 1894. évi 31. tc. bevezette a polgári anyakönyvezést, ami azt jelenti, hogy a házasságkötésen megjelenő pár már nem házasulandó,

²⁴³ Ablonczy, 255.

²⁴⁴ uo. 257.

²⁴⁵ Fekete, 94.

²⁴⁶ Péter-Szarka, i.m.208.

²⁴⁷ Manfred Josuttis: Der Traugottesdienst, in: F. Wintzer: Praktische Theologie, Neukirchen-Vluyn 1982, 61.

²⁴⁸ Ravasz László: Homiletika, Pápa, 1915, 378.

²⁴⁹ Bodonhelyi József: Esketési igehirdetésünk, in: Református Egyház, 1956 – 155.

hanem házas. Kérdés, hogy ha a már házasok jönnek hozzánk, akkor miért szükséges egy eskü? Az 1567-es egyházi házassági eskü történelmi hagyomány csupán?

Az esküről igen elgondolkodtató tanulmány írt Földváry Miklós István középkorkutató és liturgiátörténész: „Az eskü ugyancsak a világi jog beszüremkedése a liturgiába. Magyarul először a XVI. század második feléből van írásos nyoma, tapintatos nyelvi átdolgozása először a XIX., nagyobb mértékű a XX. század elején történt. Eredeti célja az volt, hogy világi jogi szankciókkal erősítse meg a frigyét, a házasságtörés ugyanis hagyományos társadalmakban általában és a középkori, kora újkori Magyarországon ténylegesen is köztörvényes bűncselekmény. Magyar szokásként az eskü fönmaradt, sőt az esküvő névadójává vált azután is, hogy jogi következményeit elvesztette.”²⁵⁰

Vannak, akik a „fogadalom” szó használatában látják a feloldást a bibliai „eskü” szó tiltására. „Az eskü valamely állampolgári kötelesség teljesítésére tett, az „esküszöm” szóval kezdődő ünnepélyes ígéret; míg a fogadalom valaminek a teljesítésére vagy vállalására ünnepélyes nyilatkozattal tett ígéret.”²⁵¹ Nagy István is megjegyzi, hogy az ÚSZ tanítása tiltja is az eskütételt (Mt 5,34-37 és Jak 5,12).²⁵² Teológiai értelemben a házasságkötésnél elhangzó „kivett eskü” kérdéses, s a szakirodalom áttekintésekor kiderül, hogy a házassági eskü hungarikum. Magyarországon azonban minden felekezet gyakorolja az esketés szokását.²⁵³ A magyar néprajzi hagyomány ismeri a „ráfelelt eskü” fogalmát: „Isten engem úgy segéljen” szófordulatát minden ígéret, vagy fogadalom esetében. Az eskü magyar szava az „es”, „essen” kívánságából ered, mely egyfajta átokformulaként hangzott el az esküt tévő ajkáról, hogy aki az esküt megszegi arra milyen átkok hulljanak vissza.²⁵⁴ Az esküvel szemben a fogadalom mind idői, mind tartalmi szempontból „gyengébb” jelentést hordoz, különösen, ha a szó eredetét fejtegetjük.

Bödecs Pál tanulmánya az esküvőről alaposan körbejárja annak bibliai összefüggéseit, s megfontolásra ajánlja az eskü helyett a fogadalomtételt – nem csupán esküvő esetében – : „Ne kelljen lelkiismereti választás elé állítani gyülekezeti tagjainkat (...) ünnepélyes fogadalomtételeinkhez Istent nem tanúnak kell hívnunk, hanem segítségül hívhatjuk őt

²⁵⁰ Földváry Miklós István: A házasságkötés rítussora a magyar hagyományban, Magyar Egyházzene XXIII (2015/2016) 355–374

²⁵¹ Fogarasi József: Eskü vagy fogadalom c. írásában idézi az Értelmező Kéziszótár magyarázatát. http://www.fogarasijozsef.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=169:eskue-vagy-fogadalom&catid=60&Itemid=147 (Letöltés: 2020. január)

²⁵² Nagy István: A kazuáliák homiletikuma, Nagykőrös, 2004, 51.

²⁵³ Hafenscher, 460.

²⁵⁴ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, 544-547.

ígéretünk támaszaként, mint mennyei Atyánkat.”²⁵⁵ Majd ezzel a javaslattal él: „Kérjük egyházunk Zsinatát, hogy változtasson az istentiszeteli rendtartásunkban található hivatalos esküszövegeken. Javasoljuk, hogy az „Esküszöm a Szentháromság Istenre” szövegrészt „A Szentháromság Isten színe előtt fogadom”-ra, az „Isten engem úgy segítsen” kifejezést „Isten segítsen ebben”-re változtassa.”²⁵⁶

Fekete Ágnes is vizsgálta a házasságkötési szertartás keretében az eskü vagy fogadalom kérdését. A lelkészek döntő többsége ragaszkodik az eskü szövegéhez (80%). „A házasságkötés szertartása ismét olyan terület, ahol azt tapasztalhatjuk, hogy a hagyományőrzés, sőt a megfontolás nélküli tradícióőrzés sokkal erősebb, mint ahogyan ezt az 1968-as iratok alapján látjuk. Ezt a tradicionalista jelenséget nem csupán negatív oldalról vizsgálhatjuk, hanem láthatjuk úgy is, mint lehetőséget. Az ösztönös hagyományőrzés miatt mennek el a párok sok esetben a templomba, akik még elmennek... Ebből a formai vágyból mégis valami tartalmi többlet születhet.”²⁵⁷

Az eskü teológiájáról szóló kérdés tárgyalásának végén idézem Szarka Miklós írását, mert a legtöbbet ez segíthet a házassági eskü gyakorlatának megértésében: „A 2Kor 1,18 oldja meg számomra az eskü teológiai kérdését. „Isten a tanúm, hogy beszédünk nálatok nem volt <igen> és <nem>.” Az eskü ereje nem az, hogy az ember igenje igen marad, hanem az, hogy azért maradhat az ember igenje igen, mert Isten hű.”²⁵⁸ Az eskü ellenzői legtöbbször a Mt 5,34–37-re hivatkoznak, s hogy igazukat nyomatékosítsák a Jak 5,12-t idézik. Azt is tudhatjuk, hogy Jézus nem az „esküt” tiltotta, hanem az „esküdözést”. Az esküt tehát gyakoroljuk, mégpedig azzal a céllal, hogy „Isten színe előtt” tegyünk fogadalmat arra, hogy házastársunkat boldogítani fogjuk, vele élünk hűségben és kitartunk mellette jóban és rosszban. „Az eskü rendkívüli pedagógiai erővel bír, hiszen emlékeztet az esküvő alatt kimondott igenünkre, sőt mi több: emlékeztet Isten azóta is érvényes, aktuális hűségére.”²⁵⁹ Ezzel a látással tudunk egyet érteni, hiszen a kontextuális szemlélet szerint a horizontális kapcsolatok „szerződés-alapú” kapcsolatok, mely a vállalt kötelezettség megerősítését jelenti Isten előtt.

II.2.2.2. A keresztelés és a konfirmáció közös teológiai alapozása

²⁵⁵ Bödecs Pál: Rövid tanulmány az esküvésről, in: Emmaus, A Bács-Kiskunsági Református egyházmegeye lapja, IV. évfolyam, 2019, 62

²⁵⁶ Bödecs: z esküvésről, 53.

²⁵⁷ Fekete Ágnes: Liturgia és idő, doktori disszertáció, 2013, 186.

²⁵⁸ Szarka Miklós: Házasságra felkészítő beszélgetések, Kálvin Kiadó, Budapest, 2012, 153.

²⁵⁹ Szarka: Házasság, 153.

A keresztelés kazuális szolgálatának a dolgozatban való elhelyezése mutatja álláspontunkat. A felnőttkeresztség egyértelműsége mellett fontos a gyermekek elfogadásában, hogy a szülő úgy nézzen gyermekére fogantatásától kezdve, mint Isten ajándékára. Akiért ő Isten előtti felelősséggel tartozik, s ezért a család Isten szövetségébe ajánlhatja gyermekét.

A gyermekkeresztség hitvallásos jellege miatt, kifejezetten annak családi vonatkozásaira hangsúlyozva írom a továbbiakat. Meggyőződésem, hogy a gyermekkeresztség egyetlen megfelelő folytatása a családban való hitben nevelés, annak megfogalmazott céljával – melyre a szülők és keresztszülők fogadalma is utal –, hogy a gyermek személyes hitvallást tegyen. A gyermekkeresztség gyakorlata konfirmáció nélkül pusztába kiáltott ígéret. Ennek segítője, bátorítója az egyetemes papság elve alapján a gyülekezet egésze és a lelkipásztor a maga felelősségével, hiszen Isten ígéretére támaszkodik. Erről részletesebben szólunk az ötödik, a keresztelésről szóló fejezetben. A továbbiakban ebben a szakaszban felvázolom a bibliai szakaszokat, melyek eligazítanak a keresztség kérdésében (II. 2.2.2.1.); majd a keresztség dogmatörténete mentén vizsgálódunk (II. 2.2.2.2.); ezek után a csecsemőkeresztség teológiai értelmezése következik (II. 2.2.2.3.) s végül a gyermekkeresztség gyakorlatához kapcsolódó konfirmáció teológiai megközelítéséről lesz szó (II. 2.2.2.4.)

II. 2.2.2.1. Bibliai szakaszok, melyek eligazítanak

A keresztelésről szóló bibliai szakaszok nem tartalmaznak konkrét eljárást, sőt a „keresztelők” és „kereszteltek” személye, a „keresztelés helye és módja” is többféle kontextusban szerepel, melyek alig hozhatóak kapcsolatba azzal az egyházi szertartással, amit ma keresztelésnek nevezünk. Kiindulópontunk mégis csak ezeknek az igeszakaszok megfelelő értelmezése lehet.

Az ÓSZ mindenki által saját magán gyakorolt tisztulási mosakodásai helyett Keresztelő János másokat keresztelt. Jézus, szolgálatának kezdetén maga is megkeresztelkedett Keresztelő János által (Mt 3,13-17; Mk 1,2-8; Lk 3,1-9; Jn 1,6-28). Ez a mind a négy evangéliumban megörökített esemény az első Szentháromság Istenről vallott tanúságtétel. Jézus alázata, ahogyan – büntelenül – aláveti magát a bűnösök megmosatásának, hogy „betöltsön minden igazságot” sokakat kell, hogy elgondolkodtasson a keresztség értelméről mind a személyes mind a közösségi felelősség vonatkozásában. Jézus maga, tanítványai is kereszteltek még a mennybemenetel előtti megbízatás előtt (Jn 3,26 kk; 4,2). A szinoptikus evangéliumokban Jézus saját áldozatát, halálát nevezi „megkeresztelésének” (Mt 20,22-23; Mk 10,39 és Lk 12,50), ezért később „vérkeresztségnek” nevezték a vértanúk áldozatát is. Mindezek alapján Szathmáry Sándor a keresztségről szóló tanítást folyamatként értelmezi: „Ha volt egy jánosi

után egy jézusi keresztség, még inkább érthető, hogy van egy krisztusi keresztyén keresztség, melyet a Feltámadott rendelt.”²⁶⁰

Jézus Krisztus halála és feltámadása által beteljesített mindent, ami megváltásunkhoz szükséges, ezért később a tanítványok már a „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön.” felhatalmazásával kereszteltek (Mt 28,18). Szathmáry Sándor magyarázata szerint a mindenható Krisztus nevébe (nem csupán nevében, vagy nevére) ahogy Mt 28,19 vers görög szóhasználata: *eis to onoma* ezt megerősíti. A régi görögben ez a kifejezés a tulajdonba vétel eseménye, így érvényessége attól van, garanciája az, aki a nevébe, s ezzel mintegy „családjába” fogadott minket. „A keresztség értelme a Jézus felé való elindulás. Célja: az ő lényével és az őt testével, mely elválaszthatatlan tőle, a közösség megtalálása.”²⁶¹

Amikor Jézus a János evangéliumában a felnőttek megkereszteléséről, mint újjászületésről beszél (Jn 3,5). Új élet kezdődik a keresztség által, ezért a keresztség megismételhetetlen. Pál a megmosatáshoz hasonlítja (1Kor 6,11), majd másik levelében hangsúlyozza, hogy a keresztség a megigazulás sákramentuma (Róm 6,3-4). Ha Isten maga tagol be minket Krisztusba, az ő halálába és feltámadásába, akkor többé nem lehetünk azok, akik voltunk. Meghaltunk a bűnnek, hogy éljünk Istennek. Ezt megerősíti a keresztség eszkatológikus vonatkozása: a keresztyén reménység. A keresztség megvilágosodás (Ef 5,14), és „új ruhába öltözés”, betagolódás Krisztus testébe (Gal 3,26-28): „Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban (*ev Christo*) való hit által. Akik Krisztusba (*eis Christou*) keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban (*ev Christo*) tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga sem szabad, nincs férfi sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.” Ha mindezeket a gyermekkeresztségre is értjük, akkor csak folyamatról beszélhetünk, mert a valódi cél a Krisztussal való élet-közösség. „A hívő egy testhez keresztelkedik (...) de nem a testen át vezet az út Krisztushoz, hanem Krisztuson át a testhez. (...) Ez azt jelenti, hogy a testhez tartozás önmagában nem biztosítja a Krisztushoz való tartozást, hanem kinek-kinek előbb Krisztushoz kell tartozni.”²⁶²

A keresztségről, mint (új) szövetségről az ÚSZ nem beszél, csak a korai egyházatyák tanításában jelenik meg ez a gondolat. Iréneusz egyházatya (~202) az első, akit a „szövetségi teológia” megfogalmazójának tekinthetünk. Ő azt állította, hogy az Ó- és az ÚSZ Istene, s a két

²⁶⁰ Szathmáry Sándor: A keresztség az Újszövetségben, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990, 51.

²⁶¹ Szathmáry: A keresztség, 38.

²⁶² Szathmáry, 100.

szövetség egy és ugyanaz.²⁶³ A Szentírás könyveit megkülönböztette az apokrifektól, s vallotta, hogy Szentírás az egyházi tanítás hiánytalan dokumentuma, s a Szentírást elsősorban a Szentírással kell magyarázni. Az „igazság szabálya”, melyet a megkereszteltek kapnak az „apostolok hitvallása”, mely a Szentírásban olvasható. A Zwingli²⁶⁴ és Kálvin által megfogalmazott és megerősített²⁶⁵ szövetségi teológiában a körülmetélkedés helyébe lép a keresztség, mely a szövetség jele és pecsétje. A szövetség, Isten kegyelmi kezdeményezése a rászoruló ember számára az ÓSZ-ben (1Móz 15 és 17), mint az Ábrahámmal kötött szövetség belső tartalma és külső jele. A körülmetélés szövetségének „Krisztus szerinti körülmetélésként” való magyarázatát és keresztségre való alkalmazását olvashatjuk Pálnál (Kol 2,8-15). Lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy miközben Pál Timótheust körülmetélte, Tituszt nem, mert vele kapcsolatban a „körülmetéletlenség evangéliumáról beszél”, mely rá bízott (Gal 2,1-10).²⁶⁶ De Pál más képet is használ a keresztelezésre az ÓSZ történeteiből: Mózeset, akire nézve a nép is mintegy megkeresztelkedett a felhőben és a tengerben (1Kor 10,1-5). A szabadítás, vezetés, megváltás Isten kizárólagos munkája, s ez a keresztségben megélt „passzív szerep” fontos figyelmeztetés és üzenet a mai nemzedékek számára is. Egy harmadik ószövetségi előképet Péter első levelében – melyet többen „keresztelezési beszédként”²⁶⁷ értelmeznek – olvassuk, hogy Noé és családja együtt éli át a megmenekülést, mint a keresztség előképét: mely „könyörgés Istenhez jó lelkiismeretért” (1Pt 3,20-22). A „könyörgés” görög szava lett a latinban a „sacramentum”, így fordítása inkább: „tisztá lelkiismeretből származó hűségünk megpecsételése Istennek Jézus Krisztus feltámadása által.”²⁶⁸ – írja Czövek Tamás. A keresztelezés titka valójában azonban a Lélek eljövételével nyílik meg az apostolok számára (ApCsel 1,4-5), s ezzel teljesedik ki és be Keresztelő János szava is (Mt 3,11-12).

II.2.2.2.2. Keresztyén dogmatörténeti összefoglaló a keresztségről

Egy rövid dogmatörténeti áttekintésben más felekezetek ezredéves tanításaiból is idézünk, mert hitünk szerint egy egyház van, ahogy „egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség” (Ef 4,5) is. A keresztség sákramentum minden felekezet tanításában, ezért külön is fontosnak tartjuk ennek a kérdésnek történeti áttekintését. Hiszen nemcsak a magunk szertartásrendjét kell jól értenünk,

²⁶³ Iréneusz: Az eretnekség ellen, avagy a hamis gnózis cáfolata, in: Vanyó László: Az ókeresztény egyház irodalma, Szent István társulat, Budapest, 1980, 303-308.

²⁶⁴ Ulrich Zwingli tanításainak részletesebb kifejtése: in: McGrath, Alister E. : Bevezetés a keresztyén teológiába, Osiris kiadó, Budapest, 1995, 389-390.

²⁶⁵ Institutio, 4.16

²⁶⁶ Lenkeyné Semsey Klára: Exegézistól a prédikációig. A Timótheushoz írt második levél és a Títuszhoz írt levél magyarázata, Debrecen, 1990, 129.

²⁶⁷ Lenkeyné Semsey Klára: Péter első levele, DRHE ÚSZ Tanulmányfüzetek, Debrecen, 1998, 10.

²⁶⁸ Czövek Tamás: Keresztség, KIA, Budapest, 2013, 42.

hanem a hozzánk érkező családok hitbéli ismereteit, félelmeiket és reménységeiket a keresztelessel kapcsolatosan, hiszen családjaikban többféle felekezet öröksége van jelen.

Origenész egyházatya (184-254) már apostoli tradícióként ír a gyermekkeresztségről, amit azzal igazol, hogy az egész teremtettség rászorul Isten kegyelmére.²⁶⁹ A római katolikus katechizmus „beavató szentségnek” nevezi a keresztséget, mely szerint: „A keresztség által megszabadulunk a bűntől, és mint Isten fiai születünk újjá, Krisztus tagjai leszünk, betestesülünk az Egyházba és részeseivé váltunk az Egyház küldetésének: Így történik, hogy helyesen és találóan határozzuk meg a keresztséget úgy, hogy a víz által és a szóban az újjászületés szentsége.”²⁷⁰ – mely eltörölhetetlen „szentségi karaktert” jelent a megkeresztelt számára.²⁷¹ A római katolikus egyház minden évben megújíthatja a megkereszteltek szövetségét a húsvéti vigíliában.²⁷² A keresztszülők a kereszteleés alkalmával kérik az egyháztól a hitet.²⁷³ „A kérő ima támogatásával hathatós az isteni jelenlét”²⁷⁴ a kereszteleésben. Kiemelik annak jelentőségét, hogy a megkeresztelt gyermek édesanyja áldásban részesüljön.²⁷⁵ De a keresztség szertartásában fontos szerepe van a szent olajjal való megkenetésnek – mely egyfajta „ördögűzés”, s a szertartás végén pedig a „szent krizmával való megkenetés a Szentlélek pecsétje a gyermek fején.”²⁷⁶

A keleti egyházak „a szentségeket nem izolált cselekményeknek tekintik, hanem az üdvökonómia megnyilvánulásainak (...) melyek magának Krisztusnak és az Egyház páratlan titkának aspektusai, melyek révén Isten megosztja az emberiséggel az isteni életet.”²⁷⁷ A keresztség kizárólag háromszori alámerítéssel történhet, s magának a szertartásnak vannak további nem változtatható részei: „ördögűzés, a víz és a katekumenek olajának megáldása ill. a keresztséget követő beöltöztetés.”²⁷⁸ A keleti egyházban követi a kereszteleést a bérmálás szentségének kiszolgáltatása is. Ha a kereszteleő pap nem látja biztosítottnak, hogy a gyermek keresztény nevelésben fog részesülni, akkor a keresztség elhalasztását javasolhatja. Keresztszülőként csak ortodox egyháztagnokat fogadnak el, az „akatolikusokat (értsd: a nem katolikusokat) csak a keresztség tanúinak ismerik el.”²⁷⁹

²⁶⁹ Origenész tanításainak magyarázata és idézetei, in: Vanyó, i.m. 403-417.

²⁷⁰ Római Katechizmus, in: <https://www.liturgia.hu/keresztseg/>, Letöltés: 2020. 03. 04.

²⁷¹ u.o. 1272. tétel

²⁷² u.o. 1254. tétel

²⁷³ u.o. 1253. tétel

²⁷⁴ Györök Tibor: A beavató szentségek Nüsszai Szent Gergely írásaiban, disszertáció, Budapest, 2013, 148.

²⁷⁵ Római K., 1245. tétel

²⁷⁶ A magyar „megkeresztelni” szó sem nem a vízről, sem nem alámerítésről szól, hanem úgy érkezett a nyelvünkbe, hogy a papok a megkeresztelt homlokára keresztet rajzoltak.

²⁷⁷ Szabó Péter: A keleti egyházak szentségi joga, Collectanea Athanasiana, Nyíregyháza, 2012, 79.

²⁷⁸ Szabó: A keleti, 122.

²⁷⁹ Szabó, 133.

Luther Márton a keresztség szentségéről azt vallja, hogy az a bűnnek való meghalás, „de a lelki születés, a kegyelem és igazság megsokszorozódása, noha a keresztséggel kezdődik, szintén a halálig, sőt az ítélet napjáig tart.”²⁸⁰ Mert bár az embernek megmarad a bűnös természete, Isten szövetséget köt az emberrel, hogy aki Krisztusban hisz, annak nem lesz kárhoztatása (Róm 8). Ezért meg akarja erősíteni híveit: „Sajnos, ahogyan elfelejtettük a keresztséget, s hogy mit jelent az, amit ott fogadunk, és miképpen kell annak hatékonyságában járnunk, úgy az ahhoz vezető utakat és rendeket is elfelejtettük.”²⁸¹ Az Ágostai Hitvallás IX. cikkelye szerint: „A keresztség szükséges az üdvösséghez, Isten a keresztség által közvetíti kegyelmét. Szeretete és elhívása megelőzi döntésemet.”²⁸² Luther Márton kereszteletről megőrzött bizonyágtétele sokakat megerősíthet ma is: nem az érzések, nem a kísértésekben való elkeseredés, hanem a „kereszteleés ténye” („Meg vagyok keresztelve!”), ami megtarthat.

Kálvinnál a gyermekkeresztség Isten kegyelmét szimbolizálja a választottakban, tehát a keresztség teljes valójában igaz lehet a csecsemőkre vonatkozóan is, másrészt a keresztség egyfajta hitvallás a nem keresztyén világ előtt Isten mindent megelőző kegyelméről.²⁸³ Ugyanakkor világosan mondja, hogy a hitetlenek gyermekeit nem lehet megkeresztelni, várni kell addig, míg meg nem vallják hitüket. Kálvinnál a körülméletés és a keresztség egyaránt szövetségi jel, mely Isten ígéretére hagyatkozik. Lehetségesnek tartja, hogy Isten a gyermekeket is újjá szülje. De az újjászületés nem a keresztség eseménye által, hanem kizárólag Isten Szentlelke által történhet meg. Minden felekezet használja a Szentháromság nevére történő kereszteleési formát, akár bemeítéssel, akár leöntéssel történik. A Zürichi Kanton Református Gyülekezeteinek szóló ajánlásban a keresztség jelentőségét így nevezik meg: „Az Atya, Fiú, Szentlelek nevére történő kereszteleés – a tulajdonjog átruházása Istenre.”²⁸⁴

Református hitünk szerint a kereszteleés nem „ex opere operato” szentség, hanem jel és pecsét, hogy Isten kegyelméből elvégezzi „rajtunk munkáját”, s nekünk ezzel további dolgunk van, ezért igényli, hogy a szülők és kereszteszülők fogadalmukkal szolgálatába álljanak Isten szövetségi munkájának. Ahogyan a jegyesség semmivé válik a házasság nélkül, a személyes elköteleződést nem helyettesíti a szülői fogadalom, legfeljebb előlegezi azt. Aki gyermeket keresztel – annak a gyermek további életére nézve is felelőssége van.

²⁸⁰ Luther Márton: Bűnbánat, kereszteleés, úrvacsora, Három sermo a szentségekről, Magyarországi Luther Szövetség kiadása, Budapest, 1994, 22.

²⁸¹ Luther: Bűnbánat, 30.

²⁸² Ágostai Hitvallás, IX, cikkely,

²⁸³ Kálvin: Institutio, 4.16.5,

²⁸⁴ Christa Gabler-Christoph Smid-Peter Siber: Taufgesprache in Elterngruppen, Zürich, 1976.

A keresztség annak a jele, amit Isten tett velünk. Nem azt jelzi, hogy mi hogyan válaszoltunk a kegyelemre, hanem magát a kegyelemnek rajtunk és bennünk előre elvégzett munkáját. A keresztség lényegénél fogva ugyanis azt ábrázolja ki, ahogy Jézus vére lemosa a bűneinket, ami hit-titok (müszterion), tehát pusztán értelemmel felfoghatatlan, megmagyarázhatatlan. Isten már akkor mindent megtett megváltásunkért, amikor mi még válaszolni sem voltunk képesek sem az ő kegyelmére. A mi bűnbánatunk csak Isten munkáját követheti. A baptista felekezet hangsúlya szerint a keresztség annak megerősítése, hogy hogyan válaszolunk mi: hitre jutottunk és bűnbánatot tartottunk. Alistér McGrath szerint tehát „más eseményt bizonyít a nyilvános keresztség (értsd: a két felekezetnél), Zwingli a kérdéses eseményt a hívő közösségbe való beleszületésnek tartja, a baptista írók viszont azt mondják, hogy ez a hit hajnalhasadása az egyén életében.”²⁸⁵ De saját felekezetünkben is konkrét veszély, hogy korunkban „a túlhajtott szubjektivizmus a vallásosság privatizálódását vonja maga után. A vallás magánügyként való kezelése feleslegessé teszi az egyház intézményét, mert megszűnik az igény az intézmény által biztosított és mindenki számára hozzáférhető kínálatokra.” – figyelmeztet Németh Dávid.²⁸⁶

Összegzésként, mint minden kérdésben, a bibliai alap a legfontosabb eligazításunk. Az ÚSZ-ben a keresztség nem közvetíti az üdvösséget, csak a jele és pecsétje annak.²⁸⁷ És jele annak, hogy eltemettünk Krisztussal együtt és feltámasztattunk vele együtt. Jele az újjászületésünknek és jele a megszentelődésünknek, mert ezek mind a megváltás egy-egy mozzanatát jelzik. Jele annak, hogy megkereszteltünk vízzel és Szentlélekkel. „A külső jel azonban nem közvetíti mindezeket automatikus módon. Amit közvetít, az kizárólag Isten kegyelmi ígérete mindazok számára, akik belé vetik hitüket – hogy részesülnek a megváltás teljességéből, ami az evangélium ígérete. Egy szóval: a keresztség sákramentuma egyfajta «drámai lecke», látható jele a kimondott ígéretnek.”²⁸⁸ Ettől a szimbólumtól és jeltől megkülönböztetendő a keresztség valósága, tehát a benső spirituális változás, azaz a bűnök lemosása a Jézus Krisztus vérével a Szentlélek által. Furcsa is lenne, ha a víz mentene meg, vagy juttatna el a Jézus Krisztussal való közösségre.²⁸⁹ Az ÚSZ keresztségről szóló szakaszai annak benső szellemi valóságról beszélnek. Ezért ezt a szakaszt egy ökumenikus

²⁸⁵ McGrath, i.m. 390.

²⁸⁶ Németh Dávid: *Pasztorálandropológia*, KRE L'Harmattan, Budapest, 2012, 144.

²⁸⁷ H.K. 66-74 kf.

²⁸⁸ Márkus Tamás: *Beszélgések a keresztségről*. Letöltés: 2020. február 28.

²⁸⁹ HK 73. kérdés-felelete fogalmaz: „Akkor miért nevezi a Szentlélek a keresztséget az újjászületés fürdőjének és a bűnök lemosásának? Alapos oka van annak, hogy Isten így beszél. Nemcsak tanítani akarja ezzel, hogy Krisztus vére és Leleke által a bűnöktől való megtisztulás olyan, mint amikor vízzel lemoszuk a test szennyét, hanem ezzel az isteni záloggal és jeggyel egészen bizonyossá akar tenni minket afelől, hogy ő olyan valóságosan megtisztít bűneinktől, amilyen valóságos a vízzel való lemosás.”

megfogalmazással zárjuk. Limai Dokumentum így fogalmaz: „Az Úr iránti engedelmisségben kiszolgáltatott keresztség közös tanítványságunk jele és pecsétje. (...) egy nép vagyunk, és arra hívatottunk el, hogy egy Urat valljunk és szolgáljunk mindenütt e világon: Ef 4,4-6.”²⁹⁰ Vannak protestáns közösségek, ahol elutasítják a keresztség gyakorlatát: pl. kvékerek. Nekik szóló válasz az evangéliumok záró parancsai (Mt 28,19; Mk 16,15; Lk 24,47; Jn 20,22). A keresztség bevon a keresztyének közösségébe, Krisztus testének tagjává tesz, azaz egyházának tagjává is (ApCsel 2,38-47).

II.2.2.2.3. Csecsemőkeresztség – teológiai kérdésként

Ha úgy tekintjük, hogy a keresztség a körülmetélkedés helyére lépett, akkor annak „családi vonatkozásait is másként érthetjük. A zsidóság ünnepei családi ünnepek voltak, ezért a felnőttek mellett a gyermekek jelenléte a szent történések körül természetes volt, hiszen 8 napos koruktól a szövetség jelét hordozták magukon. Jézus közelében is megjelentek a családok gyermekekkel, ami sokszor meg is botránkoztatta a felnőtteket, hiszen Jézus magához hívta (Mk 10,13-16), megáldotta (Mt 19,14), példává tette őket (Mt 18,1-7), s velük szégyenítette meg a felnőttek hitetlenségét (Mt 21,12-16). Csodái a gyermekeket (Mk 5,21-43) és ifjakat (Lk 7,11-17; Lk 9,37-43) is eléri a maguk helyén. Ezért, ha a gyermekek megkeresztelését vizsgáljuk, olyan bibliai szakaszokra is figyelniünk kell, melyek már a korai egyházban megtörténtek, ahol „háznéppel együtt” keresztelkedtek meg a hitvalló felnőttek (ApCsel 11,14; 16,15; 16,33 és 1Kor 1,16). A család-háznép közösségként legtöbbször befogadója volt az alakuló gyülekezeti kiscsoportoknak. Ebben a közösségben – a házitáblák tanúsága szerint – jelen voltak a gyermekek is, ahogyan az ÚSZ által megörökített házirend külön feladattal szólítja meg őket. A család minden tagja az „Úrban”, azaz felnőttként és gyermekként is a maga természetességében, közös felelősségben hordozzák a keresztyén értékrendet (Ef 6,1-3; Kol 3,20; 1Jn 2,12-14), mindenki a maga részével járulva hozzá. Fontolóra kell vennünk, az ApCsel 2,39 apostoli szavát is ebben az értelemben. „Úgy nézünk rájuk, mint akik a szövetség gyermekei, akiket úgy kell oktatnunk, útbaigazítanunk, hogy megérthessék keresztségüket. Ugyanaz az ígéret szól nekik, mint a felnőtteknek.”²⁹¹ – hiszen azt mondja Pál, hogy a gyermekek szülei által „szentek” (1Kor 7,14).

A gyermekkeresztség kérdése azonban már a második századtól vitákat generált. Vladár Gábor a keresztségről szóló tanulmányában visszautal arra is, hogy a 20. század közepének

²⁹⁰ Limai Dokumentum, in: Theológiai Szemle, XXIX. évf. (új folyam), 1986/4. szám, 193-211.

²⁹¹ Duoma, Jochem: A gyermekkeresztség és a megtérés, Iránytű kiadó, Budapest, 1991, 36.

teológiai viharokban is azt feltételezték, hogy az ősegyházban nem is kereszteltek meg gyermekeket.²⁹² Ő vitatkozva ezzel az állásponttal így fogalmaz – mellyel mélyen egyetértünk: „Az apostoli kor gondolkodásának és a családi összetartozás érzésének ellent mondott volna az a gyakorlat, ha egész családok áttérésekor a gyermekeket, csecsemőket kihagyták volna a keresztségből azzal a céllal, hogy majd később keresztelik meg őket.”²⁹³ A németországi teológiai vita második világháború utáni kibontakozásában Oscar Cullmann (1902-1999) – válaszul Karl Barth előadására – lehetségesnek tartotta az ún. „keresztség-szolidaritást”, azaz, hogy a gyermekeket is megkereszteljék.²⁹⁴ Magyarországon szinte minden lelkész-nemzedékben újra meg újra elő kell venni ezt a kérdést.²⁹⁵ A dolgozat további kifejtése válaszokat fogalmaz meg a gyermekkeresztség kérdéseire sajátosan családgondozói szempontból, de Kálvin Jánost idézem ezen a helyen: „A kisgyermekek megkeresztelésével az Úr akaratának engedelmeskedünk, aki megparancsolta, hogy engedjük őket Hozzá menni (...) Amikor azt mondta, hogy «ilyeneké a mennyek országa», mi csupán az Ő nyilatkozatát írjuk alá és annak igazságára teszünk pecsétet.”²⁹⁶

„Nem arról van szó, hogy életkori kategóriákat kellene felállítanunk, hanem arról, hogy legyen fegyelem a keresztség bármely kategóriájában történő kiszolgáltatásában (...) amire szükségünk van, az nem a gyermekkeresztség elnyomása, hanem a keresztségi fegyelem helyreállítása.” – vallja egy francia lelkipásztor.²⁹⁷ A keresztség olyan sákramentum, ami megerősít abban a hitben, hogy „a mi Isten melletti döntésünknel fontosabb Isten előzetes döntése mellettünk.”²⁹⁸ Fekete Károly ott látja a probléma lényegét, hogy „elvesztettük a hittitok jellegét a keresztségnek, s ebből adódnak a keresztség kiszolgáltatásának gyakorlati anomáliái.”²⁹⁹ A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy a család és a gyülekezet hitvallásos

²⁹² Vladár Gábor: A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusai, in: Collegium Doctorum, III.évf/ 1.szám, 2007, 86.

²⁹³ Vladár: A keresztség, 90.

²⁹⁴ Cullman, Oscar: Die Tauflehre des Neuen Testaments 12. Zürich, 1948, 65-73. és Karl Barth: Die kirchliche Lehre von der Taufe, 1947. A vita tovább gyűrűzött, Magyarországot is elérve 70-as években, melynek egyik összefoglalása a korábban idézett Szathmáry Sándor írása.

²⁹⁵ A 60-70-es években a doktorok kollégiumában is vitát generált, s Ref. Egyház és a Theol. Szemle hosszú cikksorozatot hozott le erről: XVII. évf. Majd később újra a Ref. Egyház és a Theol. Szemle újra sokat foglalkozott a keresztséggel, melyet Tatai István cikke indított el, in: Theol. Szemle, 1994/1,5-11 és kk.

²⁹⁶ Institutio, 4.16.7.

²⁹⁷ Marcel, Pierre: The Biblical Doctrine of Infant Baptism: Sacrament of the Covenant of Grace, James Clarke, London, 1953, 235.

²⁹⁸ Klaus Douglass: Megalapozott hit, Kálvin kiadó, Budapest, 2001, 162.

²⁹⁹ Fekete Károly: A keresztség problematikája gyakorlati teológiai szemzőgből, in: Collegium Doctorum, III.Évf/ 1.sz. 2007, 112.

meggyőződésének kifejeződése a keresztség kiszolgáltatása és sokan nem veszik komolyan, hogy „a keresztség miféle összefüggéseket feltételez és miféle összefüggéseket hoz létre.”³⁰⁰

Hitvallásaink alapján megerősíthetjük, hogy a megtérők keresztség általi befogadása, megerősítése a gyülekezet közösségében, s az elérhető családok gondozása, a gyermekek hitbeli nevelése a feladatunk.³⁰¹ A bibliai igeszakaszok alapján a korai keresztyénségben a *háznép* – benne a gyerekek és a szolgálók is – részt vettek a kultuszban. „Istennek nem csak az egyén fontos, hanem a család is, közösségeket, családokat és népeket is meg akar menteni. (5Móz 6,20-25; Józs 2,12-14; Ézs 19,16-25; Mt 28,19)”³⁰² A gyermekek megáldása, szövetségbe fogadása, a család Isten előtti megállása a gyermekkeresztség által a gyülekezet hitvallásos cselekedete. A megüresedett egyházi gyakorlat nem az eredeti üzenet érvényességét teszi kérdésessé, hanem inkább felelőssé tesz annak átgondolására.

Sebestyén Jenő gyülekezetépítő tényezőként számol vele: „A keresztség mély hatással kell, hogy legyen magukra a szülőkre is. Mert az a tudat, hogy gyerekeik meg vannak keresztelve, új relációba, kapcsolatba helyezi őket (...) feladatuk elsősorban, hogy a gyermekeket lassan megismertessék a keresztség jelentőségével, azzal a végtelen kegyelemmel, amelyről az beszél.”³⁰³ Dietrich Bonhoeffer unokaöccse keresztelésére írt börtönleveléből vett gondolatok jól összefoglalják a keresztelés Isten kegyelméről szóló üzenetét, s az abból következő emberi tetteket: „Ma van a keresztelőd. Jézus Krisztus parancsának eleget téve a keresztyén örömmel nagyszerű, ősi üzeneteit mondják el fölötted anélkül, hogy abból bármit is értenél. De hiszen magunknak is vissza kell térnünk a megtérés kezdeteihez! Mit jelent az engesztelés. a megváltás, mi az újjászületés és a Szentlélek? (...) Az ősi szavakban és cselekményekben sejtünk valami forradalmian újat, bár nem tudjuk megragadni és kimondani. (...) Keresztyén mivoltunk ma csak két dologból állhat: imádságból és az emberek között végzett igaz cselekedetektől.”³⁰⁴

II.2.2.2.4. Keresztség és úrvacsora

Fekete Károly a keresztséget, mint a gyülekezetépítés egyik fundamentumát nevezi meg³⁰⁵ utalva arra, hogy az iskolákban hogyan is taníthatnánk gyermekeket, ha nem lennének reformátusnak keresztelve? Ugyanakkor komolyan kell vennünk a „megkeresztelt pogányok”

³⁰⁰ Fekete: A keresztség, 112.

³⁰¹ II. Helvét Hitvallás XX. fejezete

³⁰² Czövek: Keresztség, 46.

³⁰³ Sebestyén Jenő: Református dogmatika, BRTHA Kurzustára, Budapest, 1940, IV kötet/ 54.

³⁰⁴ Bonhoeffer, Dietrich: Börtönlevelek, Harmat kiadó, Budapest, 1999, 136-137.

³⁰⁵ Fekete Károly: A gyülekezetépítés szolgálatában, Lux, Budapest, 2000, 77-

sokaságát, akik a keresztséget igen, de a tanítvánnyá tétel folyamatát már nem kérik. Oscar Cullmannt idézi, aki Isten szabad kegyelmét hangsúlyozza: „az előlegezett kegyelem azonban elkötelező kegyelem is, mert a megkeresztelttől várja a hívő feleletet Jézus golgotai áldozatára.”³⁰⁶ Cseri Kálmán „eljegyzésnek” nevezi a keresztséget, melynek egyszerű jele sokkal nagyobbra mutat.³⁰⁷ Magam pedig „felhatalmazásnak”, melynek alapján Isten Atyánkként ismerhetjük meg, aki „előbb szeretett”, amikor még nem is tudhattunk róla.³⁰⁸ – ezért folytatást, elkötelezést vár, hogy „hálából” teljes életünket Istennek szenteljük.

A csecsemőkeresztség a gyülekezeti istentiszteleten magában hordozza a jelenlévő felnőttek felelősségét. Ezért hangzik el a hitvallástétel mellett a fogadalomtétel is. Ehhez hozzá tehetjük, hogy az első századok egyháza számára az elköteleződés mindig ünnepet jelentett: a csecsemőkeresztséggel egy életet jegyeztek el Jézus követésére, melyet megerősített a szentségek sora egészen az ember haláláig. Református hagyományukban a konfirmáció, mint „megerősítés” lett gyakorlattá, ahol a megkeresztelt gyermekek „magukra vehették” azt a fogadalmat, melyet szüleik keresztelésükkor tettek.³⁰⁹ A gyermekkeresztség tehát a tanítvánnyá tétel folyamatát csak elindítja, míg a gyermek saját hitéről bizonyosságot tehet. Ez nem mehet végbe a család hitben nevelésének megerősítése nélkül. A családi életciklusváltás fontos szakasza a tizenéves kor önállósági törekvése. A konfirmandus tehát életkorából fakadóan is elérkezik egy mérföldkőhöz, ahol már ki tud állni mások elé, hogy megnyilatkozzon hitéről, tudásáról – még szorosán a család tagjaként, de fontos önálló hitbeli lépésként. Így a konfirmáció a kereszteléssel elkezdett, majd a hitbeli neveléssel megérett felnőtté válás fontos „spirituális” állomása lehet. Ezért ekkor hatalmazzuk fel az úrvacsora közösségében való részvételre, emlékeztetve a felnőtté váló ifjút – de családját és a gyülekezet tagjait is – arra, hogy a tanítványi lét élethosszig tartó folyamat, megállókka, megtapasztalásokkal, formálódással, megerősítésekkel.³¹⁰

A keresztség már hordozza azt a valóságot, mellyel egy ember/gyermek „betagolódik” Krisztus testébe, az Egyházba. De erről maga az ifjú a konfirmációkos adhat bizonyosságot. Az *Intitutio* megfogalmazása szerint: „A keresztség annak a beavatásnak a jele, mellyel bevétetünk az egyház társaságába, hogy Krisztusba beoltva Isten fiai közé számláltassunk.”³¹¹

³⁰⁶ Fekete Károly: A keresztelési igehirdetés kérdései, Debrecen, 1994, 26 idézi Oscar Cullmann: Die Tauflehre des Neuen Testaments, 1948 könyvét.

³⁰⁷ Cseri Kálmán írása a keresztségről, in: Református Világszövetség brassói ülésére megfogalmazott irata, (?)

³⁰⁸ Fodorné Ablonczy Margit: Isten előbb szeretett minket, Családi könyv keresztele, Kálvin kiadó, Budapest, 2014, 20.

³⁰⁹ Szénási Sándor: Megtaláltuk a Messiást, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013, 13.

³¹⁰ vö. Jn 13,1-16

³¹¹ Kálvin: Institutio, 4.15.1.

„Kálvin tulajdonképpen csak egy sákramentumot ismer: az igét; a keresztséget és az úrvacsorát pedig «látható igének» nevezi.” – írja Ravasz László *Homiletikájában*.³¹² Karl Barth szerint az evangélium hirdetése és a sákramentumok nem alá-, hanem mellérendelési viszonyban vannak egymással. A keresztség mindenkor azért van, hogy legyen egyház, az úrvacsora pedig azért, hogy megmaradjon az egyház. Ezért a református istentisztelet középpontjában az igehirdetés áll. Az igehirdetés és a prédikáció közé azonban nem szabad egyenlőségjelet tennünk.³¹³ Pásztor János egyenesen azt a kérdést veti fel: „Nevezhető-e a prédikáció a sákramentumok kommentálásának? Ha az igehirdető ezt a kérdést felteszi magában, amikor készül, lehetetlenné válik, hogy a prédikáció ne mutasson Krisztusra.”³¹⁴ Egy gyakorlati teológus így kapcsolja össze a hallható és látható Igét: „A prédikáció a sákramentum igazsága, a sákramentum a prédikáció realitása.”³¹⁵

A római katolikus hét szentségből a reformáció századában kettőt vallottak szentségnek, melynek alapja a jézusi parancs, s amelyek az ő áldozatára emlékeztetnek. Paul Tillich (1886-1965) megerősíti, hogy a szentségek hosszú idő alatt alakultak ki, ezért a szentségek lényegét abban látja, hogy abban a „Lélek találkozik a lélekkel”.³¹⁶ mert „Isten az emberi lét minden oldalát megragadja – mindenféle közvetítő révén (...) a szentségi anyagok, most már, mint szimbólumok belsőleg tartoznak ahhoz, amit kifejeznek (víz, tűz, olaj, kenyér, bor) emiatt pótolhatatlanok. A Lélek használatba veszi a természeti erőket, hogy «beléphessen» az ember lelkébe.”³¹⁷ Ezért Tillich szerint nem a szentségek száma a döntő, hanem azok „szentségi ereje”, hogy megragadja-e a Lélek jelenléte azokat, akik élnek vele.

Szűcs Ferenc (1942-2020) elemezve a dogmatikai megfontolásokat így ír: „Egy hagyományokat és gyökereket veszítő korban nekünk, protestánsoknak is komolyabban kell vennünk a szent rítusok és szertartások hasznát – természetesen anélkül, hogy a ritualizmus, vagy az ex opere operato csapdájába, bűvöletébe esnénk.”³¹⁸ Javasolja, hogy mielőtt túlzott kritikával élnénk a római katolikusokkal kapcsolatosan, érdemes a folytatást is meggondolni:

³¹² Ravasz László. A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika), Pápa, 1915, 81.

³¹³ Barth, Karl: Homiletik, Zürich, EVZ Verlag, 1966, 42kk.

³¹⁴ Pásztor János: Igihirdetés a sákramentumok kiszolgáltatásakor, in: Hirdesd az Igét! Igihirdetők kézikönyve, Zsinat Sajtóosztálya, Budapest, 1980, 194.

³¹⁵ Allmen, J. von.: Preching and Congregation, Richmond, John Knox Press, 1962, 14.

³¹⁶ Tillich, Paul: Rendszeres teológia, Osiris, Budapest, 1996, 457

³¹⁷ Tillich: Rendszeres, 459.

³¹⁸ Szűcs Ferenc: Időszerű döntések a keresztség és konfirmáció ügyében, web: gyakorlatiteologia.hu, 2. Letöltés: 2018.október.

file:///C:/Users/fodor/Desktop/KERESZTSÉG/Szucs_Ferenc_Idoszeru_dontesek_a_keresztseg_es_konfirmacio_ugyeben.pdf

„De azért azt sem árt tudnunk, hogy még ez utóbbi sem kizárólagos római katolikus vagy ortodox proprium. Mi reformátusok is valljuk, hogy sem a keresztség, sem az úrvacsora nem ex opere operantis – vagyis a kiszolgáltató alkalmasságától függő –, hanem valóban ex opere operato, a kiszolgáltató szent cselekményhez fűződő jézusi ígélet alapján érvényes. Jel, jegy, pecsét és zálog – amint Kálvin mondja –, amely nem a mi ígéletünket, de még csak nem is megtérésünket vagy hitvallásunkat (lásd kiségyházi felfogás), hanem Krisztus váltságának valóságát pecsételi meg és teszi személyessé.”³¹⁹

A keresztség és az úrvacsora sokszor külön bánásmódban részesül egyházunkban. A keresztségnél megelégszünk egy átvállalt hitvallástétellel, míg az úrvacsorához csak személyes hitvallástétel után engedjük híveinket. Ha megbontjuk a két szentség egységét, elveszíthetjük annak erejét, miközben mindkét sákramentum a hitben való életet szolgálja. „A református kegyességgyakorlás lényege és motivációja a hívőnek Krisztussal való hit általi egysége. Mivel a hívő ember Krisztusba oltatott be örökre, a Krisztussal való kapcsolata ezért hit általi és személyes. A keresztyén ember hétköznapi életvitelét értékrendjét, gondolkodását meghatározza ennek a Krisztussal való közösségnek ápolása.”³²⁰ Fekete Károly idézi Barth Károlyt, aki azt írta: „Az egyházban minden, ami a gyülekezet, az egyház építése területén történik, az a keresztség felől jön és az úrvacsora felé megy.”³²¹ A két sákramentum egységéről és kiszolgáltatásának rendjéről Sipos Ete Álmos így vall: „A hívő embernek a Krisztussal való kapcsolata egyúttal szövetséges kapcsolat is, a keresztyén ember ezt a kapcsolatot a sákramentumok által pecsételi meg és ápolja. Ennek értelmében a keresztség beiktatás a szövetségbe (H. K. 74), az úrvacsora pedig tápláltatás, (hiterősítés) a szövetségben (H. K. 79. k.). Ezért a sákramentumokat csak a szövetségbe tartozóknak lehet kiszolgáltatni. (H. K. 74. 85.)”³²²

II.2.2.2.5. A konfirmáció teológiai jelentősége

Enyedi Andor 100 évvel ezelőtt írta: „Történetileg is, elvileg is az a helyzet, hogy a konfirmációt a gyermekkeresztség gyakorlata tette és teszi szükségessé.”³²³ Mi azt az

³¹⁹ Szűcs: Időszerű, 3.

³²⁰Sipos Ete Álmos írása: <https://www.reformatus.hu/egy hazunk/hirek/mit-jelent-az-hogy-reformatusok-vagyunk/> Letöltés: 2020. március 30.

³²¹ Fekete Károly: A gyülekezetépítés, 78.

³²² Sipos, uo.

³²³ Enyedi Andor: Magyar református kátéirodalom, Theológiai tanulmányok sorozat/2.sz. Debrecen, 1928, 22.

álláspontot képviseljük, hogy a keresztség és a konfirmáció elválaszthatatlan egymástól.³²⁴ A konfirmáció teológiai jelentősége, hogy egyházunk törvénye ehhez köti az első úrvacsoravételt, de ettől nem válik külön szentséggé. A keresztség és az úrvacsora sákramentuma az élet valóságában sokszor egyszerre van jelen egy-egy konfirmáció alkalmával, hiszen – a gyülekezetek számadatai szerint – a konfirmandusok közül mindig vannak, akik nem részesültek keresztségben – családjuk döntése miatt – csecsemőkorukban.

A bérmálás/konfirmáció vitájában a Tridenti Zsinat aktuálisan úgy válaszolt a reformáció tagadására, hogy kiálltak amellett, hogy a bérmálás szentség: „Aki azt mondja, hogy a megkereszteltek megbérmálása csak hiábavaló szertartás és nem igazi s tulajdonképpeni szentség; vagy hogy hajdan nem volt az egyéb bizonyos hittani vizsgálatnál, mellyel az ifjúság az egyház előtt számot adott az ő hitéről: az átkozott legyen.”³²⁵ Kálvin pedig az *Institúcióban* az óegyházi gyakorlatra hivatkozik amelyben „akiket csecsemőként kereszteltek meg, azokat szüleik ifjúkorukban újra elvitték a püspökhöz (...) a püspök kikérdezte őket (...) s hogy ez a méltán komoly és szent esemény még nagyobb méltósággal és tisztelettel menjen végbe, a kézrátétel szertartását is alkalmazták.”³²⁶ Kálvin leírja azt a gyakorlatot, amelyet ezzel kapcsolatban helyesnek tart: a tizenéves maga jelentkezik hitvallástételre, a hívő nép ezt hallva dicsőíti Istent, s ennek eredménye, hogy „mindenkinek lenne valamiféle rendszerezett ismerete a keresztyén tanításról”³²⁷, ám az ellen tiltakozik, hogy ettől a „püspöki áldástól” már szentségi jelleget kellene tulajdonítani a konfirmációnak.

Molnár Miklós (1929-2015) a célja felől közelíti meg konfirmációt, s lát benne megújulási lehetőséget: „az evangélium hirdetése által vallást tegyünk Istenről a mi Atyánkról, Jézus Krisztusban az új élet lehetőségét mutassuk fel, a Szentlélek által hívogassunk a gyülekezet közösségébe.”³²⁸ Ennek módját a „hívogatásban és megszólításban”, valamint a lelki közösség gyakorlásában látja. Miközben a rendszerezett hitigazságokról ír ennek átadási módját a személyes bizonyoságtételben látja. Az egyháztörténetet a saját gyülekezet és templom történetébe való beavatásként. „Érzékeltetnünk kell, hogy a keresztyénség: életforma. Nem elvont elmélet, hanem a hit ismeretéből fakadó élet. Az a jó, ha a fiatalok nemcsak hallanak

³²⁴ Felőtt-keresztség nem gyakorolható az önálló fogadalom nélkül. vö. Istentiszteleti Rendtartás, 45-46.

³²⁵ Tridenti Zsinat határozatai VII ülés/ 166, Internetes forrás:

http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/rabold/KAL_TRI3.HTM

³²⁶ Kálvin: *Institutio*, 4.19.4

³²⁷ *Institutio*, 4.19.13

³²⁸ Molnár Miklós: A konfirmáció célja és értelme, in: *Református Egyház*, 1995/2, 31.

arról, hogy milyen a református kegyesség, hanem el is kezdik gyakorolni azt.”³²⁹ Így az ő teológiai megközelítésében a gyülekezet közösségbe épülés, és a személyes hitbeli döntés együtt hangsúlyos a konfirmandusok megszólításában.

Nem könnyű a személyes hitélet növekedését és ennek közösségi megélését egyszerre megvalósítani. Mégis sokkal többet érdemes a jó rend érdekében megtartani, mintsem elmenni olyan irányba, ahol elvárásaink miatt a konfirmandusokkal való kapcsolatot is elveszítjük.

Ez a meggondolás fel kell, hogy szabadítson az olyan aggályoskodásoktól is, hogy a konfirmációval várjuk meg a személyes hitre jutást, és hitéről majd akkor tegyen vallást a felnőtt. Nem vitatjuk, hogy ennek a felfogásnak megvan az alapja, de a szubjektív bizonyágtétel nem helyettesítheti azt az egyházi rendet, hogy a keresztséget követnie kell a hit megvallásának és az úrvacsorai közösségbe történő bevonásnak. Mi az Apostoli Hitvallás legszemélyesebb hangján is az egyház hitét valljuk meg. Ezért jó, ha a személyes hitvallást még ezen kívül gyakoroljuk a megtérők esetében, de nem hagyjuk el ezért a konfirmációt sem éppen a gyermekkeresztséghez fűződő szoros kapcsolata miatt Ez viszont már nem az egyszerű, hanem a hiszekegy matematikája –, hogy Gyökössi Endrét idézzük.³³⁰

Klaus Douglass inkább a személyes elmélyülés (úrvacsorára való felkészülés) útját látja alkalmasnak a konfirmációs felkészítésben, melynek hét lépése a tizenéves korosztály lelki felnőtté válásának alkalmává válhat. Az első 1) emlékezés arra, amit Jézus tett értünk. A második a 2) megbékülés, a megbocsátás továbbadása. A harmadik 3) a hála gyakorlása, a 4) negyedik az öröm megélése. Az ötödik 5) a gyülekezet közösségében való aktív részesedés igénye és vizsgálata. A hatodik 6) a testvéri közösség gyakorlása, s a hetedik 7) az ünnep megélése.³³¹ Az ötödik fejezetben még részletesen lesz szó a konfirmációról, mint a lelki felnőtté válás kezdetéről, a tizenévesek családban megélt helyéről, érésük állomásairól. Az ott tárgyalt konfirmációs kutatás részletesen tárgyalja, hogy milyen lelki háttérre támaszkodnak a lelkipásztorok, ha a konfirmációról van szó.

II.2.2.2.6. Az úrvacsora teológiai értelmezése

Az úrvacsora kérdésében, ha lehet még nagyobb vita, s a különbözőség is a keresztyén felekezetek között, mint a keresztség esetében. Az úrvacsora felekezeti teológiai értelmezése és

³²⁹ Molnár: A konfirmáció, 32.

³³⁰ Szűcs: Időszerű, 4

³³¹ Klaus Douglass: Isten szeretetének ünnepe, Kálvin kiadó – Luther kiadó, Budapest, 2005, 201-203.

annak gyakorlata is kizárja közösségéből a más felekezetűeket. Az, ami egybe kellene kösse a keresztyénséget: a Krisztussal való közösség, annak gyakorlásában épp ez a leginkább megosztó tényező. Az emberi szokások, hagyományok felülírják Isten önmagát ajándékozó szeretetét, feltételekhez kötik, kizárják egymást, s a formák különbözősége egyházszakadásokhoz (önellentmondásként: kiátkozásokhoz) vezet. Ez a „vegyes házasságban” élő családok eltávolodását is magával hozza.

A Tridenti Zsinat (1545-1563) így foglalja össze a felekezeti különbségeket: „Krisztus jelenléte az úrvacsorában úgy határozható meg, hogy az a «színek alatt valóban» (*vere* Zwinglivel szemben) «és valóságosan» (*realiter* Oecolompadiussal szemben), és «lényegileg» (*substantialiter* Kálvinnal szemben) «van jelen és transsubstantiatio útján válik jelenvalóvá» (Lutherrel szemben).”³³² A sok évszázados teológiai polémiában nem a szóhasználatban való éleselméjűség vitáját kívánjuk feleleveníteni, de hozzátesszük, hogy Kálvin nem tagadja a lényegi részesedést, Krisztus valóságos jelenlétét Krisztus testében és vérében, csak ezt nem a testi, hanem a Szentlélek munkája által tartja lehetségesnek.³³³ A Helvét Hitvallás így fogalmaz: „Mint ahogy nem a lelkipásztorok méltó vagy méltatlan voltával mérjük a sákramentumok érvényességét, éppén úgy nem mérjük a hívők állapotával sem. Tudjuk ugyanis, hogy a sákramentumok érvényessége az Isten hűségétől és merő jóságától függ.”³³⁴

Az úrvacsorai liturgia különleges helyet foglal el az evangéliumokban, és az ősgyülekezetben, így Pál apostolnál is. Korai szó szerinti formája ma is minden úrvacsorás istentisztelet középpontja (1Kor 11,23-26). Ennek bibliai háttere az ÓSZ-i előképe s – a jézusi felhatalmazáson túl – Jézus és tanítványai által megélt formája is. Az ÓSZ páska-vacsorája az alap, melynek szoros liturgiája volt, amelyben család és nép egyaránt részesedett. Jézus tanítványaival átélt utolsó vacsorája a Páska előestéjén a szimbólum és a valóság teljességét hordozta: a Bárány, a helyettes áldozat megmentő kegyelmét (Mt 26,17-30). Ez a vacsora olyan jelentőségű lett, hogy a feltámadott Jézus felismerése is kötődött ennek közösségéhez (Lk 24-ben, az emmausi és Jn 21-ben a 11) tanítvány számára.

Ezért mai úrvacsoraértelmezésünknek fontos része kell legyen Jézusnak a bűnösökkel való asztalközösség-vállalása³³⁵ is, mely által ők Isten jelenlétét, megbocsátó kegyelmét, s Isten Országáé közösségét élhették meg (pl. Lk 19,5-10, Zákéus). „Az asztalközösség és annak tagjai

³³² Tridenti Zsinat határozatai,

³³³ Institutio 4.17.10

³³⁴ II.H.H. XIX. A Krisztus egyházának sákramentumairól, in: Heidelbergi Káté-II. Helvét hitvallás, Magyar Református Egyház Zsintai Irodájának Sajtóosztálya, Budaest, 1905, 175.

³³⁵ Bolyki János: Jézus asztalközösségei, ÚSZ patrisztikai kutatások, I. Ráday Nyomda, Budapest, 1993.

új minősítést kapnak a Közösségteremtőtől.”³³⁶ Jézus meghívása a „királyi menyegzőre” (Mt 22,1-14; Lk 14,15-24) eszkatológikus kijelentésként utal arra – ami már az ÓSZ áldozati lakomáin is fontos üzenet volt –, hogy Isten közösségre, communióra lép/fog lépni az emberrel, ahogy ez a Jel 19,7-9 verseiben a „Bárány lakomája” kifejezésben is megjelenik. Ez ezért is lehetséges, mert maga Krisztus *teste és vére = áldozata* az ára ennek a közösségnek. Az ősgyülekezet az úrvacsorát egybekötötte a közös vacsorával (ApCsel 2,42 kk, és 1Kor 11,17), az agapéval (ApCsel 6) amelyhez mindenki hozzájárulhatott, egyfajta szeretet-közösségként. Itt kapcsolódik a bibliai üzenetek sora a családok és a gyülekezet Krisztussal való közösségéhez.

Az úrvacsora a görögül *eucharisztia* = hálaadás, latinul *communio* = közösség. A magyar katolikus egyház a görög szót használja hivatalosan az úrvacsorára, de a hívek az „áldozás” szóval fordítják le maguknak, melyhez legtöbbször nem öröm és hálaadás, hanem gyónás és penitencia társul. A református úrvacsorai gyakorlatban is több a megkeményedés és a megosztottság, mint a *hálaadás* és *közösség*, hiszen a gyülekezetek egy része eltávozik az úrvacsorai ének alatt. A családban és gyülekezetben sem tudjuk teljességgel megélni a szabadulás örömét, a felajánlott egységet, mert a meg nem vallott és az egymásnak meg nem bocsátott bűnök miatti szégyen és fájdalom akadállyá válik. Ezért amikor a konfirmáltak meghívása alkalmával először hívjuk őket az úrvacsora közösségébe, még egy további teológiai jelentőséget is figyelembe kell vennünk: „Számunkra a konfirmáció locus classicus nem az ApCsel 8-ban, hanem a 2Kor 1,21-ben van. Itt Pál azt írja: „Aki pedig minket veletek együtt Krisztusban megerősít és felken, az Isten az.” A bebaión hémás *syn hymin* tükörfordítása a latin *con-firmatio*. Ez fejezi ki a Krisztusban való együttes megerősítést. Ez a mondat a konfirmáció krisztológiai és ekkleziológiai mélységeit és összefüggéseit mutatja meg. Nem egy önmagában álló szertartás, hanem az egyház meglazult eresztégeinek, meggyengülő kapcsolatainak szorosra fűzése, tartásának és összetartásának megjavítása.”³³⁷ Ez az *együttes megerősítés* adhat alapot arra, hogy maga a gyülekezet is megerősödjön az ott konfirmáló fiatalok bizonyágtétele által. Majd így folytatja: „A konfirmáció valami olyan, amire mindnyájunknak minden időben szükségünk van, és amit egyedül sohasem kaphatunk, csak másokkal együtt. A Krisztus-test közösségében. Minden meggyöngyülésünk, szétesettségünk idején az a vigasztaló üzenete ennek

³³⁶ Bolyki: Jézus, 54-55.

³³⁷ Szűcs: Időszerű, 4

a páli igének, hogy nem mi konfirmálunk, hanem Isten, akitől nekünk ezt várunk és kérünk szabad.”³³⁸

A konfirmáció csak a kereszteléssel együtt értelmezhető egyházi rendünkben, ezért a keresztelésről szóló későbbi fejezetben részletesen szólunk a keresztelést követő családi és gyülekezeti katechéziszról, mely a konfirmációhoz vezet. Kereszteléstől az úrvacsoráig, Isten megelőlegezett megszólítástól a személyes elköteleződésig.

II.2.2.3. A temetés szolgálatának teológiai értelmezése

A családi életciklusváltások rendjében a halál az időskorhoz, az élet végéhez, az élet céljának beteljesedéséhez tartozik. A temetés helyzetét ezért az idősebb életkorhoz kötjük, de a hosszú élet sem mindenki esetében hozza el az élet céljának felismerését.³³⁹ A tapasztalat azt mutatja, hogy bármely életkorban bekövetkezhet a halál – anélkül, hogy abban az élet céljának elérését minden esetben láthatnánk –, s a család azt veszteségként, mély gyásszal éli meg. Ezért a gyakorlati részben, a hatodik fejezetben ennek nem csupán időskori feldolgozásáról lesz szó.

A temetés kazuális szolgálata nem vezethető le a bibliai parancsokból. „Azt, hogy egyházi temetés legyen, és lelkész végezzen ott szolgálatot, sem az Újtestamentum, sem a tradíció nem támasztja alá.”³⁴⁰ A Bibliában előforduló temetési történetek/temetési szokások nem hasonlíthatóak a mai temetői helyzetekkel, ha kereshetünk is párhuzamokat. Jákóbot hatalmas családi ünnepség keretei között vitték „haza”, eltemetni Kánaán földjére az Ábrahám által vásárolt családi sírjukba.³⁴¹ Az ősatyák idejében nagy jelentőséget tulajdonítottak a helynek, ahol a test végső nyugalmat nyert. Mózesről azt olvassuk, hogy „Isten eltemette őt a völgyben”³⁴² – akármit is jelent ez a mondat. Az ÓSZ történetei arról tesznek tanúságot, hogy a természeti adottságoknak és a helyzetnek megfelelően barlangba (1Móz 49,31), sírboltba (2Kir 9,28) vagy földbe temettek (1Sám 31,13).

Jézus három halottat támasztott fel (Mk 5,21-43; Lk 7,11-17; Jn 11,1-44), ahol a történetekben jelzésszerűen a gyász és a temetés szokásaira is következtethetünk: siratók, gyászolók (fuvolások) tömeges jelenlétére (Mt 9,23; Mk 5,38; Lk 8,52), a város lakosainak kísérésére, mint az együttérzés kifejezésére (Lk 7,12). A halál megállapításának is kellett, hogy

³³⁸ Szűcs: Időszerű. 4

³³⁹ Erikson két szélsőséges kimenetről beszél az időskor identitásában: teljességről és kétségbeesésről. Erikson, 494.

³⁴⁰ Ribár János: Modern és posztmodern halálértelmezések és temetési szolgálatunk c. írásában. in: Lelkipásztor, 86. évf. 2011/2, 48-49.

³⁴¹ 1Móz 50,1-14

³⁴² 5Móz 34,6

legyenek „szakértői”, akik biztosak voltak benne, hogy nem csak alszik a beteg, hogy el ne temessenek élő embert (Lk 9,53). A halál beálltával a testet „pólyákkal” kötötték körül és az arcára kendőt borítottak (Jn 11,44). A feltámasztás történetekben az élet visszaajándékozásának jelentősége az, hogy Jézus messiási uralmának előjelei, aki életnek és halálnak ura (Jn 5,24 és Jn 11,25-26).

Jézusnak nem lehetett családi temetése, egy más ember által felajánlott sírba fektették – a helyzet miatt szinte minden szertartás nélkül. Az evangéliumok megemlékeznek Nikodémusról, aki még a sírba-tétel előtt (Jn 19,39) hozott magával kenetet Jézus testére, hogy a kor szokása szerint a testet méltósággal temessék el, de olvasunk az asszonyok „szándékáról”, akik keneteket vittek a feltámasztás hajnalán a sírbolthoz (Mk 16,1 és Lk 24,1). Az őskeresztyén gyülekezettről megőrzött írások szerint a hívek nem féltek a halottaktól – hiszen Rómában is – a keresztyénüldözés miatt a katakombákban tartották istentiszteleteiket. A földalatti temetések jelképesen „együtt tartották” a mártírként meghalt gyülekezeti tagokat az élőkkel. A testet gyolcsba burkolták, s a földbe vájt résbe feltették. Lapokkal zárták el a külvilágtól, melyre feliratot véstek: „Aludj az Úr békéjében!”³⁴³ Hitüket olyan jelekkel és szimbólumokkal fejezték ki, amelyeket megtalálunk a sírokban. Később keresztyén halottaikat a kor és nemzeti szokás és hagyományok szerint temették el, csak csontjaikat őrizve szarkofágokban³⁴⁴, várva a feltámasztást. Az első keresztyén ünnep, ami megváltoztatta a tanítványok életét és szokásait, s elválasztotta őket a zsidóság törvényeitől az a húsvét, a feltámasztás ünnepe. Az első keresztyének ünnepe a vasárnap, az Úr napja, mert „Krisztus feltámasztott a halottak közül, s ez az ember egész életét vég nélküli ünneppé teszi.”³⁴⁵ A szombat törvényeskedő megtartásából az Úr napjának örömunnepe lett. Heti rendszerességgel is így jöttek össze az Apostolok Cselekedeteiről szóló történetek szerint, s az első közös keresztyén ünnep is a húsvét időpontjának közös meghatározása lett a niceai zsinaton. Ez minket is arra vezethet, hogy ennél a legnagyobb változást hozó „átmenetnél” van szükség leginkább az élő Isten mindenhatóságáról szóló bizonyágtételre.

A lelkészi szolgálatok közül a temetés a legtöbb. Sok lelkész nehezen birkózik meg ezzel a helyzettel, mert a feltámasztásban való hit az elhunyttal kapcsolatban is kérdéses, és a mai családok és a gyülekezeti tagok között is sok a bizonytalan hittel rendelkező ember.

³⁴³ A katakombák kutatásáról szóló leírás, internetes elérés: <https://wach.ru/hu/voprosy-i-otvety/podzemnoe-carstvo-rima-sokrovishcha-katakomb-katakomby-rima-ital-catacombe-di.html>

³⁴⁴ Gábor Olivér: Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei, Doktori értekezés, PTE. 2008, 12. Internetes elérés: <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/gaboroliverphd.pdf>

³⁴⁵ Idézet Athanasiustól, Alexandria püspökétől: Athanasius, PG 28, 1061.

Miközben sokak gondolatában „a temetések határozzák meg az egyházzal kialakított képet. S ennek jelentős hatása van az istenképre is.”³⁴⁶ – írja Ribár János. Ezért nem mindegy milyen teológiai felkészültséggel áll oda a lelkész a temetési szolgálatra. Kérdés, hogy az egyház, ha egyre inkább a halottakra, a temetőkre koncentrál, hogyan és mit tud mondani az élőknek. „Nem is tudjuk, milyen hatalmas «iparágba» vagyunk beépítve mi lelkészek.” – mondja Jánosa Attila³⁴⁷, s hosszú sorban mondja el, mi mindenben megy keresztül minden család, mire a lelkipásztorhoz ér.

A temetés helyzetében az elköltözött már Isten hatalma alatt áll. A temetési szolgálat tehát a hátramaradókhoz szól. A temetés helyzetében a lelkész, a család, de a gyülekezet is megvallja hitét az örökkévaló Istenben. A Biblia fogalomrendszerében a halál és az élet más értelmezésben, más jelentőséggel szerepel, mint a hétköznapi használatban. A Biblia tud lelki halott-állapotról, újjászületésről, örök életről, és vall arról is, hogy mindez az ember Istenkapcsolata felől kapja meg valódi értelmét. Isten nélküli vagy Istennel, Isten által megélt életről beszél, s ezért az egyház sem beszélhet másként Istenről, mint hit által megismert élő Istenről. Istenről, akiről úgy tesz bizonyosságot a Szentírás, mint aki életet teremt és örök életre hív. Krisztus élete, halála, feltámadása az az üzenetsor, amely számunkra alap lehet hitvallástételünkben³⁴⁸ és mások vigasztalásában is.³⁴⁹

A legtöbbet azzal tehetjük, ha az örök életről szóló bibliai üzenetet és hitvallásaink magyarázatát nem „tartogatjuk” a temetési szertartásokra, hanem hitvalló módon tanítjuk ennek igazságát a gyülekezetben. Ennek egyik különleges példáját említi Nagy István, amikor húsvét hajnalán egy egész falu reformátussága a temetőben tartott istentiszteletet.³⁵⁰ Bár a temetés szertartásának bibliai alapjait nem olvashatjuk ki a Szentírásból, a halálról, feltámadásról, örök életről szóló üzenetünk meghatározó jelentőségű lehet a családok életében egy-egy haláleset körülményei között is. A relacionális etika szemléletmódja pedig lelkipásztori hozzáállásunkban segíthet a nemzedékek közötti kapcsolatrendezésben. Ennek további kifejtésére a hatodik fejezetben kerül sor.

---

³⁴⁶ Ribár: Modern, 48.

³⁴⁷ Jánosa Attila: A temetési gyakorlat változására való lehetséges reagálásunk, in: Lelkipásztor, 87. évf, 2012/2-3, 77.

³⁴⁸ 1Kor 15,1-58

³⁴⁹ 2Kor 1,3-4

³⁵⁰ Nagy István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: Református Egyház, LI évf/2. sz. 1999, 35.

II. 3. A CSALÁDI ÉLETCIKLUSVÁLTÁSOKHOZ KÖTHETŐ KAZUÁLIÁK EKKLÉZIASZTIKAI JELENTŐSÉGE

Ebben a rövid szakaszban az ekkléziasztika, mint tudomány háttéréről szólunk (II. 3.1.), majd a kazuáliák ekkléziasztikai jelentőségéről (II. 3.2.). Ezzel készítjük elő a disszertáció további fejezeteit (értsd 4-6 fejezetek), ahol ennek gyakorlati alkalmazására teszünk kísérletet.

II. 3.1. Az ekkléziasztika, mint gyakorlati teológiai tudomány

Ravasz László fogalmazta meg 1907-ben, hogy szükség van egy olyan tudományra, mely az egyház kérdésével foglalkozik, s a többi gyakorlati teológiai tudománynak az alapját adja. Az „anyaszentegyház élettanának” nevezte el ezt.³⁵¹ Ez az egyházzal szembeni tudomány nem azonos az egyházismerettel, de az ekkleziológiával sem, sokkal inkább az egyház feladatáról szóló látás a jelenben. „Az ekkléziasztika a 20. sz. első felének magyar református teológus nemzedéke alkotott meg, azaz teológiai hungarikum, biblikus, hitvallásos, gyakorlatias egyházlátás ez.”³⁵² – írja Kádár Ferenc doktori disszertációjában, mert vallja, hogy az egyház és a teológia tudománya szorosan kapcsolódik egymáshoz. Dolgozatírása céljának azt nevezi meg, „hogy legyen meghatározó tényező egyházunkban az egyház- és gyülekezetközpontú, szolgáltatóorientált látás.”³⁵³

A gyakorlati teológia, mint a teológia tudományának egyik területe, s ezen belül a működő egyház élete – ekkléziasztika – szorosan összekötődik Isten Igéjének hirdetésével. Mit parancsol, mit bíz ránk Isten Igéje, s mi milyen módon állhatunk ennek rendelkezésére? Ezt a nagy elődök így írták: „A gyakorlati teológia tehát, ha nem az Ige hallgatásának és hirdetésének kérdését tűzi maga elé, ha nem az Ige szolgálatának kérdését vallja a maga tárgyául, vagy üres technika lesz, vagy olyan elvont elmélet, amely nem képes számolni sem az egyház, sem az Ige valóságával. (...) Az ekkléziasztika az egyházi élet teológiája.”³⁵⁴ Imre Lajos (1888-1974) alaposága már saját korában is eligazító volt, magyarázatának megszólító ereje mára sem vesztett értékéből. Meggyőződése szerint az ember, a gyülekezet, az egyház valósága megismerhetetlen és értelmetlen Isten Igéjén kívül. Bármely adat, elemzés, nehézségek feltárása, vagy épp intézkedések tervei, ha szükségesek is, csak alkalmak, hogy bennük az Ige

³⁵¹ Ravasz László: Bevezetés a gyakorlati teológiába, doktori disszertáció, 1907.

³⁵² Kádár Ferenc: Egyház itt és most, Az ekkléziasztika művelésének alapjai, eredményei és mai lehetőségei, doktori disszertáció, Sátoraljaújhely, 2006, kézirat, 2.o.

³⁵³ Kádár: Egyház, 4.o

³⁵⁴ Imre Lajos: Az ekkléziasztika, mint gyakorlati teológiai disciplina, in: ÉS LŐN VILÁGOSSÁG, emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin társulat, Budapest, 1942, 337.

feleletre szólítsa az embert. „Útkeresés annak érdekében, hogy az Igét az adott helyzetben hogyan hirdesse az egyház, hogy azok a körülmények, amelyek között az egyház, abban a gyülekezet és az egyes lélek áll, alkalmassá lehessenek az Ige szolgálatára.”³⁵⁵ Ez adja a kazuális szolgálatok hátterét. Ugyanebben a kötetben azonban Victor János (1888-1954) figyelmeztet: „Az egyházzal való gondolkodásunknak legfőbb kísértése az, hogy az egyház meglevő tényeihez próbáljuk önkénytelenül hozzáigazítani azt, amit az Ige mond az egyházzal. Jobb, ha mindig újra előről kezdjük az egészet: úgy hallgatjuk meg az Igének az egyházzal szóló tanítását, mintha még csak most kellene az egyháznak létrejönnie (...) ezen a krízisen keresztül át vezet az út a megújult jövő felé.”³⁵⁶

Boross Géza (1931-2010) folytatja a magyar hagyományt és az ekkleziasztika feladatát három ponton határozza meg: egyrészt 1) az egyház szolgálatának és küldetésének tisztázásában, másrészt 2) a jelen helyzet felmérésében, hogy milyen lehetőségei vannak ma az Ige szolgálatának, harmadrészt 3) a gyülekezet életének szabályozásában. Az ekkleziasztika nem csupán „leírás, hanem előírás” – ahogyan ő fogalmazza.³⁵⁷

A nagy elődök egyház-látása máig érvényes: „Talán azért tudakozzuk olyan nyugtalanul a Szentlélek munkáját hivatásunkban, s hivatásunk által az egyházban, s az egyház által a világban, mert idegenné lett számunkra ez a kötöttség és benne szolgálatunk áldása és szabadsága, öröme és békéje, amely csakis ebben a kötöttségben valósulhat meg.”³⁵⁸ – írja Barth Károly, akit az „Ige teológusa”-ként emlegetünk. László Dezső (1904-1973) megfogalmazása szerint: „Az Ige hozta létre az egyházat, viszont az egyházra van bízva az Ige hirdetése.”³⁵⁹ Eduard Thurneysen (1888-1974) pedig így fogalmaz az Ige szolgálatáról: „A prédikációban én beszélek ugyan, Isten azonban lefoglalja, birtokba veszi szavaimat, ő lesz azoknak új gazdájuk. Ezeknek a szavaknak aztán az lesz az új jelentésük, hogy tanúbizonyságot tesznek Urunkról, mint a rabszolga a gazdájáról, akihez tartozik és aki parancsol neki. (...) A prédikációt nem lehet a levegőbe elmondanunk, csak emberek között, a közösségben lesz valóságos jellé. A prédikáció mindig egészen személyesen szól, nem csak úgy általánosságban. Ezért lényegéhez

³⁵⁵ Imre: Ekkleziasztika, 347.

³⁵⁶ Victor János: Az egyház három arca, in: *ÉS LŐN VILÁGOSSÁG*, emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életévé és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin társulat, Budapest, 1942, 318.

³⁵⁷ Boross Géza: Bevezetés a gyakorlati teológiába, KGRE, Budapest, 1995, 79.

³⁵⁸ Barth Károly: Isten Igéjének szolgálata, Grafica Könyvnyomda, Cluj, 1941, 20.

³⁵⁹ László Dezső: Az anyaszentegyház élete és szolgálata, Kolozsvár, 1938, 8.

tartozik, hogy megszólítássá legyen.”³⁶⁰ Ez a kazuális szolgálatokra kiváltképpen is érvényes, mert ott még szélesebb értelemben találkozunk az egyház és a világ valósága.

Németh Dávid a gyakorlati teológia „empirikus fordulatáról” ír, ami a 20. század második felében az emberről szóló tudományok megszorodásával a teológiát is az „emberi oldal felé” fordította.³⁶¹ Ez a dolgozat is ezt a célt szolgálja. A teológiai elvek világossága, tisztasága el kell jusson az emberek szívébe, otthonaikba. Ehhez sóvá, mécsessé és kovásszá kell válnia.

Bogárdi Szabó István mindebben a református egyháznak igen nagy jelentőséget tulajdonít,³⁶² egyházunkat konfesszionális, történelmi, szolidáris, igazságkereső, igazságszerető és theocentrikus egyházként írja le. Feladatára nézve ezeket a képeket használja: „református egyházunknak egyszerre kell előőrsnek és szanitécnek lennie. Egyszerre kell vezetnie és gyógyítania. Egyszerre kell utat mutatnia és ezzel egyszerre kell fölszednie azokat, akik az úton elhullottak. Vezetni és gyógyítani.”³⁶³ Az ekkléziasztika így kifejezetten gyakorlati jelleget kaphat, azokról az emberekről gondolkodva, akik az Igét hallgatják. Ez a kontextualizálás minden nemzedék számára kihívást jelent. Adott időben a diakónia, más helyzetekben a missziológia kinyújtott keze teszi a gyakorlati teológiát élet-gyakorlattá az egyházban.

Egy németországi szerzőktől származó összefoglaló munka bevezetésében olvashatjuk: „Az eddiginél erőteljesebben fel kell vállalnunk a társadalom értékorientálásának feladatát.”³⁶⁴ Látásokat fogalmaznak meg arra nézve milyen lehet, milyennek kell lennie a holnap egyházának, egyfajta „újra-alapítást” vizionálnak. A spirituális hullám lehetőségeket hordoz, hogy „az emberek képesek legyenek olvasni saját életük „kis szentírását” és az olvasottakat képesek legyenek összefüggésbe hozni az egyház közösségének „nagy Szentírásával egy életüket erősítő és tisztító folyamatban.”³⁶⁵ A posztmodern értékeket feloldó, de határokat is megkérdőjelező szemléletmódjában egyikük úgy fogalmaz: „Az ökumenét nem nekünk kell megteremtünk (...) az ökumenében részesedhetünk.”³⁶⁶ Wolfgang Huber látásában

³⁶⁰ Thurneysen, Eduard: Az Ige szolgálata, Evangélikus Hittudományi Kar ifj. körének kiadása, Sopron, 1942, 45.

³⁶¹ Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkipozásban, Kálvin kiadó, Budapest, 1993, 110-125.

³⁶² Bogárdi Szabó István: Mi az egyház? A magyar református egyház néhány jellemzője, in: Confessio, 24.évf/2000/4, 20-26.

³⁶³ Bogárdi: Mi az egyház?, 26.

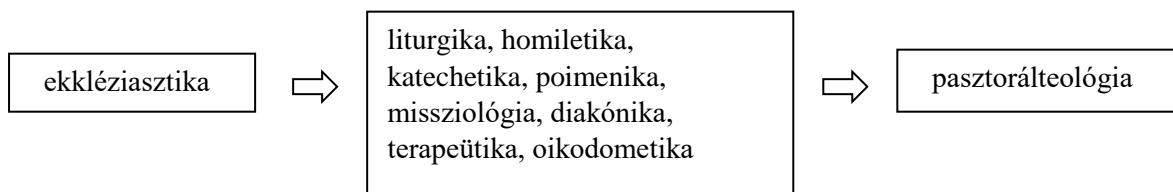
³⁶⁴ Kock, Manfred: Az egyház jövője, in: Manfred Kock (szerk.) Az egyház a 21. században, Kálvin kiadó, Budapest, 2004. 5.

³⁶⁵ Zulehner, Paul, M: Igen a vallásra – nem az egyházra? in: Az egyház a 21. században, i.m. 21.

³⁶⁶ Jepsen, Maria: Megegyezés vagy egység, in: Az egyház a 21. században, i.m. 110.

kifejezetten így fogalmaz: „Egyház a 21. századért.”³⁶⁷ – s ezen azt érti, hogy az emberek a mai korban elvárásokkal jönnek, melyek közül az első, hogy az egyház legyen ott az élet fordulópontjainál. „A jövő iránti reménységnek meg kell mutatkoznia a családról vallott felfogás megújulásában, a gyermekvállalás készségében és abban, hogy számukra tér nyíljon a felnövekedésre.”³⁶⁸ Vannak, akik az ekkleziasztika megújulását az új egyházak amerikai missziói koncepciói által látják megvalósulni. Ezek az egyházújítók bizonyágtételei is az egyház önmeghatározásával kezdődnek, akár Lesslie Newbigin³⁶⁹, akár Tim Keller³⁷⁰ munkáit olvassuk. Az evangélium hirdetésének célja az ébredés. „Az evangéliumi ébredés nem csak azt célozza, hogy a névleges gyülekezeti tagok megtérjenek, hanem ragaszkodik ahhoz, hogy minden keresztyénnek szüksége van arra, hogy a Szentlélek a szíve mélyére juttassa az evangéliumot.”³⁷¹ Az egyház a gyülekezetekben él, ezért a „helyi gyülekezet” létének, szolgálatának radikális újragondolásával kezdődhet minden megújulás. Ennek példája az a gyülekezet-koncepció, amelyet „gyülekezeti virág” missziói látásaként olvashatunk Püski Lajos könyvében.³⁷² Ebben a gyülekezetben együtt él négy generáció, s a rétegalkalmakon túl a közösség megélésére teszik a hangsúlyt. A misszióban a legfontosabbnak az akadályok lebontását tartják, és az imádságot a Lélek munkájáért.³⁷³

Az ekkleziasztika tudománya egy rövid időszakban virágzott fel egyházunkban, de most a gyülekezetmegújító, gyülekezetalapító gondolkodásban újra élheti reneszánszát. Kádár Ferenc egy ábrával érzékelteti a „gyakorlati egyháztan” helyét a teológiai gondolkodásban:

1.ábra³⁷⁴

³⁶⁷ Huber, 157.

³⁶⁸ Huber, 159-161.

³⁶⁹ Newbigin, Lesslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*, Harmat, Budapest, 2006.

³⁷⁰ Keller, Tim: *Gyülekezet a középpontban*, Harmat-Kálvin-Luther, Budapest, 2019.

³⁷¹ Keller: *Gyülekezet*, 73.

³⁷² Püski Lajos: *Érdeklődéstől elkötelezésig*, Kálvin kiadó, Budapest, 2013, 34-36.

³⁷³ Püski: *Érdeklődéstől*, 168.

³⁷⁴ A Boross Géza által leírt 10 gyakorlati teológiai diszciplínát sorolja be ilyen bontásban Kádár Ferenc doktori disszertációjában, ezzel elhelyezve az ekkleziasztikát, mint a kezdő, a többi diszciplína helyét meghatározó gyakorlati tudományt, valamint a pasztorálteológia helyét, mint, ami a lelkeszi szolgálat célja, i.m. 96.

Az ábra azt kívánja érzékeltetni, hogy a gyakorlati teológia „útja” az egyháztantól vezet a pasztorálteológiáig, azaz a lelkészképzés tudományáig. A dolgozat további részében (a 4-6 fejezetekben) fordított irányt követünk – ahogy ezt láthatjuk Püski Lajos koncepciójában is. Véleményünk szerint a lelkészek önértelmezése kulcsfontosságú, ezért mi a pasztorálteológiai szempontokat tárgyaljuk először, majd a gyakorlati teológiai tárgyak közül azokat, amelyek a kazuáliák miatt tárgyalásra kell, hogy kerüljenek, s végül, mindennek céljaként és eredményeként az ekkléziasztikai következményeket vesszük sorra.

A sok évtizeddel ezelőtt megszólaló Bohren, vitalizáló gondolatai közül érdemes meghallani a figyelmeztetést: „úgy él egyházunk, mintha csak a lelkészek kaptak volna kegyelmi ajándékokat. Ez a gyülekezetet kiskorúságban tartja, s a lelkipásztor túlterhelt lesz.”³⁷⁵ Boross Géza néhány évtizeddel később ugyanígy kárhoztatja a kizárólag lelkész-központú egyházi működést: „A lelkipásztor lett a gyülekezet exegétája, filozófusa, pszichológusa, egyháztörténésze, egyházjogásza, dogmatikusa és etikusa, homilétája, szociológusa és pedagógusa, sőt hungarológusa, szociális gondozója, énekvezére és pásztor, a gyülekezet diakónai vezetője, sőt a misszió inspirátora, a gyülekezet adminisztrátora, harangozója, kőművese és piktor.”³⁷⁶ Vannak még felsorolható szerepek, az üzenet azonban ebben a szakaszban is az, hogy a lelkipásztorok az egyetemes papság elvének komolyan vételével tegyék meg a következő lépést „megosztott felelősség” felé. A kazuáliák körüli szolgálatokban erre szükség és lehetőség is van.

II.3.2. A kazuáliák ekkléziasztikai jelentősége

Dietrich Bonhoeffer azt írja az egyházzól: „Egyedül Isten Igéje hozza létre az egyházat, és ebben az Igében csak hinni lehet. A keresztség emellett Isten Igéjének egy formája. Az egyházat ott tapasztaljuk meg (...) ahol tudatában vagyunk annak, hogy a közösség közöttem és felebarátom között megtört. Krisztus azonban helyettes cselekvésével visszavezet minket egymáshoz, és megtart egymás számára.”³⁷⁷ Csak ez annak a közösségnek és egységnek alapja, melynek feje Krisztus.

A gyülekezet lehet közösség, az „egymás terhét hordozók” közössége, azaz ahogy az előbb megneveztük: a „megosztott felelősséget” hordozóké. Így érdemes figyelniük azokra a gondolatokra, melyeket Ulrike Wagner-Rau fogalmaz meg a kazuáliák ekkléziasztikai konzekvenciájaként. Elsőként az, hogy vallja: 1) „Minden ellentmondásossága ellenére, amit

³⁷⁵ Bohren, Rudolf: *Predigt und Gemeinde*, Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963, 194.

³⁷⁶ Boross Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*, Budapest, 1998, 109.

³⁷⁷ Dietrich Bonhoeffer: *Az egyház lényege*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2013, 41.

az istentiszteletek és kazuális események utáni beszélgetések hátrahagynak, (...) lehetséges az evangélium továbbadása. Bárki, aki jön, van rá oka. Ebben pedig az a dolgunk, hogy a keresztyén hagyomány tetteit és szavait bemutassuk úgy, hogy ehhez kapcsolódjon. Minden kazualitás utáni vágyódás mögött van egy vágy, hogy a hétköznapi létezést kinyissa a transzcendens felé.”³⁷⁸ Azt erősíti meg, hogy a válságokban az egyházhoz forduló emberek a biztonságot keresik, és bíznak abban, hogy még mindig van mondanivalónk a számukra.

Másodszor megállapítja, hogy maga a teológia is sokat nyerhet a kazuális gyakorlattal: 2) „képesnek kell lenni hétköznapiakra vonatkoztatva beszélni a teológiáról. Arról van szó, hogy kapcsolatba hozzuk az az emberek élettörténetét a teológiával. Ez annyit jelent, hogy hagyjuk a teológiát konkrétta és élővé válni az élettapasztalatokra nézve. A kazuális események arra is jók, hogy teszteljük, hogy a nyelvezet, amit használunk alkalmas-e arra, hogy a keresztyén valóságértelmezést át tudjuk adni.”³⁷⁹ Ez a kazuáliák esetében sokszorosan igaz, mert az ott résztvevők sokkal kevésbé egyházas emberek. Lesz-e, lehet-e újra kultúrateremtő a keresztyén egyház jó értelemben? Mert „Az egyház tehát nem csak megszólal a nép nyelvén, hanem egyúttal nyelvet is teremt, gondolkodásmódot és világgépet formál, aminek azután az életvitelre is hatása van. Kultusz és kultúra ugyanabból a szótóbból ered, ami azt az összefüggést is feltárja, hogy a kultusz mindig kultúrát is teremt.”³⁸⁰ – írja Szűcs Ferenc.

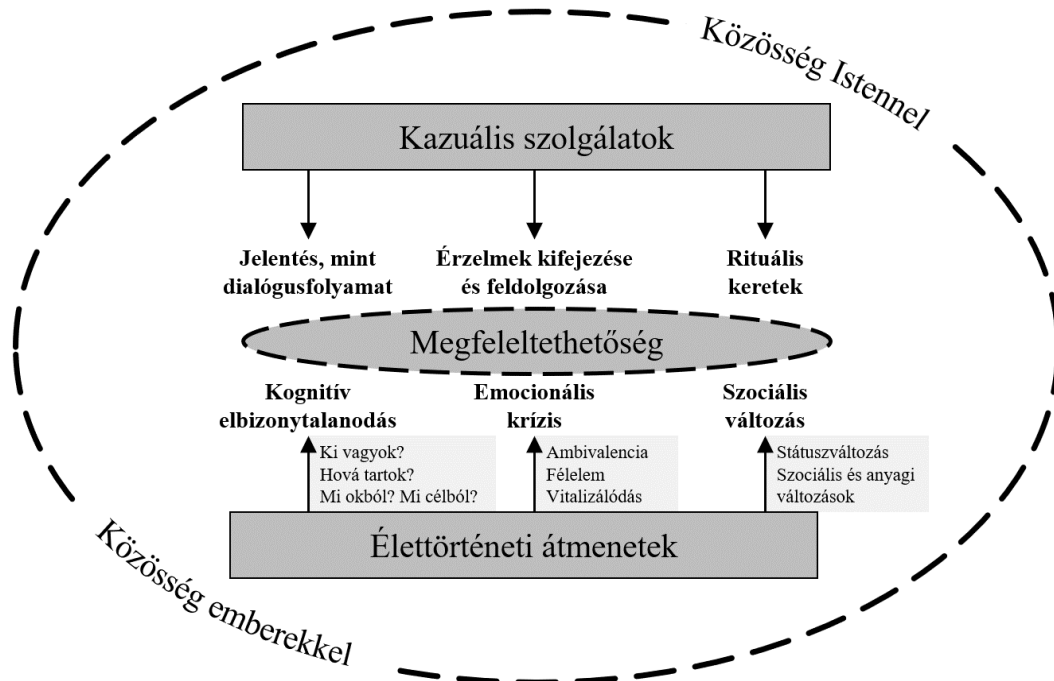
---

³⁷⁸ Wagner-Rau, Ulrike.: Segensraum, Kohlhammer, Stuttgart, 2008, 13.

³⁷⁹ Wagner-Rau: Segensraum, 13.

³⁸⁰ Szűcs Ferenc: Egyházi nyelv és jelenlét a misszióban, in: Ki szíveket tanít, Jubileumi kötet dr. Boross Géza 75. születésnapjára, KGRE HTK kiadása, Budapest, 2006, 104.

4.ábra³⁸¹

Harmadszor, azon túl, hogy valamivel több embert ér el a kazuális esemény, mint a megszokott gyülekezetet fontos és kölcsönösen formáló ereje lehet: 3) „még abban is jelentősége van a kazuáliák résztvevőinek, hogy milyen kép alakul ki az egyházzal a társadalomban. Életértelmezést jelenthet ez sokak számára, amit aztán az életükbe beengednek. De ugyanakkor fordítva is igaz, a teológiai és az egyházi kultúrára is hat a jelen kultúrája. Azok az elemek hatnak leginkább, amelyeket beengedésre méltónak találunk.”³⁸²

A fenti ábra érzékelteti azt a komplex életkörülmény-változási láncreakciót, ami sokszor sokkolja az egyéneket és a családokat egy átmeneti krízisben. Ám azt is az ábra felső részében, hogy a kazuáliák mennyire aktuálisan tudnak ebben a változásban a kérdésekre válaszokat adni, ha mindez ebben a közösségi térben, az „áldás terében” mehet végbe. A sokgenerációs gyülekezet abban a kiváltságos helyzetben van, hogy meghívhatja a családokat az „áldás terébe”, amelyben egy kazuális szolgálat végbemegy. Az „áldás tere” az az irgalmas ölelés, ahol az áldó Isten ígérete szerint szövetséges közösségre lép az emberrel. Ennek nemzedékről nemzedékre továbbadható öröksége az áldás ígérete. Meggyőződésünk, hogy a kazuáliák ekkleziasztikai jelentősége a családi életciklusváltásokhoz kapcsolódva – felmérhetetlen. Talán az egyik legfontosabb kérdése egyházunknak ez itt a 21. század elején. Ezért a dolgozat

³⁸¹ Az ábra eredeti német formája in: Wagner-Rau, 182.

³⁸² Wagner-Rau, 13.

következő fejezetében röviden ismertetjük a relacionális etika gondolkodásmódját, mely segítségünkre lehet a kazuális szolgálatok családpasztorációs megközelítésében, s ezzel a gyülekezetépítésben is.

ELVI ALAPVETÉS III.

A RELACIONÁLIS ETIKA HOZZÁJÁRULÁSA A CSALÁDPASZTORÁCIÓHOZ

„Azokról az időkről alig maradtak konkrét, önmagukban álló emlékképeim. Az egész inkább, az összes alak és illat, a hangok és színek álltak össze bennem egyetlen sugárzó szövétté. Ez a szövet azóta ott feszül minden gondolatom mögött. Megszűri, sajátos fényével megvilágítja minden pillanatomat.”

Győrffy Ákos

Bevezető gondolatok

Családterápiás képződésem során ismerkedtem meg Böszörményi-Nagy Iván családterápiás szemléletmódjával, aki módszertani és elméleti szemléletmódjának összefoglalásaként – ahogyan azt Van Rhijn és Meulink Korf megfogalmazták – a *mások felelőssége iránti felelősséget és a felelősség hordozásban a kölcsönösséget*³⁸³ hangsúlyozta. Ehhez egy olyan „dimenziót” alakított ki, amelyet *relacionális etikának* nevezett. Sajátos nyelvezetet dolgozott ki módszere megértéséhez, mely hozzánk, teológiát ismerő és művelő emberekhez is közel áll.

A relacionális etika számos olyan kérdésre segít válaszokat találni pásztori szolgálatunkban, melyeket a mai családokkal való találkozás felvet. Nemzetünk sors-történetének feldolgozására, az elmúlt 100 év családi, kapcsolati változásaira kevés a megfelelő válaszuk, sokszor maguk a lelkeszcsaládok is érintettek a kor szétziláló hatásai által. Több segítségre van szükség a nemzedékek során felhalmozódott hiányok és sérülések feldolgozásához.

További szükségessége ennek a fejezetnek, hogy a lelkeszt a családok még mindig meghívják saját ünnepeikbe. Ő az egyetlen „szakember”, aki nem csak valamely családtag a problémája miatt kerülhet kapcsolatba egy családdal, hanem maga a család hívja a családi

---

³⁸³ Rhijn, Aat Van - Meulink Korf, Hanneke: De Context en de Ander, Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 1998, 404.

életciklusváltásainak alkalmaira. Ezért az ebben a helyzetben felvállalható lehetőségnek látom a családgondozói munka szempontjából a relacionális etika irányvonalát.

Ennek az elvi alapvetésnek a kezdetén Böszörményi-Nagy Iván rövid életrajza áll (III.1), azokkal a legfontosabb hatásokkal, melyek a relacionális etika megfogalmazásához vezettek. Majd megkíséreljük röviden összefoglalni a kapcsolati etikája elméleti háttérét (III.2), s végül az általa ajánlott öt dimenziós keretben (III.3) a relacionális etika fogalmait röviden összefoglalni. Az ismertetés folyamán utalunk azokra a pontokra, ahol a kontextuális szemlélet segítheti, élesítheti teológiai látásunkat. Ennek a fejezetnek a végén a relacionális etika teológiai jelentőségéről írunk, mely a család-pásztoráció helyzeteiben adhat számunkra új – gyógyító, gyógyulásra segítő – megvilágításokat (III.4).

III.1. BÖSZÖRMÉNYI-NAGY IVÁN RÖVID ÉLETRAJZA

Böszörményi-Nagy Iván művelt római katolikus családban, második fiúgyermekként született Budapesten 1920-ban. Eredeti családja társadalmi szinten magasan kvalifikált elődökkel rendelkezik, mind apai, mind anyai ágon.³⁸⁴ Filozófiai műveltsége és terápiájának etikai-jogi-számviteli fogalmai ezekből a gyökerekből is eredeztethetőek.

Több gyermek- és ifjúkori emlék vezette el a pszichiátriához, a szenvedő emberek megértéséhez. Felesége írásából idézve: „Ismételten tanúja volt annak, hogy egy falu lakosai kizártak maguk közül egy pszichiátriai beteget. Szeretett volna segíteni azoknak, akik a sors igazságtalansága és az emberi könyörtelenség áldozataivá lettek. Ezért úgy döntött, hogy pszichiátriát tanul, jóllehet családjában minden férfi bíróságon dolgozott.”³⁸⁵ Orvosi tanulmányait Budapesten kezdte, majd 1945-46-ban pszichiátriai rezidensként dolgozott az egyetemen. Az akkori Magyarországon ez a tudomány nem fejlődhetett ideológiai okok miatt. A pszichotikus betegek felé való elköteleződése a biokémiai kutatások területre vitték. Gyárfás Kálmán lett a mentora, aki bevezette őt a pszichoterápia világába. Családjá, elkötelezettsége miatt sok támadás érte, így rákényszerült, hogy 1948-ban disszidáljon. Két évig Bécsben, mint ideg orvos és pszichiáter élt és dolgozott a menekültek között – maga is menekültként osztozva sorsukban. 1950-ben az Egyesült Államokba disszidált, Chicagóban kutatott, s – az időközben

³⁸⁴ Meulink-Korf, Hanneke – Rhijn, Aat van: A harmadik, akinek nem számoltak, Kolozsvár, Exit, 2009, 16.

³⁸⁵ Ducommun-Nagy, Catherine: Lojalitás, Kolozsvár, Exit, 2014, 21.

szintén Amerikába emigrált – Gyárfás Kálmán munkatársa lett az Illinois Állami Pszichiátriai Intézetben.³⁸⁶

Böszörményi-Nagy Iván Amerikában is több évet szánt a szkizofrénia biokémiai jellemzőinek kutatására, de a kutatás megakadt, s a pszichofarmakológia – ötvenes években való lenyűgöző fejlődése ellenére – sem vitte közelebb a gyógyítás útjához. 1955-től döntött úgy, hogy a mélylélektan és a közeli kapcsolatok összefüggéseinek vizsgálatára összpontosít. 1957-től Philadelphiában élt, mert a Eastern Pennsylvania Psychiatric Institute meghívta, hogy állítson fel egy szkizofrénia-kutatással és terápiával foglalkozó tanszéket az egyetemen. A betegekkel való terápiás foglalkozás során „egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a család kontextusában hirtelen más emberekké váltak az egyébként visszahúzódó és bizarr módon viselkedő pszichotikus betegek. Gyakran vállaltak vezető szerepet családtagjaik között, és bár szívesen vitáztak, ilyenkor mégis autentikusnak tűntek.”³⁸⁷ Ez a tapasztalat azt eredményezte, hogy osztályán abbamaradtak az egyéni terápiás ülések és azokat felváltották a családdal való együttműködés alkalmai. Konzultáltak – a családdal való közös foglalkozáson túl – egyházi intézményekkel, iskolákkal és bíróságokkal, vagy a városok lakásépítő tervezőivel, de elmeegógyintézetekkel és más társadalmi intézményekkel is. Programjuk alapján 1964-ben és 1967-ben már országos konferenciákat tartottak, s később ún. *integratív* publikációkat jelentettek meg.³⁸⁸ A hatvanas éves közepére tanszéke oktatási intézménnyé nőtte ki magát, ahol minden esztendőben szakemberek százait képezték ki, s kezdeményezték, hogy Philadelphia mind az öt orvosi iskolájában családterápiás program működhessen. Rokonszellemű pszichiáterekkel és pszichológusokkal egy új kezelési módként, a *terápiás közösséget* vezettek be.³⁸⁹

Huszonöt évig vezette a Hahnemann University Hospital Családterápiás Osztályát. Privát praxist is folytatott és megalapította az Institute for Contextual Growth-t, mely a családterapeuta képzés egyik amerikai központja lett.³⁹⁰ „A kontextuális megközelítés fejlődésének korai szakasza teljesen összefonódott Böszörményi-Nagy szándékával, hogy munkájával hozzájáruljon a családterápia fejlődéséhez. Az elgondolások szintjén a kezdeti,

³⁸⁶ Van den Eerenbeemt Else-Marie – Van Heusden Ammy: A változó egyensúly, Budapest, Coincencia, 2001, 22.

³⁸⁷ Böszörményi-Nagy Iván –Krasner, Barbara R.: Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa, Budapest, Coincencia, 2001, 15.

³⁸⁸ Böszörményi-Nagy és Framo 1965, és Böszörményi-Nagy 1967.

³⁸⁹ A *gyógyító közösség* gondolata Maxwell Jones nevű orvostól származik, aki a II. világháború után traumatizált katonákkal foglalkozott Londonban, s ellátogatott Böszörményi-Nagy Iván Intézetébe. (Jones, M., The Therapeutic Community: A New Treatment Method in Psychiatry. 1953, New York: Basic books)

³⁹⁰ <https://thefamilytherapyblog.com/2015/07/20/contextual-family-therapy-meet-ivan-boszormenyi-nagy/>

egyévre alapozott, egzisztenciális-pszichodinamikus értelmezéstől egyre inkább a rendszerszemléletű tranzakcionális elképzelésekre helyeződött a hangsúly, és Martin Buber írásainak hatására az etikai dimenzió lett az, ami figyelmük középpontjába került.”³⁹¹

1967-től kezdődően Ammy van Heusden és később Else-Maria van den Eerenbeemt meghívására Hollandiában, majd Helm Stierlin útján Németországba, s később Franciaországba, Svájcba is eljutottak gondolatai. Magyarországra 1978 után Süle Ferenc és Buda Béla meghívására érkezett vissza, majd a Családterápiás Egyesület szervezésében 1983-2002 között adott elő, workshopokat tartott.

A Hahnemann Egyetemen 1999-ben tüntették ki egyetemi professzori címmel. 2000-ben, 80. születésnapján pedig megkaphatta a Magyar Köztársaság Arany Érdemrendjét.

Geraldine Sparkkal – aki pszichoanalitikusan képzett szociális munkás volt – írta első könyvét³⁹², a *láthatatlan lojalitás* első megfogalmazásaként, mely szerint a gyerekek tudattalanul magukra vállalják azt a kötelességet, hogy segítsenek szüleiknek – akár saját kárukra is. Új fogalmakkal írták körül a szülő-gyermek kapcsolatot, és számos terápiás technikát javasoltak, melyekkel a családban nemzedékek során felgyülemlett *kötelezettségeket* és *adósságokat* fel lehet tární és fel lehet oldani. Barbara R. Krasnerrel – aki pszichoterapeuta és filozófus – írt közös könyvében³⁹³ fogalmazta meg a kontextuális szemlélet alapjait.

Böszörményi-Nagy Iván Glenside-ban, az Egyesült Államokban hunyt el, Magyarországon, Külsővaton temették el 2007-ben.

III.2. A RELACIONÁLIS ETIKA MEGFOGALMAZÁSÁNAK ELMÉLETI HÁTTERE

Böszörményi-Nagy Iván a családterápia egyik úttörőjeként megnyitotta a világ számára a családi kapcsolatok és a kapcsolati alapú terápia különleges területét. Terápiáját először *transzgenerációs családterápiának*³⁹⁴ nevezte, majd munkája során – mintegy 30 év alatt – dolgozta ki a ma ismert kontextuális családterápia szemléletmódját.

Korai tanulmányai során fontos volt számára Freud pszichoanalitikus szemlélete, aki a biológia kauzalitása helyett a pszichológia területére tette át a hangsúlyt gyógyító munkájában. De módszerében mégis megtartotta a pszichiátriai kezelésen belül az *egy-emberes* – az

³⁹¹ Böszörményi-Nagy – Krasner.: Kapcsolatok, 15.

³⁹² Boszormenyi-Nagy, Ivan – Spark, Geraldine M.: Invisible Loyalties, 1973 (magyarul: Láthatatlan lojalítások, Animula, Budapest, 2018)

³⁹³ Böszörményi-Nagy – Krasner: Between Give and Take, 1986.

³⁹⁴ Boszormenyi-Nagy – Spark: Láthatatlan lojalítások, 267.

orvostudományban már korábban bevált – kezelési módját. Ez a terápiás módszer azonban nem volt elég hatékony több pszichés betegség esetében. A múlt század ötvenes éveiben indult az ún. *család-mozgalom* terapeuták sokaságát mozdította el az egyéni kezeléstől a *többszemélyes, s a nemzedékek közötti* terápiás ülések irányába.³⁹⁵

Böszörményi-Nagy Iván munkásságában Ronald Fairbairn (1889-1964) skót pszichoanalitikus *tárgy-kapcsolat elméletének hatása* jelentett egy tisztázó előrelépést, aki az ösztön-struktúra magyarázatai helyett inkább *kapcsolati keretben* fogalmazta meg elméletét. Az ő hatására erősödött meg benne, hogy a család nem csupán az aktuálisan jelenlévőkről szól, hanem transzgenerációs kontextusban kell róla gondolkodni.³⁹⁶

Filozófiai gondolkodásában Hegel dialektikája formálta, de felfedezte Martin Buber (1878-1965) párbeszédre épülő szemléletmódját is. Az egzisztencialista filozófus írásai közül különösen az: *Én és Te*³⁹⁷ dialógikus megközelítése vezette tovább terápiás látásában. Buber az *embertársiasságról* nem úgy ír, mint megszerezhető, bírható tulajdonságról, hanem úgy, mint az emberlét alapszerkezetéről. Mert az Énné-létel elválaszthatatlanul össze van kapcsolva a Te-vel, akit megszólítok, s aki megszólít. Ez a – legtöbbször kiszámíthatatlan – történés egy találkozásban, dialógusban megy végbe. „Az ember a Te által lesz Én-né. Az átellenben álló jön és továtúnik, viszony-történések összesűrűsödnek és szétporladnak, s e váltakozásban, minden fordulatnál növekedve tisztul a mindig azonos partner tudata, az Én-tudat.”³⁹⁸ A dialógusról, a *párbeszédéről* így vall Böszörményi-Nagy Iván a vele készült riportban: „Meggyőződésem, hogy a terápia sikere végső soron attól függ, hogy sikerül-e őszinte dialógust kialakítani és segíteni a páciens és közeli hozzátartozói kapcsolatában...saját megközelitésem annyiban mutat túl az övén (Buberre utal), hogy az intergenerációs kapcsolatokat is a dialógus keretébe helyezem.”³⁹⁹

A másik fontos hatás, az ún. *általános rendszerszemlélet*, mely az egész családterápiát áthatotta. A Ludwig von Bertalanffy (1900-1972) által leírt, tudományokat összegző gondolkodásmód kísérelte meg, hogy ne lineárisan próbálja érteni a világ történéseit, hanem

³⁹⁵ Pszichodinamikus modellek (pl. N. Ackermann és a Scharff házaspár munkája), transzgenerációs modellek (pl. M. Bowen, és maga Böszörményi-Nagy I.), strukturális model (legerőteljesebb képviselője:S. Minuchin), szimbolikus-tapasztalati modell (C. Whitaker, ill. a Gestalt-terápia és az EFT), stratégiás modellek (pl. J. Haley és V. Satir). Teljes ismertetésük: Goldenberg, H&I: Áttekintés a családról 1-3 kötet, Animula, Budapest, 2008.

³⁹⁶ Van den Eerenbeemt, –Van Heusden, 23.

³⁹⁷ Buber, Martin: Ich und Du, Leipzig, Insel Verlag 1923; I and Thou, New York, Scribner, 1958; Én és Te, Budapest, Európa, 1991.

³⁹⁸ Buber, Martin: Én és Te, Budapest, Európa, 1999, 36.

³⁹⁹ Van den Eerenbeemt, –Van Heusden, 22.

kölcsönhatásainak vizsgálatával.⁴⁰⁰ Ez elősegítette, hogy a családot is, rendszerként értelmezzék. Minden család-rendszer (mikro és mezo-rendszerként) egy nagyobb közösségbe (exo-rendszer) és a társadalomba (makro-rendszer)⁴⁰¹ ún. ökoszisztémásan, vagy multidimenzionális beágyazottságban⁴⁰² értelmezhető igazán, annak tér és idő meghatározottságában, amelyben él. Ezzel összefüggésben azt is megfogalmazták, hogy a család összetartozásának hatóereje olyan nagy, hogy még ha elidegenedik is egy családtag a többiektől, valójában sohasem tudja lerázni magáról hovatartozását, mert a rendszer tagjaként tartja magát számon – még tagadásának is csak családja rendszerében van értelme. A családokkal való foglalkozás közben egy külső megfigyelő sem – akár egy terapeuta sem – képes teljesen objektív lenni, mert csak arról számolhat be, hogy mi jellemezte őket amikor ő kapcsolatban állt a családdal, hiszen közben ő maga is a család-rendszer részévé vált.⁴⁰³ A rendszerszemlélet alkalmazása e tudományterületen más családterapeutákkal való együttműködés során kristályosodott ki.⁴⁰⁴ Érdeklődésük előterében már nem csupán a *kortársakkal, az ún. horizontális* kapcsolatok rendezése állt, mint az általuk már korábban gyakorolt házassági tanácsadásban, hanem az ún. *aszimmetrikus, vagy vertikális* kapcsolatok figyelembevételére is. Ezek az egymástól egy életen át függő rendszerek szorulnak nagyobb segítségre, mint amilyen pl. a szülő-gyermek kapcsolat is.

Gregory Bateson (1904-1980) antropológus, biológus a Palo-Alto-i intézetben munkacsoportjával a családi kommunikációt (1952) s annak paradoxonjait vizsgálta, akik a családterápia fejlődésére is nagy hatással voltak. Ők publikálták először az ún. „kettős kötésről” (double bind),⁴⁰⁵ mely az egymásnak ellentmondó családi közlések miatt a család egyik „megbetegítő tényezője”. Ez Böszörményi-Nagy Iván szemléletének formálódására is nagy hatással volt, mert felvetette egy etikai perspektíva lehetőségét a családterápiában. A szkizofrén betegek családjaival való több ezer órás családterápiás ülések elemzésének összegzéséeként írja el először az *igazságosság, méltányosság, lojalitás* fogalmait. „Nehéz megértenünk családi kapcsolatainkat, ha elfelejtjük, hogy azok lojalitáson és kölcsönösségen alapulnak. Az a képesség, hogy az ember mások rendelkezésére tud állni, hogy vállalja a szövetségek

⁴⁰⁰ Von Bertalanffy, Ludwig: General System Theory: Foundations, Development, Applications, New York, George Braziller, 1968.

⁴⁰¹ Goldenberg, 124.

⁴⁰² Robbins, M.S.- Mayorga, B.A.- Szapocznik, J.: The ecosystemic „lens” for understanding family functioning, in: Handbook of family therapy, NY, Brunner-Routledge, 2003.

⁴⁰³ Hézsér Gábor: Miért? Rendszertan és lelkipozíciói gyakorlat, Budapest, Kálvin Kiadó, 1996, 18.

⁴⁰⁴ Például Nathan Ackermann, Murray Bowen, Lyman Wynne, Carl Whitaker, mind munkatársai, vitapartnerei voltak, akik a családok bevonásával gondolkodtak terápiás üléseiken.

⁴⁰⁵ Bateson, Gregory: Toward a theory of schizophrenia, in: Behavioral Science Journal, 1956

fenntartásának kockázatát akkor is, amikor az árulás nagyobb haszonnal jár, más szóval az, hogy a 'relacionális etika' szerint tud cselekedni, csupán az ember jellemzője, mióta csak él ezen a bolygón."⁴⁰⁶

Böszörményi-Nagy Iván, miközben együtt gondolkodott a rendszerszemléletű terapeutákkal, világosan megfogalmazta azokat a különbségeket is, amelyek őt a saját etikai perspektívájának megfogalmazásához segítették.⁴⁰⁷

„A rendszerszemléletű ismeretelmélet viselkedési kategóriákba sorolja a családi kapcsolatokat. Majd leszögezi, hogy a patológia olyan terápiás intervenciókkal helyrehozható, melyek az összemosódottságra, a merev koalíciókra, a nemzedékek közötti határookra vagy a szerepcserékre összpontosítanak. Ezzel szemben a kontextus egzisztenciális szempontból annyira nyitott, hogy magába foglal minden olyan követelményt, és hatást, melyek a jelenben és a jövőben a kapcsolódó partnerek jólétét érinthetik.”⁴⁰⁸

A relacionális etika nem csupán a múlt következményeit veszi számba, nem csupán a jelen valóságát vizsgálja – s próbálja érteni és élhetőbbé tenni –, hanem ugyanakkor előre mutat a jövő felé. A jövőért érzett felelősségre, mert a mai szülők tettei nagyban meghatározzák gyermekeik, unokáik későbbi életlehetőségeit. Könnyen elfelejtkezünk ugyanis arról a tényről, hogy a felnőttek felelősséget áthárító magatartásának árát mindig gyermekek lesznek kénytelenek megfizetni. A kontextuális prioritásokat, amelyeket megnevezett: *jogosultság, destruktív és konstruktív jogosultság*, mindenekelőtt a terapeutáknak kell komolyan venni. Munkájukat az a meggyőződés kell, hogy vezérelje, hogy a lét rendjében egy egyetemes érvényű valóság működik, mely független nemtől, származástól, képzettségtől, nemzetiségtől, azaz minden emberre egyaránt érvényes. „Ilyen valóságelem például, hogy a jövő, tetteink következményével szemben sérülékenyebb, mint a múlt.”⁴⁰⁹

Böszörményi-Nagy Iván először 1977-ben beszél kifejezetten „etikai dimenzióról”, részletesen azonban 1987-ben megjelent – az előzőekben már említett –, Barbara R. Krasnerrel közösen írt könyvében fejt ki.⁴¹⁰ Ez a relacionális etikai megközelítés új választási

⁴⁰⁶ Ducommun-Nagy, 35.

⁴⁰⁷ A rendszerszemlélet igazságai előzetes feltevésekből levolt konklúziók, s olyan különféle osztályokba sorolható leírások határozzák meg, mint: szerepek, koalíciók, hálózatok, homeosztázisos viselkedésminták, alrendszerek stb. Részletesen: Családterápiás olvasókönyv I. kötet, Animula, Budapest, 1990.

⁴⁰⁸ Böszörményi-Nagy - Krasner, 23.

⁴⁰⁹ Böszörményi-Nagy - Krasner, 25.

⁴¹⁰ u.o. 71skk.

lehetőségeket kínál a családi kapcsolatok alakításában. „A kontextuális terápia nem patológia-, hanem forrás-orientált. A kreatív megerősítés és a *kapcsolati integritás* egyensúlyának szükségessége határozza meg minden kapcsolatrendszer megbízhatóságát. Ám a kapcsolati integritás felségterülete elválaszthatatlan az egészségtől, a szülő-gyermek kapcsolat vonatkozásában pedig szorosan összefügg a megelőzéssel. A kapcsolati integritás kritériumával való törődés a kontextuális terápia egyik fő dimenzióját képezi.”⁴¹¹

A kontextuális gondolkodás legfontosabb teendője a megmaradt források felfedezése, melyeket *bizalom-foszlányoknak* is nevezhetünk. Ezek felfedeztetése által ugyanis remény éledhet a családtagokban, hogy lehetséges a gyógyulás. Ezért Böszörményi-Nagy Iván elméletét a *bizalmon alapuló terápiának (trust based therapy)*⁴¹² nevezi tanítványa, Hanneke Meulink-Korf holland teológus és kontextuális családterapeuta, aki tovább vitte a kontextuális családterápia gondolkodásmódját a teológia irányába. Meggyőződése szerint mestere a kliensek családját *együtt szenvedőknek látta*, ezért az volt a törekvése, hogy feltárja az igazi kölcsönösség lehetőségeit a terápiás üléseken, s a bizalom megszületését segítve, vezesse el őket kapcsolataik gyógyulásáig. Böszörményi-Nagy Iván abból indult ki, hogy az emberi kapcsolatok szövetét mindig meghatározza, hogy a konkrét ember más emberek között él, mint *szubjektivitás az interszubjektivitásban*. Ezért ezzel szoros összefüggésben használta a kapcsolati etika egyik alapfogalom-párját: az *adás és elfogadás* kölcsönösségét, mint a kapcsolatok működtető erejét. Ezt ún. *igazság mátrixnak* is nevezi.⁴¹³

Hanneke Meulink-Korf tanulmányában ezt írja: „Nagy nem volt hitvalló keresztyén, sem teológus. Ennek ellenére John Patton pasztorálteológus úgy élt át egy workshopot, amelyet Nagy vezetett, 'mintha ószövetségi órán vett volna részt' (...) Nagy segített/segíthet 'leporolni' bibliai alapfogalmakat azáltal, hogy viszonzyszavakként értelmezve őket (újra) megtaláljuk dinamikájukat.”⁴¹⁴ Ezzel a dolgozattal mi is ehhez szeretnénk hozzájárulni.

III.3. A KAPCSOLATI VALÓSÁG ÖT DIMENZIÓJA

A sorok között már írtunk dimenziókról, relacionális etikáról, a család többféle megközelítéséről. Ennek összefoglaló leírását itt azért tartjuk fontosnak, hogy a *kapcsolati etika* helyét abban az összefüggésben érthessük, ahol az kiformálódott. Így könnyebben megtaláljuk a kapcsolópontokat, amelyek a pasztorációban számunkra segítségül lehetnek. A dimenziók

⁴¹¹ u.o. 51.

⁴¹² Meulink-Korf - Van Rhijn, 22.

⁴¹³ Böszörményi-Nagy - Krasner, 111.

⁴¹⁴ Meulink-Korf, Hanneke: Többirányú elköteleződés, in: Embertárs 2018/1, 12.

leírása ebben a dolgozatban alapvetően Böszörményi-Nagy Iván saját megfogalmazására épül, de a további értelmezések is segítségünkre lesznek megfelelő „lefordításukban”.⁴¹⁵ Amit Böszörményi-Nagy Iván egy-egy dimenzióként ír le – korábban négy, később öt dimenzióról beszélt – kapcsolati paradigmákat képvisel. Minden paradigma a kapcsolati valóság kutatásának és megértésének egy-egy már korábban is érvényes területe. „Éveken át kerestük azt az osztályozási módszert, amely a terápiás spektrum egészét magában foglalja és ugyanakkor észszerűen sűrit (...), mely tartalmazza a megbízható terápiás terv kialakításához szükséges magokat.”⁴¹⁶ Egyszerre vannak jelen, mégis mind az öt megkülönböztetésére, s mind az öt összefüggés megértésére szükség van ahhoz, hogy a segítő a hozzá forduló embert ne csak kezelje, hanem rejtett kapcsolati forrásait is mozgásba tudja hozni. „Amennyiben ezeket az alapvetően fontos valóságtényezőket minden egyes személy és minden család életében tanulmányozzuk, akkor az segíti a terapeutákat abban, hogy megcélazzuk a gyógyulás lehetőségeit és forrásait, melyeket a sok-nemzedékes, sok-személyes világ kínál.”⁴¹⁷ Böszörményi-Nagy Iván az öt dimenzió megfogalmazásával keretezi és szenvedélyesen keresi azt a „keskeny ösvényt, melyen az enciklopédikus mindentudás futóhomokja és a monolitikus redukcionizmus hajszálvékony jégrétege között járhatunk.”⁴¹⁸

III.3.1. Az első dimenzió a *tárgyasított tények* világa.

Az első dimenzió azokat a valóságtényezőket írja le, amelyek egy személy, vagy család életében akaratuktól függetlenül történtek meg velük. Ezek a változtathatatlan genetikai determinánsok, a bele- és veleszületettség, testi egészség, vagy akadályozottság tényei, az ember születésének, élettörténetének konkrét adatai, de a testvérek sorrendje, vagy a szülők válása s annak következményei is. „Genetikailag arra rendeltettünk, hogy szociális lények legyünk. Természetünkénél fogva kölcsönösségre vagyunk programozva. Sőt, megmásíthatatlanul össze vagyunk kötve azokkal, akikkel biológiai rokonságban vagyunk, függetlenül attól, hogy ezt akarjuk, vagy sem. Ez tény.”⁴¹⁹ Ide tartozik minden olyan elem, amelyet pl. egy genogram⁴²⁰ tartalmazhat, s amelynek megrajzolása közben a családi hálózat

⁴¹⁵ Az első leírás a *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa* c. műben olvasható (2001); Továbbiakat csak a művek címével és kiadásának időpontjával jelezzük, mert minden művet idézünk később is: *Változó egyensúly* (2001); *Család-pszichiátria-terápia* (2003); *A harmadik, akivel nem számoltak* (2009); *Összetartozásban* (2010); *Lojalitás* (2014)

⁴¹⁶ Böszörményi-Nagy - Krasner, 58.

⁴¹⁷ u.o., 58.

⁴¹⁸ Böszörményi-Nagy - Krasner, 58.

⁴¹⁹ Ducommun-Nagy, 93.

⁴²⁰ A genogram egy szélesebb, több összetevőt (pl. három nemzedék neveltetése, kapcsolati erősség, kapcsolati nyitottság kifejezése stb.) tartalmazó családfa-rajz, melyet egy többgenerációs család felrajzolása során alkalmazhatunk. „Murray Bowen nyomán terjedt el (1978) széles körben. Célja a családi minták

kapcsolatrendszere kitarulkozik nemcsak a terapeuta, a lelkipásztor, hanem egyúttal a családtagok előtt is. Különös ismétlődések mutatkozhatnak a nemzedékek folyamatában, pl. a nevek tovább-örökítésében, betegségekben, hivatás-választásban, de a rossz megoldási stratégiák újra-választásában, mint amilyen pl. az alkoholizmus vagy az öngyilkosság ismétlődése.⁴²¹ Ám fontos, hogy ezek nem determinista szemszögből értendők, hanem úgy, mint amelyeket kontextuális forrásként is elő lehet hozni. Nem hagyhatjuk egyik ténytet sem figyelmen kívül, mert hatással vannak a velünk kapcsolatba lépők teherbíró képességével, korlátaival, de mozgíthatóságával is, ezért minél többet ismernünk kell ezekből. Egy genogram rajzolása közben újra elmondott tények más összefüggéseket is napvilágra hozhatnak, s beindíthatják a családtagok közötti összekapcsoló beszédmódot. Ezért Böszörményi-Nagy Iván nagyon találóan „a megfagyott családi rendszer újjáélesztésének”⁴²² nevezi ennek a dimenzióknak a figyelembevételét.

III. 3.2. A második dimenzió az *individuálpszichológia* világa

Minden egyén sajátos megtapasztalásainak összessége az a pszichikai valóság, mely érzelmeinek, vágyainak, a tények értékelésének megfogalmazásai, azaz *hogyan élte meg* eddigi, s *hogyan éli meg* jelenlegi életének adottságait. Ez a dimenzió jelenti az individuálpszichológia vizsgálódásának bármely területét: pszichológiai és pszichodinamikai modellek által leírtakat, vagy a fejlődéslélektan és pszichoedukációs modellek sajátosságait,⁴²³ melyeket a szakembernek – a jó eligazodás érdekében – érdemes megismernie.

*„Az egyedi én folyamatos megtapasztalása és viselkedésének szervezése minden egyén elméjében szubjektív módon programozott. Ez a programozás magában foglalja a személyiség egész spektrumát: ingerek, érzékelés, elégedettség, elégedetlenség, vonzalom, örömmérés, fájdalomérés, intelligencia, identifikáció, ösztönök, fejlődési imprinting, kondicionálás, tanulás, belátás, torzítás, védekező mechanizmusok, álmok, szkriptek, archetípusok, fantáziák, emlékek, lelki tartalmak, gestaltok, metaforák...”*⁴²⁴ -írja Böszörményi-Nagy Iván.

hagyományozásának ábrázolása.” vö. Strukturális technikák a pár- és családterápiában, Budapest, Magyar Pszichiátriai Társaság, 1989, 67.

⁴²¹ Koltai Mária: PhD értekezésének tézisei a szuicidium vizsgálatáról, Pécs, 2001, 5.

⁴²² Böszörményi-Nagy - Krasner, 63.

⁴²³ Az új családterápiás irányzatok közé tartozik a pszichoedukáció, a családtagok tanítása, arra, hogyan lesznek képesek együtt élni egy beteg családtaggal – csak, ha a család belső erőforrásait mozgósítják. Ma már szinte minden terápiában alkalmazzák. vö. Horváth Szabolcs: A szocioterápia szakmai protokollja, Pszichiátriai Szakmai Kollégium állásfoglalása, 2004.

⁴²⁴ Böszörményi-Nagy - Krasner, 63.

A változás lehetősége ebben a dimenzióban a legnagyobb, hiszen a család itt mutat olyan tüneteket, amelyekkel egy kontextuális terapeuta (majd) a negyedik dimenzióval összefüggésben munkához lát. Nekünk, lelkipásztoroknak azonban ez a második dimenzió inkább tanulandó terület, mert egy erős érzelm – mint pl. a düh megélése – minket is bevonhat a család működésébe. Erről a pszichológia, mint „áttételről” beszél, ami azt takarja, hogy a velünk szemben ülő a benne élő „szülőfigurát” ránk helyezi át. Ezért reakcióit – amelyeket felénk kifejez –, mintegy saját gyerekkorának viszonyaira és az azzal kapcsolatos fantáziáira kell értenünk, s nem saját magunkra. A lelkipásztorok belső szükségleteiből következik ez, ezért nekünk tudnunk kell erről a torzításról. Ugyanakkor saját ébredő érzéseinkre is figyelniük kell, amelyeket a pszichológia a „viszontáttétel” fogalmával ír le, hiszen saját belső világunk állapota szerint reagálunk a hallottakra, pl. valakinek a dühére haraggal. „Az érzelm az ember és a környező világ közötti kapcsolathatáron nem a kapcsolat (akadályozó vagy sem) mellékjelensége, hanem a közöttem és a másik ember közötti kapcsolat jelentésének hordozója.”⁴²⁵ Ezért ezzel az érzellemmel kezdenünk kell valamit a lelkipásztori kapcsolatban. Akár úgy is, hogy a jelentkező érzelmeket – jelen esetben a másik elleni dühöt – felelősségtudattá és a bizalom iránti vágyá segítésük alakítani azáltal, hogy a dialógus részeként szóvá tesszük. Ez a lehetőség azonban majd a negyedik dimenzió *összekapcsoló beszédének* alkalmazásához visz közelebb.

III. 3.3. A harmadik dimenzió a *tranzakcionális minták* rendszere

A családok működése és viszonyrendszere olyan mintákat, szabályokat, játszmákat, hatalmi pozíciókat mutat, melyeket az általános rendszerszemlélet kategóriáival jól le lehet írni. De ez a dimenzió olyan folyamatokat és intervenciókat is magában foglal, mint a kettős kötés, bűnbak-képzés, torzult kommunikáció, metaforák kialakítása. A kapcsolatok *tranzakcionális minták*⁴²⁶ szerinti rendszerezése és azok vizsgálata a terápiás lépésekben adhat segítséget, de komoly problémákat is okozhat, ha a család működését csupán a viselkedésük által meghatározott metaforikus egésként értelmezzük. A lineáris gondolkodásmód (ok-okozat) ebben a dimenzióban cirkuláris modellre kell, hogy váltson: feed-back, rekurzivitás; s a kölcsönös magatartás-befolyásolás és a kommunikációs minták dinamikája alapján válik érthetővé.⁴²⁷ A család működésében a kimondott és kimondatlan játékszabályok, s a

⁴²⁵ Michielsen, May – Van Mullingen, Wim – Hermkens, Leen (szerk.): Összetartozásban. A kontextuális segítségről, Exit kiadó, Kolozsvár, 2010, 145.

⁴²⁶ A strukturális analízis klasszikus képviselője, Eric Berne, aki Emberi játszmák c. könyvében (Gondolat, Budapest, 1987) részletesen elemzi a társas érintkezés tranzakcióit

⁴²⁷ Meulink-Korf -Van Rhijn, 27

kölcsönösen fenntartott egyensúly némi biztonságot nyújt a családtagoknak, ám idővel rugalmatlanná válik.⁴²⁸

Böszörményi-Nagy Iván a nyilvánvaló igazságtartalom hangsúlyozása mellett erős kritikával illeti azokat, akik „tudják”, hogy miként „akarják” megváltoztatni az adott családot, vagy rögzült családi mintázatot. „Tiszavirág-életűnek” minősít minden ilyen jellegű direkt beavatkozást. A családok ellene állnak a direkt változásnak, mert a család minden emberi csoportosulás közül a legkonzervatívabb. „Tapszalataink szerint (ugyanis) elsősorban nem a családtagok viselkedésének merev megváltoztathatatlansága okozza a család számára a legtöbb dilemmát, hiszen e ragaszkodás mögött valójában védekezés húzódik meg a rejtett fenyegetéssel szemben, hogy nincsenek kapcsolatban egymással.”⁴²⁹ A kapcsolatvesztési félelem indítja el azt a kommunikációt, mely a változás ellen próbál hatni: pl. egy édesanya a „fia/lánya érdekében” a menyé/veje ellen fordul, hogy az eredeti anya-gyerek kapcsolatot fenntarthassa. Ugyanennek a kapcsolat-vesztéstől való félelemnek a másik oldala, hogy a fiatal házaspár visszajár eredeti szüleihez étkezni, vagy „telefonos köldökzsinóron” kér állandó segítséget. A harmadik dimenzió megtaníthat a nagyobb összefüggésekre: „Az interakciók és tranzakciók dimenziója különböző modelleket kínál, amelyek fontosak lehetnek akkor, amikor megpróbáljuk egy embernek egy bizonyos csoporton belüli magatartását megérteni és befolyásolni.”⁴³⁰ Ez tovább vezet a negyedik dimenzió területére, így Böszörményi-Nagy Iván gondolkodásában egyelőre ezzel válik teljessé a terápiás eszköztár.

III.3.4. A negyedik dimenzió a *jogos megfontolás*⁴³¹ etikája, vagy a *megérdemelt bizalom*

Ahogy röviden nevezik: kapcsolati etika vagy relacionális etika. A címben írt változata a kapcsolati etikának egészen *konkrét cselekvést* (jogos megfontolás) és *viszonyulást* (megérdemelt bizalom) hordoz magában, s jelzi azt is, hogy nem erkölcsi imperatívuszokról van szó. Böszörményi-Nagy Iván nem morális elvárásokat fogalmaz meg számunkra etikájában, hanem a mindenkiben megszólítható igazságosság iránti igényt. Nem

⁴²⁸ A harmadik dimenzió rendszerszemléletű gondolkodásmódja segített egyházunk szolgálatában, pl. a Magyar Kékkereszt Egyesület iszákos-mentő missziójában annak megértésére, hogy miért történik egy ember 'megtérése' után annak 'visszaesése'. Miért lehetséges, hogy felnőtt módon valaki élete változása mellett dönt, s amikor hazamegy 'visszaváltozik'. Lassan két évtizeddel ezelőtt (1993)⁴²⁸ vonták be a terápiába a családtagokat is – s ezzel hatékonyabban tudnak segíteni a rászorultakon.

⁴²⁹ Böszörményi-Nagy - Krasner, 70.

⁴³⁰ Meulink-Korf - Van Rhijn, 30.

⁴³¹ Az eredeti angol fogalom: due consideration = alapos megfontolás. A fordítók ezt a fogalmat, ahogy a Böszörményi-Nagy Iván által használt több fogalmat is többféleképpen fordították. Én most az ő könyvének fordításában használt szót írtam a címbe. A továbbiakban igyekszünk minden helyen az angol eredeti fogalmat is használatba venni a mélyebb megértéshez. Kapcsolatok, 71.

általánosságban beszél a jóról és rosszról, hanem *méltányosságról* beszél és *megbízhatóságról*. Azaz kapcsolatáról, relációról, melyben mindenki benne él, s melyben mindenki *ad és elfogad* egy *belső mérleg* jelzése szerint. Nem részesíti előnyben az egyoldalú adás értékességét, sőt kifejezetten rombolónak tartja, mert „nem realiztikus, és potenciálisan pusztító jellegű elképzelés, amely magában hordja a kihasználás és a büntudat-keltő irányítás veszélyeit.”⁴³² S mindezen értékeket elhelyezi egy legalább három generációs távlatban, ahol a család tagjai az előző generáció adosságait próbálják tetteikkel, de akár hivatás-választásukkal is „kiegyenlíteni” – egy *láthatatlan főkönyv* szerint.

Böszörményi-Nagy Iván fogalomrendszere jogi, számviteli kifejezésekkel írja körül mindazt, ami a kapcsolatokban zajlik. S teszi mindezt azért, mert a pszichológiai szóhasználat nem elégséges az emberek kapcsolati-viselkedésének körülírására. A kapcsolatok alakulásának hátterében olyan erők munkálkodnak, melyek közelebb állnak az együttélés más formáihoz. „Az emberek néha azzal ellentétesen viselkednek, mint amivel (külső szemlélőként) az első három dimenzió alapján számolhatnánk. Például olyan döntéseket hoznak, amelyek ellentmondanak alaphelyzetüknek, hajlamaiknak, vagy mindannak, amire jelenlegi pozíciójuk alapján számolhatnánk. Mert van egy olyan dimenzió, amelyben a szabadság/felelősség dinamikája (a ténybeli, pszichológiai, tranzakcionális dimenzió túl) a *majdnem-meghatározottság* világa által jut kifejezésre.”⁴³³ Arról van szó, hogy egy szülő megérti, hogy gyermekének *destruktív jogosultsága* van, mert nem kapta meg azt, amire *jogosult* lett volna születése által, azaz hiányérzete miatt viselkedik másokkal ellenségesen; vagy hogy egy gyermek megérti, hogy már szülője sem kapta meg azt a figyelmet, amire szüksége lett volna, ezért nem tudja adni, hiszen ő sem kapott hasonlót. Ezek által olyan szavak kimondására nyílik lehetőség, melyek az egész család belső működését alapvetően megváltoztathatják.

Egy lelkipásztor-lelkigondozó felelősségvállalása a családjáért az, hogy segíti őket kapcsolataikat valamennyi résztvevő nézőpontjából szemügyre venni. Ezzel *bizalomépítő választási lehetőségeket* fedezhetnek fel egymás mondásaiban. A kapcsolatokban jelentkező *teher, mint forgószámla* nemzedékeket ívelhet át, s eszünkbe juttatja a második parancsolat szavait – a teológiai alapvetések között leírtakkal együtt: „Megkeresem az atyák bűnét a fiakban harmad- és negyedízig azoknál, akik engem gyűlölnek, de kegyelmet gyakorolok ezerízig azoknál, akik engem szeretnek és megtartják parancsolataimat.”⁴³⁴ (2Móz 20,5-6). Ezek a

⁴³² Böszörményi-Nagy -Krasner, 72.

⁴³³ Meulink-Korf - Van Rhijn, 31.

⁴³⁴ Kecskeméthy István bibliafordítása, CE Koinónia kiadó, Kolozsvár, 2009.

mondatok – miközben az igazságtalanság érzését keltik fel az emberben – hatalmas esélyt is hordoznak, ahogyan erről már a teológiai alapvetésben is szó esett. Miközben megfigyelhetjük, hogy hogyan teheti tönkre egyik nemzedék a másikat, s terhelheti – szinte átokként – tovább a rossz örökséget, ugyanakkor ott világít az esély a változtatásra, hiszen az igében szereplő három-négy nemzedék előtt és mögött ott van az ezres nagyságrend, ami átölhelheti, feloldhatja, sőt áldássá változtathatja, ami elromlott az előző nemzedékekben. „A rabbik azt mondják, hogy legalább négy nemzedéken át kiált a gonosztett elégtételért. S az irgalmasság ezért ötszázszor erősebb, mint az isteni szigorúság. Ez a kegyelem matematikája.”⁴³⁵

Az örökségünkben felhalmozódott terhek több generáció vállát nyomhatják, ezért minden egyes családtagnak meg kell találnia a saját életére nézve azokat a felelősségi pontokat, ahol a bűntudat, a szégyen vagy az áldozat-szerep értelmezhető és vállalható, hogy egyúttal megtalálja személyes szabadulásának útját is. A Bibliában olvasható sok ezer éves családtörténetei több példát mutatnak erre. Ha a kapcsolati etika dimenziójának fogalomrendszerével közeledünk a bibliai történetek felé, sok addig másként értelmezett részlet nyer új értelmet, pl. József történetének családi-kapcsolati vonatkozásában a több évtized utáni „újra-beszélés”, ahogyan a testvérek találkoznak egymással, s Józsefnek van rendezési lehetősége: „a terhet, amely eddig a testvérek vállát nyomta, le kell venni, hogy szabadokká válhassanak és újrakezdhessék az életüket. A *felmentés* mellett a Józseffel helyreállt kapcsolat tette lehetővé ezt. De a tőlük elvett teher nem tűnt el a semmibe: József bizonyos értelemben magára vette és hordozta azt.”⁴³⁶

Ez a cselekvés nyilvánvalóan preventív jellegű is, hiszen aki maga *hagyatékká* szelídíti *küldetését* – megkönnyíti a következő nemzedék életlehetőségeit.⁴³⁷ *Hagyaték*nak nevezzük azt az etikai kötelezettséget, melyet az előző nemzedék hagyott ránk, hogy életünkben úgy gazdálkodjunk a kapott értékekkel, hogy az a következő nemzedék épülését szolgálja. *Küldetésről* akkor beszélhetünk, ha a szülők érdekei tudatosan, vagy tudattalanul a gyermek érdekei fölé kerekednek, s saját életcéljuk megvalósulását látják gyermekeikben.⁴³⁸ Különös olvasni a kontextuális etika megfogalmazásában, hogy amennyiben „figyelembe vesszük a másik érdekeit, jogosulttá válunk a törődésre és elismerésre.”⁴³⁹ Mert ez azt feltételezi, hogy az

⁴³⁵ Van Rhijn, Aat – Meulink-Korf, Hanneke: Kontextuális pasztoráció, in: Kiss Jenő – Hanneke-Meulink Korf és Annette Melzer (szerk): Megmásíthatatlan jogigény, Kolozsvár, Exit, 2013, 67.

⁴³⁶ Michielsen - Van Mullingen - Hermkens, 21.

⁴³⁷ A kontextuális etika fogalmainak részletes leírása olvasható az Összetartozásban – kötet 345-356 oldalain. A dolgozat során ezeket a speciális kontextuális kifejezéseket megkülönböztetett módon kurzív írásmóddal jelöljük.

⁴³⁸ Michielsen - Van Mullingen - Hermkens, 33-34.

⁴³⁹ Van den Eerenbeemt - Van Heusden, 54.

emberek érzékenyek lehetnek a másik ember érdekei iránt is, s nem csak saját szükségleteik kielégítésére törekszenek. Mintha a Hegyi Beszéd aranszabályát olvasnánk (Mt 7,12).

Itt kell megemlítenünk a kapcsolati folyamatok alapvető mozgatórugójaként a *lojalitást*, mely kulcsfontosságú. „A lojalitásnak mindig háromszög-szerkezete van: pszichológiai aspektusa arról a belső késztetésről szól, hogy az egyik kapcsolatot előnyben részesítjük a másikkal szemben. Mindig egy választásból következő döntésről van szó.”⁴⁴⁰ Ki áll oda, ki mellé, hogy annak igazságát erősítse? Ki elkötelezett, ki lojális egy kapcsolati hálóban? A változások legtöbbször elkerülhetetlenek, s a védekező/védő mechanizmusok is beindulnak minden családban. Ennek a folyamatnak a pusztá tudatosítása is már sok házasságot menthetne meg, különösen, ha az erről való *párbeszéd* is beindulhatna a két nemzedék között.

Minden ember egy kapcsolati csomópont. S minél inkább tudjuk segíteni, hogy önmagukra találjanak az emberek, annál több lehetőség van a dialógusra is. Mind egyediek vagyunk, de bennünk találkoznak a múlt-jelen-jövő vertikális síkjában családtagjaink, s horizontális síkban kortársaink. „A kontextuális fogalmak akkor nyerik el relacionális-etikai kifejezőerejüket, ha konkrét emberi viszonyok vonatkozásában használjuk őket, az igazságosság után kutatva.”⁴⁴¹ Ez az a pont, ahol a dolgozatban összeérnek a családi életciklusváltások, s az ezekben az átmenetekben gyakorolt kazuáliák, melyek egy új perspektívát nyerhetnek a kapcsolati etika szemléletmódjával. Ennek konkrét kutatásai/tapasztalatai lesznek a negyedik-hatodik fejezet megfelelő szakaszaiban az ajánlott releváns relacionális etikai fogalmak.

III.3.5. Az ötödik, az *ontikus* dimenzió

Böszörményi-Nagy Iván írásos munkásságában nem különítette el az ötödik dimenzió leírását, csak betegsége előrehaladtával – amikor már nem foglalkozott kliensekkel és családokkal –, foglalta össze, hogy szükséges külön is megnevezni egy ötödik dimenziót.⁴⁴²

Már a *Between Give and Take* c. könyvében is megfogalmazza: „A kontextus ontológiai birodalom. A pre-etikai valóság alakítja ki: vagyis az a tény, hogy egy adott személy a kapcsolati következményekért elszámoltatható. (...) A legfontosabb terápiás források onnan erednek, hogy az egyén a kapcsolatok e következményes láncával való szembesülésre készen áll.”⁴⁴³ Az ötödik dimenzió értelmezése a pszichiátriai szakmai körökben a „létezés”, mint

⁴⁴⁰ Ducommun-Nagy, 102.

⁴⁴¹ Meulink-Korf - Van Rhijn, 225.

⁴⁴² Az ötödik dimenzió 'bejelentése' 2000-ben, a Családterápiás Vándorgyűlés alkalmával történt Szegeden.

⁴⁴³ Böszörményi-Nagy - Krasner, 24.

egymástól való „függés” jelenik meg: „Ahhoz, hogy önmagunkat, énünket meghatározhassuk, szükségünk van a másik létezésére, és éppen ezért létünk függ a másik létezésétől. A másik létezésének ugyanez a feltétele, ezért tehát kölcsönösen létezőnk és függünk egymástól, amit ontikus függésnek definiálhatunk.”⁴⁴⁴ Hanneke Meulink-Korf szerint már korábban is jelezte ezt: „Előadásában beszélt egy bizonyos ötödik, ún. ontikus dimenzióról (létfüggőség a másik embertől individuációnk tekintetében) és analógiát keresett Ilya Prigogine ’káoszból rend’ elmélete és a saját indirekt return (adás az elfogadás által) koncepciója között.”⁴⁴⁵

Böszörményi-Nagy Iván özvegye, könyvében a lojalitás fogalmának tisztázása során utal az egzisztenciális filozófiai háttérre, Heidegger és Sartre ontikus valóság-értelmezésére. Szinte kizárja, hogy Böszörményi-Nagy Iván spirituális összefüggésre gondolt volna az ontikus dimenzió megfogalmazásával. Írása szerint sokkal inkább Hegel dialektikájára vonatkozhat ez, mely szerint két egymással kiegyenlíthetetlen ellentét feloldható kettejük szintézisében. Az emberi létezés velejárója a függés. De ugyanennyire velejárója az autonómia is. Így a funkcionális függőség egy családban megkülönböztetendő az ontikus függőségtől. „Ha a másikkal való kapcsolatban erősítettünk meg létünkben, akkor az autonómiát nem képzelhetjük el a másik emberrel való kapcsolaton kívül. A másik ember a mi identitásunk alapja, egzisztenciálisan függünk tőle, abban is, hogy önállóan létezhessünk. Ez paradoxon.”⁴⁴⁶ Ez az ontikus (létezési) függés a családban, a családtagok között sokszorosan összetett formában van jelen.

Az értelmezés lehetősége azonban több irányban is megnyílik. Martin Buber megnyitja az „Örök Te”-vel való kapcsolati dimenziót is⁴⁴⁷, mely egyértelműen személyről, Istenről szól. Székely Ilona⁴⁴⁸ pedig könyvében magától értetődően Istennel azonosítja az ontikus dimenzió ’Létezőjét’ épp Martin Buberre hivatkozva: „Isten teremtő, kinyilatkoztató, megváltó tettekben közvetlen viszonyba lép velünk, emberekkel. És lehetővé teszi, hogy mi is közvetlen viszonyba lépünk Vele. Létünknek ezen alapja és értelme újra meg újra kölcsönösséget hoz létre.”⁴⁴⁹ Számunkra, teológusok számára ez a dimenzió a legismerősebb. Nem is tudunk másként az emberre gondolni, csak a Létezővel, „Aki Van” – való kapcsolatában.

⁴⁴⁴Kurimay Tamás: A kontextuális terápia és alkalmazása pszichiátriai megbetegedésekben in: Koltai Mária (szerk.) Család-pszichiátria-terápia, Medicina, Budapest, 2003, 209.

⁴⁴⁵ Meulink-Korf, Hanneke: Többirányú elköteleződés, in: Embertárs, 2018/I, 11.

⁴⁴⁶ Ducommun-Nagy, 167.

⁴⁴⁷ Buber, 137.

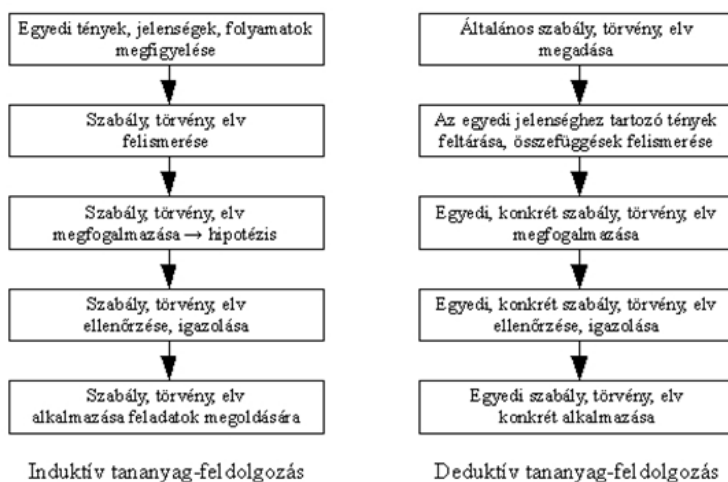
⁴⁴⁸ Székely Ilona katolikus vallású apácaként végezte el a pszichológia szakot, családterapeuta lett USA-ban.

⁴⁴⁹ Székely Ilona: Tárgykapcsolat-elmélet a családterápiában, Animula, Budapest, 2003, 104.

III. 4. A RELACIONÁLIS ETIKA – PASZTORÁCIÓ, GYÓGYÍTÁS, GYÓGYULÁS

Ezen a néhány oldalon szükségesnek látjuk azt a teológiai reflexiót megerősíteni, hogy a pszichiátria és a lelkigondozás kapcsolódhatnak egymáshoz. Ez általánosságban is egyre nagyobb teret nyer az új kutatású szakirodalomban⁴⁵⁰, egyházunk lassan egy évszázada foglalkozik ezzel a kérdéssel. A teljes elutasítás évtizedei után a közeledés évtizedei jöttek el, s jelenleg a megfelelő határok keresése a cél.⁴⁵¹ Az előttünk járók figyelmeztetéseit szem előtt tartva közeledünk ehhez a kérdéshez: „Mert nagy kísértése a pszichológiával foglalkozó lelkigondozó lelkésznek, hogy mindenhatónak tartsa a lélektant, annak egyik vagy másik módszerét, iskoláját (...) s könnyen elfelejtkezik arról, amire hívatott: az evangélium hirdetéséről, a gyógyító Jézusról, Szentlélekről (...) nem a katharzisig, sőt a metanoiáig elvívó lelkigondozó (lesz)”⁴⁵² Semmiképpen nem ez a célunk.

Az emberről való tudás a humán tudományok szerint induktív folyamatként értelmezhető, a megfigyeléstől a törvényszerűségek megfogalmazásáig. A teológia azonban mintegy deduktíve Isten kijelentéseként előre adja a definíciót, melynek alkalmazásáig kell eljusson a hétköznapi élethelyzetekben.

4.ábra⁴⁵³

⁴⁵⁰ A két tudományterület kapcsolópontjairól a 21. században írt doktori disszertációk, pl.: Mihalec Gábor: A lelkigondozás és a pszichoterápia határkérdései a házasság gondozásában, Budapest, 2013; Krasznay Mónika: A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztyén lelki életben és napjaink lelkigondozói-terápiás gyakorlatában, Debrecen, 2014; Kodácsy-Simon Eszter: Paul Tillich teológiájának jelentősége a természettudomány és vallás kapcsolatában, Budapest, 2009.

⁴⁵¹ Ennek egyik legújabb alapműve Németh Dávid: Pásztorálanropológia, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012

⁴⁵² Gyökössy Endre: Bevezetés a paraklétikus lelkigondozásba, BRTA Tanulmányi füzetek, Budapest, 1983, 3.

⁴⁵³ Forrás: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_szakmodszertan_had-es_biztonsagvedelem/tananyag/JEGYZET-26-3.4_Az_ismeretszerzest_elose.scorml

Legnagyobb különbség a humán tudományok induktív és a teológia deduktív értelmezésben, hogy honnan is tudjuk, hogy kicsoda az ember, s mi a célja létének. A két utat teljes ellentétként is értelmezhetjük, de megértésünk két különböző útjának is, melyek egymás hatását erősíthetik, mint egymáshoz illeszkedő fogaskerekek. Külön kell és lehet ezeket az értelmezéseket használnunk, azaz a példánál maradva: „nem kell azonos kerékké” válnia e két látásmódnak, nem is férne össze. Ha két külön, de egymással összeillesztett fogaskerékként értelmezzük a két tudományágot a kép több fontospontra mutat rá. A két kerék ellentétes irányban forogva – egymást mozdítja s sokkal szélesebb körű „munkára” lesznek alkalmasak, mint ha „csak” magukban körbe-körbe forognának. Nem túlfeszítve a képet írhatjuk, hogy ha túl laza a kapcsolódás, akkor nem hatékony az „együtműködés”, a két fogaskerék „hangos”, zörög. Ha túl közel vannak, akkor „befeszülnek” forgásuk inkább akadályozza egymást, kopnak.

Itt utalhatunk egy korábbi teológiai vitára, melyet Kodácsy Tamás is kifejt, hogy vajon *contradictio* vagy *paradoxon* az, amely a teológia értelmezésében Karl Barth és Emil Brunner között vita tárgyát képezte?⁴⁵⁴ A diskurzus középpontjában az ember istenképűsége állt. Barth szerint a bűneset után semmi sem maradt meg az emberben, ami Isten keresésére indíthatná. Brunner szerint azonban a megromlás állapotában is megmaradt az emberben az az „istenhiány”, mely miatt Isten keresésére indul. Barth szerint a természettudományos eredmények a liberális teológia felé visznek, Brunner számára viszont fontos, hogy az a valóság, amiről a teológia beszél ne különbözzön attól a valóságtól, amely a természettudomány által megismert valóság, ezért keresi a kapcsolatot a tudományok és a teológia között.⁴⁵⁵ Az általunk ismertett tudomány „fogaskerekét” ilyen összefüggésben helyezzük a teológia tudományának „fogaskereke” mellé, hogy azt továbblendíthesse.

Elévülhetetlen érdeme van a holland szerzőpárnak: Aat van Rhijn és Hanneke Meulink-Korf munkásságának, Böszörményi-Nagy Iván kontextuális családterápiájának etikai konzekvenciáit egybevetették a gyakorlati teológia látásmódjával, s ezzel új iskolát teremtettek. Teológusoknak és diakónusoknak tanítva a „kontextuális lelkipozást” két irányból is segítették a szemléletmód elterjedését. Először Hollandiában, majd hazánkban is. Ebben a

⁴⁵⁴ Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum. Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?* KRE L'Harmattan, Budapest, 2019, 47.

⁴⁵⁵ Brunner, Emil: *The Christian Doctrine of Creation and Redemption, Dogmatics, Vol 2*, Lutterworth, London, 1952, 17.

fejezet részben ennek lépéseivel határozzuk meg a pszichiátia/családterápia és a családteológia összeilleszkedésének helyeit.⁴⁵⁶

III. 4.1. A kapcsolatai által meghatározott ember valósága

Az első családteológiai alapvetésünk így hangzott: *1) Az ember Istennel és emberekkel való kapcsolatra teremtett, ezek által meghatározott lény, de szabadsága van ezen kapcsolatok ellen és ezekért is tenni.*

Az ember különleges lény. Nem egyedül áll a világmindenségben, hiszen Isten képére, a vele és az emberekkel való kapcsolatra teremtett, melynek megkülönböztetett szeretet-kapcsolata a férfi és nő különbsége és egysége. A tudományok újabb és újabb kutatásai keresték a választ, hogy kicsoda ez ember, milyen szükségletei vannak, hogyan és mitől válik olyanná, amilyen – sokat utat bejárt az évszázadok folyamán. Írták már, hogy homo sapiens, homo ludens – hogy megkülönböztessék emberségét az élőlények sokaságában. A legújabb humán tudományok meghatározásai között szerepel Susan Johnson családterapeuta állítása is: „Az ember nem homo sapiens. Az ember = homo vinculum,”⁴⁵⁷ azaz kötődő ember. Mert nem gondolkodása, mint inkább kapcsolatai által meghatározott. Ez az ember túlélési kódja és legnagyobb erőforrása. Életének értelmét keresi, miközben a körülötte lévő világot próbálja érteni, felfedezni. Tükröket keres, melyben jól láthatja magát. Ilyen tükörként láthatja először családja tagjait, majd szélesebben egész környezetét, neveltetését. Nélkülük nem lehetne ember, az az ember akivé válhat. A tükrök sokfélék lehetnek, ezért nem mindegy, hogy melyiket látja először, s melyiknek a visszatükröződését hiszi el magára nézve.

Az emberről szóló tudományok ma a korábbi hármas emberi meghatározottság (BPS) helyett az ember négyes (BPSS) valóságáról beszélnek: „Az ember bio-, pszicho-, szocio-, spirituális lény”⁴⁵⁸ Természetesen mindig is voltak, akik számára ez nem volt kérdés, mégis jó látni, hogy a világi tudományok is az ember spirituális szükségletének kimondására jutottak. Kutatásaik közben sok olyan összefüggést fedeztek fel, amelyekből mi is jobban érthetjük a ránk bízott családokat. Németh Dávid írásának bevezetőjében olvashatjuk: „Az emberi psziché az a régió, ahol Isten igazságai életté változnak át. Amennyire érdekeltek vagyunk ebben az

⁴⁵⁶ vö. Kiss Jenő tanulmánya: A kontextuális szemlélet, mint a pojmenika és a kontextuális terápia, mint a lelkigondozás beszélgetőtársa. Forrás:

<https://proteo.hu/sites/default/files/documents/publications/2010/1340288235.pdf>

⁴⁵⁷ Susan Johnson, az EFT terápia kidolgozójának előadásából, mely a Creating Connections Conference, hangzott el: 2016. Internetes forrás: <https://susanmartintherapy.com/couples/>

⁴⁵⁸ WHO 2002 körülírása, Magyarországon a Pszichiátriai Intézet 2013 óta BPSS – új paradigmaként beszél róla, dr. Frecska Ede (Szeged).

átváltozásban, annyira kell ismernünk a fogadó oldal természetrajzát. Igyekeztünk összehozni azt (t.i. az idézett könyvben), amit Isten mond az emberről, azzal, amit a pszichológia kikutatott róla.”⁴⁵⁹

A dolgozat célja nem egyeztetésre való kísérlet, csupán az egymás „tudományának” megbecsülése iránti tisztelet és hídépítés. Az egymásra utaltság megtapasztalása ezeken a pontokon is, hiszen a hídra mindkét oldalon élőknek szüksége van, az átjárhatóságot segíteni kell. A következő fejezetekben azokat a lehetőségeket tárjuk fel, ahol a relacionális etika hozzájárulhat a pasztorális szolgálat eredményességéhez (kifejezetten a kazuális szolgálatok alkalmával), a hozzánk forduló ember valódi kapcsolati gyógyulásához annak minden relációjával együtt (a nemzedékek kapcsolatainak rendezésével). Ezt Kocsev Miklós fogalmazta meg: „A Böszörményi-Nagy Iván által kidolgozott kontextuális (pszicho)terápia nem csak egy egyén egészségére, hanem az egészséges emberi kapcsolatokat elősegítve a jövőre, a következő nemzedék(ek) boldogulására figyel. Ezzel párhuzamosan pedig a gyakorlati teológia – a lelkigondozással foglalkozó részterületeivel együtt – Istennek az emberhez való közeledésében a gyógyuló kapcsolatokra figyel, az egyén és környezetének jobb jövőjét szemmel tartva.”⁴⁶⁰ Ezzel a szélesítéssel bontható ki a családteológia első alapvetése, melynek további gyakorlati kidolgozása a további fejezetek feladata.

III. 4.2. Pasztoráció, mint magunkra találás a Másik által

A második családteológiai alapvetésünk ez volt: *3) A család, háznép Isten áldás-ígéretének hordozója lehet minden tagja számára, de Isten szeretete és akaratának cselekvése az egyetlen lehetőség az áldás továbbadására nemzedékről nemzedékre. Ma ennek megértése és cselekvése kizárólag Krisztus váltsága által lehetséges.*

Hanneke Meulink-Korf teológiai látásában a kapcsolópontot a teológia, s a humán tudományok között elsősorban 20. századi filozófusok ember-látása mentén fejtette ki. Böszörményi-Nagy Iván Martin Buber (1878-1965) gondolataira épít, míg Aat van Rhijn és Hannek Meulink-Korf Emmanuel Levinas (1905-1995) „ösvényein járva” keresik a mélyebb összefüggéseket.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Németh: Pasztorálanropológia, 9-10.

⁴⁶⁰ Kocsev Miklós: Találkozási pontok Böszörményi-Nagy Iván kontextuális terápiaja és az „ügynevezett” gyakorlati teológia között, in: Tóth János (szerk.) Közelebb az emberekhez, Gyökössy Endre LSZI, Hernád kiadó, Sárospatak, 2016, 124.

⁴⁶¹ Van Rhijn, Aat -Meulink-Korf, Hanneke: De Context en de Ander, Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 1997

Buber és Levinas filozófiája Magyarországon kevésbé ismert, de őket olvasva egy fontos szó kristályosodik ki, mint emberlétünk meghatározó eseménye: *a Másikkal való találkozás*.

A kapcsolatok által meghatározott ember a találkozások által formálódik. „Az ember a Te által lesz Én-né. Az átellenben álló jön és továtűnik, viszony-történekek összesűrűsödnek és szétporladnak, s e váltakozásban, minden fordultnál növekedve tisztul a mindig azonos partner tudata, az Én-tudat.”⁴⁶² Böszörményi-Nagy Iván relacionális etikájában az „emberi létrend” és a „lények közötti” kifejezések, a haszid filozófus írásaiból következnek, aki ennek gondolkodási folyamatában jutott el a „dialógus-elv” megfogalmazásához. Ez az antropológia megragadta Böszörményi-Nagy gondolkodását az emberről, s a holland szerzőpáros disszertációjában úgy fogalmaz, hogy ezáltal „dialektikától eljutott a dialógusig”.⁴⁶³

Az emberi lét-értelmezésére – filozófiai és teológiai – mély érték-alapot keres, válaszokat, magyarázatokat általánosságban és személyességben is. A holland teológusok Levinas filozófiájában egy olyan gondolkodásmódot ismertek fel, melyet nagy mértékben meghatároz a héber Biblia emberről, s az ember Istenéről vallott nézetei. Levinas számára a Talmud egy több, mint kétezer éves gondolkodási folyamat a héber Bibliáról, melynek alapja a kapcsolati „igazságosság”: „Az egész Törvénynek és a Profétáknak ez az összefoglalása, amely az emberi létezés bibliai szemléletének magvát tartalmazza, és amelyben minden történeti szál összefut, nem statikus tartalmi, hanem ízig-vérig relacionális-etikai jellegű.”⁴⁶⁴ Levinas legerősebb fogalma: a „másik, aki valójában Másik”, a velem találkozó ember „Arca”. Ebben nem csak a „másik arcának jelenléte” a fontos, aki éppen rám néz, sokkal inkább az a titok, mely a másik egyediségének, s a kettőnk azonosságának közös tudata. Az a titok, melyben a magam és a másik ember-voltát megélem. Amelyben rácsodálkozom és felfedezem a „nyomot”, mint a „transzcendens lenyomatát”, az „istenképűség lenyomatát” a másik arcán.⁴⁶⁵

Levinas gondolatainak jelentőségéről a világi filozófiai ismertetések között is olvashatunk: „A 20. század egyik legnagyobb hatású filozófusaként (...) nem kevesebbet tanított, minthogy az Istent nem az égben, hanem az arcát éppen felénk mutató másik emberben kell keresni, s hogy a másikkal szemben érzett erkölcsi felelősség elsődlegesebb a szabadságnál.”⁴⁶⁶ A két holland teológus értelmezése szerint Levinas eljut ahhoz a

⁴⁶² Buber, 36.

⁴⁶³ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 107.

⁴⁶⁴ Henk Vrieling: Levinas hozzájárulása a kontextuális pasztorációhoz, in: Kiss Jenő – Hanneke Meulink-Korf és Anette Melzer (szerk.): Megmásíthatatlan jogigény, Exit, Kolozsvár, 2013, 41.

⁴⁶⁵ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 221-226 oldalak saját összefoglalása

⁴⁶⁶ Gerlóczy Ferenc: Az ismeretlen Levinas, in: HVG 1996/01/13,

megfogalmazáshoz, hogy „a Másikhoz fűződő viszony minden ontológiai reláció előfeltétele. Ebből következik az a módszertani hasonlóság, melynek alapján Levinas kapcsán joggal beszélhetünk „etikai transzcendentalizmusról”, szem előtt tartva persze, hogy a tapasztalat lehetőség-feltételeihez ő egyfajta hiperbolikus, emphatikus redukcióval jut el”⁴⁶⁷ Levinas hozzájárulása a kontextuális pasztorációhoz az, hogy „ő nem egy általános erkölcs képviselője, sem egy olyan etikaé, amely tartalmi fogalmakat tekint kiindulópontnak. Ő olyan megfigyelő, aki látja, hogy mielőtt öntudatra ébredne az ember, már része olyan emberi viszonyoknak, amelyek etikai természetűek. Ez tehát nem a „létezésnek” vagy az ontológiának a tagadása, hanem egy olyan etika, amely megelőzi az ontológiát.”⁴⁶⁸ Így Levinas valójában egy olyan „etikáról” beszél, mely az ember másik emberért érzett felelősségét archikusnak⁴⁶⁹ tartja, mely „a másik ember nyoma bennem”. Így juthatunk újra a relacionális etika megfogalmazásáig, mely nem megfigyelések alapján kimondott törvényszerűségekről beszél, hanem annak a felfedezéséről, hogy ez mélyebben van az emberben, mint bármely más tudás. S ennek alapján feltételezhetjük azt is, hogy egy találkozásban nem csupán egy Én-Te viszonyról van szó, hanem mindazokról is, akik közvetlenül nincsenek jelen, de a két találkozó emberhez tartoznak. És itt visszautalunk Wagner-Rau „áldás-terére”, ahol ez Krisztusban, a gyülekezet közösségében történhet meg. A pasztorális értelemben vett találkozás így nem csupán két ember négy szemközti beszélgetése, hanem a „coram Deo” megszólíthatósága a felebaráttal való találkozás felelősségével, melyben minden esetben benne rejlik az Istennel való találkozás is. „Azonban nem csak erről van szó. Mert ez a tudat nem csak azok monopóliuma, akiket az istenhit érdekel. (...) A coram Deo implicit dimenzió. Néha nincs szó többről vagy kevesebbről, mint egy hajlott hát csendes szemrehányásáról. Így kényszerít engem, hogy felebarátja legyek.”⁴⁷⁰ És itt megérkeztünk a két nagy parancsolat valódi jelentőségéhez, hogy a két parancsolat valójában egy (1Jn 4,20). S elérkeztünk a „szeretet” nem érzelemként való besorolásához, mert a szeretet egy személy, aki a másikkal való találkozásban ránk vár (vö. Mt 25,31-46 és Lk 10,25-37). Mert „a szeretet az a feltétel nélküli elhatározás, hogy meg akarom

⁴⁶⁷ Szabadság és felelősség, Immanuel Kant és Emmanuel Levinas filozófiájának összevetése, (A tanulmány az OTKA 49541 és 46757 számú pályázatának támogatásával készült) Forrás: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:B6rlXCWfQpgJ:publikacio.uni-miskolc.hu/data/ME-PUB-23374/kantlevinas.doc+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

⁴⁶⁸ Vrielink, Henk: Levinas hozzájárulása a kontextuális pasztorációhoz, in: Kiss Jenő – Meulink-Korf Hanneke – Melzer, Anette (szerk.) Megmásíthatatlan jogigény, Exit, Kolozsvár, 2013, 44.

⁴⁶⁹ archaikus = régebbi, mint az egykor-volt, az emberi emlékezet által visszaidézhetetlen (=archaikus), rendbe nem tartozó, kizökkentő *anarchikus* idő, in: Glosszárrium, E. Levinas: nyelv és közelség, 207.

⁴⁷⁰ Meulink-Korf -Van Rhijn, 70

érteni a másikat.”⁴⁷¹ A második teológiai alapvetés a másokért vállalt szeretetteljes felelősségvállalásban nyer értelmet a családban nemzedékről nemzedékre.

III.4.3. Pasztoráció a gyülekezet felelősségének közösségi terében

A harmadik családteológiai alapvetésünk az volt: *3) A család, háznép szoros összetartozásának felelőssége, hogy egymásról gondot viseljen. Isten parancsai jelzik ezeknek a kapcsolatok rendeltetését és a veszélyeztetettségét is. A nemzedékek közötti kapcsolatok gyógyulása megvalósulhat, ha a vérségi kötelékek hitbeli kötelékekkel fonódnak össze.*

Az egymásért érzett kölcsönös felelősség felébresztése a gyülekezetben folyó pasztorális munkáé is. Abban mindenképpen, hogy a gyülekezet közössége, egysége nem csupán egy örökkévalóságban megvalósuló eszkatológiai vízió kivetítése, hanem kontextuális, relacionális valóság. A gyülekezet közösségében az egymás örömeinek átélése, sikerekért való hálaadása mellett a másik szükségének meglátása, közös hordozása, a szenvedés megértése a cél. Ebben különbözik a pszichoterápiától, mely megszüntetni akarja a szenvedést, míg a kontextuális „pasztoráció úgy tekint az emberre, mint aki képes szenvedni felebarátja szenvedése miatt” - ahogy Hanneke Meulink-Korf írja.⁴⁷² Azaz a felelősségről és érzékenységről is s másik szenvedése miatti szenvedésről.

A gyülekezet létének fontos mércéje az apostoli parancs: „Örüljete az örülőkkel, sírjatek a sírókkal.” (Róm 12,15). A gyülekezet ugyan nem közvetlenül egy családi – azaz visszavonhatatlan – rendszer, hanem úgymond: „családok családja”. Annyiban lehet azonos, hogy a gyülekezet tagjait sem választják, hanem „kapják” egymást. „A vallási intézmények családként működnek és családokat foglalnak magukba. Természetesen a saját szerkezetüket is a családból eredeztetik. Így a vallási szervezetek érzelmi folyamatai nem csupán tükrözik a személyes család érzelmi folyamatait, hanem a két «családtípus» rendszere egymásba kapcsolódik.”⁴⁷³

Ebben az összefüggésben fontos, hogy Böszörményi-Nagy Iván a családok helyzetét látva „nem azt kérdezte, hogy «Mi a segítség tulajdonképpen?» hanem azt: «Mi a segítség valóságosan?»”⁴⁷⁴ Ezt a gyülekezetben többgenerációs szélességben is komolyan vehetjük. „A kontextuális pasztoráció a pasztoráción belül elsősorban nem egy új módszer (...), hanem

⁴⁷¹ Máté Gábor: Compassionate inquiry – interjúésztlet. Forrás: <https://youtu.be/H-la8uKFd1E>

⁴⁷² Meulink-Korf, Hanneke: Kontextuális pásztoráció, Forrás: 4. <https://docplayer.hu/340160-Kontextualis-pasztoracio-hanneke-meulink-korf-es-aat-van-rhijn.html>

⁴⁷³ Friedman, Edwin H.: Nemzedékről nemzedékre, Exit, Kolozsvár, 2008, 215.

⁴⁷⁴ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 396.

inkább új perspektíva. Célja felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a lelkigondozás mindig a jelentések kontextusában vagy szövődékében történik.⁴⁷⁵ A relacionális etika szemléletmódja nem teológiai, de segítség lehet a teológián belül is: „Munkája segítségünkre lehet a szubjektivitás megőrzésében vagy megerősítésében (...). Ő az érdemek, a vétkek és az igazságtalanság nemzedékek közötti szemléletét úgy dolgozta ki, hogy a transzgenerációs „továbbhatás” ne végzet és sors legyen, hanem kapcsolattá lehessen.”⁴⁷⁶

A könyv szerzői ezekkel a szavakkal fogalmazták meg munkamódszerüket: „Egy ember sebezhető a mellette álló sebezhetőségében, ezért felelősséget hordoz a másik felelősségéért.”⁴⁷⁷ Magát a gyülekezeti pasztorációt nem feladatnak, vagy kötelességnek tekintik, hanem „vendégszeretetnek”⁴⁷⁸, ahol a másoknak helye van bennem, nálam, „nem-tervezetten”, ahol elérhetővé válnak a másik ember számára – mindazzal együtt, akik, amik. Így veszik figyelembe a másik élethelyzetét is. Nem csupán „empatikusak” és nem „pszichológiai felismerésekkel” traktálják a másikat, hanem valóságosan mellé állnak abban az élethelyzetben, amelyben van – mindazokat is szem előtt tartva, akik személyesen ugyan nincsenek jelen, csak tetteikben, s azok következményeiben.

Isten irgalmasságára tekintve vállaljuk a *kairoszát* egy-egy élethelyzetnek: hogy végbe mehessen a csoda, a találkozás pillanata. Nem csupán egy olyan a találkozás során, mint amilyen egy lelkipásztor és egy lelkigondozó, s nem is csupán egy belső történés révén, amikor a beszélgetésben valaki önmagával szembesül, hanem amikor „dialogus” indul az ember és az ő emberi körei között. A kapcsolati források, a relacionális bizalomfoslányok feltárása, mint a megmaradt megbízhatóság keresése. Az ismert és a még ismeretlen kapcsolati értékek keresése. Dialektikusan csak abban az értelemben, hogy áldozat és agresszor, elsők és utolsók, gazdagok és szegények egyaránt jogosultak figyelmére. Összekötő beszéddel, folyamatosan visszajelezni a meghallottakat. Mert a „transzformáció” a pasztoráció által is lehetséges, minden változhat mert minden lehetséges Isten előtt. A legfontosabb kontextuális segítő tulajdonság tehát minden esetben a türelem. Mert a kontextuális munka alapvetően jövő-orientált. A jövő megelőlegezése. „Nem biztonság, hanem reménység. Ennek záloga a hit (Zsid 11,1).”⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Van Rhijn – Meulink-Korf: Kontextuális pasztoráció, 65.

⁴⁷⁶ uo, 70.

⁴⁷⁷ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 415.

⁴⁷⁸ u.o. 433.

⁴⁷⁹ Van Rhijn - Meulink-Korf: Kontextuális, 78.

Egy esszenciális mondattal zárom ezt a kis szakaszt: „Amikor egymás kezét fogjuk, Isten színe előtt állunk. Amikor Isten színe előtt állunk mindig egymás kezét fogjuk.”⁴⁸⁰

III.4.4. Pasztoráció, mint a nemzedékek közötti kapcsolat gyógyulásának eszköze

A negyedik családteológiai alapvetés így szól: 4) *Isten családjaként, a krisztocentrikus gyülekezet önértelmezésében, a szeretetben való összetartozás kiemelkedő jelentőségű. Ennek kifejeződése a testvéri/nemzedéki kapcsolatok rendezettsége, a közösen megélt ünnepek-tapasztalatok-élmények gyógyító „áldás-terében”.*

A közösen megélt élmények/tapasztalatok/ünnepek emlékeztetnek és egyben meg is erősítenek. A közösségben nyilvánvalóvá válnak az értékek, amelyeket tagjai hordoznak, közös lesz a mérce, melynek alapján életüket vezetik, ez minden emberi közösség vágya. Ami miatt ez nem megy „magától” az a kapcsolatokba ágyazódott véték. A bűn lényege szerint – az Édenkertől fogva – adósság és akadály. Isten és ember között, ember és ember között egyaránt.

Levinas hármas kötelékben gondolkodik erről: ember-Isten-embertárs.⁴⁸¹ S a héber Biblia rendje, a „nagy engesztelés napja” összefüggésébe helyezi. Mert Isten akarja a megbocsátást, s ennek lehetőségét is. De a megbocsátás csak „új teremtésként” mehet végbe, ezért az mindig Isten cselekvése.⁴⁸² Mert valamit tenni kell a bűnökkel. S a kiindulópontunk, hogy „mindig lehet tenni valamit.”⁴⁸³ A holland kontextuális lelkigondozók disszertációjukban utalnak József történetének hosszú kapcsolati rendezésére, ahol a testvér megbocsátja testvéreinek a megbocsáthatatlant. József világosan kimondja: „Vajon Isten vagyok én?” – mert a bűnt csak Isten bocsáthatja meg. De együtt sír velük, majd „mentesíti őket” Isten cselekvésére hivatkozva. (1Móz 50,17-21).⁴⁸⁴

A keresztyén egyház 2000 éve hirdeti a bűnbocsánatot, de az egyháztagek nem tudnak megbocsátani. „Meggyőződésem, hogy a protestáns teológiában és az erre alapuló vallásgyakorlatban csak elnagyoltan foglalkozunk a bűn (adósság, károkozás, mulasztás) kapcsolati jellegével, azzal, hogy a vétkezés, bűnelkövetés, de az elengedés, megbocsátás és jóvátétel is mindig konkrét, kontextuális történés.”⁴⁸⁵ Miért lehet szükség a bűnbocsánat

⁴⁸⁰ Bregman, Kees: Összekapcsoló beszéd, in: Kiss Kenő, Meulink-Korf Hanneke, Melzer, Anette (szerk.), Megmásíthatatlan jogigény, Exit, Kolozsvár, 2013, 128-129.

⁴⁸¹ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 341.

⁴⁸² uo., 351.

⁴⁸³ Bakeman, Martine: Megbocsátás és mentesítés (exoneráció) in: Kiss - Meulink-Korf - Melzer (szerk.) Megmásíthatatlan, 83.

⁴⁸⁴ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 357.

⁴⁸⁵ Varga Gyöngyi: Igazság és irgalmasság, in: Embertárs, 2018/1, 63-64.

megéléséhez arra, amit a relacionális etika kínálhat? Véleményünk szerint azért, mert a bűnbocsánat meghirdetésében az egyház nincs tekintettel az emberek, családok, közösségek kapcsolati hálójára.

Ha az egymásba fonódó kölcsönösség felől vizsgálódunk az emberi kapcsolatokban, akkor legtöbbször az *igazság, igazságosság* érzékeny témája kerül elő. A történelemben a kapcsolatok rendezésének lehetősége ennek az értéknek iránymutatása alapján szerveződött. Mi az igazságos? Az, hogy történnek határsértések, meggondolatlanságok, vétkek, azt jelzi, hogy az ember igazsága és igazságossága egyszerre lehet sérülékeny és sértő is. Ezért kimozdul az *adás-elfogadás mérlege* is, s ez felveti a megtorlás vagy elengedés szükségességét, hiszen, ha megbocsátok – magam válhatok még inkább áldozattá. Ezzel összefüggésben azonnal jelez a lelkiismeret, s megjelenik a bűntudat és a szégyen. Lehet-e rendezni, véglegesen helyrehozni az elromlott kapcsolatokat? S ha lehetséges, akkor hogyan?

Mindenekelőtt „Az interperszonális bűnt meg kell különböztetni az intrapszichikus bűntudattól – bármennyire is összeelegyednének (...) Ha a partnerek a kapcsolatban rendszeresen elmulasztják a válaszadásnak ezt a kötelezettségét, akkor azzal megsértik közös létüket. Ha az igazságot elhallgatjuk, azzal csökkentjük a bizalmat, megtörik az igazságosság és adósságba keveredünk.”⁴⁸⁶ Az igazságtalanság megélésének fontos jelzője a harag. Ezért szólnunk kell a haraggal való megküzdésről is. Ahogy utaltunk rá az előzőekben a második dimenzióban a düh egy alapvető megküzdési ösztönző erő. A negyedik dimenzióban azonban a harag már kapcsolati indikátorként is működhet. A többször megkísérelt kapcsolatrendezés, a családi élet patológiája, a gyülekezeti közösség kapcsolati hálója egy ilyen erős érzelem tükrében sokszorosan megterhelt. Ezért van szükség a negyedik dimenzióban gyakorolható, az egyszerre *több személy irányában való részrehajlásra* (más fordításban: többirányú elköteleződés), mely által a *jogosultságok* kimondása, *érdekek* és *érdemek* elismerése is megtörténhet, s ezzel közelebb juthatunk a harag rendezéséhez, vagy az igazi gyógyulási aktushoz, a másik *mentesítéséhez* is. Mit jelent ez?

Sem Levinas, sem Böszörményi-Nagy Iván nem a keresztyén dogmatika alapján gondolkodtak, mégis mindketten hasonló módon jutottak el arra a megállapításra, hogy radikális megújításra van szükség a kapcsolatokban: s ez az *exoneráció* = a mentesítés. „Ha az emberek hosszú időn keresztül elhallgattatnak, akkor azok magukba zárkoznak, állandó

⁴⁸⁶ Krasner, B. - Joyce, A.: Az odaadó elkötelezettség elemei, in: May Michielsen – Wim van Mullingen – Leen Hermkens (szerk): Összetartozásban, Exit, Kolozsvár, 2010, 75.

büntudatban élnek, és feladják a szembesülés és egyenes beszéd gyógyító lehetőségét. Emellett, amint azt Friedman megjegyzi (1985) kultúránk annyira kondicionálódott a vétekre, hogy a legtöbb ember már a szó hallatán felindul és nem képes különbséget tenni valós és neurotikus vétek között.”⁴⁸⁷ Egy „új időre” van szükség Levinas szerint, Böszörményi-Nagy gondolkodásában pedig ehhez az új időhöz szorosan kapcsolódik az is, hogy a következő generáció jövőjéről van szó. A kontextuális családterápiában a feladat a jövő megmentése, relacionális etikájának keresztyén képviselői számára szükséges tehát, hogy egy emberi kapcsolatban ne „megbocsátásról” beszéljünk, hanem *mentesítésről*. Mert a megbocsátás Isten cselekvése. „A megbocsátás a valós vétek felismerésének és az elszánt jóvátételnek a következménye. Ez az emberek közötti megbocsátásra is igaz. (...) A megbocsátásra egy fáradságos út végén találunk rá, vagy inkább a megbocsátás talál ránk. (...) A megbocsátás olyan ajándék, amely nem ment fel a megbocsátásért való fáradozás alól.”⁴⁸⁸

Böszörményi-Nagy Iván több úton is eljutott ehhez a *mentesítéshez*. A *lojalitás* felől, melyet a gyermek érez szülei iránt, szinte teljességgel felmentve őket. Ám a terhet – mely a szülők által elkövetett vétek terhe – tovább viszi és tovább is adja. Ezért szükség van ennek a nemzedékek sorában való rendezésére. Az exoneráció további lehetőségként sorra veszi az *újra-számolást*, „melyben egy felnőtt ember újraértelmezi szülője múltbeli kudarcát, s a hibáztatást múltbeli lehetőségeinek, korlátainak érett elismerésével cseréli fel (...) A mentesítés kiszabadít a vádolás fogságából, és lehetővé teszi, hogy felnőttként ítéljük meg valakinek (vagy egy helyzetnek) a múltbeli döntéseit, fáradozásait és korlátait.”⁴⁸⁹

Keresztyén kontextuális lelkigondozók hozzáteszik ehhez, hogy a teológia – ezen belül a pasztoráció – legfontosabb feladata nem a „megbocsátás” kieszközlése – bár enélkül nehéz tovább élni –, hanem a reménység felébresztése, hogy a vétekekkel sem, de annak tudatosításával sem fejeződött be a kapcsolat-történet. Újrakezdhető. Mert van Kire nézve újra-kezdeni. Ez a „legkeresztyénebb” üzenet. S ahogy idézik a régi mondást, úgy kell komolyan vennünk az ebben való felelősséget: „ne taceretur”= el ne hallgasd!⁴⁹⁰

A krisztocentrikus közösségben lehetőség van Krisztus keresztyénje által a bűnbocsánatra – s ezzel szoros összefüggésben a gyengeségek és bűnök beismerésére is. Nem tudunk „marionett-bábként” működni, csak szabadságunk és felelős döntéseink szerint tenni a

⁴⁸⁷ Krasner – Joyce, 78.

⁴⁸⁸ Kiss Jenő: „Amint én is könyörültem rajtad...” Isten megbocsátásának kihatása az ember megbocsátására. in: Kiss - Meulink-Korf – Melzer (szerk.): Megmásíthatatlan, 114.

⁴⁸⁹ Böszörményi-Nagy - Krasner: Kapcsolatok, 397.

⁴⁹⁰ Van Rhijn - Meulink-Korf: De Context, 369.

változásért. Isten családjaként kereshetjük a Vele és az egymással való kapcsolat rendezési lehetőségeit, hiszen a megváltás, szabadítás, bűnbocsánat, újjáteremtés a keresztyénség legnagyobb üzenete a világnak. A kihívottak közössége, az *ekklészia* nem önmagáért vonzó, hanem mert középpontjában a megváltó Krisztus áll.

Ezért a következő fejezetekben ennek konkrét élethelyzeteiben, a kazuáliák alkalmával megélhető nemzedékek közötti kapcsolatrendezés gyakorlati vonatkozásait tárgyaljuk, s annak pasztorálteológiai, liturgiai és ekkléziasztikai következményeit.

IV. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN: HÁZASSÁG

(átmenetek jelentősége, prevenció, támogatás és gyógyulás lehetősége)

„A klérus tagjai egyidejűleg három különböző családhoz tartoznak, amelyeknek az érzelmi erői összefonódnak: a gyülekezetben lévő családokhoz, a gyülekezeteikhez, mint egy nagy családhoz és a saját vér szerinti családjukhoz.”

Edwin H. Friedman

Bevezetés

A most következő fejezetekben a családok felé végzett szolgálatunk három pontjánál állunk meg, melyek közül az első egy új család „születésének” bölcsője: a házasságkötés. Ahogy már az elvi alapvetésekben is kifejtésre került, a házasságkötés – két ember döntése, akik magukra és egymásra nézve felismerték Isten tervét. Az egyház a házaspár szövetségének „csak megáldását” vállalhatja, nem „összeadja őket”, nem „kiveszi az esküt”, s nem veszi el felelőségüket saját életükért, sorsukért. Hogyan lehet, hogyan kell jelen legyen egy lelkipásztor egy jegyespár/házaspár számára, hogy ennél az életfordulónál a legtöbbet tehesse saját felelősége és megbízatása szerint? A relacionális etika kérdésfeltevésével: Mennyire felelős az ő felelőségükért?

A kérdésekre a válaszok megfogalmazását három részre bontva tárgyaljuk. A dolgozatnak ezekben a fejezeteiben ugyanazon séma szerint dolgozunk, ezért újabb és újabb rétegeket mutatunk be a pasztorálteológia, a relacionális etika, a pasztoráció, liturgika,

ekkléziasztika épp aktuális kazuális összefüggésében – a lineáris vonalvezetés helyett cirkuláris folyamatként.⁴⁹¹

A házasságról szóló negyedik fejezetet tehát pasztorálteológiai megfontolásokkal kezdjük (IV.1.), melyen belül a lelkipásztor szerepére figyelünk; majd a releváns relacionális etikai alapfogalmakról lesz szó (IV.2.) kifejezetten a házassághoz kapcsolódva; s végül mindennek gyakorlati megvalósításáról, a pasztorációs, liturgiai és ekkléziasztikai következményekről, vagyis arról, hogy milyen jelentőségük van mindezeknek gyülekezetépítési szempontból (IV.3.).

IV.1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

IV.1.1. A lelkész szerepe a kazuális szolgálatokban

A pasztorálteológia tudománya vizsgálja a lelkész személyét, szerepét, feladatát, felelősségét szolgálatának összefüggésében. „Pásztori Theológia (...) bármiképpen magyarázzuk értelmét, abban theológiát nem találunk. (...) A keresztény gyülekezet és a keresztény pásztor munkájával foglalkozik.”⁴⁹² A vélemény jelzi, hogy többféleképpen is vélekedtek erről a korábbi századokban⁴⁹³ magyar nyelven református egyházunk sokáig mintha elfeledte volna ennek jelentőségét. Ma újra a gyakorlati teológiai tudományágaként tartjuk számon.⁴⁹⁴ A lelkipásztorra válás, a lelkészi munka személyfüggősége a korábbi évtizedekben is sok kérdést vetett fel, s sokszor hiányoznak az egyértelmű leírások: milyen is egy igazi lelkipásztor. Sok addig elképzelhetetlennek vélt korunkbeli változás rázta meg a klasszikus „tiszteletes tudós prédikátor” modellt: lelkész-öngyilkosságok, lelkészházaspárok válásai, s a pályaelhagyók magas száma.⁴⁹⁵ A lelkészek élete mindenképpen minta, életük visszásságai sokakat bátorítanak öngigazolásra, vagy épp egyházuktól való eltávolodásra, megbotránkozásra. Véleményük sosem csupán magánvéleményként hangzik, ahogy viselkedésük sem csak egyéniségük egyediségével magyarázható. Külső szemlélőként Buda Béla előadásának egy részletét idézem a lelkészek lelki egészségének nehézségeiről:

⁴⁹¹ Természetesen más felosztás is lehetséges lenne, mi mégis eszerint járunk el, mert ez hasonlít leginkább arra a sémára, ami az életben is végbemegy: az életünk évtizedei alatt újra meg újra előkerülnek ugyanazon kérdések, s így ugyanazokat a töredék-tapasztalatokat másként rendezhetjük össze, másként válaszolhatunk rájuk.

⁴⁹² Gladden, Washington: A keresztény pásztor és a dolgozó gyülekezet, Globus könyvnyomda, Odorheiu-Székelyudvarhely, 1928, 3

⁴⁹³ Korábbi munkák: Tóth Ferenc: Lelkipásztori teológia I-III, Győr 1810; Zsarnay Lajos: Paptan, Sárospatak, 1847; Schleiermacher, Friedrich: Praktische Theologie, De Gruyter, 1850

⁴⁹⁴ Előzőekben egy ábrában összefoglaltuk a helyét a gyakorlati teológiai tudományágai között,

⁴⁹⁵ Különös, hogy nincsenek számontartott statisztikai adatok az elváltak, öngyilkosok számáról.

„Annak a kritériumai, hogy mikor végzi valaki jól a dolgát ezeken a területeken, nem kidolgozottak, és nagyon nehéz szolgálaton kívül helyezni magát az embernek. A hivatás az ő esetükben állandó készenlétet jelent. A lelkészi hivatás minden más segítő foglalkozásnál nagyobb mértékű készenlétet jelent. Ettől mentesülni nem lehet, nem lehet meghatározni, hogy meddig mehet el valaki ezen az úton. A lelkész soha nem bizonyosodik meg arról, hogy azt csinálja-e, amit neki kell, hogy jól csinálja-e azt, és hogy annyit csinál-e, amennyit a környezete igényel. Ez a bizonytalanság egy állandó belső feszültséget, stresszt okoz.”⁴⁹⁶

A témát azonban csak felvetni tudjuk ebben a dolgozatban, s azokra a részletekre kitérni, mely tárgyunk szempontjából szükségesek. Három rövidebb szakaszra bontva szólunk a lelkészházasságok jelentőségéről (IV.1.2); A lelkészházasságok, lelkészcsaládok helyéről a gyülekezeti családok között (IV.1.3.); majd a lelképásztor felhatalmazásáról a kazuális szolgálatokban (IV.1.4.).

IV.1.2. Lelkészházasságok jelentősége

A lelkész személye nem zárható ki szolgálatának egészéből. A lelkész egyedülállósága, házassága, vagy éppen elvált mivolta néha beszédesebb egy házasságkötés megáldásakor, mint prédikációja. Hitelessége sok tekintetben azon múlik, hogy mit közvetít életével a hozzá érkező párnak. Nem egyszerűen egy palástos ember, aki megáldja a párt, azaz nem csupán egy megrendelt szerep betöltője. A lelkész, mint ember teljességgel jelen van ebben a szolgálatban is, s felelőssége nem átruházható, mert legtöbbször kapcsolatkézsége határozza meg szolgálatának további gyümölcsözését⁴⁹⁷: vajon lesz-e bizalma visszajönni ennek a házaspárnak gyermekük megkeresztelésekor, vagy más családi eseményeknél?

A lelkészházasságokkal kapcsolatos kérdésekről Magyarországon Szarka Miklós⁴⁹⁸ publikált adatokat saját „pácienseinek”⁴⁹⁹ életéből. Az egyedül szolgáló lelkészek száma 1990-2010 között 1537 aktív szolgálóból 200 fő volt. Az elváltak száma pedig az említett 20 év alatt: 67 pár és a válások száma azóta is folyamatosan növekszik.⁵⁰⁰ Doktori dolgozatában 45 lelkészházasság gondozása alapján mondja ki: „Ezek a kísért, vezetett emberek „elakadtak” a lelki-spirituális fejlődés útján (...) s a válságtörténetek nagymértékben gyűrűznek át a

⁴⁹⁶ Buda Béla előadása lelkészeknek, kézirat, 1997.

⁴⁹⁷ Székely József: Az ígéhirdetés helye az erdélyi magyar református lelképásztori hivatásképalakulásában, doktori disszertáció, Debrecen-Kolozsvár, 2018.

⁴⁹⁸ Szarka Miklós: Lelképásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.

⁴⁹⁹ A 'páciens' szót eredeti értelmében használja: szenvedését *türelmesen eltűrő, béketűrő ember*. Finály Henrik-Régeni István: Latin-magyar iskolai szótár, Kolozsvár, 1858, 165 és 654.

⁵⁰⁰ Szarka: Lelképásztor, 13.

gyülekezeti szociális mikroklímából a szekuláris és egyházi közösségi makroklímába is.”⁵⁰¹ Ezért írásával egyfajta preventív szolgálatot kíván ellátni, mert látása szerint a „párkapcsolati konfliktusoknak jelentős százaléka – *coram Deo* és egymás előtt – megelőzhető.”⁵⁰² Hármas „megelőzésről” ír Gerald Caplan nyomán⁵⁰³: *primer prevenciónak* nevezi, hogy a konfliktust okozó betegség egyáltalán felismerésre kerüljön a teológusban, *szekunder prevenciónak*, hogy a kezdeti stádiumban felismert házassági betegség tünetek azonnali hatékony terápiába kerüljenek – az ismétlődést megelőzve. Végül *tercier prevenciónak*, hogy megakadályozzák egy lelkész pszichiátriai kórképének kialakulását.⁵⁰⁴ A szerző egy másik művében is rámutat erre,⁵⁰⁵ mert vallja, hogy „Isten a megelőzés Istene.”⁵⁰⁶ Különleges esélyeket lát egy Házasság és Családsegítő Hálózat kiépítésére egyházunkban, melynek „pasztorál-pszichoterápiás” munkát kellene végeznie⁵⁰⁷ kifejezetten a lelkész házaspár-konfliktusokat megelőzve.

A lelkész házasságok, konkrétan a lelkész szexuális életének problémakörével Manfred Josuttis (1936-2018): *A lelkész más c.* könyve⁵⁰⁸ is foglalkozik mert – ahogy írja – a fiatal lelkészeket a jelenkor szexuális változásai alapvetően megváltoztatták. Ezért vallja, hogy nem csupán atyáink szokása szerint kell megmondani, hogy egy lelkész hogyan házasodjon, sem csupán az elveket újra tisztázni, hanem konkrét helyzetben kell a szexuális életét megfogalmazni. A lelkész helyzetének kulcsa a vallás és az erosz megélésének módja.⁵⁰⁹ Ez minden világvallásban alapvető tanítás, a ÓSZ etikai útmutatásaiban „parázsnaságnak” minősül a más istenek imádása. De a papságra, az egyházi szolgákra, a kiválasztottakra mindig is külön szabályok vonatkoztak, sokszor aszketikus módon is. Az ÓSZ papjai, lévitái – mindnyájan családosak alapvetően – mégis sokszoros elvárásnak kellett, hogy megfeleljenek.⁵¹⁰ Jézus Krisztus szűztől való születése Josuttis szerint „két szándékot fejez ki: az isteni oldal mentes marad a nemiség tisztátalanságától, a nő pedig megmarad – és nem csak az üdvtörténetben – a szűz(!)anya szerepében.”⁵¹¹ A három nagy keresztyén felekezet három különböző megoldásra jutott a házasság és papság kérdésének összefüggésében. „A protestáns lelképásztornak sikeres,

⁵⁰¹ Szarka, 32.

⁵⁰² uo., 36.

⁵⁰³ Caplan, Gerald: *Principles of Preventive Psychiatry*, Basic Books, New York, 1964.

⁵⁰⁴ Szarka: *Lelkipásztor*, 64.

⁵⁰⁵ Szarka Miklós: *Házasságra felkészítő beszélgetések, Útmutató lelképásztoroknak és segítőknek*, Kálvin kiadó, Budapest, 2012.

⁵⁰⁶ Szarka Miklós: *Lelkipásztor*, 65.

⁵⁰⁷ A koncepció teljes terjedelmében olvasható: Szarka Miklós: *Lelkipásztor*, 203-224.

⁵⁰⁸ Josuttis, Manfred: *A lelkész más. A jelenkori pasztorális teológia néhány szempontja*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2017. Érdemes megjegyezni, hogy az eredeti mű 1982-ben került kiadásra.

⁵⁰⁹ Josuttis: *A lelkész*, 149.

⁵¹⁰ 3 Móz fejezetei

⁵¹¹ Josuttis, 148.

harmonikus házasságával kell lebontania a szexualitás és a társadalmi valóság közötti konfliktust.”⁵¹² Ez egy nyilvánvalóan idealizált kép – vallja Josuttis, de mindenképpen jelzi, hogy az emberi elvárások a lelkészházasságokat nem tekintik magánügynek.⁵¹³ Korunk emberének házassági válsága néhány teológust arra indít, hogy a lelkész saját házasságának töréseit is lehetőségként értelmezze a szolgálat elmélyítésére: „Korunk válságainak megfogalmazására tett összes kísérletem után a lelki vezető önnön válságának kifejezése vált a legfontosabbá. A lelki vezető ugyanis arra hivatott, hogy korának szenvedéseit saját szívében ismerje fel, s ezt a felismerést tegye meg szolgálata kiindulópontjával.”⁵¹⁴

Az együttélés más formái, a homoszexualitás begyűrűzése a lelkészek párkapcsolatába társadalomlélektani valóság Németországban, de az egész nyugati keresztyénségben is.⁵¹⁵ 2009-ben Amerikában is szakadást okozott protestáns körökben az azonos neműek együttélésének vállalása. Így az „evangélikál irányzat” elhatárolódott a nem bibliai tanításon alapuló azonos neműek házasságától.⁵¹⁶ Kinek kell belátnia, hogy „az elvárások szorításában neki – a lelkésznek – alaposan korlátoznia kell az egyéni kibontakozáshoz szükséges szabadságát is?”⁵¹⁷ Josuttis felvetései erős kritikát fogalmaznak meg az egyházi nyilatkozatok lelkészházasságokra vonatkozó szigorú szabályozásával szemben: „Az egyháznak, kapott feladatához híven, az volna az érdeke, hogy a bibliai hagyományból ismert humánus életközösség elveit az új társadalmi életformákra is kiterjessze.”⁵¹⁸ Látásunk szerint ez nem bibliai alapú elvárás, biztosan nem véletlen, hogy a művet csak 25 év után fordították le magyar nyelvre. Természetesen fontos kérdés, hogy a magyar „társadalomlélektani valóságban” hogyan válaszolunk korunk kihívásaira. Isten Igéjének tanúságtétele alapján kell üzenetét továbbítanunk, ezért Josuttis érvelésével nem érhetünk egyet. Jelenits Istvánnak egy korábbi beszélgetésben elhangzott felelősség-megnyilatkozását idézem: „Az egyház (...) mindig is feladatának érezte azt, hogy ha olykor idegesen és kissé bizonytalanul is, de az egészre (a szövegkörnyezetben a Bibliáról beszél) mutasson rá.”⁵¹⁹ Ha ignorálunk igeszakaszokat a kor

⁵¹² Josuttis, 150.

⁵¹³ Tegyük hozzá, hogy az ÚSZ is kiemelt jelentőséget tulajdonít a házasság tisztaságának - kifejezetten az előjárók tekintetében: pl. a Timótheushoz és Tituszhoz írt levelekben.

⁵¹⁴ Nouwen, Henri J. M.: A sebzett gyógyító, Ursus libris, Budapest, 2006, 12.

⁵¹⁵ vö. A Svájci Protestáns Unió által egyházak nyilatkozata 2019-ben az azonos nemű lelkészek házasságáról: https://www.thelocal.ch/20191108/swiss-protestant-church-supports-gay-marriage?fbclid=IwAR1_HVh1mOeKoyMiH9OKnBh4z6TPE7JMvR2HVyUodHlziEgL6hNMbxut-jg (letöltés: 2020.jan)

⁵¹⁶ A nyilatkozat internetes forrása: <https://www.thegospelcoalition.org/blogs/kevin-deyoung/a-status-confessionis-issu/> (letöltés: 2020.jan)

⁵¹⁷ Josuttis, 156.

⁵¹⁸ Josuttis, 160.

⁵¹⁹ Kerekasztalbeszélgetés a szexualitásról és házasságról, Jelenits István hozzászólása, in: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.) Egymás közt egymásért, HÍD, Családsegítő központ, Budapest, 1990,78.

elvárásának megfelelően, hogy az elvart – véleményünk szerint félreértett – „felebaráti szeretet” alapján elfogadjuk egyesek „másságát”, kérdés, hogy a többi igeszakasz mikor kerül sorra?

Nem kerülhetjük ki ezt a témát, mely magyarországi egyházunkban még nem olyan mértékű, mégis fontos kérdés. A reformátori teológia azt tanította, hogy a házasságot Isten szerezte – bűneset előtti, egy férfi és egy nő kapcsolatára nézve – és Isten ígérete alatt áll. Egyházunk Zsinatának nyilatkozata ebben a kérdésben számunkra is mérvadó.⁵²⁰

IV.1.3. Lelkészházasságok, lelkészcsaládok helye a gyülekezeti családok között

A lelkész családja egyik alrendszere a gyülekezet nagy családjának, s egyben az eredeti családjának is – ez számára az elsődleges minta. Már ennek a két szempontnak az összeegyeztethetősége is sok konfliktus forrása, de még ennél is összetettebb a kérdés, hiszen a lelkész mindig egy korábbi folyamatba lép be egy gyülekezetben, nem „vegytisztán” indul. A gyülekezetnek „van egy elképzelése” és legtöbb esetben konkrét tapasztalata is arról, hogyan működik egy lelkészcsalád. Ez lehet pozitív előrelépés is számunkra, de mindenképpen hosszabb idő szükséges a „meggyőzésre”, hogy az új lelkész családja is „alkalmas a szolgálatra”.

Siba Balázs vizsgálta a lelképásztorokkal készített interjúk során a lelkészházasságok jelentőségét is, s megállapította – Szarka Miklóshoz hasonlóan –, hogy „a házastárssal való lelki szövetséget – bár természetesnek látszó kapcsolat a házaspár számára – tudatosan ápolni kell.”⁵²¹ A lelképásztor egy élő ember, aki saját megélései, átélése mentén értelmezi a családot, a világot és erről szólnak a rábízott üzenetek is. Lényegesnek tartjuk megerősíteni ezeket a gondolatokat azokkal a példákkal, ahol a próféták megbízatásának, szavának jelentős részét adják saját személyes testi-lelki megpróbáltatásaik, akár házasságuk, családjuk erősen érintett mindezekben a kérdésekben.⁵²²

Három lelképásztor genogramját feldolgozva jutottam arra a következtetésre, hogy a lelkigondozás a genogram eszközével olyan pontokra mutathat rá, amelyek a szülő-gyermek kapcsolatban a maradandó és visszafordíthatatlan hatásokat előhozzák. Megmutatják mindannak következményét, amelyet a múlt adott. A nemzedékek sora lojális mindezekhez,

⁵²⁰ A Magyarországi Református Egyház Zsinatának állásfoglalása a házasság, család, szexualitás vonatkozásában, 2004.május 6: https://www.reformatus.hu/mutat/6221/?fbclid=IwAR0nB1J0gv5m3sz5blWbWAvJPH2IVA12gKRFrhJLKhVgfTt6v_hp8jJ_W_g Letöltés: 2020.jan. vö. Lengvári István: Érzékeny kérdések, Exit kiadó, Kolozsvár, 2013.

⁵²¹ Siba Balázs: Pasztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében, KRE L’Harmattan, Budapest, 2018, 113.

⁵²² A jól ismert példák közül említhetjük Ézsaiás és Hóseás házasságát, gyermekeik neveit, s hogy Jeremiás nem házasodhatott meg: Jer 16,2.

hiszen mindenki beleszületik egy családi hagyatékba, melyben – az értékek és érdekek mellett – elkerülhetetlen a csalódás és a fájdalom is. A kérdés mindig az a felnőtt nemzedék számára, hogy képesek-e újraértékelni ezeknek a tényeknek a jelentőségét, saját felnőtt gondolkodásuk számára, vagy megmaradnak a „legyűrt gyermeki” – régen internalizált –, értelmezési szempontjai mellett.⁵²³ A lelkész személyes élettörténete, s a lelkész házasságának „története” is tudatosításra kerülhet egy genogram megrajzolásával egy hivatás-tisztázó beszélgetésben. Saját genogramjából jobban értheti saját működését és saját párválasztását is.

Itt idézem Czövek Tamás előadásából azt az ajánlást, hogy szükség van a „lelkészek önvizsgálatára”⁵²⁴, mind az intimitás megélésének nehézségeiről való beszélgetésekkel, mind a lelkészi szolgálatnak a saját család és „házasság rovására” való elcsúszásaira. „A házassági válságokkal ne akkor kezdjünk el foglalkozni, amikor már a házasság menthetetlen. (...) Egész egyházunknak égető szüksége van arra, hogy a házassági válságokat megelőzzük, vagy ha az nem sikerült, megfelelően kezeljük és gyógyítsuk.”⁵²⁵ Ennek kivitelezésére megfelelő segítő szakemberek képzését tartja fontosnak.

IV.1.4. A lelkipásztor felhatalmazása a kazuális szolgálatokban

A házassággal kapcsolatosan a lelkészek dilemmái közül a lelkész felhatalmazását vizsgáljuk meg, ki felé kell lojálisnak mutatkoznia a házasságkötés szolgálatában. Felhatalmazást kap a családok részéről (IV.1.4.1.); felhatalmazása van Istentől (IV.1.4.2.); felhatalmazással él a gyülekezet részéről (IV.1.4.3.)

IV.1.4.1. A családok általi felhatalmazás összefüggései

Az első felhatalmazás a kazuális szolgálatok esetében az emberektől érkezik, akik hozzánk jönnek, s kérik szolgálatunkat. Mit gondolhatunk erről? A szolgálat helyzetének pontos felismeréséhez elengedhetetlenül fontos tudatosítani magunkban, hogy az egyházhoz és a lelkészekhez forduló emberekben ősidők óta megvan a vágy, hogy kapcsolatuknak nyilvános formában is súlyt adjanak. Arnold van Gennep óta – ahogy már korábban utaltunk rá – tudjuk, hogy az emberiség történetét átszöttek a különböző rítusok.⁵²⁶ Egy napjainkban született tanulmány szintén hangsúlyozza a találkozási pontokat a családi élet és a kazuális szolgálatok

⁵²³ Fodorné Ablonczy Margit: A transzgenerációs küldetés és hivatásválasztás – lelkész-genogramok feldolgozása, kézirat, KGRE HTK, 2017.

⁵²⁴ Czövek Tamás: Házasság a Bibliában: néhány szempont, in: Theol. Szemle, 2009/1, 24-30

⁵²⁵ Czövek: Házasság, 29.

⁵²⁶ Hafenscher Károly: Protestánsok egyház nélkül? In: Lelkipásztor 1997, 30. vö. Van Gennep, A.: Le rites de passage. Paris 1909.

között: „Az egyház kazuális szolgálatának egzisztenciális jelentősége az, hogy az egyén a különböző életszakaszokból adódó «kríziseit» [...] az egyház intézményesült formáinak segítségével Isten elé akarja vinni.”⁵²⁷ Nagy István is megerősíti: „Valóban igaz, hogy a vasfüggöny a világ és az egyház között a kazuáliák alkalmával felgördül.”⁵²⁸ Hézsér Gábor úgy hívja ezt az egyházi réteget: „kazuális keresztények”⁵²⁹ Ők azok, akik „meghívják” családi életük legfontosabb eseményeire, mi pedig így nemzedékek életét tudjuk végigkövetni azáltal, hogy részt veszünk a keresztelezés–konfirmáció–esketés–temetés határköveivel jelzett életszakaszokban!⁵³⁰ A lelkész ezekre a megkeresésekre nem válaszolhat szolgálatként: „Döntő fontosságú bevetési terület a kazuálék. Ha sokan azért tartják az egyháztagságukat, hogy életük döntő pontjain az egyház szolgálataiban legyen részük, akkor az egyháznak halálosan komolyan kell vennie ezeket a szolgálatokat: itt lehet elérni, megszólítani, meghívni embereket.”⁵³¹

Siba Balázs írja: „A határon élés és a határok átlépése a lelkészi munka része.”⁵³² Ezzel arra utal, hogy a lelkészek meghívást kapnak a családoktól az élet nagy átmeneteiben való részvételre. Mindenféle társadalmi csoport tagjai beavatják őket titkaikba, személyes, házassági és családi konfliktusaik közepette vágyaikról és akár szégyenükről is beszélnek. A lelkigondozóként jelenlévő lelkipásztor magatartására nézve ad eligazítást a kontextuális lelkigondozás alapmagatartása: „megkíséreljük, hogy a lelkigondozott számára örömben és fájdalomban szövetséges társsá legyünk. Miközben ezt tesszük, észrevesszük, hogy a lelkigondozott összetartozik másokkal.”⁵³³ A lelkész elvárt „profizmusa” pasztorációs kérdésekben nagy felelősséget ró az esketési szertartások alkalmaira.

IV.1.4.2. Az Istentől kapott felhatalmazás

A második felhatalmazás, mely, mint *vocatio interna* érkezett Istentől megelőzi ezt, mégis ugyanakkor csak követi. Hiszen a lelkipásztor az ige hirdetésére hívatott, de ebben helyzetben nem az történik, hogy Isten megbízta és neki „csak el kell mondania az üzenetet”, hanem az emberek meghívására kell Isten elé állnia, s elkérnie a konkrét helyzetben, hogy mit is mondhat. Ez a kazuális szolgálatok különleges helyzete és harca. Ebben a helyzetben sokkal inkább pap,

⁵²⁷ Péter-Szarka, A kazuáliák, 207.

⁵²⁸ Nagy, Kazuáliák, 74

⁵²⁹ Hézsér Gábor kifejezése

⁵³⁰ Friedman, Edwin H. ezt a lehetőséget a lelkészek „terápiás helyzetének” nevezi, és hangsúlyozza, hogy nincs még egy ilyen hivatás, ahol ilyen „szabad bejárásunk” lenne a családok rendszerébe. A kérdéstről bővebben Edwin H. Friedman: Nemzedékről nemzedékre. Ford. Beke Boróka. Exit Kiadó, Kolozsvár 2008.

⁵³¹ Koppándi Botond Péter: A házasság megáldásának homiletikája, in: Studia Doctorum 2011. 219.

⁵³² Siba: Pasztorálteológia, 118.

⁵³³ Meulink-Korf – Van Rhijn: A harmadik, 182.

mint próféta. Nem Istentől megbízva mondhatja azt, amit Isten üzen, hanem az emberek kérésére áll oda értük Isten elé.

id. Fekete Károly szerint több kísértése is van az igehirdetőnek egy házasságkötés megáldásakor.⁵³⁴ Leírja azt a fogalmat, hogy „kázusban ragadunk”, azaz maga az alkalom emelkedett hangulata fontosabb lesz, mint Isten igéjének hirdetése, vagy épp a házasság idealizálása történik. Nagy veszély minden alkalommal a moralizálás, amit inkább a jegyesoktatás keretein belül kellene elmondania a lelkipásztornak – ha el kell mondania. De maga a tanítás is elszállhat a fiatal pár felett, ha hirtelen minden dogmatikai és bibliai érvet fel akar sorakoztatni a lelkész. Maga az igehirdetés a legfontosabb feladata, mint lelkipásztori felhatalmazás – mely Isten speciális ajándékáról, a házasság hivatásáról szólhat: „református sajátosságunk, melyet dogmatikánk így fogalmazott meg, hogy a házasság hivatás.”⁵³⁵ Formai szempontból pedig azt írja, hogy legyen textusszerű, rövid, minden jelenlévőre tekintettel megszólaló a prédikáció, majd összefoglalja: „Szabadságunk a textusválasztásra vonatkozik. Az exegézisre nem.”⁵³⁶

IV.1.4.3. A gyülekezet felhatalmazása

A harmadik felhatalmazás a gyülekezet egésze részéről érkezik, mint *vocatio externa*, hogy a lelkipásztor építse a gyülekezetet, mert egyetlen házasság sem csupán „magánügy”, s még csak nem is „családi ügy”. A gyülekezetépítésnek két egészen különböző útja lehetséges: a misszió és a már jelenlévő gyülekezet továbbvezetése. Az egyiket azonban nem lehet a másik rovására használni, mert a misszió hatalmas lendületének be kell áradnia a gyülekezet egészébe. A házasságkötések megáldásánál sokszor éppen a lelki alapok hiánya miatt vannak, akik az evangélizálás mellett döntenek az igehirdetés megformálásánál. Mások a továbbvezetést tekintik megoldásnak, melyben felajánlják, hogy más alkalmakkor is szívesen segítenek, s ezzel remélik a fiatal házások gyülekezetbe csatlakozását. A gyülekezet ebben a helyzetben mindenképpen tanú, de egyben támogató testvéri közösség is lehet. Már hetven évvel ezelőtt így olvashatjuk: „Esketési igehirdetésünk eredményessége megkívánja, hogy az igehirdető foglalkozzék a házasság egész problematikájával, s igyekezzék alkalmat keresni a gyülekezeti idehirdetésben, vallásos estéken, jegyesek oktatása formájában, hogy a házasság nagy és komoly kérdéseit feltárja.”⁵³⁷ Az utóbbi években azonban még sokkal fontosabbá vált a

⁵³⁴ Fekete Károly: Házassági igehirdetésünk, in: Fekete Károly (szerk.): A gyülekezetépítés szolgálatában, LUX kiadó, Budapest, 2000,

⁵³⁵ Fekete: Házasság, 100.

⁵³⁶ uo. 103

⁵³⁷ Bodonhelyi József: Esketési igehirdetésünk, in: Református Egyház, 1956, 159.

házasságkötés előtti jegyesoktatás és a házasságkötés utáni házassággondozás, mint csupán az esküvői ígéretekre való felkészülés. Ezekről részletesebben szólnunk a továbbiakban.

IV.2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI ALAPFOGALMAK BEVEZETÉSE A HÁZASSÁGGONDOZÁSBA

Ahogy az elvi alapvetésekben már utaltunk rá, a lelkeszi szolgálatot egy szélesebb értelmezésben látjuk. Tekintettel az előző 3-4 generáció lelki, kapcsolati, hitbeli örökségére, vagy éppen örökségének hiányaira, melyet egyaránt hordoznak, látnunk kell, hogy ennek formálásában egyházunk is fontos szerepet játszott. Akár azzal, hogy hiteltelenné vált, akár azzal, hogy még mindig hiteles, megszólaló és megszólítható.

A házasság működőképessége erőteljesen befolyásolja a családokat – s ezen keresztül a nagyobb közösségeket, egész emberi világunkat is. Ezért valljuk, hogy egyik lehetőségünk, hogy figyelembe vegyük a családterápia több évtizedes tapasztalati valóságát, s ezen belül nem elsősorban a terápiás módszerek bevezetését a lelkeszi munkánkba, hanem látásunk kiszélesítését, ahogyan ránézünk, ráláthatunk egy jegyes/házaspárra, ezzel nekik is segítve az előre láthatatlan buktatók megismerésével.

IV.2.1. Relacionális etikai alapfogalmak: Lojalitás

Böszörményi-Nagy Iván a maga segítő életútján a terapeuta szerepét megváltoztatva kilépett a „mindentudó gyógyító” helyéről, hogy az emberi kapcsolatokat etikai perspektívába helyezze. A további három fejezetben az általa használt fogalmak közül minden esetben kiemelünk néhányat (ezért a többszám). Ebben a fejezetben csupán egyetlen fogalmat, mert alapvetőnek tartjuk ennek megfelelő értését. Ez a lojalitás. Mi a *lojalitás*?⁵³⁸ A szó jelentése alapvetően pozitív kicsengésű: hűség, elkötelezettség, odaadás, hála, tisztelet. A szó nem elsősorban a családi kapcsolatokról ismert, inkább a nemzeti hovatartozás, a valamely csoporthoz tartozás, a vezetőség iránti elköteleződés kifejezésévé vált a történelem során. „Sokszintű jelenség, az egyéni, pszichológiai értelmű hűségtől a polgárok nemzeti és társadalmi szintű elkötelezettségéig. Mi ezt a fogalmat a kapcsolatelméleti követelmények szerint értjük és használjuk.” – vallja Böszörményi-Nagy Iván.⁵³⁹ A *lojalitást* nem pszichológiai fogalomként, de nem is társadalmi neveltetés – lojális valami, vagy valaki iránt – következményeként értékeli tehát, sokkal inkább az ember transzgenerációs létéből fakadó alapértékként, melynek szorosságában az egymást követő nemzedékek összetartoznak, egy „egymásba fonódó

⁵³⁸ A kifejezetten Böszörményi-Nagy Iván által használt fogalmakat minden esetben dőlt betűvel jelzem.

⁵³⁹ Böszörményi-Nagy – Spark: Láthatatlan, 38.

kölcsönösségben.”⁵⁴⁰ A lojalitás attól függően más értékeket hordoz, hogy ki felől érkezik: „A szülők részéről ez azt jelenti: felismerik a kötelezettséget, hogy a gyermeket lelkiismeretesen felneveljék. Az utódoknál a szülőkkel szembeni „adós figyelmeesség” (angolul: *care*) fokozatos felismerése figyelhető meg.”⁵⁴¹ A lojalitás mindenképpen megosztó fogalom is, mert valami/valaki felé elköteleződés általában azt is jelenti, hogy ezzel egyidőben egy másiktól/több másiktól elhatárolódunk. Akkor vagyunk lojálisak, ha egy irányba gyakoroljuk a hűséget.

Az ember azonban sokkal több szállal kötődik kapcsolatai által közösségekhez, emberekhez, mintsem, hogy elkerülhesse a lojalitás-konfliktust, azaz két – akár egymással ellentétes –, vagy egyszerre több elvárásnak is megfeleltetett lojalitást. Ez a hétköznapokban szinte folyamatos döntéseket generál, amelyek megterhelik az ember lelkiismeretét, s ezzel egész kapcsolati hálóját is. A legszorosabb lojalitás azonban mindenki számára a szülei/elődeihez való kötődést jelenti, hiszen minden gyermek a szüleinek köszönheti az életét. Ez a „kifizethetetlen tartozás” egyfajta adóssággént jelenik meg az ember gondolkodásában. Ezért a lojalitást Böszörményi-Nagy Iván a „human being”, azaz *emberi létrend* egyik alapvető fogalmának tekinti⁵⁴².

A házasság lehetősége, hogy két ember döntése alapján szövetséget kössenek egy életre. Ennek alapeleme az elvárt és megadott hűség a kapcsolatban. Mire azonban egy férfi és egy nő egy ilyen elköteleződésre vállalkozik már több másokhoz fűződő láthatatlan lojalitási szál határozza meg életét. Erről a már fogantatásától szövődő lojalitás-hálóról leginkább úgy nyer tapasztalatot, hogy kapcsolatra lépését melyik korábbi életszereplője hogyan ítéli meg. Ez egy etikai elköteleződés keretén belül „felkeltett kötelesség-, korrektség- és igazságérzethez kötődik. Kötelezettségeink betartásának kudarca büntudathoz vezet, ami másodlagos szabályozó rendszererőket mobilizál.”⁵⁴³ Egy házasságkötésnél mindkét család nyitottsága, értékrendje, kapcsolati biztonsága nagyban befolyásolja azt, hogy melyik család hogyan nyilatkozik a belépő idegen emberről. Hosszú századokon át ezt a biztonságot az adta, hogy a szülők választottak párt gyermeküknek – saját társadalmi és kapcsolati hálójuk, vagy épp érdekeik szerint. A házasság így beletartozott a család rendjébe, s a szülő-gyermek kapcsolat „az engedelmesség folytonosságaként” jöhetett létre. A házasságokat nem személyes, hanem külső csoport-szabályozók döntötték el, s belső csoport-szabályozók tartották fenn, ezért igen

⁵⁴⁰ Van Rhijn - Meulink-Korf: De context, 260.

⁵⁴¹ Van Rhijn - Meulink-Korf: Kontextuális, 71.

⁵⁴² Az „emberi létrend” fogalmánál Martin Buber filozófiájára alapozza gondolatait, Böszörményi-Nagy - Krasner: Kapcsolatok, 18.

⁵⁴³ Boszormenyi-Nagy - Spark: Láthatatlan, 38.

erős kötések eredményeztek, hiszen a „rendszererők” közül a lojalitás a legerősebb. A csoport – jelen esetben a család-csoport – iránti hűséget erőteljesen meghatározta „a csoport története, az emberi rend igazságossága és mítoszai, az egyes személyek kapacitása a kötelezettségeik megtartására, az érzelmi készletük artikuláltsága és mélysége, és a rendszerben az érdem szerint elfoglalt pozíció.”⁵⁴⁴

Míg a szülők mérték fel a jövőbeli meny/vej adottságait, s kevésbé vették figyelembe a két fiatal érzelmeit, vagy vágyait sokkal erősebb volt a hála és a kötelesség motívuma a házasságban. A gondoskodó szülő bölcsessége a házastárs kiválasztásában újabb és újabb láthatatlan szálakat szőtt a közös lojalitási hálóba. A mai választások, házasságok nagy többsége azonban már kifejezetten érzelmi alapon – „megszerettem”, „szerelmes vagyok” – jön létre, szinte teljes figyelmen kívül hagyásával az eredeti családok belső összetartó hagyományainak és értékrendjének.

A család-rendszer mindig egyfajta „csoportnyomást” gyakorol: „Nálunk nem ez a szokás!”, így a családban működő egzisztenciális adósság-érzésnek való meg nem felelés büntudatot szül. Ez a belső pszichés erő szembeszállhat ez egyén akaratlagos döntéseivel, s külső, vagy belső kényszerítő erőként olyan tettekre befolyásolhatja, melyek nem voltak eredetileg szándékában. A lojalitás működésének megértése kulcsfontosságú a mai házasságkötések szinte minden problémájában, ezért megkülönböztetjük azokat a lojalitás-formákat, amelyeket adott esetben érdemes figyelembe venni.

IV.2.1.1.A vertikális lojalitás

A *vertikális lojalitás* a gyermek szülei felé megélt, élethosszig tartó elköteleződése. Nem a szülők életének hosszáig, hanem a gyermek egész életében, még a szülők halála után is. Megtagadhatatlan, irreverzibilis, egzisztenciális kötődés. „Apám, mindig az apám marad, még ha meg is halt már, és a földi nyughelye sok ezer kilométerre van tőlem. Ő és én két szem vagyunk egy százezer éves genetikai láncban. A létezésem elképzelhetetlen az övé nélkül (...) Le volt kötelezve nekem, a fiának, én pedig egzisztenciálisan adósa vagyok.”⁵⁴⁵ Ez az elköteleződés egy kölcsönös felelősségbe vonja a két nemzedéket. Kapcsolatuk aszimmetrikus, hiszen a szülő hosszú éveken át gondoskodik gyermekéről, mire az ebből valamit vissza tud/akar adni. Ez a szülőben olyan elvárásokat generálhat, melynek alapján ő jogot formál arra,

⁵⁴⁴ uo. 39.

⁵⁴⁵ Boszormenyi-Nagy - Spark: Láthatatlan, 15.

hogy beleszólhasson gyermeke életébe, kapcsolataiba, jövőjébe, sőt kötelezze gyermekét – ha szüksége van rá –, hogy viszonyosan ő is gondoskodjon róla.

Az ember élete egy „loyalty fabric”, azaz *lojalitás-szövet*⁵⁴⁶ - mely olyan mértékű előjogot jelent a szülők számára gyermekük felé, hogy visszaélésekre is lehetőséget ad. A szülők direkt, vagy öntudatlan visszaélései teszik azután fájdalmassá ezt a kötődési szálát, s ez által kerülhet egy-egy ember olyan helyzetbe, amelyet soha nem szeretett volna, mely rá nézve méltánytalan. Ám senki sem tud kilépni ebből a rendszerből, mert sok generáción át érkeztek, s adódnak is tovább a családi kötelek. „Mind a genetikai rokonság változhatatlansága, mind a kötelezettségek folytonossága folytán a család a legkonzervatívabb kapcsolati rendszer. Az azonosulás gyermekeink, unokáink és még meg sem született utódaink jövőjével igazol minden áldozatot, ellensúlyoz minden frusztrációt.”⁵⁴⁷

A vertikális lojalitásnak van még egy olyan szála, melyben a szülő sokkal korábban várja el gyermektől „tartozásának kiegyenlítését”. Ezt *parentifikációnak* nevezik. A *szülősisítés* a láthatatlan lojalitás-kötődések miatt a gyermeket olyan szerepekbe vonhatja be, melyekre még nem elég érett. S miközben a szülőknek az adott helyzetben saját szükségleteinek kielégítésére – sokszor egyetlennek látott – lehetősége gyermekük szülősisítése, ez a gyermek későbbi saját személyiségfejlődésében gátat jelenthet. Erről még a továbbiakban lesz szó.

IV.2.1.2. Diszlojalitás

Az ember kötelezettségeinek hierarchiája szempontjától a vertikális lojalitás a leginkább meghatározó, de az ember kapcsolati lényként való működése horizontális irányban is elköteleződések sorozatát hozza létre. Ezek közül az egyik legfontosabb a házastárs választása és az iránta való elköteleződés. A legnagyobb kérdés, hogy a házastárs választásával ki mennyire lesz *diszlojális* eredeti családjához. Ahol máig a házastársat a szülők választják ott könnyebbül a diszlojalitás büntudat-terhe (hogyan valaki elhagyja eredeti családját, azaz hűtlenné lesz) a fiatal nemzedéken, hiszen, ha a választás joga a szülőké, akkor a felelősség is az övék. A házastárs iránti diszlojalitás eredményezi a válások egy részét is, mellyel a „felnőtt-gyermek” valójában az eredeti családjára iránti elkötelezettséget akarja visszaigazolni. Azaz a diszlojalitás a házastárssal szemben – ebben az esetben – az eredeti család iránti lojalitás kifejezése lesz (és diszlojalitás elkerülése). „Egymás és a házasság kölcsönös elutasításával a küzdő felek akaratlanul is bizonyítják változatlan lojalitásukat a származási családjuk iránt. Az impotencia,

⁵⁴⁶ uo. 38.

⁵⁴⁷ Boszormenyi-Nagy - Spark: Láthatatlan, 22.

frigiditás mind hozzátehet a partner iránti diszlojalitáshoz, ami viszont aláhúzza a láthatatlan lojalitást a származási család iránt.”⁵⁴⁸

Minden nemzedéknek szembe kell néznie saját felelősségével, ha nem szeretné, hogy további nemzedékeken keresztül ismétlődjenek a láthatatlan lojalitásból következő negatív mintázatok. Ezek lehetnek: a tagadott és fixálódott kötelezettségek, bűnbakképzés, mártír-anyak, incesztus stb. „Fejlődése érdekében az egyénnek el kell ismernie és kezelnie kell a gyermekkorából származó láthatatlan kötelekeket, különben hajlamos azokat ismétlődő mintákként kiélni az eljövendő kapcsolataiban.”⁵⁴⁹ Bizonyos fajta át- és feldolgozás nélkül a javarészt tudattalan, láthatatlan elkötelezettségek hajlamosak aláásni az újonnan választott kapcsolati lojalításokat is.

IV.2.1.3. Horizontális lojalitás

A lojalitás jellemzően a biológiai és örökletes rokoni kapcsolatokban a legerősebb: „A lojalitás igazi «tárgy-kapcsolódás», bizalom, megbízhatóság, felelősség, kötelességtudó elköteleződés, hűség és rajongás. A csoport elvárás-hierarchiája a társadalmi szabályozás íratlan kódexe.”⁵⁵⁰ *Horizontális lojalitás* azokban a kapcsolatokban érvényes, amelyek egyenjogúságon alapulnak, kölcsönös kötelezettség és jogok vonatkoznak mindkét félre. Egy serdülő lázadása és saját korcsoportjával való azonosulása lehet kísérlet a horizontális lojalitás felhasználására a vertikálissal szemben. A függetlenségi vágy fokozódása eredményezi, hogy képes legyen leválni a családjáról, s önálló családot alapítson. Ez viszont egyensúlytalanságot hoz az eredeti családban, így szükséges, hogy érettebb lojalitás-formát találjon a túlfüggésből az egyenjogúság felé. Bizonyos esetekben ugyanis a fiatal bármilyen lépése az autonómia felé megbocsáthatatlan hűtlenségként értelmeződik eredeti családjában. Az önálló élet belső készítése a házasság leggyakoribb motivációja is. „Ideális esetben a házaspár egy olyan szilárd, egymás iránt lojális csapat, amelyik támogatja mindkettejük emancipálódását a származási családjuktól.”⁵⁵¹ De a vertikálisan nem rendezett lojalitás-kapcsolatok hosszú távon meggyengíthetik a horizontális kapcsolatban való helytállást. „Valamelyest minden házasságot megterhelnek a hitvesek rendezetlen számlái származási családjuk iránt. Minél

⁵⁴⁸ Boszormenyi-Nagy – Spark: Láthatatlan, 91.

⁵⁴⁹ uo. 55.

⁵⁵⁰ Boszormenyi-Nagy - Spark: Láthatatlan, 42.

⁵⁵¹ Boszormenyi-Nagy – Spark: Láthatatlan, 82.

inkább tagadják az ilyen lojalításokat, vagy feladják, az annál erősebben terheli a házassági és szülőszerepeket a nukleáris családban.”⁵⁵²

A mai, érzelmekre hangsúlyozó párválasztás viharában a biztonságos soknemzedékes tapasztalat, emberismeret, egymásra utaltság szüksége, terhe és öröme veszít értékéből, ám egyúttal sérülékenyebbé is teszi a friss kapcsolatokat, és magát az egyént is. Nincs mihez és nincs kihez lojális legyen – vagy csupán nem ismeri láthatatlan lojalításának erejét –, s magára maradottságában könnyen lesz a kor aktuális trendjének áldozatává, mert nem tud hosszú távon elköteleződni. Ezt az is igazolja, hogy a fiatal házások válásuk után csalódásuk és büntudatuk készítményei alapján könnyebben lépnek vissza is az eredeti család „megszokott” mintázatai közé.

IV.2.1.4. Lojalitáskonfliktusok

A házasságról szóló szakirodalom felveti azt a kérdést, hogy hogyan is választanak ma párt a fiatalok? Az első válaszuk az, hogy szükségletei alapján, másként fogalmazva: az *azonosságok és különbözőségek nyereségei* alapján. Az ideális társról alkotott képünket kialakító számos tényező közül az egyik legbeszédesebb az, amit az amerikai klinikai pszichológusok "szerelmi térképnek" neveznek. John M. Gottman szerint⁵⁵³ olyan hiányokkal lépünk az önállóság útjára, melyek betöltést várnak. Kutatásának egyik különös eredménye az lett, hogy a házaspárok 69%-a krónikus, vagy megoldhatatlan életproblémával él. Közismert tény, hogy a házastársak egy sor fontos jellemvonásban hasonlítanak egymáshoz, ebbe a körbe tartozhat a vallás, a kor, a rassz, a gazdasági helyzet és a műveltség is sok egyéb mellett, mégis azt írja, hogy azok maradnak együtt, akik megtanulnak megoldhatatlan problémáikkal együtt élni.⁵⁵⁴

1950-ben két és fél milliárd lakója volt a Földnek. 2011-ben az emberiség létszáma átlépte a 7 milliárd főt. 2037-re a becslések szerint 9 milliárdan leszünk a bolygón. A Colorado Boulder Egyetem tudósai kifejezetten azt az 1,7 millió egyponos nukleotid-polimorfizmust vizsgálták, amelyek az emberek különbözőségéért felelnek. A kutatás során azt találták, hogy a házások DNS-ében kevesebb volt az eltérés, mint két véletlenszerűen kiválasztott ember DNS-e között.⁵⁵⁵ Amikor a házastársak körében a műveltség befolyásolta asszertív párválasztást vizsgálták, arra az eredményre jutottak, hogy a genetikai preferencia erőssége csupán a harmada volt az azonos műveltség befolyásolta párválasztásénak. Lilliana Alvarez és Klaus Jaffe szerint

⁵⁵² uo. 106.

⁵⁵³ Gottman J. M: Min múlik egy házasság? Jaffa Kiadó, Budapest, 2017

⁵⁵⁴ Gottman, J.M - Silver, Nan: A boldog házasság hét titka, Vince Kiadó, Budapest, 2000.

⁵⁵⁵ Proceedings of the National Academy of Sciences, 2014

az emberek önmagukat keresik szerelmükben ezért az alacsony önértékelés hatásait vizsgálják a párválasztásban.⁵⁵⁶

Tóth Miklós szerint a kapcsolatokat „rejtetten vezérlő szabályok” határozzák meg, ezért tudatosítani kell azokat, s helyükre „közös megegyezésen alapuló megállapításokat kell tenni.”⁵⁵⁷ Bagdy Emőke viszont azt írja: „Minden kapcsolati konfliktus az életciklusba van beágyazva. (...) az aktuális konfliktus mintegy újraéledés, a régi – le nem győzött, megoldatlan – konfliktus ismét fellángol. Nem céltalanul, hanem azzal a törekvéssel, hogy újrafogalmazást nyerjen és (talán ezúttal) megoldódjék. (...) nem hihetünk az emberi problémák egyszerű megoldhatóságában, mivel ezek nem megoldódnak, hanem egy szinttel magasabbra kerülnek.”⁵⁵⁸

David H. Olson kutatásai szerint a kompatibilitás a legfontosabb házasságmegtartó tényező.⁵⁵⁹ Ez alapulhat az azonosságokon, vagy épp a kiegészítő különbségeken. Freud szerint olyan személlyel házasodunk össze, aki ellenkező nemű szülőnkre emlékeztet valamely tulajdonságában, s ebben a „tudattalan szerződésben” a másiknak van lehetősége, hogy megelevenítse gyermekkorunk színjátékát, s „a színpad készen áll mindkettőnk számára, hogy megismételjük gyermekkori élményeinket.”⁵⁶⁰

Mindezek mellett mégis a lojalitás felől közelítve Augustus Y. Napier véleményével értünk egyet: „Hibát követnénk el, ha kizárólag a házasságra lépő két személyre jellemző tulajdonságok szintjén vizsgálnánk. Mindannyian alapvetően és megmásíthatatlanul egy család tagjai vagyunk, és párválasztásunkkal egy új család alapjait hozzuk létre. Bár egy másik individuummal kötünk házasságot, valamennyien olyan mélyen kötődünk a családhoz, melyben felnőttünk, hogy mind mi magunk, mind a társunk egész életünkön át küszködünk egymás családi hátterével.”⁵⁶¹ Gyökössy Endre ezt így fogalmazta meg: „A nászágyban hatan fekszenek.”⁵⁶² Ezért a lojalitáskonfliktus elkerülhetetlen.

⁵⁵⁶ v.ö. Nancy Van Pelt: Smart Love: straight talk to young adults about dating, love and sex. Grantham, Stanborough, 2010, 16-45.

⁵⁵⁷ Tóth Miklós: Házasságterápia, Gondolat, Budapest, 1989, 226.

⁵⁵⁸ Bagdy Emőke: Párkapcsolatok dinamikája. (szerk.: Bagdy Emőke), Animula, Budapest, 2002, 9.

⁵⁵⁹ Az általa felsorolt területek: kapcsolat iránti elvárások, egymás személyiségének elfogadása, jó kommunikáció, hatékony konfliktuskezelés, pénzügyekhez való érett viszony, egyéni és közös szabaddős tevékenységek egyensúlya, összhang a szexualitásban, szülői szerep elvárásai, egymás családjának és barátainak elfogadása, összhang a lelkiség tartalmában és megélésében, kiegyensúlyozott kötődés és rugalmasság. in: Mihalec Gábor: Gyűrűkúra, Kulcslyuk kiadó, 2011, 19.

⁵⁶⁰ Napier: Augustus Y.: A törekeny kapcsolat, Animula, Budapest, 1990, 182.

⁵⁶¹ Napier, 174.

⁵⁶² Saját jegyzet, Gyökössy Endre előadásából, 1983.

„A lojalitás természetét legjobban a mágneses tér képe szemléltetheti. Nem látjuk, de hatását észleljük a tárgyakon.” – magyarázza Ducommun-Nagy.⁵⁶³ Ennek legmeghatározóbb ereje a döntés önkéntelensége, hogy hová, kihez tartozunk. Amikor az eredeti családi kapcsolatokban hiányokat szenvedtünk, menekülni próbáltunk ebből a szorításból. A család azonban „nem engedett el”, azaz a lojalitás olyan erőkben nyilvánult meg, amelyeket nem tudtunk irányítani. A családi kapcsolatok működésének megértésére is alkalmas tehát ez a fogalom, de a segítségnyújtás hatékonyságának egyik legfontosabb eszköze is. Ha megértjük a lojalitás működését, nem csak felszínes eredményt tudunk elérni a családok működésében, hanem életre szóló változást is. Istennek sajátos célja van minden párkapcsolattal. A Bibliában nincs két egyforma párválasztási történet. A szerelem, ez a rajongást ébresztő hatalmas érzelmi hullám talán épp azért borít el mindent, hogy kiszakítson az eredeti családból, s önálló, felnőtt életre segítsen. A vágy a saját életre, saját értékek megvalósítására, saját feladatunk betöltésére végigkíséri egész életutunkat – s ehhez keresünk a megfelelő kor-, élet-, baj-, segítő-, házas-, szülő-, szövetséges társat.⁵⁶⁴

IV.2.1.5. Transzgenerációs lojalitás-mérlegek

A párkapcsolati problémák jelentős hányada az eredeti család rendezetlen adósságainak kiegyenlítésére való törekvés, ezért jogosnak tartjuk Napier kérdését: „Miért félünk annyira attól, hogy haragudjunk szüleinkre, s miért haragszunk meg olyan könnyen partnerünkre?”⁵⁶⁵

A kérdés megválaszolásában a transzgenerációs összefüggésének felfedezése sokat segíthet. „Ahhoz, hogy családunk fennmaradjon, képesnek kell lennünk tovább vinni az örökségét. A családoknak tudniuk kell a környezet nyomásához igazodni, különben megsemmisülhetnek. Ezt figyelembe véve kell megvizsgálnunk családunk elvárásait, hogy azoknak milyen hatásuk van a következő nemzedékre.”⁵⁶⁶ Az előző generációk sorsa, tettei, érdemei és bűnei igen nagy mértékben meghatározzák a további nemzedékek életét. Ez még akkor is így van, ha jelenkorunkban az állam belépett a „gondoskodó” szerepbe, s tagjait arra biztatja, hogy bátran legyenek illojálisak családjuk tagjaihoz. A jelenkori társadalmi elvárás a szabadságot és függetlenséget hangsúlyozva és támogatva sok család számára nehezíti meg az adósságok rendezését a generációk egymást követő sorában.⁵⁶⁷ A válaszok és az egyedül élők, s ezzel párhuzamosan a terápiát igénylők száma folyamatosan növekszik. Újabb és újabb

⁵⁶³ Ducommun-Nagy, 71.

⁵⁶⁴ Préd 4,9-12

⁵⁶⁵ Napier, 24.

⁵⁶⁶ Ducommun-Nagy, 175.

⁵⁶⁷ Boszormenyi-Nagy - Spark, 116.

kutatások erősítik meg ezt a figyelmeztetést: „Ha úgy próbálunk meggyógyítani valakit, hogy nem érintjük az egész családot, és ha nem értettük meg a transzgenerációs ismétlődéseket, akkor nem sokat valósítottunk meg a terápiából. Gyakran csak átmeneti javulást érünk el. Ez a perspektíva a pszichoterápia minden létező formáját megkérdőjelezi.”⁵⁶⁸ – írja egy francia transzgenerációs pszichoterapeuta.

Így sok esetben a transzgenerációs mérlegek kiegyenlítése majdnem lehetetlen feladattá válik. „Ha szüleink vagy nagyszüleink rossz bánásmód, diszkrimináció vagy üldöztetés áldozatai voltak, akkor joguk van különleges figyelemre és gondoskodásra (...) de ha szüleink nálunk keresnek jóvátételt mindegyre az igazságtalanságra, akkor parentifikálnak minket. (...) Így a mi feladatunk lesz helyreállítani az igazságtalanságot.”⁵⁶⁹ Ez lehet egyik oka annak is, ha a fiatal nemzedékek más országokban remélnék életlehetőségeket, s nem vállalják szüleik rendezetlen számláinak kifizetését. Magyarországon akár csak az elmúlt száz év minden ellentmondásossága, terhe és változása megerősíti azt az álláspontot, hogy transzgenerációs kapcsolat-rendezésben segítségre van szüksége a családoknak.⁵⁷⁰

A múlt lezárásának lehetőségei között a legfontosabb a fiatal eredeti családjában betöltött szerepének tisztázása. Ha a családot egy egyensúlyi rendszerként látjuk, érthetővé válik, hogy egy „alkatrész” elmozdítása milyen hatásokkal járhat. Mi minden kötődött a „felnőtt-gyermekhez” eredeti családjában? Milyen szerepeket hordozott már születésével, fiú-, vagy épp lányságával? Mennyi reménység fűződött életéhez az elmúlt évtizedek során, mennyi szerepelvárás fogalmazódott meg a szülőknél, nagyszülőknél, s más családtagokban. A családot az egymás életéhez való kölcsönös hozzájárulás és teherhordozás szöveteként is láthatjuk. Ennek feltárása és tudatosítása a jegyesoktatás során a genogram használata.⁵⁷¹

Az eredeti családban megélt hiányosságok erősebben kötnek, mint a pozitív megélések. Aki mindent megkapott, amire szüksége volt a saját életúthoz, az sokkal szabadabb, mint aki épp ezek hiányát élte meg. *A láthatatlan lojalitás* olyan rendszererő, mely a fiatalra készíti, hogy amire nem adtak neki lehetőséget eredeti családjában, azt – máshonnan szerezze meg, és ezzel megismételje a hiány-állapotot, s akár tönkre tegye a következő nemzedéket is

⁵⁶⁸ Schützenberger, Anne Ancelin: Ős-szindróma, Medicina, Budapest, 2016, 54.

⁵⁶⁹ Ducommun-Nagy, 143.

⁵⁷⁰ Saját jegyesoktatások részeként készített genogram-vizsgálataim alapján azt látom, hogy az elmúlt 3-4 nemzedék, azaz mintegy 100 év távlatában a hála kifejezése és az elengedés, felmentés az előző nemzedékek számára az egyik lehetséges út a jövő megmentésére. Ez a házasságkötés megáldásának előkészítésében az egyik legfontosabb teendő.

⁵⁷¹ Orvos-Tóth Noémi: Örökölt sors, Családi sebek és a gyógyulás útjai, Kulcslyuk, Budapest, 2018, 274-278.

destruktivitásra való jogosultságával. Joga lett volna arra, hogy ott szeressék és gondoskodjanak róla, ahová megszületett, de ez nem történt meg, ezért párkapcsolatában újra megpróbál gyermekként viselkedve érvényt szerezni igényének, elhanyagolt szükségeinek. Ezzel „szülőszerepbe” kényszeríti házastársát. „A mi kultúránkban a házasság a pszichoterápia legnépszerűbb formája lehetne.” – írja Napier.⁵⁷² Ez azonban óriási terhet ró a már úgyszólván megtépázott házasságra, s még törekenyebbé teszi azt. A lojalitás gúzsba kötő ereje azonban megváltozhat. Ami napvilágra kerül azzal már lehet valamit kezdeni. Amire rá tud nézni a két ember, ahhoz már tud másként viszonyulni. S valóban Ducommun-Nagy könyvének már a címében is találóan fogalmazza meg a lojalitás jellemzését: „A lojalitás, erő, mely gúzsba köt vagy felszabadít.”⁵⁷³

IV.2.1.6. Hasadt lojalitás

Hasadt lojalitás az, ha az a személy, aki elvárhatja lojalitásunkat, ezzel egyidőben kifejezetten megakadályozza, hogy mások iránt is lojálisak legyünk. Magyarországon a *hasadt lojalitás* több vonatkozásban is jelentkezik, mert egy-egy családban két egymással teljesen ellentétes örökség is jelen lehet: katolikus-protestáns, vallásos és ateista, nemzeti vagy liberális értékek mentén is lojalitást várhatnak el a családtagoktól. Hasadt lojalitásról beszélhetünk akkor is, ha a szülők válása után az elvált felek megpróbálják „ellenséggé tenni” a másik felet a gyermek szemében, s választásra kényszerítik, érzelmileg zsarolják. Az évszázadok óta gerjesztett felekezeti ellenségeskedés – felülről és belülről is –, a pártoskodás sok ellehetetlenült számlát ad tovább szinte minden egyes családban nemzedékről nemzedékre. Ez olyan mértékű ellenállást válthat ki a ma élő nemzedékben, pl. ún. Y generációban, hogy egyáltalán nem vállal házasságot, vagy nem vállal/ nem szeretne gyermekeket. Saját szülei válása esetében sokszor választás elé állították őket: vagy apát szereted, vagy anyát. Ennek feszültsége – ha ez több nemzedéken át így történt –, csak növekszik, akár betegségek formájában is jelentkezve. A szakirodalom így figyelmeztet: „Az ilyen helyzetben lévő gyermekek némelyike öngyilkos lesz. Mások elkezdenek nagyon destruktívan viselkedni (...) túlságosan gyorsan fognak hajtani az országúton, kómába isszák magukat, vagy túladagolják a kábítószeret.”⁵⁷⁴ A hasadt lojalitás örökségével érkező gyermek számára a világ megbízhatatlan hely. „Gyakran csak a harmadik

⁵⁷² Napier, 26.

⁵⁷³ Ducommun-Nagy, 175.

⁵⁷⁴ Ducommun-Nagy, 151.

generáció tagjai szakítják meg a reprodukciós láncot.”⁵⁷⁵ – írják a több nemzedék óta családokkal dolgozó holland terapeuták.

Ezekben a helyzetekben az a legfontosabb, hogy a gyermeknek lehetősége legyen arra, hogy mindkét szülőjének adjon, s *destruktív jogosultságát* konstruktív lehetőségekre fordítsa. Jó esetben ilyen gyermekekből lesznek néhányan később szociális gondozók, akik mások életének megsegítésével hozzák egyensúlyba az előző nemzedékek rendezetlen számláit.⁵⁷⁶

IV.2.1.7. A szerzett lojalitás

May Michielsen írja könyvük bevezetésében, hogy a lojalitást inkább megvizsgálandó lehetőségnek tekintjük, mintsem, hogy túlhangsúlyoznánk jelentőségét, és normává tennénk.⁵⁷⁷ A családi lojalitás alapja ugyanis nem a normák hatalma, vagy pusztán a múlt egybeszerkesztettsége, hanem egyben a tettek alapján megszerzett *érdemek* is.⁵⁷⁸ Az egzisztenciális lojalitás mellett fontos szólni arról, hogy a családban működhet az ún. *szerzett lojalitás* is. Azáltal, hogy másokról gondoskodunk kiérdemeljük, hogy rólunk is gondoskodjanak. „A lojalitás nem csupán kapocs, mely összeköt minket másokkal, hanem az ajándékozás egy formája is. Lehetővé teszi, hogy nagyobb emberi értékre tegyünk szert. Ebben a perspektívában a lojalitás olyan erő, mely felszabadít minket. Lehetővé teszi, hogy valódi emberséget nyerjünk, ami által találkozhatunk embertársunkkal.”⁵⁷⁹

Böszörményi-Nagy Iván a pszichoanalízis felől közelítve értette meg a lojalitás működését, s Martin Buber *Bűn és büntudat* c. könyve alapján⁵⁸⁰ úgy írta le, hogy már születésünkkel tartozunk másoknak, s ha ezt az adósságot nem törlesztjük, az büntudatot szül bennünk. Így a lojalitásból fakadó büntudatot nem lelkiismereti jelzésként, vagy érzésként értelmezi, hanem viszonyfogalomként.⁵⁸¹ A másik ember léte nyitja meg bennünk az etikai perspektívát (azaz felelősséget ébreszt és tettekre sarkall), mert csak kapcsolatokban vagyunk képesek létezni. Ezek az etikai összefonódások (pl. érdemek és elismerések) életünk alapvető

⁵⁷⁵ Van den Eerenbeemt - Van Heusden, 45.

⁵⁷⁶ Ducommun-Nagy, 160.

⁵⁷⁷ Ebben az összefüggésben nem a teológiai fogalom értelmében használjuk ezt, mint üdvszerző cselekedet, hanem az *érdem* = *spirituális hitel*, felhalmozott morális többlet, értelmében, kifejezetten relacionális etikai fogalomként. Michielsen - Van Mullingen - Hermkens, 17.

⁵⁷⁸ Tóth Borbála: Sorsunk rejtett mintázata, Kairosz kiadó, Budapest, 2017, 81.

⁵⁷⁹ Ducommun-Nagy, 169.

⁵⁸⁰ Buber, Martin: Schuld und Schuldgefühle, Lambert Schneider Verlag, Heidelberg, 1958.

⁵⁸¹ Van Rhijn - Meulink-Korf: Buber hatása Nagyra, 31 és Van Rhijn Meulink-Korf: Kontextuális pasztoráció, 74.

dinamikái közé tartoznak. Az érdemeikről és az elismerésről a jegyesoktatás szakaszánál szólnunk részletesebben.

Hanneke Meulink-Korf és Aat van Rijn (1930-2002) holland kontextuális terapeuták fogalmazták meg könyvükben, hogy a vertikális és horizontális lojalitás különbségét és egymásrautaltságát szembeállítás helyett inkább egyfajta létraként kell elképzelnünk. „Ha a két függőleges rúd már nem tartja össze a létrafokokat, akkor a létra mindig ugyanazon a helyen, az illesztési pontoknál esik szét.”⁵⁸² Ezért lehetetlen, hogy a kapcsolatok rendezését pusztán diádikusan értelmezzük. Hiszen sohasem csupán két ember közötti kapcsolatrendezésről beszélünk, hanem mindig a *többirányú elköteleződés*ről. Ezt legelőször a családdal foglalkozó segítőnek kell gyakorolnia, hogy ezzel a „bizalom-foszlányokat” újra-egyesítse, bátorítva, segítve a családtagokat a *bizalom*, vagy a *megbízhatóság* újjáépülésében is⁵⁸³. „Ha kapcsolataink elegendő bizalmat és igazságosságot nyújtottak számunkra, akkor megtalálhatjuk a módját, hogyan küzdjünk meg az elkerülhetetlenül felmerülő igazságtalanságokkal.”⁵⁸⁴ A lojalitás erőinek megértése és megfelelő irányba terelése az egyik leghatásosabb gyógyító folyamat a meggyengült család-rendszerben.

Kontextuális képződésünk során az egyik legerőteljesebb mondat így hangzott: „Felelős vagyok a másik felelősségeért.”⁵⁸⁵ Segítőként nem a másik helyett megoldani annak élethelyzeteit, hanem támogatni őt abban, hogy ő tudja megoldani. „A kapcsolatteremtés képessége összekapcsolódik azzal, hogy készek vagyunk-e saját igazságunkat és feltételeinket körvonalazni, és hogy tudunk-e egy ezzel párhuzamos, bizalomban gyökerező gesztussal arra biztatni másokat, hogy saját igazságukat napvilágra hozzák.”⁵⁸⁶ Számomra itt vált érthetővé az is, hogy Jézus folyamatosan felelőssé teszi azokat, akiket megszólít. Egy-egy gyógyulás kérésének estében visszakérdez: „Mit akarsz, hogy cselekedjem?” (pl. Mt 20,32) A másik hitének, bizalmának oly nagy jelentőséget tulajdonít, hogy így olvassuk: „Nem tudott csodát tenni hitetlenségük miatt.” (Mt 13,58) A felelőssé tenni a másik embert a saját kapcsolatrendszerének működésében azonban elvárásként túl nagy teherré is válhat. Ezért a cselekvés tekintetében a kontextuális terapeuták *moratóriumról* beszélnek.⁵⁸⁷ Ez egyrészt időnyerés, másrészt késleltetés. „Néha a kontextuális szemlélet afelé törekszik, hogy a kliens

⁵⁸² Van den Eerenbeemt – Van Heusden, 36.

⁵⁸³ Meulink-Korf - Van Rhijn: A harmadik, 174-189.

⁵⁸⁴ Van den Eerenbeemt - Van Heusden, 60.

⁵⁸⁵ Saját jegyzet, kontextuális képzés 2013.

⁵⁸⁶ Michielsen -Van Mullingen - Hermkens, 67.

⁵⁸⁷ Meulink-Korf - Van Rhijn: A harmadik, 222.

cselekvésbe kezdjen a maga kontextusában, (...) néha elhalasztjuk azt a cselekvést, és közben azon dolgozunk, hogy megteremtsük a szükséges előfeltételeit annak a cselekvésnek.”⁵⁸⁸

A relacionális etika ezért „a párkapcsolatot mindig elhelyezi annak kontextusában, s ez kiterjesztést jelent mind a múlt felé (destruktív jogosultság, a küldetések és hagyatékok formájában), mind a jelen felé (a lojalitás, valamint fennálló hatások és más kapcsolatok formájában), mind pedig a jövő irányába (az utódok jogos igényének figyelembevételével).”⁵⁸⁹ A múlt felé rendezésről a temetéssel kapcsolatban, a jövő felé irányuló tisztázásról a kereszteléssel kapcsolatos relacionális etikai fogalmak között folytatjuk a sort. A jelenben működő lojalitásról, mint felszabadító erőről szól a most következő pasztorális fejezetrész.

IV.3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI ÉS EKKLÉZISZTIKAI KÖVETKEZMÉNYEK

Ebben a fejezetrészben a relacionális etikai fogalmak mentén vesszük sorra a lehetőségeket. A jegyesfelkészítésben a pasztorációra helyezük a hangsúlyt (II.3.1.); a házasság megáldásának családi eseményében, a liturgiai részben annak gazdagságát kibontva írjuk le, hogy a relacionális fogalmak hogyan „ölthetnek alakot” egy-egy szimbolikus cselekedetben (II.3.2.); harmadszor, az ekkleziasztikai következmények komolyan vételével vesszük sorra a házasság-, és családgondozás lehetőségeit a gyülekezet közösségében (II.3.3.)

IV.3.1. Pasztorális lehetőségek a házassággondozásban

IV.3.1.1. Felkészülés a házasság megáldására

Már Makkai Sándor (1890-1951) is sürgette a jegyesekkel való külön beszélgetést: „Az élettársválasztás nagy kérdésében a lelkigondozásnak a gyülekezet tagjai ismeretében nemcsak megkérdeztetés esetén, hanem az előkészítő gondozás rendjén is segítségül kell lennie. A lelkipásztor több alkalommal beszéljen a jegyesekkel a házasság lelki feltételeiről, próbáiról, Istenre való építettségéről. Imádkozzék velük, az Igét, melyről esketési beszédét fogja tartani, adja kezükbe.”⁵⁹⁰ Azóta több jegyesoktatásról szóló szakirodalom született magyar nyelven a 70-es évektől kezdve.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Michielsen -Van Mullingen - Hermkens, 353.

⁵⁸⁹ uo. 171.

⁵⁹⁰ Makkai Sándor: Poimenika. A személyes lelkigondozás tana. Budapest 1947, 350

⁵⁹¹ A legismertebbek időrendben: Ablonczy Dániel-Gyökössi Endre-Adorján József: Nem jó ez embernek egyedül...Ref. Zsinati Iroda sajtóosztálya, Budapest, 1972; Szarka Miklós: A házassági előkészítő beszélgetés mai problémái, in: Ref.Egyház, 1974, 200; Székely Ilona: Én – Te – Mi, A házasság erőforrásai és buktatói, Megújulás Családterápiás Intézet, Korda Kiadó, Budapest, 1995; Fodorné Ablonczy Margit: Jegyesbeszélgetések, in: Misszió a fiatal házások között, Református Ifjúsági Misszió, Budapest, 2005; Nemes

Csiha Kálmán (1929-2007) tanulmányának bevezetőjében a jegyesbeszélgetés fontosságáról ír, ahol szerinte a házasság „útjelző tábláiról” kell beszélni, egyszerűen és pasztorális hangnemben. Két fő részre osztja tanulmányát: az első részben a református esketési szertartáson használt esküszöveg jelentését magyarázza, ismerteti a benne megfogalmazottak teológiáját, majd mai üzenetét is; a második részben az eskü szövegének központi részét alkotó „szeretem” szó elemzésével mondja el a jegyeseknek, hogy miként érdemes boldognak lenni, hogyan gondozhatják lelküket és élhetnek Jézus közelében, mit lehet tenni a „gyógyító estéken” és az ünnepeken, illetve hogyan kell fogadni Isten családjában a házaseset gyümölcsét, a gyermeket. Azzal bátorítja a házasulandókat, hogy Isten valami szépet indított el életükben, és örködik fölöttük azáltal, hogy nevük sok helyre fel van írva: szüleik szívébe, egymás szívébe, az anyakönyvbe, de mindenekeelőtt Isten szívébe.⁵⁹²

Teológus-lelkész elődeink szándéka a házasság megáldásának szolgálata kapcsán a pasztoráció kiszélesítése volt – a házasság előtti jegyesbeszélgetés és a házasság gondozás fenntartása a házasság megáldása után a gyülekezet közösségében. A „bajok” megelőzésre fordítanak inkább figyelmet az amerikai keresztyén lelkigondozásban: 1) tanítani kell a bibliai alapelveket; 2) hangsúlyozni kell a házasság gazdagító vonásait és erősíteni az elkötelezettséget; 3) tanítani kell a kommunikáció és a konfliktuskezelés formáit.⁵⁹³ Ugyanebben az időben a német lelkigondozás a három kulcsfogalmat hangsúlyozza: 1) Beraten (tanácsolni); 2) Bezeugen (tanúskodni); 3) Befreien (megszabadítani).⁵⁹⁴ Rózsai Tivadar (1914-1990) tömören így fogalmazza meg ezt: „A lelkigondozásnak hangsúlyoznia kell, hogy a házasságban lévő feleknek komolyan kell venniük azt, hogy a rájuk következő és közösen vállalt együttélés komplex feladatok megoldásából áll, amelyeket együttesen, egyszerre és az élet végéig terjedő hatállyal kell vállalniuk.”⁵⁹⁵ Lelkigondozói szempontból kilenc olyan kérdést vet fel, melyekről a jegyesbeszélgetésekben szólni kell, mint a házasság legégetőbb kérdéseiről és bibliai alapozásáról.⁵⁹⁶ Pálhegyi Ferenc (1935-2016) tanulmányában kifejti a négy

---

Ödön: Párbeszélgetés, Harmat – Új Ember, Budapest, 2006; Mihalec Gábor: Gyűrű-kúra, Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2011.

⁵⁹² Csiha Kálmán: A jegyesbeszélgetés. In: Jeruzsálem kőfalai alatt. Tanulmányok és prédikációk. Szemle Füzetek, Kolozsvár 1993, 74

⁵⁹³ Gary R. Collins: Christian Counselling: A Comprehensive Guide, Word (UK) Ltd, 1989, 420-421.

⁵⁹⁴ Jentsch, Werner: Der Seelsorger, Grundzüge biblischer Seelsorge, Brendow Verlag, 1982, 66-120.

⁵⁹⁵ Rózsai Tivadar: Lelkigondozástan, Debrecen, 1981, 54.

⁵⁹⁶ Ezek röviden: 1/ A házasságban a férfi az első, a nő a második – a kapcsolat minőségére nézve; 2/Kizárt bármely „harmadik” lehetősége, amellyel a „súlyos károkat okozó szülőkre” utal; 3/A házasság egybeszerkesztés a „szeretet-engedelmesség-kapcsolatban”; 4/A házasság a nemi élet rendezésének területe; 5/A házasság halálíg tart, de csak a földi életre szól; 6/A házasság felett az egyház sem uralkodhat, de feladata, hogy az együttélést segítse; 7/A házasság jel, egyfajta „Krisztus-bizonyíték” a világban; 8/A házasság „olyan középpont, ahonnan hatások és erők áradnak szét az élet legszélsőbb területei felé”; 9/”A házasság testi-szellemi-lelki kapcsolatokat teljessége.” in: Rózsai, 55-56.

legfontosabb tényezőt, melyek ismerete a párok számára szükséges a megfelelő döntéshez.⁵⁹⁷ Sefcsik Zoltán a kazuáliákban hatalmas lehetőséget lát a személyes találkozás és beszélgetés elmélyítésére. „Az élet mérföldköveinél megállva, vendégként léphetünk a másik életébe, s ott alkalmunk van «elidőzni», valóban bizalmas testvérivé érlelni a kapcsolatot (...) milyen nagy megtiszteltetés, hogy együtt készülhetünk fel egy ifjú párral.”⁵⁹⁸

Lakatos Csilla tanulmányában a házassági felkészítés aktuális kérdéseinek vázlatos ismertetésére tesz kísérletet. Kifejti, hogy „a házassági felkészítés diszciplinájának kialakulása szoros kapcsolatban áll az 1970-es és ’80-as években bekövetkezett demográfiai változásokkal, amelyekre mind az egyházi, mint a világi szakemberek a házasságra való felkészítéssel próbáltak válaszolni. A válaszkérésben mindkét oldal a megszokott eszközeihez és módszereihez nyúlt: a) biblikus-rendszeres teológiai, illetve analitikus-terápiás megközelítés; majd ettől mozdult el fokozatosan a párkapcsolat dinamikáját előtérbe helyező preventív attitűd irányába: b) gyakorlati teológiai, illetve pszichoedukációs megközelítés; ahol az egyházi és szekuláris irányzatok végső soron találkoztak, vagy közel kerültek egymáshoz.”⁵⁹⁹ Ezt a módszert követjük ebben a dolgozatban is. A házassági felkészítés világi és egyházi szinten való elemzését olvashatjuk Silliman és Shumm átfogó tanulmányában,⁶⁰⁰ akik azt javasolják, hogy a felkészítőnek a házasságkötést megelőző 4–12 hónapban kell megtörténnie abból a megfontolásból, hogy a folyamat során tapasztaltak alapján a pár tagjai meghozhassák a legjobb döntést a házasság megkötését illetően. Az időtartam tekintetében a szerzők 12 és 24 óra közötti felkészítőt tartanak szükségesnek ahhoz, hogy az elsajátított készségek kellő módon megerősödjenek. Városi gyülekezetekben ennek lehetőségét egyre többen felismerik. Koczorné Heinemann Ildikó pasztorálpszichológiai szempontból vizsgálta a jegyesek felkészítését. Tanulmányában teljes részletességgel tárgyalja a jegyesbeszélgetések tematikáját, kérdéseit, s a lelkésszel kialakított kapcsolat fontosságát. Felveti a házaspárokkal való találkozások folytatását az esküvő után is.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Pálhegyi Ferenc: Hogyan találhatok rá a páromra? in: Misszió a fiatal házások között, Református Ifjúsági Misszió, Budapest, 2005, 36. A személyiség négy rétegének megismerése: 1/ Külső megjelenés; 2/ Verbális megnyilatkozások; 3/ Attitűdök, szándékok és indítékok; 4/ Értékek mentén kell vezetni a jegyesbeszélgetést.

⁵⁹⁸ Sefcsik Zoltán: Kazuális szolgálatok, in: Szabó Lajos (szerk.) A közösségépítő lelkész, Luther kiadó, Budapest, 2010, 172.

⁵⁹⁹ Lakatos Csilla: A házasságra való felkészítés elméleti és gyakorlati kérdései, in: Keresztyén Magvető, 2012/2 Műhely, 197.

⁶⁰⁰ Silliman, Benjamin – Shumm, Walter R.: Improving practice in marriage preparation. Journal of Sex & Marital Therapy, 25. vol. (1999). 23–43.

⁶⁰¹ Koczorné Heinemann Ildikó: Lesznek ketten egy testté. A Jegyesbeszélgetés pasztorálpszichológiai vizsgálata 1-2, in: Lelkipásztor 2006/12, 447-453 és Lelkipásztor 2007/2, 47-54.

IV.3.1.2. Pasztorális lehetőségek: A családi múlt tisztázása

Miért nem hatékonyak a jelenlegi házasságra felkészítő beszélgetések? Edwin Friedman (1932-1996) írja, hogy „elsősorban azzal magyarázható, hogy a megközelítés a pár kapcsolatára irányul. A személyiségre, pszichodinamikára és a tranzakciókra való figyelés megfosztotta a párokat egy sokkal gazdagítóbb lehetőségtől, hogy átgondolják problémáikat és jövőjüket.”⁶⁰² Hiszen – ahogy írja –, szinte csak egyetlen ember léphet be az udvarlás időszakában a párkapcsolat alakításába – s ő is csak meghívottként –: a lelkipásztor. Ezért azt hangsúlyozza, hogy az eredeti családdal való kapcsolat rendezése a legfontosabb a jegyesség idején, s az előző nemzedékben felfedezett értékek továbbvitelének módja. „A kiterjedt család hangsúlyozása a jegyesfelkészítésben használható megelőző intézkedésként vagy eszközként az udvarlás idején felmerülő sajátos problémák kezelésére.”⁶⁰³ A kérdés számunkra az, hogy a családtagok képesek-e inkább azt választani, hogy újraértékeljék kapcsolataikat, és megértsék elődeik hagyatékát. „Micsoda új rálátást és döntési, illetve cselekvési szabadságot nyerhet, ha valaki újból odafordul szülei kontextusához és életéhez, ám ez alkalommal felnőtt szemmel és füllel (1Kor 13,10-11).”⁶⁰⁴

Ahogy már írtuk, a transzgenerációs mintázatok jelentősége az utóbbi évek egyik legnagyobb „felfedezése”.⁶⁰⁵ Ez legvilágosabban a házasság során kerül előtérbe, hiszen a nemzedékek összecsiszolódásának igénye, vagy épp azok szétzilálódása a családi közösségekben jelenik meg. A *lojalitás* láthatatlan erőinek figyelembevételével a múlt rendezésére irányuló legfontosabb jegyesfelkészítő elem: az eredeti család szabályainak tisztázása. Hézszer Gábor írja, hogy a „többgenerációs családszemlélet” mennyire felidézheti a bibliai mintákat.⁶⁰⁶ A generációkon átívelő családi szabályok mélyen meghatározzák a házasságot tervezők gondolatait. Így a jegyesfelkészítés sokkal mélyebb lehet egy lelkipásztor részéről, mint bármely családdal foglalkozó szakember felől, mert a lelkész ismerheti az előző nemzedékek életét is. Mely értékek mentén haladtak, milyen történetek nehezítették az elmúlt 3-4 generáció életét, milyen családi titkok hasítják az együttélés biztonságát, hogyan dolgozták fel a veszteségeket stb. Minden családnak megvannak a szabályai – s ezekben az a legnehezebb,

⁶⁰² Friedman, Edwin H.: Nemzedékről nemzedékre, Exit, Kolozsvár, 2008, 108.

⁶⁰³ Friedman: Nemzedékről, 108.

⁶⁰⁴ Friedman, 71.

⁶⁰⁵ Ennek szakirodalma mind nemzetközi, mind a hazai irodalomban egyre nő. Ezek közül a legjelentősebbek: D. W. Winnicott: Az egyén fejlődése és a család, Animula, Budapest, 1999; Henry Cloud, John Townsend, Dave Carden, Earl Henslin: Családfánk titkai, Hogyan változtassunk káros családi mintáinkon, Harmat, Budapest, 2012; Anne Ancelin Shützberger: Ős-szindróma, Medicina, Budapest, 2016; Tóth Borbála: Sorsunk rejtett mintázata, Kairosz kiadó, Budapest, 2017.

⁶⁰⁶ Hézszer Gábor: A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve, Kálvin kiadó, Budapest, 1995, 255-262.

hogy sokszor „törvényként” vagy „elvárásként”, jelennek meg a következő nemzedék számára. Ha a szabályok merevek – még ha a korábbi nemzedékeket segítették is – a mostani nemzedék számára akadályokká válhatnak. Ennek megfelelő feldolgozása lehet a jegyesbeszélgetés egyik alkalmával a lojalitások tisztázása egy genogram készítésével. „A genogram tehát lehetőséget nyújt a terapeutának és a családnak e jelenségek együttes áttekintésére. Miután összegyűjtöttük a szereplők nevét, életkorát, a házasságok, elhalálozások, válások és születések időpontját más fontos adatokat is nyerhetünk a családi kapcsolatokról (...) Megismerhetjük a családi témákat, értékeket, szabályokat, a férfiakra és a nőkre vonatkozó szerepelvárásokat.”⁶⁰⁷

Mihalec Gábor doktori disszertációjában részletesen feldolgozza a jegyesoktatás, jegyesbeszélgetés, házassági felkészítés problematikáját. Családterapeuta lévén maga is nagy hangsúlyt fektet a transzgenerációs kitekintésre. Kiemeli, hogy a lelkigondozónak magának is komolyan meg kell vizsgálnia a saját transzgenerációs kötődéseit. „A generációkba való beágyazódottság nem csak a családi viszonyokban fontos, hanem a lelkigondozónak a szakmai képzése során is be kell tagolódnia az előtte, mellette, és utána következő generációk sorába.”⁶⁰⁸

Itt csak példaként említek olyan kontextuális kérdéseket, melyeket a relacionális etika szemléletmódja szerint fontos feltenni egy genogram rajzolása közben:

„Miben hasonló az Ön házassága a szüleiéhez?

Hogy látja: Boldogabb volt-e az Ön gyermekkor, mint gyermekeié?

Ön kire számíthat?

Kivel tud nyíltan beszélni a család ügyeiről?

Hogyan járulnak hozzá gyermekei az Ön jól-létéhez a mindennapokban?

Melyik szülőt kritizálják a gyermekek nagyobb biztonsággal? És miért?

Mit tudnak a gyermekek az Ön és a szülei gyermekkoráról?

Gyermekeként átélt tapasztalatai befolyásolják-e gyermekeinek hibáztatását?

Mit árul el Ön szerint a bizalom-forrásokról, hogy láthatják-e gyermekei az Ön fájalmát?

⁶⁰⁷ R. Sherman – N. Fredman: Strukturális technikák a pár- és családterápiában, Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest, 1989, 67.

⁶⁰⁸ Mihalec Gábor: A lelkigondozás és a pszichoterápia határkérdései a házassággyógyzásban, PhD dolgozat, Budapest, 2013, 180.

Kinek az érdeme, hogy Ön itt van?

Volt-e valaki a felmenők között, aki az Ön születésében reménykedett?

Mond-e valami pozitívet gyermekének házastársa családjáról?

Mit kellene még elmondania szüleinek, mielőtt meghalnak?

Milyen küldetése van családjának?”⁶⁰⁹

IV.3.1.3. Kontextuális pasztoráció: Elismerés, mentesítés, többirányú elköteleződés

További három relacionális fogalom megismerését tartom szükségesnek a múlt tisztázásának és az attól való egészséges függetlenedés útján, mely a pasztorációban segít: Az első az *elismerés* a második a *mentesítés*, a harmadik a *többirányú elköteleződés* fogalma.

a) „Az elismerésben két fontos elem van: el kell ismerni a másik ember érdemeit, továbbá el kell ismerni azt az igazságtalanságot, amelyet a másik ellen elkövettek. Az elismerés további két kontextuális szempontból is fontos következménnyel jár: alkalmat nyújt az önelhatárolásra és önértéket ad.”⁶¹⁰ – írja a definíció, melyet a kontextuális lelkigondozás használhat. Ennek általános gyakorlata szinte egész neveltetésünkben hiányzik. A magyar gondolkodás szerint: ami jó az természetes, nem szükséges róla beszélni, nem kell sem dicsérni, sem emlegetni. A rosszat viszont mindig fontos kimondani a javítás érdekében. Ezt a keresztyén kötelező szerénység vagy az alázat – mely sok esetben csak alázatoskodás –, még inkább megerősítette. Pedig Pál apostol elismerés és dicséret-mondásai a gyülekezeteknek és külön-külön a gyülekezetek tagjainak is – rámutatnak arra a tényre, hogy ez szükséges.⁶¹¹ Két irányban is: a tettek mezején és az átélt igazságtalanságok kimondása által is. Pál a maga esetében világosan beszél erről, amikor sorra veszi mi minden érte őt szolgálata közben.⁶¹² „Az elismerés azon a tiszteleten alapszik, amelyet a másik ember (a lelkigondozott, a beszélgetőtárs) ébreszt bennem, elsősorban a mások iránti elkötelezettsége által.”⁶¹³ Az elismerés megfelelő használata a lojalitással átszőtt kapcsolatokban segíthet a lelkigondozónak, hogy maga kezdje el annak gyakorlását, ezzel bátorítva a lelkigondozottat is saját kapcsolatrendszerében az elismerés mindkét irányban való folytatására.

⁶⁰⁹ Böszörményi-Nagy - Krasner, 316.

⁶¹⁰ Michielsens -Van Mullingen - Hermkens, 348.

⁶¹¹ Csak említés-szerűen utalok ezekre: Róm 16 és Fil,1-16 stb.

⁶¹² Egyik legrészletesebb utalás: 2Kor 11.

⁶¹³ Meulink-Korf - Van Rhijn: A harmadik, 195.

b) A kontextuális lelkigondozás egyik legfontosabb célja, hogy a családi lojalitás hálójába beszorult egyéneket segítse az *exoneráció* = *mentesítés* gyakorlása által saját önállóságukra és kapcsolataik kiegyensúlyozására. Ahogyan az elismerésben fontos az egyént ért igazságtalanságok kimondása is, úgy fontos, hogy megtörténjen részéről mások mentesítése. Ez amiatt lényeges, mert mindenképpen vétkekről is beszélünk, amikor a megtört bizalom eseteit látjuk a családi lojalitás-rendszerben. Ennek is két oldala van. Többen kiemelik a szakirodalomban, hogy az *exoneráció* nem mentegetés vagy felmentés, sokkal inkább mentesítés a terhek alól, egyszerűbben: „Az *exonerációt* úgy határozhatjuk meg, mint új módját annak, ahogyan a múlt tényeire tekintünk.”⁶¹⁴ Ez mindenképpen egy hosszabb folyamat eredménye. A felmentés gyakorlásában keresztyén emberként azonban tisztázni kell a mentesítésnek a megbocsátáshoz és a jóvátételhez való viszonyát is, ahogyan erre már korábban is utaltunk. Az Isten-ember és ember-ember kapcsolatában a legfontosabb cselekvésekre mutatnak rá a bűn által megrontott emberi világban. „Hogy egy kapcsolaton belül mi számít vétkeknek, igazán csak a másik ember felől határozhatjuk meg. Ez a tudás, akárcsak a papi irat általános bűnértelmezése, visszatart attól, hogy a vétket tettekre redukáljuk, és segít a vétek elmélyült észlelésében.”⁶¹⁵ A relacionális etika alapján már a mentesítés is a kapcsolati szálak helyreállítása, de az Istentől nyert „adósság-elengedés” továbbadása, a megbocsátás különösen. Így a nemzedékeken át hordozott terheket letehetik Isten előtt, s elhangozhatnak a bocsánatkérés-adás, a *mentesítés* egyértelmű, gyógyító szavai.

„A találkozás általi gyógyulás.”⁶¹⁶ – „buberi mondata” olyan, mint a gyümölcsfán megjelenő virágok. Ígéret a jövőendő gyümölcsre, de még nem maga a gyümölcs. Hosszú idő szükséges, hogy a sokrétű gondoskodás elérje célját, s a találkozás, az egyenes, *összekapcsoló párbeszéd* hatása valóban gyógyító legyen. Ennek a jegyesekkel való munkában kell megjelennie a házasságkötés megáldásának liturgiájában. Idézem ennek komolyan vételéhez Jung megjegyzését a „szükség” megfontolásáról: „Senki sem fejleszti azért a személyiségét mert valaki mondta neki, hogy ezt tenni hasznos, vagy tanácsos lenne. Az emberi természetre még sohasem hatottak jóindulatú tanácsok. Kizárólag okságilag ható kényszer mozgatja meg a természetet, az emberi természetet is. Szükség nélkül semmi sem változik, az emberi személyiség a legkevésbé. Csak a legsúlyosabb szükség képes a változás erőit felriasztani.”⁶¹⁷ Értelmezésünk szerint a „szükség” meglátása – akár saját, akár a másé – és annak fontolóra

⁶¹⁴ Bakeman, Martine: Megbocsátás és mentesítés, in: Kiss -Meulink-Korf – Melzer,93.

⁶¹⁵ Kiss Jenő: „Amint én is megkönyörültem rajtad...”, in: Kiss - Meulink-Korf - Melzer, 112.

⁶¹⁶ Meulink-Korf -Van Rhijn: A harmadik, 23.

⁶¹⁷ Jung, C.G.: Összegyűjtött művei, Olten, 1972, 88.

vétele, hogy mit kell cselekedni, Isten kegyelméből megy/mehet végbe, s így lesznek készek a párok a nemzedékről nemzedékre továbbadott terhektől való mentesítésre.

c) Minden egyéni életesemény, minden döntés az életút-keresztveződéseknél egy állandó mozgásban lévő családi folyamatba ágyazódik bele. A konfliktusok, s ezzel a változások is elkerülhetetlenek. A családot nem lehet alapvetően egy állandósult szent helyként értelmezni, hanem csak „mint a felelősségi viszonyok társadalmi szabályozásának különleges formáját.”⁶¹⁸ A mai „családfők” hiánya, s hogy a legtöbb fiatal csak „megtörténnek” a dolgok, az áldás családi vonatkozását majdnem lehetetlenné teszik. A család-történeteket hallgatva a genogram rajzolása közben fájdalmas átok-folyamok, megkötözöttségek, megoldhatatlannak tűnő kusza viszonyok bontakoznak ki előttünk. Minden kazuális szolgálatot „vállaló lelkészre elengedhetetlen, és gyakran hosszadalmas, magas fokú család-lelkigondozói kompetenciát igénylő munka vár.”⁶¹⁹ A családi kapcsolatrendszerbe való belépés folytán egy-egy kazuális szolgálatra készülve nagy segítség lehet kontextuálisan a *többsirányú elköteleződés* hozzáállása. Ez lényegében *többsirányú összetartozást* és *többoldalú szövetségességet* is jelent, mellyel a lelképásztor mintegy „odaáll” minden érintett mellé/mögé, hogy mindenki kimondhassa és vállalhassa a saját felelősségét. A korábban ismertetett kérdések így mehetnek mélyre egy jegyesbeszélgetés során, s lehetőséget adhatnak a fiatal párnak arra is, hogy az esküvői szervezések közben ne csupán annak az egyetlen napnak összerendezése legyen a legfőbb cél. Induljon beszélgetés közben családtagjaikkal, figyeljenek kapcsolataikra, s mindez már a házasságkötés előtt beszélgetés tárgya legyen közöttük.

IV.3.2. Liturgiai következmények

A liturgia a „keresztyén istentisztelet tudománya.” – írja Boross Géza.⁶²⁰ Az eredeti görög szó, a *leiturgia* = *népnek, államnak, közösségnek tett szolgálat* jelentésű, az ApCsel 13,2 használja először a keresztyén istentiszteletre. Az évszázadok során az eredeti jelentés leszűkült, már nem minden egyházi szolgálatot jelent, leginkább az istentisztelet menetének leírását. Boross Géza könyvében kifejti, hogy a modern liturgia tudományát Friedrich Schleiermacher (1768-1834) tanításához köthetjük, aki a kultusz kérdéseit tárgyalta. Minden kor kérdése volt, hogy milyen is az Istennek kedves istentisztelet.⁶²¹ A liturgia-történet viharaiiban a reformátori alapelv: *semper reformari* érvényesülése elsősorban az istentisztelet megújulását jelentette, de mindig

⁶¹⁸ Van Rhijn, Aat - Meulink-Korf, Hanneke: Segítség a kontextuális gondolkodás jegyében, in: Kiss Jenő – Hanneke Meulink-Korf – Annette Melzer (szerk.): *Megmásíthatatlan jogigény*, 62.

⁶¹⁹ Hézsér Gábor: *Miért?*, 50.

⁶²⁰ Boross Géza: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*, KRE, Budapest, 1995, 82.

⁶²¹ Bibliai hivatkozások: Ám 5,21; Ézs 29,23 v.ö. Jak 1,27

azzal a kitételrel, hogy „a liturgiareviziónak a történeti kontinuitás figyelembevételével kell végbe menni.”⁶²² Istentiszteleteink liturgiai megújítása régi-új törekvés.⁶²³ Sokan, sokféleképpen gondolkodtak róla, akár a változtatás igényével, akár a hagyományos keretek visszaállításának hangsúlyozásával. Pap Ferenc keserűen írja tanulmányában: „Az éneklés és az imádság kultúrája, a vallásos magatartás és önkifejezés romokban hever (...) Veszélyes és káros a történeti alapot teljességgel mellőző teológiai-liturgiai fikciók és liturgiahamisítások sorozata, vagy az igénytelenség önlemondó megnyilvánulásai.”⁶²⁴ A liturgia, az egyházi év méltóságáért és megújulásáért folytatott tudományos munka a keserűségen túlnöve gyümölcsöt érlelt.⁶²⁵

Zalatnay István így ír a liturgiáról: „Ha a liturgiát tökéletesen végezzük, akkor az nem egyedivé válik, épp ellenkezőleg, elveszti minden egyediségét: beleolvad amaz egyetlen, örök liturgiába.”⁶²⁶ A magyar református agenda alapvetően átvette Kálvin strasbourg-i liturgiáját, melynek középpontjában a prédikáció és a tanítás áll. Szemléletében azonban fontos – ahogyan Juhász Tamás leírja –, hogy „az istentisztelet tulajdonképpen nem is ér véget az áldással, hanem mintegy folytatódik a házasságban, családban, s munka és a hivatás területén.”⁶²⁷ Ezen a ponton kapcsolódik az esküvői liturgia a pasztorális feladatok közé.

Kocsev Miklós fontosnak tartja egy holland gyakorlati teológus könyvének ismertetését, aki „emlékeztet arra, hogy a liturgia (mely szent történés) alapja nemcsak az imádat és csodálat, hanem a történésben való részvétel. Ezzel az istentisztelet az abban tudatosan résztvevő számára már nem egy statikus állapot, a megszokott ismétlődése, hanem egy személyes megtapasztalása annak, hogy közben bennem is történik valami. Ezzel nem a nézelődős, szemlélődős, hanem az aktív részvétel, a cselekvő jelenlét válik rendkívül hangsúlyossá.”⁶²⁸ „A prédikáció jelentősége, hogy egyfajta olyan előadássá (eredetileg G. Immink a színházi kifejezést használja: performansz) váljon, amelynek minden hallgató a résztvevője, a maga egészében: gondolataival, vágyaival, tagadásaival, törekvéseivel, egész attitűdjével aktívan van

⁶²² Boross: Bevezetés, 85.

⁶²³ vö. Fekete Károly: A református liturgikák története a XIX-XX. században, in: gyakorlatiteologia.hu

⁶²⁴ Pap Ferenc: A szószék, in: Ki szíveket tanít, Jubileumi kötet dr. Boross Géza 75.születésnapjára, KRE – Ráday Könyvesház, Budapest, 2006, 127.

⁶²⁵ Pap Ferenc: Az egyházi év, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2017.

⁶²⁶ Zalatnay István: Félúton, A liturgia erőterében született írások, KRE L'Harmattan, Budapest, 2019, 34.

⁶²⁷ Juhász Tamás: Királyi rend, in: Ostium in caelo, Jubileumi kötet dr. Bolyki János 75. születésnapjára, KRE-Ráday Könyvesház, Budapest, 2006, 165.

⁶²⁸ Kocsev Miklós: A szent történés A protestáns istentisztelet gyakorlata, teológiája és hagyománya, Immink, F.G.: Het heilige gebeurt, könyvének ismertetése, Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 2011., in: Theológiai Szemle, LVIII. évf. 2015. 1. sz. 63-64

jelen.”⁶²⁹ Van, aki kiemeli, hogy a liturgia annyira idegen a mai élethelyzetektől, hogy minden részletét előtte el kell próbálni. „A lelkész perspektívájából nézve, az esketés ceremóniának, mint istentiszteleti alkalomnak a sikere az esküvő előtti próbán múlik! [...] A próba a legjobb és a leglogikusabb helye annak, hogy megvessük a szertartás alapjait, kiváló alkalom arra, hogy a lelkész már az elején megértesse a résztvevőkkel az esketés fontosságát és szentségét.”⁶³⁰ Mindezeket figyelembe véve néhány olyan esküvői liturgiai elemmel foglalkozunk a továbbiakban, amelyekben a relacionális etika által hangsúlyozott pasztorális szempontok fokozottan érvényesülnek.

IV.3.2.1. Az esketési liturgia meghatározó középpontja: az igehirdetés

Az esküvői liturgia a magyar hagyományban már a Pray kódexből is ismert.⁶³¹ Megrendítően mai mindaz, amit az ott elmondandó prédikációval kapcsolatosan megfogalmaznak. Eredetileg a liturgiában csak olyan beszéd szerepelt, mely „utólagos” és „megvilágosító értelmű”; „a misztériumra nem lehet felkészülni (...), hanem a beszéd csak befogadott kegyelem közegében ’újra megforgatása’ annak, ami már az emberrel megtörtént.”⁶³²

Ablonczy Dániel írja: „az esketési igehirdetésre szinte gondosabban kell készülni, mint a gyülekezeti igehirdetésre. Ennek rövid, tömör, jól fogalmazott és tagolt üzenetnek kell lennie. Nemcsak azért, mert a hallgatóságunk türelmetlen vagy siet, hanem mert az előttünk álló két ember azon a napon annyi mindenre figyelt már, és figyel még. Csak azt képes megőrizni, ami megragadta, és amit magával tud vinni.”⁶³³ Ezt összefoglalva is olvashatjuk: „Ha egyetlen mondatban próbáljuk meghatározni az esketési beszéd mibenlétét, akkor talán helytálló ez a megállapítás: az esketési beszéd olyan prédikáció, amelyben bibliai üzenet által kérünk áldást a házasulandók életére, tudatosítva bennük, hogy házasságuk szövetségkötés Istennel és egymással.”⁶³⁴ A prédikáció szóljon arról, hogy a házasságkötésben Isten áldása válik egyértelművé; mondja el, hogy ez összetett szövetségkötés a fiatalok és Isten között, s beszéljen arról, hogy a házasság alapja a jézusi evangélium. Szóljon arról, hogy ez olyan sorsközösség, ahol a feleknek komoly „munkát” kell kifejteniük ahhoz, hogy házasságuk tartós legyen.

⁶²⁹Pieterse, Hendrik J.C: F.Gerrit Immink se practies-teologiese studie van die geloofspraktyk – Liturgiese vernieuwing in die Protestantse Tradisie, HTS, Aosis, South-Africa, 2017, 4.

⁶³⁰ Koppándi Botond Péter idézi a marylandi professzor üzenetét: Mosser, David N: You Do? I Do! Preaching For Weddings, <http://www.preaching.com/resources/articles/11550575/>

⁶³¹ Földvári Miklós István: A házasságkötés rítussora a magyar hagyományban, in: Magyar Egyházzene, XXIII (2015-2016) évf. 355.

⁶³² Földvári, 361.

⁶³³ Ablonczy Dániel: A házasságkötés megáldása. In: „Hirdesd az Igét.” Az igehirdetők kézikönyve. Kiadja a Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980, 258.

⁶³⁴ Koppándi Botond Péter: A házasság megáldásának homiletikája, in: Theologica Practica, 2011, 226.

Mondja el, hogy szükséges a komoly elkötelezettség, ki kell alakítani a mi-tudatot, áldozatot kell vállalni egymásért. Koppándi Botond Péter az amerikai protestáns új homiletikáról írt összefoglalásában idézi Randolph gondolatát: „A prédikálás az az esemény, amelyben a bibliai textust azért értelmezzük, hogy jelentése kifejeződést nyerjen a hallgatók konkrét élethelyzeteiben.”⁶³⁵

Ravasz László *Homiletikájában* olvashatjuk az esküvői prédikációról: „A beszéd nemcsak liturgiai manifesztáció a házasság eszményi mivoltáról, hanem homiletikai alkotás, amelynek természetében rejlik, hogy egy létező állapotot egy eszményi állapot felé lendítsen emennek értékeivel.”⁶³⁶ Péter-Szarka Katalin tanulmányában szépen összefoglalja a házasságkötés megáldásakor elhangzó prédikáció legfontosabb feladatát: „A lelkész valódi feladata a casust és a kérügmát egyaránt komolyan vevő evangéliumhirdetés.”⁶³⁷ A textusválasztásban az egész Biblia rendelkezésre áll, de azt vallják többen a homiléták közül, hogy lectioként érdemes a házasságról szóló hosszabb igeszakaszokat felolvas/tat/ni: 1Móz 2,18-25 és Ef 5,21-33.

Kodácsy Tamás retorikai szempontból vizsgálja az igehirdetés kérdéskörét, a „homiletikai aptumot”, mely ötszögű a rétori szabályok szerinti beosztásban: „az *orator* az igehirdető, a *res* az igehirdetés üzenete, a *scena* a gyülekezet, a *situatio* a templom, a *verba* az elhangzó szavak.”⁶³⁸ Művének további kifejtésében azonban ennél szélesebb értelmezési keretet választ, a latin „*praedicatio verbi Dei est verbum Dei*” – a II. Helvét Hitvallás bullingeri mondatát, s ezt 16 megközelítésben tárgyalja. Összefoglaló mondatai azonban így vezetnek tovább: „A sok hogyannál sokkal fontosabbnak tartjuk azt, hogy mindezt miért tesszük, és azoknak a feltételeknek a feltárását állítottuk fókuszba, amelyek lehetővé teszik az ige hirdetését.”⁶³⁹ Ismerve meghatározó lelkész-személyiségeket hozzátesszük alázatosan Pásztor János összehasonlítását is: „A rétor ura az anyagának, a prédikátor pedig szolgája az Igének (textusnak)!”⁶⁴⁰ Dolgozatunk szempontjából is sokkal meghatározóbb a „miért” kérdésre való válasz, melynek alárendelve tárgyaljuk a „hogyan” kérdéseit.

IV.3.2.2. Az eskü vagy fogadalom

⁶³⁵ Koppándi Botond Péter: Az új homiletika, Kálvin kiadó, Budapest, 2019,208.

⁶³⁶ Ravasz László: A mi istentiszteletünk. Házasságkötés megáldása. In: Az Út, II. évfolyam, 246.

⁶³⁷ Péter-Szarka, 208.

⁶³⁸ Kodácsy Tamás: A homiletikai aptum, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2019, 20.

⁶³⁹ Kodácsy, 153.

⁶⁴⁰ Pásztor János: A textus kontextusának és a gyülekezeti élet kontextusának jelentősége a prédikátor számára, in: Ref.Egyház, 2003/12.sz. 276.

Az eskü vagy fogadalom kérdését részletesen tárgyaltuk a teológiai tisztázás során, ezért itt csak annak relacionális etikai szempontjait emeljük ki. Hézszer Gábor szerint „pasztorálpszichológiai szempontból (...): a fogadalomtétel az összetartozás és egyenrangúság kinyilatkoztatása – coram Deo.”⁶⁴¹ – ezért azt javasolja, hogy a pár egyszerre mondja az esküszöveget. Meglátásunk szerint ez az alkalom épp annak a személyes elköteleződésnek az alkalma, amikor a jelenlévő családtagok – mindkét család tagjai – „saját fülükkel” hallják, ahogyan a vőlegény és a menyasszony Isten színe előtt nyíltan vállalja a másikat a teljes élet minden vonatkozásában. Az angolszász, leginkább amerikai házassági gyakorlatban a fiatal pár saját szavaival köteleződik el a másik fél iránt. A személyesen megfogalmazott mondatokban a másik értékeiről vallhatnak, amelyeket megismertek és magukról, mint akik vállalják a másikat úgy, amint van.

IV.3.2.3. A gyűrűhúzás szimbóluma

„A középkori nászmisék két áldást tartalmaztak, a gyűrű és a házaspár megáldását. Eredetileg csak egy gyűrű volt, mely a menyasszony lefoglaltságát jelentette (az anglikán egyházban ez máig így van), felvilágosult eleink már a XIV. században kétgyűrűsre módosították a szertartást.”⁶⁴² Ágendánkban nincs helye a gyűrűhúzásnak, de a gyakorlat azt mutatja – leginkább vegyesházasságok esetében – , hogy a felek gyakran kérik, hogy a templomban is felhúzhassák a gyűrűket.

A karikagyűrű már az egyiptomiak korától általánosan ismert házassági szimbólum – ma is azonos jelentéssel. Egészen természetes, hogy a templomi szertartásban a gyűrűhúzásnak is szimbolikus helye lehessen. Ebben benne van az a gondolat, hogy az „Isten színe előtt” történő gyűrűhúzás, az elkötelezés szimbolikusan más jelentőségű, mint az „eljegyzéskor” történő gyűrűátadás. Ha „református igeszerűséggel” építjük be a liturgiába a gyűrűhúzás aktusát – egyeztetve a fiatal párral – egy-egy igeverset mondva húzhatják fel egymás ujjára.⁶⁴³

Mindezek akkor kerülnek a helyükre, ha a jegyesfelkészítés során tisztázásra kerülnek. A gyűrű kettős szimbólum, ambivalens tartalommal: az összetartozást, de a megköötözöttséget

⁶⁴¹ Hézszer: Pasztorálpszichológiai, 166.

⁶⁴² Földvári, 359.

⁶⁴³ A gyűrűhúzás közben elmondott ige a magyar gyakorlatból hiányzó „személyes elköteleződést” segítheti. A férfiak a Hős 2,21-22, í nők az Énekek 8,6 versét választják, de volt már olyan pár, akik inkább az 1Kor 13 válogatott verseit mondták egymásnak. (saját gyakorlat)

is szimbolizálja (...), ha a lelkész nyújtja át, és a házasulandók kölcsönösen húzzák fel egymás ujjára, akkor ez az egyenrangúság kifejezése.”⁶⁴⁴ – írja Hézsér Gábor.

IV.3.2.4. Az úrvacsora lehetősége

A korai egyházban a „nászmise” elnevezés jelezte, hogy valaminek vége lett, s valami elkezdődött. Ennek az örvendezésnek volt kifejezése az eucharisziával való élés ezen az alkalmon. A római katolikus liturgiában ennek természetes helye van, a protestánsoknál azonban nem. Pasztorális szempontból a liturgiában ajánlott úrvacsorai lehetőség különleges része lehet egy új család „születésének”. Az átmenetek segítése, mint valaminek a lezáródása és valami másnak a megnyitása fontos része volt a házasságkötési szokásokban, hiszen a lányból feleség lett, a fiúból férj. A már a házasság előtt is együtt élő párok esetében máshol húzódik a határ. Ezért talán még jelentősebb lehet a „határhelyzet”: az előtte és utána világos elkülönítése, hogy mindaz, ami eddig történt helyére kerülhessen. Ezért a liturgiában minden olyan szimbolikus cselekedetnek helye lehet, amely segíti ezt a régi és új közötti átmenetet.

Ha jól értjük, hogy a házasság megáldása egy istentisztelet, akkor ennek valóban értékes része lehet az úrvacsorai közösség is. Az istentiszteleten az úrvacsora mindig megállás Isten előtt, életrendezés Isten és egymás közösségében. Valaminek a lezárása és valaminek a kezdete, egy „új szövetség” megkötése. Hézsér Gábor szerint: „pasztorálpszichológiai szempontból az úrvacsora a templomi házasságkötés elengedhetetlen része kellene, hogy legyen.” Ezt azzal indokolja, hogy a templomi házasságkötés istentiszteleti keretében az úrvacsora lelkigondozói funkciót is betölthet: „a pár, a családok, az elválás és az összekapcsolódás ambivalenciáját élték át: a házasulandók «elhagyják apjukat és anyjukat», de «egy testté» is lesznek, és családjaik új rokonsági kapcsolatokkal bővülnek.”⁶⁴⁵ Így az úrvacsoravétel „Istennel és felebaráttal összekapcsoló” szertartás, a házasság által „egyesülő” két család közös, szövetséget kötő eseménye is lehet.

Krisztus értünk való áldozata nem „liturgiai elem”, hanem a Vele való közösség alkalma. A megbánt bűnök megbocsátása és egy új, odaszánt élet kezdete a Krisztusban megélt házasságkötés valódi „másságát” jelentheti. Ehhez azonban olyan felkészítésre/felkészülésre van szükség, mely nem egy liturgiai elemként veszi be az úrvacsorát a házasságkötés megáldásába, hanem a családok gyógyulásának egyik szimbolikus megéléseként. A család

⁶⁴⁴ Hézsér: Pasztorálpszichológiai, 166.

⁶⁴⁵ uo. 167.

egész közössége együtt énekelheti egy különleges családi alkalommal az éneket: „Áldássá lesz ott az átok, megbékéltet a kereszt...” (230. dicséret)

A házasságkötés megáldása nem csupán két család találkozásának ünnepélyes eseménye, hanem a gyülekezeti közösség közös öröme a két családdal. Ezért a házasságkötéseknél elengedhetetlen a gyülekezeti-nagycsalád befogadó, tanúskodó jelenléte és szeretete. A kazuáliák különleges ajándéka lehet az ifjú pár és azok családjainak helyet találása a templomi közösségben. „A közösség ne frakció legyen az egyház testében, hanem funkció, az egyház életének centrifugális irányba való megnyilatkozása: a Krisztussal és egymással való közösség örök középpontja felől az élet perifériái felé.”⁶⁴⁶

IV.3.2.5. A szimbolikus cselekedetek jelentősége a liturgiában: szülőkről való leválás

Magyar Balázs Dávid vizsgálta Kálvin írásait, s így idézi a házasság jelentőségéről szóló gondolatot: „Kálvin szerint a házasság egy olyan elválaszthatatlan köteléket konstituál, amely szorosabb, mint a szülők és gyermekek vérségi kapcsolata.” – állapítja meg⁶⁴⁷ Az igei alapú üzenet azonban nem „magától” működik, annak lépéseit ezért tárgyaljuk a relacionális etika szemléletmódjából is.

A házasságkötéstől való félelem egyik fontos jellemzője lehet, hogy a fiatalok megérik, hogy a házasságkötéssel minden megváltozik. Nem a papír miatt, hanem a felelősség átruházása miatt. Mert amint házasságra lépnek – „elindul” a soknemzedékes elváráscsomag mindkét család részéről, s minden korábbi kapcsolat átminősül. Mert a „ketten egy test” azt is jelenti többek között, hogy az ifjú férjet/feleséget szabadságában korlátozni fogják, innentől már nemcsak „anyukája”, hanem „anyósa”, s nemcsak „apukája”, hanem „apósa” is lesz. Mindenképpen helyet kell kapjon ezért a templomi liturgiában a szülőkről való leválás szimbóluma, megerősítve az új család születését. Egyben támogatva azt is, hogy a házastárs többgenerációs családi öröksége fontos segítségforrás is lehet később a fiatalok számára. Ez amiatt is lényeges, mert a házasság az egyetlen olyan családi kapcsolat, amelyben az ember maga dönthet. Az ehhez tartozó összes többi családi kapcsolatot transz- és intergenerációsan is készen kapja.

Isten a családra nézve nagy felelősséget adott a már említett második parancsolatban: egy apa végig nézheti fia, akár unokája nyomorúságát is, ha vétkezik Isten ellen, mert a

⁶⁴⁶ Fazakas Sándor: „Új egyház felé?”, doktori disszertáció, Debrecen, 2000, 111.

⁶⁴⁷ Magyar Balázs Dávid: Kálvin János neveléstanának újszövetségi vonatkozásai, in: *Református Szemle* 106. (2013/3), 256–282.

büntetés/átok/teher/számonkérés továbbadódik a nemzedéken át. De Isten irgalmasságának ígérete odaállhat a nemzedékek közé, s határt szabhat a büntetésnek, ha valamely nemzedék Istenhez fordul. Minden nemzedék újválaszthat és felelősen dönthet: folytatja az apák vétkét, vagy más utat választ. Aki megéri elődei életének következményeit, s az „átok” nemzedékről nemzedékre való ismétlődését, az átélheti a szabadulást is Krisztusban, s ezzel az új életet. Ezért a Krisztusra mutató esküvői ígehirdetésben mindkét nemzedéknek különleges áldássá lehet. A relacionális etika két fogalma: a *küldetés* és *hagyaték* olyan családi örökségátadásról szól, melyek hasonló módon adnak lehetőséget, hogy az előző nemzedékek által átadott értékeket mintegy „szortírozzák” a következők. Ezekről a keresztes/konfirmáció összefüggésében lesz bővebben szó.

Hézszer Gábor a teljes liturgiát szimbólumai alapján elemzi, a bevonulás jelentőségétől az áldásig.⁶⁴⁸ A régi szokás, amikor a templomba az édesanya a vőlegényt bevezeti az úrasztala elé, s „ott hagyja”, míg megérkezik a menyasszony, s elbúcsúzik tőle – szép szimbóluma lehet önállóságának. Ugyanígy a menyasszonyt édesapja vezeti be, s átadja a „vőlegény kezére”, azaz kezét fogva az ifjú férjjel – átengedi a lányát. Mindannyian „új helyzetet” élnek át, mely a megkülönböztetést segíti, erősíti. Az elengedés a fiatalok részéről ugyanennek a másik oldala: hála, köszönet formájában megjelenhet a liturgiában, mint: „szülők köszöntése”. Ha a lelképásztor imádságában hálát ad Istennek a szülői házáért, s kéri az önálló útra Isten vezetését mind-mind a leválást segítheti, engedelmeskedve az ige útmutatásának: „Elhagyja a férfi apját és anyját...” (1Móz 2,24) A pasztorális előkészítés fontos szempontja ez. A lojalitás kialakítása a házasságszövetség megőrzésére, mely egyszerre leválás is a szülői kötődésről. Fontos liturgiai szerepe van annak, hogy a lelkész miként képviseli az elengedés motívumait a templomi istentiszteleten. Ennek egy további lépése: ha a szülő a templomban köszönti a fiatal párt, mert együtt látja őket maga előtt, s ezzel „szülői szerepe megkettőződik”: átengedi a sajátját és befogadja a másikat.

IV.3.2.6. Szimbolikus cselekedet a liturgiában: az új közös élet megáldása

A házasságkötés liturgiájában az áldásnak – melyről korábban szorosabban bibliai teológiai értelemben volt szó – szimbolikus jelentősége van, hiszen ezért érkeznek ide a családtagok. Számukra a templomban történő házasságkötés egyfajta pecsét a két fiatal döntésén, s ennek a mindenki számára látható jele a „megáldás”. Az áldáshoz kapcsolódik a kézrátétel a lelkész részéről, s a főhajtás a fiatal pár részéről. Mindhármuk számára nyilvánvaló, hogy az áldó kéz

⁶⁴⁸ Hézszer: Pasztorálpszichológiai, 164-170.

Isten áldásának továbbítására való. Kiss Jenő írja: „Isten áll az áldásmondás mögött. Az áldásmondás az Ő erejére épít, arra viszont valóban épít.”⁶⁴⁹ Maga az áldás hatása felmérhetetlen, hiszen ez nem csak egy jókívánság, hanem a közvetlen kapcsolatteremtés lehetősége, melyben ígélet és felhatalmazás hangzik el egy bibliai versen keresztül Isten gondviselő hatalmáról és szeretetéről. „Az áldás olyan erőátvitel, melynek során elhangzik, hogy Isten érezhető módon beavatkozik az életembe. (...) Az áldás eredménye rendszerint az, hogy az életem gyümölcsözőbbé válik Isten előtt és az emberek javára.”⁶⁵⁰ Arról szól ez, hogy Istennek köze van nemcsak az ünnepeinkhez, hanem a hétköznapijainkhoz is.

Ne feledkezzünk el arról a relacionális etikai többletről sem, hogy „az áldások értéket és értelmet hozhatnak a nemzedékek életébe és a nemzedékek közé.”⁶⁵¹ Ezért valójában a szülői áldásnak – vagy annak valamilyen más formában való kimondására – megfontolt helye lehet a liturgiában, hiszen az áldás egyben az „útra bocsátás”, „elengedés” – oltalomkérés – jele is. A már korábban tárgyalt „Ároni áldás” a házasság megáldásának helyzetében életre szóló útmutatást és Isten közösségvállalásának, figyelmének üzenetét erősíti meg. A bibliai időkben nem csak a léviták áldottak, hanem a „nagycsalád” áldásának továbbadója a „család papjaként” élő legidősebb – vagy más – családtag volt. Amikor a lelkész megáldja az ifjú párt maga is családi feladatot tölt be, szava és tette egészen közvetlen kapcsolatot feltételez az ifjú párral. A gyülekezet áldásmondása ének formájában hangozhat el – közösségi tanúságtételként, a házasság megerősítéseként.

IV.3.2.7. A válás transzgenerációs kérdései

A normatív krízisek közé egyre több család életében besorolódik a válás, de az azt követő újrահázasodás is. Itt még több rendszerszint lép működésbe, hiszen több család érintett, s még több a kibeszéletlen/kibeszélhetetlen vétek és fájdalom. A válás bizonyos kérdéseket megold, ám még több kérdést vet fel a család mindkét felének továbbélése nézve. „A szisztémikus szemlélet szerint ezek a problémák csak részben a pár «saját produktumai», legalább annyira a házastársak szülőcsaládjai élet- és normarendszerének lappangó, de kényszerítő erővel ható hagyományainak összeegyeztethetlenségéből is erednek.”⁶⁵² – ahogyan erről már a relacionális etikai fogalmak tárgyalásánál is volt szó.

⁶⁴⁹ Kiss Jenő: Hármásban Isten színe előtt, Exit kiadó, Kolozsvár, 2010, 135.

⁶⁵⁰ Douglass, 212.

⁶⁵¹ Michielsen: 66.

⁶⁵² Hézszer: Miért? 30.

Visszatekintve a bibliai alapokra: Jézus a Hegyi beszédben nem érvénytelenítette a válólevélről szóló korabeli törvényt, hanem elmondta, hogy miért volt erre szükség: „a szívük keménysége miatt”⁶⁵³ Jézus a törvényt magyarázatban kétségtelenül radikalizálja azt. Két lehetséges ok hangzik el a válás „elfogadható” okaként: a paráznaság (megcsalás: Mt 19,9) és a hűtlen elhagyás (1Kor 7,15). Szűcs Ferenc erről így ír: „Nem az a kérdés, hogy mikortól paráznaság vagy házasságtörés, mikortól ölés egy eset, hanem Jézus a rossz irányba tett első lépést nevezte bűnnek. (...) A szívek keménysége miatt végződik ma is minden harmadik házasság válással.”⁶⁵⁴

Kálvin Genfben szívügyének tekintette, hogy a válások számát a minimálisra csökkentse, hiszen a házasságot hivatásnak tekintette. „*Én a feleségemhez tartozom*” – szöveg egyik prédikációjában – „*azonban a házasságban nem csak a feleségemhez, de magához az Úr Jézus Krisztushoz is kötöttem*”. S bár hangsúlyozta, hogy a házasságban a „*férfiak és a nők úgy éljenek egymással a földön, mint az angyalok a paradicsomban*”, mégis jól tudta: „*nehéz volna (Genfben – M. B. D.) akár egy embert is találni százból, aki hálát adna a házasságért*. A válás ily módon a genfi reformátornál orvosszert jelentett az Isten által bölcsen megállapított házassági együttélés megcsúfolása ellen.”⁶⁵⁵ Karl Barth is így ír: „A válás csupán az egészen lehetetlen életkörülmények következtében hozott egészen kivételes döntése lehet a keresztyén embernek. Egészen utolsó lehetőség: de mégis lehetőség, amellyel élni lehet.”⁶⁵⁶

Egy ilyen törés utáni újra-rendeződés minden családban hosszú évekbe telik. Ha ezt tetézi, hogy transzgenerációs is már rendezetlen válási tragédiák sorakoznak a család-történetben – még összetettebb a lelkipozíció feladat. Minden esetben szem előtt kell tartanunk a kontextuális szemlélet eljárását: „A gyógyulás akkor lehet a legteljesebb, ha a kapcsolódó partnerek eljutnak oda, hogy párbeszédet folytatnak magukról és kapcsolatukról kialakított nézeteikről, kölcsönösen figyelembe veszik és elismerik egymást és készek arra, hogy valamilyen egyezséget kössenek.”⁶⁵⁷ Nem exegetikai vagy erkölcsstani megközelítéssel vizsgáljuk most elsősorban ezt a kérdést, hanem kontextuális szempontból. Ha konkrétan „bűnnek” nevezzük a válást, akkor még kevésbé ér véget ezzel lelkipásztori feladatunk. Ajándékul kaptuk ugyanis azt a lehetőséget, hogy a bűnre van bocsánat. Még a paráznáknak,

⁶⁵³ Mt 19,3-12 és Mk 10,1-12; további válásra vonatkozó igehelyek: Mt 5,31-32; Lk 16,18; 1Kor 7,1-10; 12-15

⁶⁵⁴ Szűcs Ferenc: Esküdhettek-e keresztyén módon Isten nevére?, in: Emmaus, IV. évfolyam, 2019, 69.

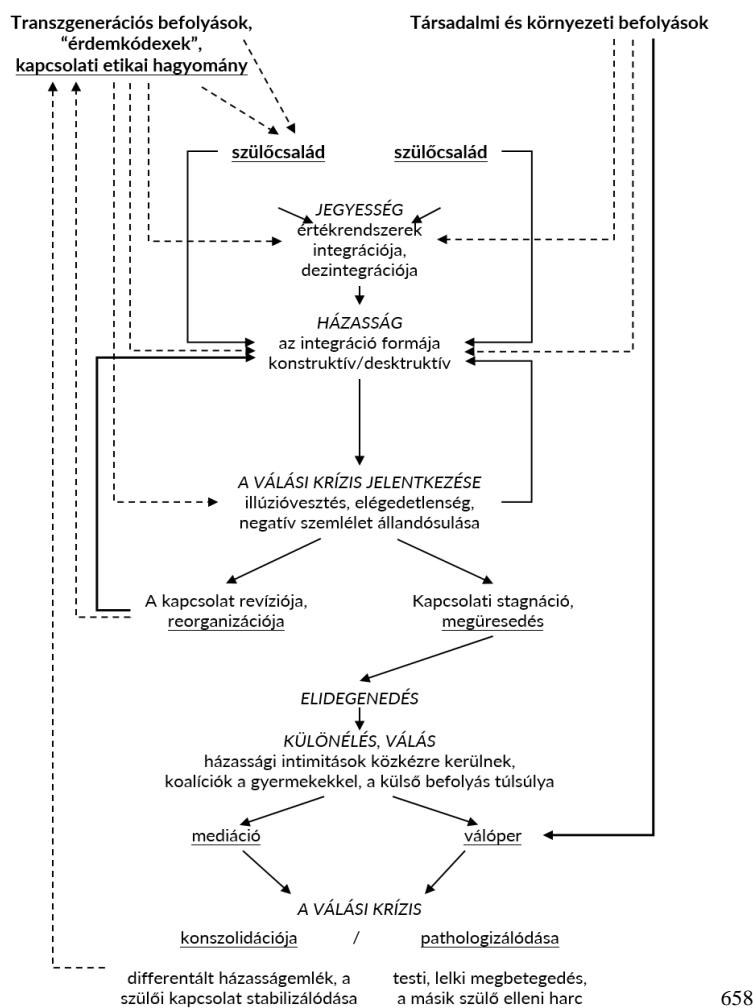
⁶⁵⁵ Magyar Balázs Dávid: Házasság és válás a kora-újkorban Genfben, in: *Theologiai Szemle* Új folyam 58. (2014/3), 141–155.

⁶⁵⁶ Magyar Balázs idézi Barth Károlyt.

⁶⁵⁷ Böszörményi-Nagy – Krasner, 16.

még a másikat elhagyóknak, még az elváltaknak is. Jézus nem csak hogy szóba áll paráznákkal és bűnösökkel, hanem akár „misszionáriussá” formálja őket szabadítása által (Jn 4 és 8). Különösen, ha kontextuális szempontból vizsgáljuk meg a válásokat, s érvényesítjük azokat a transzgenerációs szempontokat, amelyekről már a Szentírás is szól. A válás folyamatának összetettségét jól érzékelteti ez a különleges ábra:

A VÁLÁS FOLYAMATÁNAK SZISZTEMATIKUS ÁBRÁZOLÁSA

Török István ezt írja: „Amekkora nyereséget jelenthet a boldogtalan házasság keresztjének hitben való önkéntes elhordozása, éppoly haszontalan, sőt ártalmas egy kikényszerített felbonthatatlanság. Az egyház, ha az evangélium szerint jár el, nem törvénnel akadályozza, hanem lelkigondozói munkával igyekszik megelőzni.”⁶⁵⁹

⁶⁵⁸ Hézszer: Miért?, 38

⁶⁵⁹ Török István: Etika, Free University Press, Amsterdam, 1988, 194-195.

IV.3.2.8. Az újránházassodás kérdései

Gyökössy Endre ajánlja, hogy a válásba, válásig jutott pároknál „a maga részét, hibáit, mindkét félnek becsületesen fel kell – kellene – mérnie. Erre azért is szükség van, mert az a tapasztalatunk, hogy akik elváltak és újra házasságot kötnek – ismét elkövethetik azokat a hibákat, melyek az előző házasságban váláshoz vezettek.”⁶⁶⁰ Ezért szükséges a házassági felkészítésben más kérdésekről is beszélni, ha elvált felek kérik Isten áldását döntésükre nézve. A lelkipásztor ebben a helyzetben azonban nem csak az új pár felkészítésben, hanem a teljes családjuk lelkigondozásában is részt kell, hogy vállaljon.

A „második házasság” istentiszteleti szertartásán sokkal több az érzékeny szó, érzékeny terület, melyre figyelni kell. Az újránházassodás is bevett gyakorlat már egyházunkban, hiszen megáldjuk a nálunk jelentkező párokat – bizonyos kétségekkel és feltételekkel –, valójában azonban sokan nincsenek felkészülve ennek mélységében való megsegítésére. Az újránházassodók ugyanis már nem azzal az eséllyel indulnak, mint az első házassodók. Ezt lehet veszteségként megélni, de a tapasztalat bölcsességének józanságával is. Jól szemlélteti a szakmában is használt nevük: *vegyes család*, s ha gyermekek is érkeznek az egyik, vagy mindkét oldalról, akkor *patchwork család*. A családtagok megoldási kísérleteit a helyzet érzelmi kiegyensúlyozására öt tipikus móddal írja le a szakirodalom: a/ tabuizálás (nem emlegetjük a válás miatt távol lévőt); b/ túlbuzgóság (az új apa jobb apa akar lenni); c/ szerepcseré (generációs határok átlépése), amikor a fiúgyermek lesz az apa helyettese a családban; d/ a problémák perszonalifikálása (helyettesítő szimptomaképzés), vagy régi szóval: bűnbakképzés; e/ közös gyermek vállalása (egyfajta megmentő szerepbe kényszerítés).⁶⁶¹

Hazánkban – a genogramok elemzése alapján – a harmadik generáció nő fel vegyes házasságokban, s ebből a keresztyén – gyülekezeteinkbe járó – családok, de a lelkipásztorcsaládok sem maradnak ki. Friedman a tünetekből kiindulva jelzi a lelkipásztoroknak, hogy mikor kell különösen figyelniük: „Ha valaki ebben az életszakaszban magánytól, instabilitástól, gyermekei ítéletétől, a biztos pont elvesztésétől félve jön be lelkigondozásra, mindig az eredeti családra kell a figyelmet irányítani.”⁶⁶²

Az utóbbi évek rekord magyarországi házasságkötési arányszáma mellé (2014-2019) a válások számának emelkedése is társul. Ma hosszabb idő után válnak el a felek – nagy számban

⁶⁶⁰ Gyökössy Endre: Házasságápolás, Szent Gellért kiadó, Budapest 2008, 117.

⁶⁶¹ Bernhard Liss: A családpszichológia útjai, Párbeszéd Alapítvány, Budapest, 2003, 70.

⁶⁶² Friedman, 209.

15-20 év után.⁶⁶³ Nagy kérdés, hogy az egyházunkban, gyülekezeteinkben növekvő elváltak és újra házasodók arányával tudunk-e foglalkozni, vagy csak egyszerűen elfogadjuk ennek tényét.

Ha kontextuálisan közelítjük meg a kérdést akkor a nemzedékek sorában kell értelmeznünk nem csak a házasságkötést, hanem a válások magas számát is. Úgy látjuk, hogy ebben a kérdésben is sokkal többet tudna segíteni a relacionális etika szemléletmódja, hogy mindenki csak azt a terhet hordozza, ami az övé, s ezzel a családtagok hosszú távon ne elhatárolódjanak egymástól, hanem keressék az újra beszélés lehetőségeit.

Valamikor, a reformációval kezdődően az egyház a házasságot nemcsak „megkötötte”, hanem fel is oldotta. 1895 óta a polgári házasságkötés szentesítése és „elválasztása” is az állam feladata. Az a paradox helyzet alakul ki, hogy „újraházasítjuk” azt, akinek válását az egyház semmilyen szertartás révén nem „szentesítette”. Ahogy a házasságkötés jogi része miatt is, a válás kapcsán is vákuum keletkezett az elvált fél és az egyház viszonyában. Hézszer Gábor nyomatékosan kéri, hogy az egyházak tegyenek lépéseket ezen a téren, mert ez rendkívül fontos lehet: „Pasztorálpszichológiai szempontból nem kérdéses, hogy mint az élet minden krízispontján, itt is szüksége van az embernek az istentiszteleti-liturgikus forma nyújtotta támaszra.” Ajánl is erre egy lehetséges formát, az úgynevezett „válási bűnvalló istentisztelet.”⁶⁶⁴ A magyarországi református istentiszteleti liturgiából szinte teljességgel hiányzik a bűnvallás, bűnbocsánathirdetés – egyedül az úrvacsorához kötötten jelenik meg az ágendában. Kálvin bűnvalló imádsága minden istentisztelet elején fontos lehetne.⁶⁶⁵

Végül egy alázatos kontextuális idézettel zárjuk ezt a liturgiai szakaszt: „A professzionális pasztoráció (...) tudja, hogy ami végül is «működik», nem operacionalizálható. Ez a szándéknélküliség, ez az «ingyenes» elsősorban a tűréssel, a hordozással, a türelemmel és a reménységgel kapcsolatos. Azzal, amiről a nemzedékek között szó van (...) nem biztonság, hanem reménység.”⁶⁶⁶

IV.3.3. Ekkleziasztikai következmények

Ahogy már a dolgozat elvi alapvetéseiben is tisztáztuk: az ekkleziasztika mindig az „itt és most” jelentőségét hangsúlyozza, ezért a házasságok megáldásának gyülekezetépítő folyamatából emelek ki motívumokat. Először a házasság gondozás folyamatosságáról lesz szó, mely egyben

⁶⁶³ KSH adatai, in: Statisztikai tükör, 2019. március.

⁶⁶⁴ Hézszer: Pasztorálpszichológiai, 171-186 v.ö. Andreas Hess: A válás folyamata és a búcsúritusok, in: Confessio 2004/3, 64-69.

⁶⁶⁵ Ezt a szokást őrzik az erdélyi gyülekezetek, amikor a Kálvin imádságával kezdik az istentiszteletüket.

⁶⁶⁶ Van Rhijn – Meulink-Korf: Kontextuális pasztoráció, 78.

gyülekezetépítés is (II.3.3.1.); majd a családgondozás két változatáról. Először a népegyházi keretek között élő és elfogyó gyülekezetekben (II.3.3.2.); majd az új típusú családok családjaként felépülő gyülekezetekben (II.3.3.3.) mint az ekkleziasztika különleges ajándékairól.

IV.3.3.1. A házasság gondozása, mint egy életen átívelő folyamat

Ahogy a pasztoráció vonatkozásában leginkább a jegyesoktatásról volt szó, a liturgiai következmények között a házasságkötés elvi és gyakorlati szempontjai vezéreltek, úgy most az ekkleziasztikai következmények között a lehangsúlyozottabb a házasságok további gondozásának igénye. Magyar népünk terhe a felekezeti megosztottság sok évszázados öröksége. Ennek önazonosságot meghatározó voltát különösen az esküvők szervezése során máig tapasztaljuk, ha történt is előrelépés ebben a kérdésben.⁶⁶⁷ Magyarországon a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, a Magyarországi Református Egyház és a Magyarországi Evangélikus Egyház megalkotta a házasság megáldásának/házasságkötésnek az ökumenikus szertartását, amely 2001. december 3-án hatályba is lépett. Megállapodtak abban, hogy a szertartást annak az egyháznak a szertartásrendje szerint végezzék, amelyiknek a templomában a házasság megáldása történik. Összefoglalva: A helyi lelkész vezeti a szertartást, a vendéglelkész Bibliát olvas, egyházi beszédet mond, esküszöveget mond, imádkozik, és áldást kér. Nem megengedett két különböző szertartás végzése, és az sem, hogy egy szertartás keretében a protestáns és a katolikus pap külön-külön vegye be a házasságkötési szándékot.⁶⁶⁸

Egy ilyen ökumenikus szertartás után hol találnak helyet a házaspárok? Ott, ahol a „barátságos hangvétel” jellemző. Ennek formáit megtalálni a lelkészek és gyülekezetek egyaránt felelősek. Mai református gyülekezeteinkben a „házasság-körök” szervezése belső szükségéből fakad, mert házassági kérdésekben az előző nemzedékek hitelességüket veszítették.⁶⁶⁹ A mai házasságkötéseknél jelenlévő násznép már legalább felerészben a kortársak közössége, s vannak, ahol – meghívás híján – egész családrészek maradnak ki. S mert ez a kortárs-házaspárok körében általános, ezért a nemzedékek a maguk horizontális síkján erősítik kapcsolati hálójukat. Ez magában hordozza annak lehetőségét, hogy újat tudjanak kezdeni, s hogy megerősítve tudják nem felvállalni, amit eredeti családjukban szüleik, nagyszüleik nem

⁶⁶⁷ Kecskeméten az 1990-es években még a legtöbb pár három esküvőn vett részt: polgári, római katolikus és református szertartás szerint. Ebben a tradicionális városban az ökumenikus esküvők nehezen találják meg bármely templomban a helyüket. Így az esküvők harmada „világi helyszínt” választ.

⁶⁶⁸ Bölcskei – Seregély – Szevik: Ökumenikus szertartások rendje. Ajánlás. In: Theológiai Szemle 2002, 33–34.

⁶⁶⁹ Az első ilyen gyülekezeti gyakorlatot összegyűjtő kötet: Bölcsföldi András (szerk.): Misszió a fiatal házasságok között, Református ifjúsági Misszió, Budapest, 2005

rendeztek el. Ezért szóltunk az előzőekben a lojalítások, adósságok csalárendszerben való megismeréséről.

A házasságok gondozása igazi lelki-gondozás: „Lelkigondozás akkor történik, amikor Isten Igéje és az emberi élet konkrét valósága teremtő módon kapcsolódik össze a psziché világában. A lelkigondozó teológiai, teológiai antropológiai, lélektani és pszichoterápiás felkészültséggel bábáskodik ennél a folyamatnál. (...) A lelkigondozásban tehát egyszerre van jelen a pszichológiai diakóniai szempont és a személyes igehirdetés.”⁶⁷⁰ A gyülekezeti házasságok pástorolásához nem elég, ha értékes igehirdetések hangzanak el. A ránk bízottaknak igei eligazításra, tanításra van szüksége, de olyan emberi szóra is, ami a kapcsolati valóságukban ad látást, megértést, továbblépést.⁶⁷¹ A szakmai képzés a mentálhigiéné, a pszichológia, de a családterápia tudományában való eligazodás is sok olyan kérdésünkre adhat választ, melyek a család mai rendszerszintű problémáiból következnek.

A családi életciklus-modell egyértelműen a gyerekek érkezése-változása köré építette fel a változások kríziseit a családban. Mindez hat a házasságokra is, de magának a házasságnak is vannak jól elkülöníthető szakaszai. Margaret Mahler (1897-1985) tárgykapcsolat-elméletének az anya-gyermek kapcsolatban átélt szakaszait alkalmazták a párkapcsolatok változásainak természetes leírására. Ellyn Bader és Peter Pearson párterápiával foglalkozó szakemberek azt állapították meg, hogy a házasságban ennek mintájára alakul a párkapcsolat, melyben négy szakaszt különítettek el: 1) Szimbiózis (egybeolvadás); 2) Differenciálódás (elkülönülés); 3) Praxis (gyakorlás – a másiktól való függetlenedés); 4) Return (újraközeledés).⁶⁷² A házasság jó működése az alapja a család működésének. Ezért „a házassági rendszer pozitív változásai következményekkel járnak a családi alrendszerek számára is, a szülő-gyermek rendszerre és a testvérek kapcsolatára is.”⁶⁷³ Sue Johnson alkotta meg az ÉFT (Érzelem Fókuszú Terápiát) kifejezetten pároknak: „felejtjük el a vitakozási technikákat, a korai gyermekkor elemzését, a nagy romantikus gesztusokat (...) inkább ismerjük el, hogy érzelmileg kötődünk a társunkhoz és függünk tőle (...). Figyelmünket a nyíltság, az egymásra

⁶⁷⁰ Németh Dávid: Pszichológiai diakónia és lelkigondozás. in: Tóth János (szerk.) Közelebb az emberekhez, Sárospatak, 2016, 30.

⁶⁷¹ A Kispest-Rózsáteri Egyházközségben a házasságkötésnél felajánlják a szeretet-vendégség lehetőségét. Ez nem csak azt a terhet veszi le az ifjú párról, hogy a vacsorázók számát lecsökkentesse, hanem olyan távlatokat nyithat meg, ahol az Isten közösségében hallhatnak köszöntéseket, kaphatnak jó szót, igei útmutatást. A kialakult jó szokás szerint az ifjú párt megajándékozzák a 10 jó tanáccsal, melyet Füle Lajos, a gyülekezet missziói gondnoka fogalmazott meg. Forrás: Ablonczy Dániel: Családkönyv, Open Art Kiadó, Budapest, 2007.

⁶⁷² Bader-Pearson elmélete <https://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/files/2017/02/Koml%3%b3si-Piroska-A-dinamikus-csal%3%a1dter%3%a1pia.pdf> Letöltés: 2020. 08. 29.

⁶⁷³ Freeman, Dorothy R.: Házassági krízisek, Animula, Budapestm 1994, 3.

hangolódás és a válaszkészség kulcspillanataira irányítja, mely(ek) a felnőtt szeretetkapcsolatok lényegét alkotják.”⁶⁷⁴

Németh Dávid kísérletet tesz James W. Fowler (1940-2015) hitfejlődési szakaszainak egybevetésére a Bibliában található házasságmodellekkel. „A hitfejlődés, a házastársi kapcsolat fejlődése és a lelki alapszükségletek beteljesülése között (...) szoros összefüggés feltételezhető.”⁶⁷⁵ Az önbecsülés szükségletéhez kapcsolta Fowler mitikus-szószerinti hitszakaszát, mely „komplementáris házasságmodellként” foglalható össze, hiszen az ember rendeltetésének betöltésére adatott. Ez az ÓSZ és az evangéliumok alapján jól leírható. A kötődés-szükségletéhez Fowler szintetikus-konvencionális hitszakaszát kötötte, mely egyfajta „partneri modellhez” kapcsolható, mely Pál leveleinek üzeneteiben érhető tetten. A tájékozódási és kontrollszükségletéhez Fowler individuális-reflektív hitfejlődési szakaszát kapcsolta, mely a „princípiumokon nyugvó házastársi kapcsolat modelljének” lenne leírható. Ez a princípium az elkötelezett szeretet, vagy „annak ellenére” való szeretet, mely nem függ a pár pillanatnyi állapotától.

A házasságok gondozásában már a jegyesbeszélgetéseknél fontos, hogy ne csak a lelkipásztor egyedül legyen jelen, hanem akár házastársával együtt. De egy idősebb házaspárral való beszélgetésnek vagy több azonos korú házaspár csoportos felkészítésének is gyülekezetépítő jelentősége van. Ha hallanak nehézségekről, megoldott konfliktusokról, ez olyan mintát jelenthet, ahol őszintén megvallhatják maguk is, hogy nem tudják „jól” csinálni házasságukat. Az évek során eszükbe juthat, s időben kérhetnek bizalommal segítséget. Jó alkalmak lehetnek a házassági évfordulók gyülekezeti ünneplései is. Alkalmat adnak a visszatekintésre és a hálaadásra, de az együtt megküzdött nehézségek közötti hűség kifejezésére is. Míg Koczorné Heineman Ildikó korábban idézett tanulmányában⁶⁷⁶ a jegyespárnak leginkább a lelkésszel való kapcsolatápolását hangsúlyozza, addig Nagy István kifejezetten gyülekezetépítési lehetőséget lát a kazuális szolgálatokban.⁶⁷⁷ Ám hozzáteszi, hogy nagy különbség van a lelkész és a lelkipásztor között, mert míg az egyik csak a szolgálatot végzi el, a másik pásztor gyülekezetének: „A kazuális istentisztelet csak a pasztorációval együtt lesz a gyülekezetépítés eszközévé.”⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Sue Johnson: Ölelj át. 7 lépés az életre szóló szerelemért, Harmat -EFT, Budapest, 2018, 15.

⁶⁷⁵ Németh Dávid: Hitmódok ko-evolúciója a házastársi kapcsolatban, in: A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére, KRE L'Harmattan, Budapest, 2016, 142.

⁶⁷⁶ Koczorné Heinemann, 592.jegyzet

⁶⁷⁷ Nagy István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: Református Egyház, LI évf/ 2, 1999 február, 32-35.

⁶⁷⁸ Nagy: Gyülekezetépítés, 35.

IV.3.3.2. Családok lelkipozítása a gyülekezet nagy családjában

A hagyományos gyülekezetekben a családok gondozása összetett feladat, mert az évtizedek során a kapcsolatok legtöbbször gondozás nélkül erodálódtak. Christoph Morgenthaler, a szisztémikus lelkipozításról szóló könyvében kifejezetten a családok gyülekezeti gondozásáról szólva azt írja, hogy a mi területünk a gyülekezetben elsősorban a prevenció: „A preventív lelkipozítás célcsoportjai a «normális családok», akik semmilyen különösebb feltűnést nem keltenek. (...) A fejlődésorientált lelkipozítás «működőképes», jó családok felé irányul, akik a kríziseken át új megoldásokat és utakat akarnak találni. Ezeket a családokat akarja támogatni a lépéseikben úgy, hogy az erőforrásaik megsokszorozódjanak és megtanulják azokat használni.”⁶⁷⁹ Ehhez nem is a nagy családi életciklusváltások, hanem a „kicsi”, évente ismétlődő családi rítusok komolyan vételét hangsúlyozza.

Morgenthaler könyvében olvashatunk arról is, hogy mennyire meghatározza a családszerkezetet a vallásosság.

„Minden nagy vallás megpróbálja a családszerkezetet befolyásolni azzal, hogy szabályokat és normákat fogalmaz meg a házasságkötés, válás, fogamzásgátlás, terhességmegszakítás, házasság előtti szexualitás, hűség, együttélés, családalapítás, nemi szerepek különböző kérdéseinek szabályozására. A házastársak, valamint a szülők és gyermekek közötti kapcsolat vallási normái beépülnek a családba, ezzel részévé válnak azoknak a szociális alapegységeknek, amelyekből a társadalom felépül.”⁶⁸⁰

De ugyanígy igaz az is, hogy „a vallásosság meghatározza, hogy egy család miként dolgoz fel információkat, hogyan hoz döntéseket, hogyan oldja meg a konfliktusokat, hogyan mozdítja elő az individuációt, milyen szocio-emocionális támogatást biztosít, hogyan kezeli a stresszt és miként reagál a változásokra.”⁶⁸¹

A családnak belső útmutatásai vannak a határookra nézve is, mert a határok arra szolgálnak, hogy kiválogassák majd elfogadják vagy elutasítsák azokat az információkat, amelyek a családi rendszerbe be vagy abból kiáramlanak. Így a családot behatárolják annak hitbéli meggyőződése, morális elképzelései és értékei. „A hitbéli meggyőzések képezik a formális és informális szabályok és normák alapjait. A család azért állítja fel őket, hogy megmutassa tagjainak, hogyan viselkedjenek egymással, valamint

⁶⁷⁹ Morgenthaler, Christoph: Systemische Seelsorge, Kohlhammer, Stuttgart, 6. Auflage, 2019, 192.

⁶⁸⁰ Morgenthaler, 81.

⁶⁸¹ Morgenthaler, 83.

miként lépjenek kapcsolatba olyanokkal a környezetükben, akik más rendszerekhez tartoznak.”⁶⁸² A családi egyensúly és integráció is akkor stabil, ha a család tagjai elköteleződnek a közös értékek és elképzelések mellett. Ez utóbbi folyamat több lépcsőn keresztül megy végbe. „Mire a család érzelmileg is elköteleződik a védelmet nyújtó Isten mellett; rituálékkal, ismétlő vallási cselekedetekkel (asztali imádság, vallásos ünnepek, stb.) gondoskodik arról, hogy a szentesített rend fennmaradjon; végül pedig megfogalmazza a saját mítoszait, amelyek rövid, szimbolikus elbeszélésekben tükrözik a családi hitrendszert.”⁶⁸³

A református hitoktatás – akár gyülekezeti, akár állami iskolában – olyan családokat érint, akik felé ez kifejezetten misszió, hiszen életük gyakorlatából legtöbbször hiányzanak a hagyományos református értékek. A rendszerváltás óta eltelt 30 évben már egy új nemzedék nőtt fel – akiknek lett volna lehetőségük bekapcsolódni a gyülekezetekbe, de nem tették. Ennek sokféle oka van, itt csak egy okot hangsúlyozok: a gyülekezet nem tudta befogadni őket.⁶⁸⁴ Az egyháztagek azt várták, hogy a bejövők alkalmazkodjanak a szokásokhoz: „mi így szoktuk”, hiszen ők őrizték meg a hagyományokat. Az egyházi iskoláktól azt várták, amit az előző nemzedék kapott: hűséges egyháztagekat. S közben megfélekeztek arról, amit legtöbbször a saját családjukban is átéltek, hogy a világ megváltozott, mert két nemzedék nagy része kimaradt az alapvető hittanoktatásból. Mégis sokan beszélnek még népegyházról. „A népegyház mai formájában való igenlése nem jelenthet mást, mint az élő gyülekezetek felépítésének igényét, a meglévő népegyházi keretek között. Az egyház egyetlen esélye: maradék erejét és stabilitását olyan gyülekezeti élet megteremtésére koncentrálni, ahol a gyülekezet – a bibliai és reformátori tanítás értelmében – az Ige és a sákramentumok köré egybegyűlt, kegyelemben részesülő (Barmen III) megkeresztelt hívők közössége lesz.”⁶⁸⁵ – írja Fazakas Sándor disszertációjában.

Az ekkleziasztikai következmények között azonban a gyülekezetek nemzedékváltása – melyről az elvi alapvetésekben is volt szó – sokkal jelentősebb tényező, mint néhányan gondolják. Az előző nemzedékek tradicionális vallásgyakorlata a mai fiatal családok kis részének ad vonzó keretet Istennel való kapcsolatuk megélésére.⁶⁸⁶ Hiába vannak az egyháznak óvodái, iskolái, a családok működése a közösség megélésének, az ünnepek formáinak megváltozását eredményezte. Lelkipásztorok arra jutnak, hogy vagy két istentiszteletet

⁶⁸² Morgenthaler, 83.

⁶⁸³ uo. 83.

⁶⁸⁴ Csorba Péter: A vallásos szocializáció, in: Ref. Egyház 1999/ 230.

⁶⁸⁵ Fazakas Sándor, 79.

⁶⁸⁶ A népszámlálás kérdései alapján kimutatható, hogy a személyes vallásosság iránti igény nem csökkent a mai fiatal családok között – csak nem az egyház régi keretei között: vasárnapi istentisztelet, régi énekek, régi bibliafordítás stb. szeretnék azt megélni. Forrás:

tartanak, vagy nem tudják behívni az új családokat a régiéik közé, s így elfogynak. Sok helyen a „két istentisztelet” két liturgiát és két különböző hangvételű istentiszteletet is jelent.⁶⁸⁷

IV.3.3.3. Új korszak – új családminták – új gyülekezet

Az újonnan szerveződő gyülekezetek új alapokon épülnek. Tagjai nem szokásból járnak templomba, s családosan érkeznek. Egyik legfontosabb hívogatójuk éppen a családi/családias istentisztelet mozgalmas, újszerű alkalmá, ahol mind a liturgia felépítése, mind az igehirdetés tekintettel van arra, hogy a gyerekek is jelen vannak. Ekkleziasztikai szempontból a lelkipásztornak sokkal több lehetősége van a házasság és családgondozásra, hiszen fokozatosan ismeri meg a családokat, s a folyamatosan számon tudja tartani őket. Ezt a példát mutatják az elmúlt évtizedekben alakult „új gyülekezetek”, ahol nem hagyományos, hanem családias a légkör, s a családok számára nagy családdá, természetes életközösséggé válhat a gyülekezet egésze. Míg a tradicionális közösségek sokszor leépülnek, s a templomok is sok helyen kiürülnek, addig az új gyülekezetek egyre nagyobb létszámokat mutatnak.⁶⁸⁸

Bonhoeffer szerint „A hit és szeretet a gyülekezet struktúrájának (vertikális és horizontális) formái. Egyetlen valóság megkülönböztetett funkciói ezek. A hit egységet, a szeretet pedig közösséget teremt.”⁶⁸⁹ Könyvében ez az egyetemes papságról szóló fejezet alapozása, ahol leírja, hogy valóságos lehet a gyülekezetben a tagok a) „strukturális együttléte”, azaz, hogy a gyülekezetben egyik tag a másik számára Krisztus lesz. Ahol a tagok b) „egymásért való léte” a közösségért hozott áldozatban, a közbenjáró imádságban, a bűnök bocsánatában és a tanácsadói lelkigondozásban valósul meg. Ezt követhetjük nyomon, amikor a lelkipásztor látásában nem az ő egyszemélyes szolgálata, hanem a közösség minden tagjának értékes jelenléte építi a gyülekezetet. Ezt kontextuálisan az *etikai képzelőerővel* hozhatjuk összefüggésbe. „Az etikai képzelőerő olyan kreatív folyamat, amely abból a kettős imperatívusból származik, hogy legyünk igazságosak és maradjunk szabadok.”⁶⁹⁰ Az etikai képzelőerő működésének lényege, hogy mindig mindenkiről képes feltételezni, hogy van egy olyan oldala, ami számít. Csak ez segíthet megküzdeni „a mindennapi élet elkerülhetetlen kétértelműségével és paradoxonjaival”.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ Erről számol be Baranyai Csaba: Gyülekezeti program tervezése- közösségépítés, in: A közösségépítő lelkész, (szerk: Szabó Lajos), Luther Kiadó, Budapest, 2010, 217-225.

⁶⁸⁸ Czövek Tamás: Írd meg, amiket láttál, Hét lakótelepi gyülekezet, Kálvin Kiadó, Budapest, 2010.

⁶⁸⁹ Bonhoeffer, Dietrich: Az egyház lényege, Exit Kolozsvar, 2013, 47.

⁶⁹⁰ Michielsen – Van Mullingen – Hermkens, 87.

⁶⁹¹ uo. 88.

Egy új gyülekezet alapításakor a gyülekezeti élet formái minden nemzedék számára közvetlenül megragadhatóak, sokkal inkább hasonlítanak ahhoz a helyzethez, amelyet az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyvben olvashatunk. „Meg kell találni a kor társadalmi, lelki kihívásaira a hazai viszonyok között működőképes, biblikus gyülekezetépítő utat és módot, felvállalva az esetleges változtatást és újítást és a még több szolgálatot.”⁶⁹²

Ennek további lépéseiről szól a következő két fejezet is.

V. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN: KERESZTELÉS ÉS KONFIRMÁCIÓ

(átmenetek jelentősége, prevenció, támogatás és gyógyulás lehetősége)

„Az ember jel, üzenet, megfejtendő rejtély. A kapcsolatokban ezt az üzenetet minden ember egyéni jelentéssé fogalmazza a másikról, a jelentést pedig az érzelmi töltés erősíti egyedi jelentősséggé.”⁶⁹³

Bagdy Emőke

Bevezető

Ebben a fejezetben egy gyermek születésével hozott változásokat vesszük szemügyre, mert alapjaiban formálja át a család életét, akár első-, akár másod-, vagy később született gyermekként jön is a világra. Minden gyermek születésének más-más, egyedi jelentősége van. Az első új szerepeket ad szüleinek: apává és anyává „teszi őket”, de ezzel a családi helyzettel további más szerepek is együtt járnak: a szülők szüleiből nagyszülők lesznek. További reménysek és elvárások sokasága aktualizálódik a családban a gyermek neme szerint is. Egy-egy gyermek születésének jelentősége a család mellett felmérhetetlenül nagy lehet a gyülekezet, de az egész nemzet számára is. Számunkra ezért is lényeges, hogy a pasztorális munka hogyan segíti a családot a keresztség-konfirmáció folyamatában, hogy a család aktív részese lehessen gyermekük hitre jutásának, hitben való nevelésének. Meggyőződésünk, hogy ez továbbra is elsősorban a család feladata. A lelkipásztor és a gyülekezet ezért érzett felelősségét csak „megosztott felelősséggel” vállalhatja magára. Ebben a fejezetben kerül kifejtésre, hogy ehhez

⁶⁹² Püski Lajos: Érdeklődéstől elköteleződésig, Kálvin kiadó, Budapest, 2013, 28.

⁶⁹³ Bagdy Emőke: Ember a válságban - Lélekmentés – in: Evangéliumi nevelés lélekben és igazságban, A Katolikus, a Református és az Evangélikus egyház közös kiadványa, Pannonhalma, 1996, 101.

a fogalomhoz hogyan jutunk el, s hogy ez mit jelent a gyülekezeti gyakorlatban, hogyan lehet ez a prevenció, a támogatás és a gyógyulás eszköze.

A továbbiakban a fejezet három szakaszra oszlik, amelyben kifejtésre kerülnek a keresztség-konfirmáció pasztorálteológiai megfontolásai (V.1.); az ehhez kapcsolható relacionális etikai fogalmak (V.2.); és egy kutatás feldolgozásába ágyazott fejezetrész, amelyben tárgyaljuk a pasztorációs, liturgiai és ekkleziasztikai következményeket (V.3)

V.1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

Ahogy a házasság kérdéskörében külön jelentőséget tulajdonítottunk a lelkész saját házasesetének, úgy ebben a fejezetben a lelkész hivatása, eredeti családjából hozott örökségként, s jelenlegi családi élete, gyermekeinek nevelése kerül előtérbe, mint pasztorálteológiai megfontolás. A pasztorálteológia tudományáról már korábban is szót ejtettünk, ebben a fejezetben egy újabb része kerül előtérbe: a múlt. Hogyan is nevelkedett egy lelkész, milyen mintákat hozott magával, s ő maga milyen nevelővé vált és válhat (V.1.1.). Ebben nagy jelentősége van annak, hogy a generációkon keresztül átadott értékek hogyan válnak élet-lehetőséggé, azaz a jelenben mit kezd ezzel az örökséggel (V.1.2.). De jelentősége van annak is, hogy ő most, mint felnőtt keresztyén ember mit képvisel, milyen mintákat ad tovább saját gyermekeinek, mit él meg abból, amit örökségként hozott, azaz hogyan „fektet be a jövőbe” (V.1.3.). Ez ezért is kérdés, mert mára a református lelkészek között is többen vannak, akiknek kérdéssé vált, hogy saját gyermekeiket megkereszteltetik-e. Mennyiben örökség a keresztelés, mennyiben transzgenerációs áldás, vagy kizárólag egyéni döntés eredménye annak értéke? A jövődőlőért való felelősség miatt kell erről újra gondolkodnunk.

V.1.1. A lelkészgyermek helye a családban, gyülekezetben

A gyermek születése által teremtett új helyzet az anya testének változásával kezdődik, ahogyan önmagáról és gyermekéről való gondolkodásában is hatalmas lépéseket tesz meg. Megváltozik kapcsolatrendszere és minden eddigi szerepe is átalakul. A kilenc hónap sok mindenre elég, de a valóságos anyaság sokszor csak akkor válik tudatossá, amikor a gyermekét kezébe veheti. Az apa-szerep tanulásához ennél hosszabb idő adatik, hiszen először az anya-gyerek kapcsolatról kell gondoskodnia, mely egyfajta „szimbiózisként” általában hónapokig, vagy ennél is tovább fennáll, s azután alakíthat ki saját kapcsolatot gyermekével.

Egy-egy gyermek születése a kívülálló számára pusztán az adott család életében tűnhet sorsfordító pillanatnak, de a szorosabb közösségben élő, hagyományos társadalmakban ez az

egyik legfontosabb közösségi esemény volt, amely annak tagjait intenzíven mozgásban tartotta, hosszú távon kapcsolatrendszerüket és a gyermek társadalmi helyzetét is – már mielőtt megszületett – meghatározta. „A születés azért emelhető ki az átmeneti rítusok sorából, mert több szempontból is különleges: egyrészt az eseményeknek egyszerre két főszereplője van (a gyermek és az anya), akik azonban a szülést követően különböző mértékben és más-más okok miatt kerülnek rendkívüli helyzetbe, másrészt a gyermek születése a közösség és az egyén élete szempontjából egyaránt jelentős változást jelent.”⁶⁹⁴

Az előző mondatok azért szükségesek, mert papok és lelkészek, de a hívő családfők „Istennek szentelt” állapota sokszor kezdődik családjuk, s ezen belül szüleik Istentapasztalatával. „Mózesek” és „Sámuelek” nevelődnek édesanyjuk felajánlásából, sokszor már fogantatás előtti imádságokban. A rejtett elvárás (reménység), vagy a direkt nevelés meghatározó jelentőségű ezekben a családokban, hiszen a „legszentebb hivatás” Isten szolgálata „Az alap világszemléletünk – még ha életünk során többször változhat is – nagy mértékben elsajátított világszemlélet, az első szignifikáns személyek értékítéletével, értékrendszerével. Ebben a családi közegben kapjuk az első iránymutatásokat értékválasztásainkhoz.”⁶⁹⁵ Lelkészyerekek körében vizsgálódott Garai Szilvia, akinek tanulmányából csak egy adatot emelek ki: „A lelkészyerekek felnőttkori nyilvános vallásos tevékenysége (tehát istentiszteleteken való részvétel stb.) az anyai következetes neveléssel jár együtt, azaz bizonyos tendencia figyelhető meg arra nézve, hogy minél következetesebb volt az anya, annál kevésbé ódzkodik a lelkészyermek felnőttkorában nyilvánosan is megmutatni, hogy vallásos.”⁶⁹⁶

A lelkészyerekek másodlagos szocializációjának szoros meghatározója a gyülekezet közössége, ahol egyik, vagy mindkét szülőjük Isten által kiválasztott tekintélyszemély. S ahol elvárják a pásztori levelekben megfogalmazott kiegyensúlyozott szülő-gyermek kapcsolatot: „legyen feddhetetlen, egyfeleségű férfi, (...) aki a maga háza népét jól vezeti gyermekeit engedelmisségben és teljes tisztességben neveli.” (1Tim 3,2-4) Ez a kiemelt szerep pozitív megerősítéseket is jelent, de „figyelő szemek sokaságát” is, hiszen a gyülekezet szinte ugyanazokkal az elvárásokkal fordul a lelkész-gyerekek felé, mint szüleik felé. Teljesen automatikusnak tartják „szolgálatukat” a gyermekek között vagy az orgona mellett. „Kik ezek

⁶⁹⁴ Csonka-Takács Eszter: A születési rítusok és hiedelmek szerepe a közösség kapcsolatrendszerében Gyimesközéplokon, doktori disszertáció, Budapest 2006, 5. Letöltés: 2020.február

⁶⁹⁵ Siba Balázs, *Pasztorálteológia*, 39.

⁶⁹⁶ Garai Szilvia: Élet az üvegfalak között és azokon túl. Lelkészyerekek családi környezete, vallási szocializációja és felnőttkori vallásossága, in: *Lelkipásztor*, 2020/8-9, 299.

az ők, hogy oly sok időt és energiát szánunk a tetszésük megnyerésére, a miattuk való szorongásra, vagy arra, hogy megpróbálunk elrejtőzni előlük? (...) Ők az a 'ki tudja kikből' álló, elmosódott csoport, akik kiértékelnek, figyelnek, megítélnék és valahogy az ő kezükbe került a hatalom, hogy szentesítsenek vagy megsemmisítsenek minket.”⁶⁹⁷ A lelkipásztor család abban is kiszolgáltatott helyzetben van, hogy a gyülekezet tagjai közül kell segítséget kérniük a gyermekek felügyeletére. Ezek mély nyomot hagynak a gyermekekben. „A lelkészcsalád a gyülekezettel úgy lehet egészséges kapcsolatban, ha képesek kommunikálni egymással, és tisztazzák, hogy miben és meddig kell együttműködniük. Többek között azt is, hogy a gyermekről való gondoskodás és nevelés elsősorban a szülők feladata.”⁶⁹⁸

A lelkész gyermekének azonban előnye is lehet, hogy a gyülekezet közösségében már kora gyermekkortól szerezhethet hit-tapasztalatokat, vagy érthet meg hittartalmakat, hiszen a lelkészcsalád mellett a gyülekezeti családok életét is – akár gyermekeikkel való barátság miatt – belülről ismeri. Keresztelések, konfirmációk részese – nem csak látványban és jelenlétben –, hanem az erről való beszélgetések a család hétköznapi életének részei. Mindemellett hátrányban is lehet a lelkészgyermek, mert az ő szükségleteinek betöltését bármikor megelőzheti bárki másé. „Sokszor más fiatal, vagy gyermek gondjával azonosulni tud a lelkész, saját gyermekénél ugyanerre nem képes.”⁶⁹⁹

Ezért a lelkészek számára önmegerősítés is, ha gyermekük is ezt a hivatást választja. Lelkész-életrajzok tartalmazzák azokat a pályaválasztási dilemmákat, amikor a gyermek szüleivel való azonosulásának kifejezése épp hivatás-választásuk lett.⁷⁰⁰ Az életből ismerjük azonban ennek mély válságait is, hiszen lelkészgyerekek voltak: C.G. Jung, Ingmar Bergman vagy épp Katy Perry is. A Biblia józanító családtörténetei nem adnak alapot a választottak gyermekei felé támasztott elvárásokhoz,⁷⁰¹ ám mégis voltak, akiknek „sikerült” a hit/istenfélelem továbbadása, az „áldottság-ígéretének hite” nemzedékről nemzedékre való transzgenerációs örökségének megőrzése.⁷⁰²

V.1.2. Születés – keresztelés – identitás a lelkészcsaládokban

⁶⁹⁷ Sanford, Timothy, L.: Muszaj tökéletesnek lennem!...és egyéb paplakbéli tévtanok. Új Remény Alapítvány, Debrecen, 2006, 33.

⁶⁹⁸ Tamás Ernő: Üvegfalú parókiánk gyermekszobája. Lelkészgyermekes esetleges szorongásairól, in: Református Szemle, 2009, 102/3, 298.

⁶⁹⁹ Püskiné Szécsi Judit: Lelkészgyermekes vallásossága, Pasztorálpszichológiai dolgozat, Debrecen, 2007, 14.

⁷⁰⁰ vö. Ravasz László: Emlékezéseim, REZSIS, Budapest, 1992 ; Szabó Imre: Sírjanak a papok, magánkiadás, 1995, önéletrajzaival.

⁷⁰¹ vö. Éli fiai: 1 Sám 3,13; és Sámuel fiai: 1 Sám 8,3; , Dávid fiai: 2 Sám 13-19 fejezetek.

⁷⁰² Ábrahám-Izsák-Jákób történetei: 1Móz 12-50.

A teológia tudományának elméleti megközelítése mellett nagy segítség lehet, hogy más tudományok kutatásai alátámasztják mindazt, amit az emberről mondhatunk. Akár a korábban idézett antropológia, akár a néprajz, mind olyan részletekre mutatnak rá, amelyek a mi tudományunkat emberi kontextusba helyezik. Tudjuk, látjuk, hogy a 21. század széthulló családjai nem csak megtartó közösségüket veszítették el, hanem az élethez szükséges biztos tudás biztonságát is. A születő gyermekekkel való foglalkozásról szóló média-információk inkább összezavarják a friss szülőket, mintsem segítenének a születés körüli történések megértésében és a gyermekek nevelésében. Hiányzik a kisebb-nagyobb csoportos védőháló, mely segít a változások feldolgozásában. Sokszor az idősebb nemzedék sem tud valóban segíteni, mert már az ő születésük/szülésük körül is idegenek segédkeztek.

De ahogy a születés, úgy a keresztelezés körüli bizonytalanság is jelen van a családokban. A keresztelezésre készülés, a templom már nem tartozik a legelső célok és utak közé, ahová az anya a szülés után elmehet. A családok gondolkodásában a keresztelezés már nem a születéshez, hanem egy külön ajándékhoz hasonló, sokkal inkább egyfajta kiegészítése annak, amit a család adhat gyermekének. Általánosságban elmondható, hogy leggyakrabban a keresztelezés valamikor az első életévben kerül sor. „A családok döntő többsége úgy tekint a keresztségre, mint kazuáliára, amely ugyan pontszerűen összekapcsolja őket az egyházzal – családi életük egy minősített pontján –, mégis kihat az egész életre, s azon is túl.”⁷⁰³ Az, hogy a keresztelezés, mint kazuália, nem csupán egyszeri találkozási alkalma Isten népének közösségével, a mai szülők számára sokszor nem egyértelmű, ezért fontos a fogadalom szövegének tudatosítása. A kutatás elemzése során kitérünk még erre is kérdésre. Hiszen a keresztség csak akkor lesz életre szóló sákramentum, ha jelentősége túlmutat egy istentisztelet keretein, s elvezet a tanítványság ösvényeire, hiszen ez Krisztus parancsának lényege (Mt 28,18) – ahogyan erről a keresztség teológiai alapozásának fejezetében is írtunk.

V.1.2.1. Keresztelezés, mint „beoltatás Krisztusba” és az ő egyházába

Magyar sajátosság, hogy a keresztelezés szóban konkrétan a „kereszt” szó szerepel ellentétben a többi európai nyelvvel, ahol az „alámerítés” görög szava (*baptidzó*) jelentésében adódott tovább. A magyarok megkeresztelezése során a kereszt jelét „olajjal rajzolták” az emberek homlokára (*consigno* - szóval), ahogy ezt ma is több felekezet gyakorolja. „A sákramentális liturgia során a kereszt jelével is megjelölik, a homlokán és/vagy a mellén. Ez a szimbólum

⁷⁰³ Siba-Rohn Hilda: Áldás útján, A kontextuális lelkigondozás lehetőségei a keresztelezési beszélgetésben és a keresztelezési szertartásban, in: Embertárs, 2018/1, 76.

tulajdonjogra utal: a gyermek „Isten jelét” hordozza, Isten tulajdona. Aki pedig Istené – az archaikus tudat szerint – Isten védelmét, „áldását” élvezi.”⁷⁰⁴ A gyermekkereszttség sokat vitatott témakörében ebben a dolgozatban nem újabb dogmatikai megfontolásokkal szeretnénk most előrukkolni,⁷⁰⁵ sokkal inkább a család változó helyzetéből szemlélve járjuk körül ezt a kazuális lehetőséget. Igen értékesnek tartjuk sokak tanulmányát, akik miután minden lehetséges bibliai helyet, minden felekezeti hitvallást, szokást és hagyományt végigtanulmányoztak – kérdéseket és ajánlásokat fogalmaztak meg. Megfelelő helyeken idézek is tanulmányaikból.⁷⁰⁶ Számunkra ebben a dolgozatban az, hogy már a bibliai időkben is voltak, akik „egész családjukkal”, pontosabban „egész háznépükkel” fogadták el a keresztiséget⁷⁰⁷ jelzi, hogy voltak, akik nem csupán saját, személyes hitéletük növekedését és megerősítését várták a keresztelestől, hanem teljes családi életük megváltozását is. Ez mindenképpen arra vezet minket tovább, hogy a hitéletnek van egy családi és közösségi aspektusa is, amelyet sokszor kevésbé veszünk figyelembe.

A keresztiség valósága nem a víz, hiszen az csak emlékeztető jel, hanem Krisztus tette, aki váltságdíjjal megváltott bűneinkből, s ezzel az Istentől elszakadásunkat áthidalta. A szövetség véreire való emlékeztetés a keresztelestől istentisztelet alapvető része, s hogy a lelkészcsalád is a gyülekezettel együtt tesz vallást hitéről a gyermek felett. Nagykőrösön – és az alföldi nagy gyülekezetekben – az 1800-as években a vasárnap délutáni istentiszteleten kereszteltek⁷⁰⁸ Ebből az a következtetés is levonható, hogy nem volt jelen a nagy gyülekezet, hanem legtöbbször csak a család. Fekete Ágnes disszertációjában vizsgálja a református istentisztelet változásait az 1931 és 1985-ben kiadott Ágendáskönyv használata kapcsán. Leírja, hogy a keresztelest a harmincas években az istentisztelet végén, s már csak a család (néha azok sem teljes létszámmal) jelenlétében zajlottak. A legtöbb esetben van valamilyen mértékű keresztelestől beszélgetés a családdal, 7%-a a megkérdezett lelkészeknek meg is látogatja a családot. A 2000-es években a keresztelest átkerült az istentisztelet elejére, így jelen lehet a család több nemzedéke, s a gyülekezet is tesz fogadalmat a gyermek családjának számon

⁷⁰⁴ Hézszer: Pasztorálpszichológiai, 106.

⁷⁰⁵ Tagadhatatlan, hogy már az első századokban általános volt a gyermekkeresztiség: Tertullianus (160-225), Római Hippolytos (170-235), Origenész (Kr. u. 184-253), Cyprianus (Kr.u. 210-258) is mind említést tesznek a csecsemő-keresztelestől gyakorlatáról, sőt, hogy már az apostolok is kereszteltek csecsemőket.

⁷⁰⁶ Szamosközi István: Akarjuk-ígérjük, Kálvin kiadó, Budapest, 1996; Collegium Doctorum cikkei, III. évf/1.sz. 2007. augusztus; Czövek Tamás: Keresztiség, KIA Budapest, 2013; Michael A. Rogers: A szövetség keresztisége, Presbiterianus kiadó, Debrecen, 2014.

⁷⁰⁷ Konkrétan több ilyen igehelyet ismerünk: ApCsel 10,47-48 Kornéliusz és házanépe; ApCsel 16,15 Lídia és házanépe; és 16,33, a filippii börtönőr és házanépe; 18,8 Kriszposz és házanépe; 1Kor 1,16 Sztefanosz és házanépe, akikről, mint keresztyénné lett családokról ír az ÚSZ; további igehelyként fontos a hívők gyermekeiről szóló ígéret Péter pünkösdi prédikációjában: ApCsel 2,38 és Pál levelében is: 1Kor 7,14.

⁷⁰⁸ Nagyszokolyi Pap Gyula: Két év az „Arany” városban, dátum, hely nélkül, 11.

tartására – ahogy ezt az 1985-ös *Ágenda* javasolja. A kérdőíves felmérés eredményeként leírja, hogy a gyülekezetek egy harmada azonban nem teszi fel ezt a harmadik kérdést, s nem is ért vele egyet.⁷⁰⁹ Ha a gyülekezet közössége nem befogadó, a lelkipásztor nem tanítja a gyülekezetet és a keresztelős családok pedig nem hitvalló keresztyének, sőt maga a lelkész sem kereszttelteti meg gyermekét, akkor féltő, hogy a hagyományos keretek közül végleg elveszett az éltető valódi tartalom.

V.1.2.2. Transzgenerációs hit-örökségek (hagyatékok)

A kiüresedett rítusok nem „szülnek hitet”. Ha a horizontális rendszerben szétzilálódtak a szálak vissza lehet nyúlni az eredeti tartalomhoz, azaz a vertikális síkot lehet segítségül hívni. Megrendítő Dietrich Bonhoeffer börtönből írt levelének részlete, melyet unokaöccsének keresztelőjére írt: „Veled egy új generáció kezdődött a családjunkban (...) abban a felbecsülhetetlen előnyben részesülsz, hogy életed jelentős részében, még együtt élhetsz a téged megelőző harmadik és negyedik generációval. A te dédnagyapád mesélni tud majd neked azokról az emberekről, akik még a XVIII. században születtek (...), s te, mint a szóbeli hagyományozás következő láncszeme, több, mint 250 évet fogsz áthidalni.”⁷¹⁰

Ebben a témában magam is sokan vizsgáltam, keresve azt a mintázatot, vajon milyen családi determinációja – Böszörményi-Nagy Iván fogalmával: *küldetése* – van, s van-e egyáltalán annak, hogy a „transzgenerációs hivatás-örökségként” valaki a teológiát választja hivatásul. De ahogy Siba Balázs lelkészinterjúi⁷¹¹ alapján is nehéz lenne egy, vagy csak kis számú okot és örökséget megnevezni standardként, saját genogram-vizsgálataim is több rejtett összefüggésre vezettek el. Az azonban egyértelmű, hogy a lelkészek hivatás-tisztázó beszélgetésekben olyan történeteket tártak fel, melyek szoros összefüggést mutatnak a családban kapott erős küldetéstudattal.⁷¹²

Edwin H. Friedman művében is nagy jelentőséget tulajdonít a szülői ház hatásának a lelkészi hivatás választásában: „Nincs még egy olyan foglalkozás ezen a földön, ahol az ideálok, az értékek, az elvek és a szakmai elkötelezettség ilyen fontos szerepet játszana és ennyire hozzá tartozna a munkához. Az orvosok, ügyvédek, politikusok életére is nagy hatással van meggyőződésrendszerük, de a klérus munkája maga a meggyőződésrendszer.”⁷¹³ A lelkész

⁷⁰⁹ Fekete Ágnes: *Liturgia és idő*, disszertáció, 2013, 96.

⁷¹⁰ Bonhoeffer, Dietrich: *Börtönlevelek*, Harmat Kiadó, Budapest, 1999, 131.

⁷¹¹ Siba Balázs: *Pasztorálteológia*.

⁷¹² *Lelkészi genogramok*, doktori kutatászemináriumi dolgozat, saját jegyzet, 2018.

⁷¹³ Friedman, 321.

élete, ha hiteles, akkor vonzó is, saját gyermekei előtt is. „Az élet nagyobb választójainál a szülői ház olyan alap, amihez képest definiáljuk magunkat a felnőtt élet kialakításának folyamatában, akár a szülői házban tapasztalat értékrend mellett, akár ellene.” – foglalja össze Siba Balázs cikkében a hivatás választás kérdéskörét.⁷¹⁴ Vannak lelkész-gyerekek, akiknek számára ez az egyetlen követendő hivatás. Vannak lelkész-családok, ahol csak több nemzedékes kihagyással jön elő újra a lelkészi hivatás, mert tele van csalódással és töréssel a hosszú századok család-története. S vannak családok, ahol sosem voltak lelkészek a felmenők között, de maga a család helyzete generálta ennek hivatásnak a szükségszerűségét, mint egyfajta feloldását a generációkon át hordozott „átok-terheknek” – hiszen vannak alkoholisták, öngyilkos lelkész-szülők is, többen bántalmazók többféle értelemben is.

Nem magyarázatul, mégis a megértés miatt idézzük, hogy a lelkészi hivatás „24 órás”, ezért állandó stresszt jelent. M. E. Aulthouse kutatásai alapján a lelkészeket érő legfőbb stresszfaktorok: 1) hosszú munkaidő; 2) kevés fizetés, juttatás; 3) magánélet hiánya; 4) tisztázatlan határok a munka és a magánélet között.⁷¹⁵ De az ősrégi családi stresszmodell ma is eligazító lehet,⁷¹⁶ mely szerint három faktor határozza meg mennyire viseli meg a családot a stressz: 1) ez függ a stresszorok fajtájától és erősségétől; 2) a velük való megküzdéshez rendelkezésre álló praktikus és érzelmi erőforrásoktól; 3) és attól, hogy mennyire magas a megfelelési kényszer. Emellett igen fontosak a személyes tényezők, hiszen ugyanazzal a stresszel másként küzd meg minden egyes lelkész-család.

V.1.3. Továbbadható a hit a lelkészcsaládokban?

A lelkész viselkedésének, lelki életének kisugárzása sokkal mélyebben hat gyermekeire, mint szavai. Itt emeljük ki a „lelkészi szolgálat három sarokpontját”, melyek a nem látványos, hanem a belső készület legfontosabb elemei: 1) imádságra szánt idő; 2) elmélkedő exegézis; 3) a ránk bízottak lelki kísérése.⁷¹⁷ Ez a három sarokpont több konkrét családi mintázatban megmutatkozik. Ilyen a gyermekei nevének kiválasztása is.

⁷¹⁴ Siba Balázs: A szülői ház szerepe a lelképásztori identitás alakulásában, in: Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): A család és a közösség szolgálatában, tanulmányok Komlói Pirokska tiszteletére, L'Harmattan, KRE, Budapest, 2016, 216.

⁷¹⁵ Aulthouse, M.E.: Clergy Families. The Helpless Forgotten's Cry for Help Answered Through Reality Therapy. Vistas Online Article, 47, 2013, 6.

⁷¹⁶ Hill, Reuben, Families under stress. Adjustment to the crises of war separation and return. Harper, New York, 1949,

⁷¹⁷ Peterson, Eugene H.: A lelkészi szolgálat három sarokpontja, Harmat, Budapest, 2019.

Teológiai megközelítésünkben fontos szerepe van a neveknek. Mert egy név akár egy önéletrajz is lehetne.⁷¹⁸ Benne megfogalmazódik egy család története, hite, Istentől kapott ígérete. A bibliai nevek közül vannak, amelyeket Isten maga jelent ki: hogyan kell majd hívni a gyermeket.⁷¹⁹ János és Jézus neve már akkor az övék volt, amikor még meg sem születtek – mert Isten világosan kijelentette szüleiknek, hiszen életüknek üdvtörténeti jelentősége volt.⁷²⁰ De abból is érzékelhetjük ezt, amikor Isten maga változtatja meg valakinek a nevét.⁷²¹ Egy családban a név választása hitükről is vall: milyen értékeket, vagy kinek a sorsát szeretnék folytatni egy következő nemzedékkel: „Átérezzük és megáldjuk az édesapa boldogságát, akinek nevét majd e kisgyerek viseli, s aki elsősorban felelős azért, hogy gyermeke mind testében, mind lelkében helyes irányba fejlődjék, s a gondos nevelés folyamatában becsületes, tiszta szívű, erős jellemű, hívő magyar református ember legyen belőle.” – írja Szamosközi István (1915-2002) kis keresztelési ismertetőjében.⁷²² Ez a lelkészcsaládokban különösen is érvényesül, hiszen sokkal tudatosabban választanak nevet gyermekeiknek, sokan „küldetést” is szánva ezzel utódaiknak.

A gyermek, mint a család vezetéknevének tovább-hordozója jövő tisztességének reménysége is egyúttal. Magyar hagyományainkban többé-kevésbé eltűnik az édesanya családneve, csak az édesapa családneve marad meghatározó – s természetesen, ha fia születik, sokszor a keresztnéve is. Ez választ ad arra a ki nem mondott kérdésre, hogy a szocializmus évtizedeiben miért éppen a „névadó” lépett a keresztség helyébe Magyarországon. Mert a név ilyen jellegű továbbadása, fennmaradása meghatározó volt nemzetünk számára, így ezt a szokást nem lehetett következmények nélkül elhagyni. Azt kellett kiemelni ebből a családi rituáléból, ami régi magyar szokásvilágot a név-adás által – szekularizált formában – , Isten nélkül is megerősíthette.⁷²³

A római katolikus keresztelés során – amikor minden gyermek egy „új nevet”, egy szent nevét is kapja a keresztségben – a név jelentősége a *tulajdonjogot* = a gyermek Istené; s a sorsot előre meghatározó módon egyfajta ígéretként fejeződik ki. Eredetileg a keresztségben az „név” azonban Krisztus neve, nem egy másik – akármilyen értékes – emberé. „A keresztségben egy

⁷¹⁸ Saját nevemről írt dolgozatom, a kontextuális képzés záródolgozata holland nyelven jelent meg: Margit, Fodorné Ablonczy: Het verhaal van een naam, in: Contextuele Berichten, Stichting Contextueel Pastoraat in Nederland, XXIII. évf, 2018/Herfst, 19-21

⁷¹⁹ pl. Lk 1,57-66

⁷²⁰ v.ö. János: Lk 1,13 és Jézus: Ézs 7,14 – Mt 1,23

⁷²¹ pl. 1Móz 32,27-31

⁷²² Szamosközi István: Akarjuk-ígérjük, Kálvin Kiadó, Budapest, 1996, 6.

⁷²³ Lukács József: Vallás és vallásosság a mai Magyarországon, Kossuth kiadó, Budapest, 1987, 39-50

olyan «nevet» kapunk, amelyet eredetileg csúfnévnek szántak, de örömmel vállalt hitvallássá lett: «keresztén». Az eredeti görög szó: «krisztianosz» jelentése: Krisztushoz tartozó, Krisztus követője.⁷²⁴

Boross Géza a legfontosabbat foglalja össze egy mondatban: „A keresztelés: névre szóló kegyelemhirdetés.”⁷²⁵ Lényegesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy miközben sok felekezet az egyén döntésének, hitének megpecsételését tartják „igazi keresztségnek”, a Biblia sokkal inkább annak közösségi jellegét emeli ki, a beoltatást egy élő közösségbe. „A keresztség nem csak a Megdicsőítettel köti össze a megkeresztelt embert, hanem a többi megkeresztelt emberrel, ill. tanítvánnyal is.”⁷²⁶ Ez sokkal inkább jelenti Isten aktivitását az emberi aktivitással szemben. „Az a kegyelem, amelyen keresztül a keresztségben részesedünk, megváltoztatja az egész közösséghez, gyülekezethez való viszonyunkat. Egy olyan dinamikus folyamatnak a részesévé tesz, amiben a bűnnek való meghalás és az új életre való feltámadás Krisztusban (...) új életünket az Isten igazságának céljaiba helyezi.”⁷²⁷ Mert ez egy megelőző, az Istentől az ember felé irányuló kegyelmi lépés, hiszen meghív minket ebbe a szövetséges közösségbe. „A lényeg a szövetség deklarálása és az abba való betagozás eseménye, a tanítvánnyá léétel és a krisztusi parancsolat – a szeretetparancs – megtartásának etikai következménye.”⁷²⁸

A lelkész, mint családfő sokkal nagyobb felelősséggel tartozik mind családtagjai, mind a gyülekezet családjai felé, mert saját gyereknevelése hitelesíti vagy épp hiteltelenné teszi szolgálatát. „Közülünk mindenki olyan helyzetben nő fel, amely etikailag nem semleges. Az értékekben, amelyekkel létünkben szemben találjuk magunkat, már kikristályosodtak a korábban létrejött döntések, preferenciák, értékítéletek.”⁷²⁹ Ahogy a továbbiakban vizsgáljuk a gyülekezeti tagok keresztelés-konfirmációban való részvételének folyamatát, a lelkészcsaládban az erre való odafigyelés sokszor talán kényszer-elvárás, mint a szabad döntésre való felkészítés. Az, hogy a lelkész hogyan gondolkodik saját gyermekének megkereszteléséről, lehet egyfajta kiállás hitelvei mellett, de ha ezt nem teszi – valamire válaszol eredeti családjában is. Ezek tovább vezetnek a relacionális összefüggésekhez.

V.2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI ALAPFOGALMAK

⁷²⁴ Fodorné Ablonczy Margit: Isten előbb szeretett minket, Családi könyv keresztelőre, Kálvin kiadó, Budapest, 2014, 20.

⁷²⁵ Boross Géza: Katechetika, BRTA, GYT tanszék, Budapest, 1983, 109.

⁷²⁶ Goppelt, L.: Theologie des Neuen Testaments, 1981, 332.

⁷²⁷ Füstí-Molnár, 96.

⁷²⁸ Szabó Csaba: A keresztség a szereztetési ige tükrében, in: Collegium Doctorum, III.évf/1.sz., 109.

⁷²⁹ Ricoeur, Paul: Het probleem van de grondslagen van de moraal, Ford. H. Opdebeeck, Kampen, 1995, 37.

A keresztelés alkalmával az egyház évezredes hitének öröksége lesz láthatóvá. Mindannyian csak kis mozaikdarabkák vagyunk a „világ kezdetétől annak végéig Szentlelke és Igéje által”⁷³⁰ elhívottak közösségének. A gyermek horizontális és vertikális kapcsolatrendszerét figyelembe véve ahhoz a valósághoz tartozik, hogy mindenkinek két szülője, négy nagyszülője, nyolc dédszülője van, akkor is, ha ők már testi létükben nem érhetik meg a gyermek születését. Az, ha a szülők szüleinek, nagyszüleinek és dédszüleinek örökségét is hathatósan vesszük akkor a családi-hitbeli elköteleződésének igen hosszú láncolata kerül előtérbe egy gyermek születésével és megkeresztelésével. A relacionális, vagy kontextuális pasztoráció onnan indul ki, hogy mindannyian Isten előtt állunk és sohasem önmagunkban állunk ott.⁷³¹ Amikor családok érkeznek egy keresztelésre mindig látnunk kell, s érzékenyen figyelembe is kell vennünk a *vertikális lojalitás*⁷³² erőit. „Képesnek kell lenni meglátni minden érintett fáradozását és jó szándékát, képesnek kell lenni hitelt és bizalmat kölcsönözni minden érintettnek. Elő kell segíteni, hogy az emberek hitelt adjanak egymás szavának és nem utolsó sorban jól kell időzíteni.”⁷³³ Mert a keresztelés lehetőség a családi kapcsolatok újra rendezésére és az addigiak megerősítésére is, akár ezeket kapcsolatokat is gyógyító alkalomként: „Gyermekük születése révén a szülők képesek lesznek észrevenni, mi az, amit a (nagy)szülőktől vagy másoktól kaptak, és mi az, amit a sajátjukból szeretnének továbbadni.”⁷³⁴ Ez több relacionális etikai fogalomhoz is elvezet minket.

V.2.1. Adás-elfogadás

A gyermek már születésével (sőt fogantatásától kezdve létének ígéretével is) sokat adhat egy családnak. Pontosabban Isten a gyermekén keresztül sokat ad a családnak. A legtöbb szülő „ajándékként” is értékeli, várja a gyermek megszületését. Erre válaszul ők is alig várják, hogy átadhassák neki mindazt, amit fontosnak tartanak. Tulajdonként néznek rá sokszor, akibe – csúnyán fogalmazva – most befektetnek. Ezért egy keresztelési beszélgetésben fontos tisztázás, hogy kié is a gyermek, kinek mit ad Isten azzal, hogy ő megszülethetett ebben a családban. „A szülők szerepe itt az, hogy megteremtsék a feltételeket, és szeretetteljes kísérőként segítsék a gyermeket megtalálni a saját célját az életúton. Azért fogadták el a gyermeket, hogy azután

⁷³⁰ H.K. 53. kf.

⁷³¹ Coram Deo = „Az ember mindig mások kezét fogva áll Isten előtt, s egyszersmind: mások kezét fogva mindig Isten előtt áll.” in: Hanneke Meulink-Korf – Aat van Rhijn, 160.

⁷³² A kontextuális fogalmak magyarázata a dolgozat közben a hivatkozások között is olvasható.

⁷³³ Siba-Rohn, 79.

⁷³⁴ Allewijn, Herianne: Életünk ünnepei, in: Kiss Jenő-Hanneke Meulink-Korf-Anette Melze (szerk.): Megmásíthatatlan jogigény, 135.

lépésről-lépésre elengedjék és egy olyan csomagot adjanak neki, ami lehetővé teszi, hogy meg tudjon állni a saját lábán.”⁷³⁵

Az adás-elfogadás egyensúlya a nevelés során sokszor megtörik, mert valójában csak az adást tartjuk értéknek kapcsolatainkban, az elfogadás inkább alárendelt helyzetet, kiszolgáltatottságot jelent számunkra. A szülő-gyermek kapcsolat kezdetben mindenképpen aszimmetrikus, ezért fontos, hogy tudatosítsák: „A szülők nem alkotják a gyermeket, hanem elfogadják őt.”⁷³⁶ Ebben a helyzetben a keresztelésre készülő családdal beszélünk kell arról a különös helyzetről, hogy mit jelenthet az: „elfogadunk azáltal, hogy adunk, és adunk azáltal, hogy elfogadunk.”⁷³⁷ Hiszen egy keresztelési helyzetet a család értelmezheti úgy is, hogy ezt „ők adják” gyermeküknek, vagy éppen „együtt fogadják el” Isten ajándékát.

Egy szülő-gyermek kapcsolatban fontos ennek tisztázása, hiszen ebben a korábbi kettős-egyensúlyhelyzetből (házaspár) egy hármashelyzet áll elő (nukleáris család), ahol mindenkinek megváltozik az adási és elfogadási lehetősége. A gyermek születésével a terhek, feladatok addigi mérlege megbillen, a házaspárnak át kell beszélnie, ki milyen módon tud hozzáadni a család egészséges megbízható működéséhez. Ezt a relacionális etika a *megfelelő, vagy méltányos adás* fogalmával írja körül.⁷³⁸ Sok esetben, ha ennek tudatos végiggondolása nem történik meg, a házaspár tagjai között kimondatlan feszültségek keletkeznek, s mindketten jogtalanak minősíthetik saját terhelésüket a közös feladatok ellátásában. Ezen a ponton a lelkipásztor felelőssége újra csak az *összekapcsoló beszéd* formájában mutatkozik meg. Képesnek kell lennie meglátni és megláttatni mi köti össze a családtagokat, s párbeszédre segíteni őket. Észrevenni és szóvá tenni az egyik fáradozását a másikért, hogy mindenki el tudja mondani, amit érez, s meg tudja hallani a másik szükségét is. Ebben nagy segítségére van a *többirányú elköteleződés* hozzáállásának kialakítása.

V.2.2. Az áldás, mint adás és elfogadás

Az adás különleges formája Isten megelőző szeretete, melyet a keresztelés alkalmával lehet a családdal is tisztázni. Ők „kapni” szeretnének „valamit” – Isten „adni” akar nekik „valamit.”

„Hogy mit akarnak az emberek, amikor megkereszteltetik a gyermeküket? Nekem úgy tűnik, hogy védelmet és áldást keresnek a gyermekük számára. Ezen kívül szeretnének

⁷³⁵Allewijn, 136.

⁷³⁶u.o. 135.

⁷³⁷Meulink-Korf, Hanneke - Van Rhijn Aat: A harmadik, 64.

⁷³⁸vö. Böszörményi-Nagy, Iván – Krasner, Barbara R.: Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie. De Toorts, Haarlem 1994.

*egy szép családi ünnepet. Az én teológiai felfogásom a keresztségről – mint Krisztus halálában és feltámadásában való részesedés és betagolódás a keresztyén közösségbe – nem találkozik ezekkel az emberekkel. Ezért hozzászoktam, hogy egy szép keresztelői istentiszteletet tartsak a szülők számára, ahol Isten áldása áll előtérben.”*⁷³⁹

Az áldás jelentőségéről többször volt szó, a keresztelésnél a megáldás a megerősítésre és a tulajdonjogra vonatkozik. Isten végső igenje a gyermek életére nézve: „övé az első szó a gyermek életének életre hívása, és az utolsó szó az áldás szava, a gyermek életére adott igen, a gonosz feletti végső ítélet kimondása, az élet kibontakozására, növekedésére adott ámen.”⁷⁴⁰ Az áldás továbbadása nemzedékről nemzedékre nem csupán a bibliai idöket idézi. Ennek igénye ma ugyanolyan élő, s ugyanolyan lelki erőforrás a mai apák mai áldása. Annette Melzer egy családi történet kapcsán teszi fel és válaszolja meg a kérdést: „Meddig hat egy áldás?”⁷⁴¹ Így lehet a „kereszteleés áldása” is egy életen át tartó szövetség első ajándéka.

Siba-Rohn Hilda kontextuális dolgozatában összeállított egy kontextuális kérdéssort, mely segíti a kereszteleési felkészítést, hogy összetalálkozzon a kereszteleést kérő család és a gyülekezet kereszteleési gyakorlata. A kérdéssor segíthet abban a hídépítésben, ami a család várakozása és Isten szeretetteljes adása között felívelhet. A család áldás-várása és a lelkész Isten áldását közvetítő személye egy közvetlen beszélgetés-sorozatban tisztázhatja a keresztség jelentőségét. A kérdések közül idézünk néhányat:

„Mit ad neked a gyermeked?

Mit ad a gyermekeketek a házastársi kapcsolatotoknak?

Mit gondolsz erről a mondatról: „Gyermeinket Istentől kaptuk. Mi, a szülei Isten megbízottai vagyunk az ő életében.”

*Mit kérsz Istentől gyermekeiteknek és családotoknak? Miért szeretnéd, ha imádkoznánk az istentiszteleten?”*⁷⁴²

A szerző a kérdések mentén gondolja végig a relacionális etika fogalomrendszerét, s írja le annak használhatóságát. Ez jó lehetőséget ad a keresztség jelentőségéről való beszélgetésre nem csupán a lelkipásztorral, hanem a kereszteleős család további családtagjaival is. Tudatosíthatja azokat a szokásokat, amelyek egy családot meghatároznak, s ezzel segítheti a hitben nevelés folyamatosságát nemzedékeken át. De tudatosíthatja azt a döntési felelősséget is, amely a

⁷³⁹ Siba-Rohn Hilda: Áldás útján, idézi Sommer, R.: Kindertaufe, Kohlhammer, München, 2009, 19 művéből. 72.

⁷⁴⁰ Siba-Rohn, 92.

⁷⁴¹ Melzer, Annette: Meddig hat egy áldás? in: Megmászhatatlan jogigény, 95-99.

⁷⁴² Siba-Rohn, 73-74.

gyermekkeresztség kérésével a szülőkre hárul: milyen lelki örökséget kaptak s adnak tovább gyermekeiknek.

V.2.3. Küldetés-hagyaték (megbízás és örökség)⁷⁴³

Egy családon belül az odaadó elkötelezettség erősíti az igazságosság és a bizalom légkörét nemzedékről nemzedékre. „Az adás és elfogadás láthatatlan nyilvántartásai, a hozzájárulások és a jogsérelmek, a terhek és előnyök elosztása a csalárendszeren belül *hagyatékká, főkönyvekké és lojalitásokká* alakulnak.”⁷⁴⁴ A kontextuális etika alapszavai között nagy jelentősége van azoknak a családi *küldetéseknek, hagyatékoknak (megbízásoknak és örökségeknek)*, melyeket a szülők, nagyszülők elvárásai jelentenek a megszületett gyermek számára már előre – sokszor öntudatlanul is. Olyan erővel kell számolnunk ezekben a *küldetéssel* terhelt leszármazotti kapcsolatokban, amelyek anélkül irányítanak, hogy felfigyelnénk rájuk. Ez lehet egyszerűen a „tökéletes gyermek” ideálja, aki a szülők büszkesége kell, hogy legyen, ezért elsősorban a gyermek teljesítményét értékelik, hiszen ő „megfelelő folytatása” a család értékeinek. Az ilyen gyermekeknél a külső elvárás belső elvárássá alakulhat, mely állandó teljesítményre sarkallja őket. Küldetésük, s sokszor életük is veszélybe kerül, ha ezt a súlyos megbízatást nem alakítják át saját életük méretezésére, nem alakítják *hagyatékká, örökséggé*. „A mércének, mely szerint a gyermeknek tisztelnie kell szüleit, semmi köze ahhoz, hogy a gyermek alárendeli-e magát szülei értékrendjének, sem ahhoz, hogy lázad-e azok ellen. A gyermek a múlt iránti tiszteletét akkor fejezi ki leginkább kreatívan, ha magát jogosultnak tartja arra, hogy elfogadja, ami a múltban adatott. Ha fel tudja mérni a múlt érdemeit, s ha ezeket az érdemeket át tudja alakítani tudatos cselekvéssé.”⁷⁴⁵

A vallásos rítusok – amilyen a keresztség is ebből a nézőpontból – a családhoz való hűség kifejeződései, ezért is nagy az ellenállás a családtagokban, ha más felekezet szertartása szerint történik ez. „Az elköteleződés megtestesítői (...) etikai nyilatkozatok, amelyek értéket és értelmet hozhatnak a nemzedékek életébe és a nemzedékek közé, ha az emberek magukra veszik a saját igazságuk keresésének felelősségét a rítussal szemben.”⁷⁴⁶ Minden család számára fontosak azok a kérdések, amelyeket végig kell gondolni egy-egy keresztelés előtt: Mihez

⁷⁴³ A két szópár ugyanazoknak az angol kifejezéseknek való megfeleltetés: A „küldetés” (*delegacy*) szó más fordításokban „megbízatásként”; az „örökség” (*legacy*) szó más fordításokban „hagyatékként” szerepel. vö. Fodorné Ablonczy Margit: Örököljük a jövőt? Transzgenerációs tények és terhek, mint traumatizáló örökségek, in: Embertárs, 2020/3, 229-240.

⁷⁴⁴ Krasner, Barbara R - Joyce, Austin J: Element of Commitment in: Truth, Trust, and Relationships. Healing Interventions in Contextual Therapy, Brunner/Mazel, New York, 1995, in: Michielsens – Van Mullingen - Hemrkens, 63-64.

⁷⁴⁵ Meulink-Korf - Van Rhjn: A harmadik, 120.

⁷⁴⁶ Karsner, - Joyce, 66.

kötődik Isten jelenléte az otthonukban, a család által látogatott templomban, s milyen ez az Isten, aki ott van jelen? A keresztes beszéletek során szükséges ezeket a „hit-darabkákat” összeilleszteni, sőt ráébreszteni a szülőket, hogy nem a semmiből – legfeljebb valaminek a hiányából – indulnak. A család nem szent hely, hanem vétkek és adósságok, sebek és áldások helye, s mindezzel együtt az Istentől kapott első közösség is egyben. A család istenhitének megnyilvánulásai a keresztség előtt és után is bele kell, hogy illeszkedjenek közös életük színtereibe, családi rituálékba: étkezés előtt, lefekvés előtt imádságok stb. formájában.

A gyermekben az Istenről, egyházzal alkotott kép kialakulásában igen jelentős hatása van a gyermek szüleinek, s az egész családnak. „Az istenkép megelőzi az istengondolatot.” – fogalmaz Karl Frielingsdorf (1933-2017) német pasztorálpszichológus.⁷⁴⁷ Korábban az apa szerepét tartották a legfontosabbnak, mai kutatások már az anya és a többi családtag fontosságát emelik ki ezekben a kérdésekben. „Az Istenről való elképzelések alapján mindenekelőtt a «benne-valóság» és a «függőség» dimenzióját ismerhetjük fel.”⁷⁴⁸ Frielingsdorf szerint ez az első élmény meghatározó az istenszimbólum kialakulásában, s az apa lehet az, „aki megjeleníti az anyán túl keresett «még nagyobb» szimbólumát is.”⁷⁴⁹ A nemzedékről nemzedékre továbbadott „istenkép” és „istengondolat” személyes hitvallássá válhat egy személyes döntés/út alapján. Ezt a mai szakirodalom összefoglalóan „istenreprezentációnak” nevezi.⁷⁵⁰

A transzgenerációs örökségről Gyökössy Endre az evangéliumi nevelés kérdéskörében írt könyvében, mint felelősségről beszél: „Családunk akkor keresztyén, ha mi szülők túlmutatunk önmagunkon.”⁷⁵¹ Ez fogja meghatározni a gyermeknek a világról, Istentől alkotott első képét. A szülők mindent megtettek annak érdekében, hogy gyermekeik helyet találjanak ott, ahová ők is beletartoznak, s megkereszteltették gyermekeiket. A relacionális etika szemléletmódjában nagy jelentősége van a nemzedékről nemzedékre átadott értékeknek, vagy azok hiányának. A *küldetés* fogalma arra utal, hogy az elődök továbbadják utódaiknak, mint „nagy álmat”, amelyért küzdöttek – akár elérték, akár nem. A gyermek neveltetése e körül forog, s ez hangsúlyozódik a korai években. Akkor van csak ezzel baj, ha a gyermek egészen más értékekkel, lehetőségekkel jön a világra, s az nem kapja meg kibontakozását. Akkor kell majd vele megküzdenie, amikor az életének adott pontján szembesül s kérdéssel, hogy teljesít-e a szülei, elődei által elvárt küldetését, vagy elengedve azt hagyatékként értékeli és átválogatva

⁷⁴⁷ Frielingsdorf, Karl: *Istenképek. Ahogy beteggé tesznek és ahogy gyógyítanak*. Szent István Társulat, Budapest, 2019, 16.

⁷⁴⁸ Frielingsdorf, 17.

⁷⁴⁹ u.o. 17

⁷⁵⁰ Robu Magda: *Az istenreprezentáció kognitív szempontú vizsgálata*, doktori értekezés, Debrecen, 2013, 20.

⁷⁵¹ Gyökössy Endre: *Együtt a szeretetben*, MREZSI sajtóosztálya, Budapest, 1981, 12.

megtartja belőle azt, ami számára is érték. Kérdés, hogy van-e „semleges nevelés”, hogy a gyermek majd „szabadon” dönthesse el, hogy hova is tartozik. Ha ez így történik a családokban, akkor a keresztelest követő konfirmáció lehetősége is csak a családhoz való lojalitás kifejeződése lesz a személyes elköteleződés hátrányára. Ennek veszélyéről, s következményeiről még a fejezet további folytatásában, a konfirmációt érintve lesz szó.

V.2.4. Destruktív jogosultság – konstruktív jogosultság

„A kapcsolatok, amelyek között valaki emberé lett; ezek olyan viszonyokra vonatkoznak, amelyeket az ember egy egész életen át magával hordoz, és amelyek életének egy részét képezik.”⁷⁵² Ez annyit jelent, hogy az értékek mellett a sérülések is meghatározóak egy életen át. Ezért egy kapcsolati sérülési lehetőség, amelyről itt kell szólni, ha a gyermek nem kapja meg azt, amire *jogosultsága* lenne: a szülői gondoskodást. Sőt a visszaélés a családban nemcsak a szülői szerepek áthárításáig jut el, hanem elhanyagolást és bántalmazást is jelent. Ez már a *destruktív jogosultság* helyzete. Ez sajnos a keresztyén családokban is előfordul. Van, ahol „isteni tekintélyre” hivatkozva veréssel, az engedelmesség megalázó követeléseivel; van, ahol a válás utáni magára hagyással, a másik szülő elleni uszítással párosulva – hogy csak a szélsőségeket említsem. A lelkész vagy a „hívó ember”, aki visszaél „hatalmával” gyermekei hitének alakításában, mert Isten helyére teszi magát, az „Ő nevében” nyilatkozik meg gyermeke előtt. A kontextuális szakemberek itt beszélnek a *látszat* fenntartásának stratégiájáról, mely egy családon belül a fennálló helyzetet próbálja hitelesíteni. „Amikor megadjuk magunkat a tetszés parancsának, kényszerítve a fel nem tárt és megosztó lojalítások által és elvakítva a kegyetlen és erőszakos követelések által, akkor a látszathoz folyamodunk, amely átjárja lényünket és eltorzítja elképzeléseinket a relacionális lehetőségekről.”⁷⁵³ Ezek a kapcsolati sérülések nem könnyen deríthetők fel, sem általánosságban, sem a kevés találkozási lehetőség alapján, mert a családban működő *lojalítás* ilyen helyzetekre is vonatkozik. De mégis érzékelhető olyan viselkedésformákból, amikor a gyermek magányosságot választ a közösségben a közösség helyett, vagy látványosan más viselkedéssel: amikor a csoportban a többiekkel úgy bánik, ahogy vele bánnak. Különösen figyelni kell azokra a gyerekekre, fiatalokra, akik öngyilkossági gondolatokról beszélnek, vagy csak egyszerűen nem akarnak hazamenni a hittanóráról.⁷⁵⁴ „Az,

⁷⁵² Van Rhijn - Meulink-Korf: Kontextuális pasztoráció, 65.

⁷⁵³ Krasner - Joyce, 96.

⁷⁵⁴ Shannon, Thomas: Gyógyulás a rejtett bántalmazásból, Harmat kiadó, Budapest, 2019.

hogy valaki nem képes tisztelni a szülőjét, a felnőtt gyermeknél bizonyosan destruktív jogosultságra utal.”⁷⁵⁵

Itt már tehát nem csupán a keresztelés családi helyzetében gondolkodunk, hanem annak folytatásában, a készülődésben az önálló hitvallástételre, ahol a gyermek meg kell, hogy lássa saját felelősségét tetteiért és kapcsolataiért. A destruktív jogosultságból egy valódi kiút van, a *konstruktív jogosultság*. Kezdeményezhető ennek gyógyulási folyamata gyülekezeteink családjában is. Ennek egyik útja – bár a szavak idegenül hatnak keresztyén fogalmazás szerint –, az *érdemek* és az *elismerés* fontossága – ahogy már előzőleg is szoltunk erről. Olyan érdemekről van itt szó, amelyek az ember-ember kapcsolatban realizálódnak, amelyeket valaki tett a másikért – ráadásul attól függetlenül, hogy a másik ezt észrevette vagy sem. Ezek a tettek a felelősségvállalás és a gondoskodás tettei, úgy fordíthatjuk le, hogy a „szereket cselekedetei”. Nem válaszként a másik viselkedésére, hanem akár azt megelőzve, vagy épp annak ellenére, amit tőle kaptunk. Ez az alapja a Hegyi Beszéd arany-szabályának is.⁷⁵⁶ Erre akkor lesz valaki képes, ha elismerés által etikai alapot szerzett arra nézve, ami vele gyermeksége idején jogtalanul történt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a „humility” = alázat szava épp a „human” = emberi szóból képződött.

Előzőekben csak az elismerés fogalmáról volt már szó, itt annak megértését szeretnénk tovább mélyíteni. Mert a relacionális etika által használt *elismerésnek* két lépése van: az egyik annak elismerésére vonatkozik, amilyen igazságtalanságot és méltánytalanságot a másiknak el kellett viselnie, a másik pedig, hogy elismerjük mindazokat az érdemeket, próbálkozásokat, konkrét tetteket, amelyeket ő tett a másikkal való kapcsolat érdekében. Ezek a lépések, ha a destruktív jogosultság felismerésre kerül, s kimondhatóvá válik: Nem vádként, hanem tényként. De lényeges az is, hogy a tények felismerése, elismerése után új lehetőségek bontakozzanak ki. A két lépés tehát egymás után kell, hogy végbe menjen, hogy egy családi visszaélés esetében ne menjen tovább ugyanaz a véték miatti fájdalom és „átok” nemzedékről nemzedékre – az emberi igazságosság révén: „Velem ezt tették ezért én is ezt teszem,”; hanem álljon meg a folyamat azzal, hogy kimondásra és ezzel a helyére kerül.

Ahogy látjuk, hogy a *forgószámla* továbbadódik s a nemzedékek sorában talán lehetetlen is kibogozni ki miért kivel mit tett a múltban. Lehetetlen igazságot szolgáltatni három-négy nemzedék után. De nem is a mi dolgunk ez, hiszen Isten magára vette ennek terhét:

⁷⁵⁵ Meulink-Korf -Van Rhijn: A harmadik, 121.

⁷⁵⁶ Mt 7,12

„Ne álljatok bosszút önmagatokért szerettem, hanem adjatok helyet az ő haragjának, mert meg van írva: «Enyém a bosszúállás, én megfizetek.» – így szól az ÚR. Sőt, „ha éhezik ellenséged adj ennie, ha szomjazik, adj innia, mert ha ezt teszed, parazsat gyűjtesz a fejére. Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a rosszat jóval.” (Róm 12,19-21) Ezért a családok életében a bosszúállás helyett – bármennyire jogosnak tűnne is – egy másik relacionális cselekedetre van szükség. A *mentesítés* lehetősége – ahogy erről már szoltunk is –, hogy munkálkodnak a családtagok a kapcsolatok gyógyulásán. Ez nem elfelejtése a vétkeknek, hiszen ezzel az ismétlődést kockáztatnánk, de nem is megbocsátása, mert az Isten felségjoga. A megbocsátás csak belső készítés alapján működik, Isten megbocsátó kegyelmére válaszul⁷⁵⁷, s semmiképpen sem parancsra, vagy elvárásként. Két fontos lépésnek kell tehát megtörténnie kontextuális szempontból: az adósság elismerésére és a bosszúállásról való lemondásra. Az exoneráció annyiban más, hogy ott egyfajta újraértékelés, „átszámlázás” történik. Annak a komolyan vétele, hogy a vétkek megtörtént, ott van a kapcsolatban, de a felnőtt gyermek újraértékeli szülei viselkedését annak fényében, amit megismert a szülők gyermekkorának hiányaiból és szükségeiből, és ennek alapján mentesíti őket a vád alól. Martine Bakeman írja: „Az exonerációt úgy határozhatjuk meg, mint új módját annak, ahogy a múlt tényeire tekintünk.”⁷⁵⁸

V.2.4.1 Megbocsátás és/vagy mentesítés

Erről a relacionális etikai fogalomról is említést tettünk, most részletesebben kifejtjük gyakorlati jelentőségét a családok életére nézve. Keresztyén megbízatásunk igazi áldás-lehetősége a bűnbocsánat meghirdetése, az evangélium üzenetének továbbadása. Saját adósságunk elengedése Isten kegyelmének megtapasztalása által. S a kapcsolataink rendezése, melyben a bocsánatkérés-adás ennek folytatása. Hogy ez mennyire nem „automatikus”, hanem döntések, belső rendeződések útja, azt már Jézus példázata is jelzi az adós szolgáról (Mt 18,21-35). A keresztyén hagyomány azért hangsúlyozza az Istentől kapott és egymásnak ajándékozott megbocsátást, mert meg akarja törni a bosszú és erőszak ördögi körét. De ez nem megy kötelezettségből, vagy fenyegetés által, sőt saját fogadalmunk, s kérésünk alapján sem, akárhányszor is ismétéljük a Miatyánk mondatait. Ruard Ganzevoort úgy fogalmaz: „A megbocsátás folyamatában két alapvető lépésre van szükség, amely egyformán nehéz: az adósság elismerésére és a bosszúállásról való lemondásra.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Ahogy ezt kifejti Kiss Jenő: „Amint én is könyörültem rajtad...” tanulmányában. Isten megbocsátásának kihatása az ember megbocsátására, in: Kiss – Meulink-Korf – Melzer, 101-114.

⁷⁵⁸ Bakeman, Martine: Megbocsátás és mentesítés (exoneráció), in: Kiss – Meulink-Korf - Melzer, 93.

⁷⁵⁹ Bakeman, 85.

Böszörményi-Nagy Iván – nem teológiai gondolkodás szerint – csak arról beszél, hogy ha valaki nem tud megbocsátani, akkor is lehetősége van arra, hogy a másikat mentesítse. ”A mentesítés az a folyamat, amely során levesszük az adósság terhét annak az embernek a válláról, akit addig hibáztattunk (...) a felnőtt gyermek újraértékeli, milyen szerepe lehetett annak, amit szülője fiatalkorában nélkülöznie kellett abban, hogy ő áldozattá vált. A mentesítés kiszabadítás a vádolás fogságából, mely lehetővé teszi, hogy valakinek a múltbeli lehetőségeit, erőfeszítéseit és korlátait ne hibáztatással, hanem ezek érett elismerésével váltsuk fel.”⁷⁶⁰ Terry Hagrave egy elméletében a megbocsátást összekapcsolta a felmentéssel. Szerinte négy lépésre van szükség a kiengesztelődéshez: 1) belátás; 2) megértés; 3) a jóvátétel lehetőségének megadása; 4) bocsánatkérés-megbocsátás.⁷⁶¹ Kiss Jenő tanulmányában részletesen végigveszi ennek bibliai és relacionális etikai alapjait:

„Az eladósodottság főként a családokban és a nemzedékek egymáshoz való viszonyulásában, az ún. mérlegkönyvben és a forgószámlában érhető tetten (...) a másik ember létét romboljuk azáltal, ha nem a saját, egyedi existenciális szükségégeinek megfelelően adunk és/vagy ha figyelmen kívül hagyjuk aktuális helyzetét a kapcsolataiban és tágabb környezetében. Amikor a vétket egy konkrét személy aktuális helyzete felől értelmezzük, megteremtjük azt a kapcsolati vonatkozási rendszert, amelyben a megbocsátásról, mint relacionális történésről beszélhetünk.”⁷⁶²

A kiengesztelődés lehetséges, kegyelemből. Mindenképp Isten cselekvése által. Az ember része az őszinte szembenézés azzal, amit ő az igazságosság ellen vétett, s egyben annak tettekben való jóvátétele is, mint a megsebzett élet-rend helyreállítása. S ezzel a gondolattal elérkeztünk József mondatához, aki végig járta a megbocsátás fáradtságos útját, s így tudta elengedni testvérei vétkét: „Ti rosszat terveztetek ellenem, de Isten terve jóra fordította azt, hogy úgy cselekedjék, ahogyan az ma van, és sok nép életét megtartsa.” (1Móz 50,20). József megláthatta Isten nézőpontját a magáé és testvéreié felett, amelyből még az is kivilágosodik, hogy az Isten mindenhatóságának még az átkos cselekedet sem akadály, mert áldásra tudja azt fordítani.

V.2.5. Nemzedékről nemzedékre

Transzgenerációs reformátusságunk közös örökségében, családtörténetében sok ilyen átfarmálásra váró destruktív jogosultság, mentesítésre váró vétek, kapcsolati összeakadás van. Akár épp egy gyermek születésekor, a keresztelés családi és gyülekezeti közösségében, akár a

⁷⁶⁰ Böszörményi-Nagy - Krasner: Kapcsolatok, 397.

⁷⁶¹ Bakeman, 91.

⁷⁶² Kiss: Amint én, 113.

konfirmáció ajándékként az úrvacsorai közösségében sokkal több kapcsolati, nemzedéki rendezésre van lehetőség, mint amiről beszélni szoktunk. Hogy összefogjon a gyermekért, a felnőtté váló gyermek hitéért a lelkipásztor a családdal, gyülekezettel, az egész keresztyén közösséggel. Hiszen a Krisztus által elvégzett váltság, a bűnök bocsánata erről is szól. Mi lehetnénk a „Krisztusban megbékélt megbékélés emberei, akik a békéltetés szolgálatát”⁷⁶³ visszük családok életébe. Amilyen következtetésekre, szükségek elismerésére, kimondására, az emberismeret, emberszeretet, nemzedékek összetett vallási öröksége és a tudomány vizsgálódásai alapján eljutott Böszörményi-Nagy Iván, az nekünk Krisztusban minden részletében – hozzáttétel nélkül is – készen áll. Mégis szükséges, hogy szélesebben érte tanuljunk, hogy amit már tudunk, annak cselekvésében is motiváltak legyünk. Szívtől-szívig, hitből-hitbe, akár relacionális eszközökkel is. Ez már a transzgenerációs spiritualitás gondolkodásmódja. Ennek megvalósítása közös feladat, közös felelősség.

Az intergenerációs lét szerkezetileg egy *cseréptetőre* hasonlít, amelyen minden cserép részben fedi az alatta lévőket. „Minden nemzedék még az előző nemzedék idejében kezd; és minden nemzedék még a következő idejében is él (...) Az időnek tartalma van, az idő kézzelfogható. (...) az ember idejéről beszélünk. Élő és megélt időről.” – írja szemléletesen Hanneke Meulink-Korf.⁷⁶⁴ Mindenki örökös és örökhagyó is egyben, ezért mindig „legalább három nemzedékben kell gondolkodni.”⁷⁶⁵ Csak pozitív örökséget átadni nem tudunk, mert ránk sem azt hagytak. De egy felnőtt ember sem tudja behajtani szülein a megörökölt kiegyenlítetlen számlákat, neki kell ezzel már, mint „saját örökségével” boldogulnia. „Nincs módszer annak hiteles megállapítására, hogy adósok vagyunk-e valamelyik szülőnknek, vagy a szülő valójában nem teljesítette kötelességeit felénk. Családunk «főkönyve» nem elég ahhoz, hogy megállapítsuk, ki felé vagyunk adósok. (...) Csak egy olyan párbeszédben, ahol tiszteletben tartjuk a másik ember pozícióját, dönthetjük el, hogy lojálisak leszünk-e szüleinkhez, vagy nem.”⁷⁶⁶ A középnemzedék így egyszerre a törés és kötődés helye. Senki sem folytatódik gyermekeiben, mindenki maga dönt – aki látszólag nem dönt, már az is döntött –, hogy mit folytat és mit nem az előző nemzedékek cselekvéseiből. A gyermekeknek mindig joguk van újat kezdeni, ezért felajánlhatjuk szüleinknek lojalitásunkat, s így megőrizhetjük, ami értékes volt abban a kapcsolatban. Így a család iránti lojalitás egyfajta ajándékozássá lesz, s felszabadít minket a valódi emberségre. „Az identitás nem a másik ember önmagammá redukálása által jön

⁷⁶³ 2Kor 5,16-21 verseiből

⁷⁶⁴ Meulink-Korf -Van Rhijn: A harmadik, 98-99.

⁷⁶⁵ u.o. 110.

⁷⁶⁶ Ducommun-Nagy, 141.

létre, sem az önmagam másik emberrel való azonossá tétele által, hanem az identitás különleges kiválasztás, hogy önmagam legyek a jól meghatározott mások között.”⁷⁶⁷ Ez történhet egy konfirmációs csoportban, ahol nem tűnnek el az egyedi jellegzetességek, hanem ahol minden egyes ember megtalálhatja a helyét. Erről szól a következőkben tárgyalt konkrét családi és gyülekezeti „megosztott felelősség”.

V.3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI, EKKLÉZIASZTIKAI KÖVETKEZMÉNYEK

Magyar népünk szokásvilága sokat elárul arról, hogy mi vált érthetővé az egyszerű emberek számára a keresztségből a keresztyén évszázadok folyamán. Minden nép lefordította azt a maga számára, s erősen vegyültek ezek az ősi félelmekkel, a megérett, de nehezen érthető életváltozásokkal. A „láthatatlan világ lehetséges beleszólásának” figyelembevételével szervezték az élet és halál történéseit és alkalmait, ahol ezek az erők a legnyilvánvalóbban megmutatkoztak. A babonák sokasága jelzi a személyes hit, személyes istenismeret hiányát, de azt is, hogy – mint mindennek – ennek is vannak, s lesznek emberi „szakértői”. Ha népünk lelkében ez az archaikus képzeletvilág él, az tanítóinak felelőssége is. Ezért a keresztelési felkészítő beszélgetésekben a szülők és keresztszülők tanítását, lelkigondozását kell megcélózni. Nem megítélni hitetlenségüket, vagy hiedelmeiket, és kizárni őket még a keresztelés általi megszólíttatás lehetőségéből is, hanem meghívni őket az evangélium általi közösségbe. Ezért a pasztorális-liturgiai-ekkléziasztikai megközelítéseket most nem három egymás utáni szakaszban tárgyaljuk, hanem egyszerre mindhárom szempontot figyelembe vesszük egy kutatás eredményeinek elemzésénél. Így szó lesz a keresztelést megelőző és követő pasztorális-liturgiai-ekkléziasztikai feladatokról (V.3.1.); ezt erősíti a kutatás eredménye és azok elemzése pasztorális-liturgiai-ekkléziasztikai szempontból (V.3.2.); majd a keresztyén nevelés, tanítvánnyá tétel útját vizsgáljuk a konfirmációig (V.3.3.); ezek után következik a kutatás második részének tárgyalása a konfirmáció családi-közösségi szempontjait figyelembe véve, amelyben a pasztorális-liturgiai-ekkléziasztikai következmények határozzák meg az elemzés módját (V.3.4.).

V.3.1. A keresztelést megelőző és követő pasztorális-liturgiai és ekkléziasztikai feladatok

Ha az elmúlt évtizedek társadalmi ateista nevelésére nézünk, akkor érthető Kozma Zsolt írásában az, hogy nem elvárja a hitet, hanem megelőlegzi azt: „A szülők részéről hitaktusnak lehet nevezni már a pusztá tény is, hogy meg akarják kereszteltetni gyermeküket.”⁷⁶⁸ Az

⁷⁶⁷ Meulink-Korf - Van Rhijn: A harmadik, 124.

⁷⁶⁸ Kozma Zsolt: A keresztség istentiszteleti és pasztorális vonatkozásai. In: Hagyomány és időszerűség, Kolozsvár, 2002, 166.

előzőekben tárgyalt relacionális etikai fogalmak között erre utalt a „transzgenerációs spiritualitás”⁷⁶⁹ kifejezés is. Ezért a keresztelési oktatás része kell legyen a hálaadás és a felelősség-ébresztés. Ez lehetséges családlátogatás során, vagy akár egyszerre több keresztelői családdal való beszélgetésben. A keresztelés személyes megszólítása elhangozhat a család felé a keresztelési igehirdetésben is, ha az előkészítés során megismertük őket. Mai világunk állapotában csak személyes kapcsolatok által fognak új tagok beépülni a gyülekezetek közösségbe. A keresztelési oktatás azonban nem állhat meg a családdal való külön előkészítő foglalkozásnál. Siba-Rohn Hilda saját gyakorlatából merítve rámutat: „A keresztelői beszélgetés sajátja, hogy rávilágít, a szülőknek nem kell egyedül megküzdeni a gyermeknevelés nagy feladatával. A keresztséggel a gyülekezeti közösség tagjává válnak. Egy közösség áll a hátuk mögött, aki imádkozik a gyermekért, a családjáért. Az imádság, mint kapcsolat Istennel, az áldás forrásával, létfontosságú a keresztyén nevelésben.”⁷⁷⁰

A keresztelés értelme, értéke akkor kerül igazán a helyére, ha nem csak a lelkész, hanem maga a gyülekezet is képviseli azt. Ha a gyülekezet „nem befogadó”, ha nem felelősségben osztozó módon van jelen, akkor a keresztség megmarad egy „átmeneti” családi ünnepnek, s ezzel elveszítheti szentségi: „Krisztusba oltott élet” jellegét. A liturgia jelentősége a keresztelésnél elsősorban a *befogadás* jelzése kell, hogy legyen az egész keresztelős család számára. Ez megjelenhet egy énekes köszöntés formájában is, amikor a gyülekezet fiatal családjai körbeveszik a keresztelős családot és áldást énekelnek nekik. Nem csupán a lelkésszel találkoznak, s nem csupán hallanak egy fogadalmat a gyülekezet részéről, hanem megtapasztalják a konkrét emberek konkrét kiállítását, befogadó mosolyát, szeretet-jelét, akik ilyen módon körülveszik őket. Felelősségébresztő feladat, hogy a keresztségről szóló tanítás a gyülekezeti katechézisben és a gyülekezeti igehirdetésben is megjelenjen. Mert a keresztségről szóló tanítás sokkal mélyebben érinti személyes hitünket, mint ha erről csak teológia-elméleti szinten gondolkodunk.

Nagy István egyik tanulmányában kiemeli, hogy a tanítási szolgálat megszegényedett, mert a tanítás alkalmaira nem járnak a gyülekezeti tagok. Dunamelléken számszerűen is kifejezve: 210 000 egyháztagnál csupán 4000 jár bibliaórára.⁷⁷¹ Ez annyit jelent, hogy vagy a vasárnapi igehirdetésben kell a tanítási szolgálatot vállalni, vagy a hitoktatásba bevonni a

⁷⁶⁹ Fodorné Ablonczy Margit: Van-e transzgenerációs spiritualitás? Az „isteni matematika”, in: Lelki éhség kötet a spiritualitásról, (nyomdai előkészítés alatt), Kálvin kiadó, Budapest, 2021.

⁷⁷⁰ Siba-Rohn, 89.

⁷⁷¹ Nagy István: Gyülekezeti katechézis, A THÉMA (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör lapja, Budapest, 2003/1-2, 13. – az adat csak szimbolikusan jelzi a később tárgyalt tanítási felelősség, a „megosztott felelősség” fontosságát.

gyülekezet tagjait, mintegy tudatosítva a közösségi felelősséget. Mert a gyerekek és fiatalok nem csak a konfirmációi előkészítő előtti oktatásban kellene, hogy halljanak keresztelezésről, s a sákramentumokról.⁷⁷²

A kereszteleési tanítás, tanítvánnyá tétel folyamata során „meg kell tanítanunk a hit anyanyelvét. Megtanítjuk a szavakat, fogalmakat, példát mutatunk a hit mindennapokban, ünnepekben való megélésére.” – írja Baráth Julianna, majd így folytatja: „Egy értékrendet közvetítünk, ma ezt divatos mondani, ezért nagyon fontos, hogy legyen olyan hely, ahol e szerint az értékrend szerint is élnek.”⁷⁷³ Fodorné Nagy Sarolta a katechétaképzésről tartott előadásában így érvel: „Az egyházat a legkisebbekre nézve kell szerveznünk!”⁷⁷⁴ Majd javasolja, hogy a katechetikai munkába vonják be a családokat. S mert a családok állapota megköveteli, szükség van arra: „Ha katechetikai munkánkat meg akarjuk erősíteni a családokat kell elérnünk. Üdvözlendő lenne családgondozó szakemberek bevonása képzési rendszerünkbe, akik felkészítik diákjainkat a családgondozásra, családmiszióra, válás árvák lelkigondozására.”⁷⁷⁵

Fekete Ágnes is rámutat disszertációjában, hogy mennyire tiltakoznak a lelkészek az ilyen kereszteleési előkészítő ellen. „Aránytalanul kevés gyülekezetben helyeznek hangsúlyt arra, hogy a szülővel, keresztszülővel rendszeresen beszélgessenek a keresztelező előtt azon túl is, hogy felveszik az adatokat. Budapesten a legerősebb erre a törekvés. Falvakban, kisvárosokban és megyeszékhelyen is vannak lelkészek 3–5%-ban, akik kifejezetten elvetették azt a gondolatot, mely szerint szükség volna előkészületekre ez előtt az istentiszteleti liturgia előtt.”⁷⁷⁶ Ezért részletesen szól a „megemlékezés közösségi erejéről”: „Az emlékezet tárgya, amelyet a múltból a mába emelünk, nem ruházható át tetszőlegesen, csak egy adott közösség sajátjaként. A csoportos kollektív emlékezet egyfajta modell, amely illeszkedik a közösség önazonosságához és céljához. A közösség nem mindenre emlékezik, csupán arra, amiből a mában üzenetet képes rekonstruálni. A liturgia egyfajta kollektív emlékezet, amely mindig rekonstruálja számunkra azt az identitást, amelyet az adott közösség hordoz.”⁷⁷⁷

⁷⁷² Nagy: A kazuáliák homiletikuma, Nagykőrös, 2004, 93.

⁷⁷³ Baráth Julianna: Iskolai hitoktatás – gondolatok, kérdések, in: A THÉMA (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör lapja, Budapest, 2003/1-2, 15.

⁷⁷⁴ Fodorné Nagy Sarolta: A jövő katechétáinak képzése, in: A THÉMA (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör Lapja, Budapest, 2003, 1-2, 18.

⁷⁷⁵ Fodorné Nagy: A jövő, 21.

⁷⁷⁶ Fekete Ágnes, 101.

⁷⁷⁷ u.o. 214.

Ez a „lelki örökség”, mint *küldetés*, a transzgenerációs „hit-hagyaték” szavai kerülnek elő ebben az összefüggésben. „Az istenfélő család, mint amilyen Pálé is volt, az istenfélő nagyanya és anyja, akik ott voltak Timóteus mögött, felbecsülhetetlen áldást jelentenek a gyermek nevelése, növekedése szempontjából. Az istenfélelemre nevelés párhuzamos az életre neveléssel.”⁷⁷⁸ Mit is gondol Pál apostol, amikor arról ír, hogy Timóteus nagyanyjában és anyjában élő hit „benne van” az ifjú tanítványban is (2Tim1,5)? Miközben valljuk, hogy a hit nem örökölheto, hogy az minden egyes ember személyes ajándék-kapcsolata Istennel, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül ennek „örökség jellegét”, melyet „örizni kell, mint drága kincset” (2Tim 1,14). Timóteus is meg kell harcolja „a hit harcát” (1Tim 6,12), mert ettől lesz az övé, amit „kapott”. Azt tapasztaljuk, hogy az Isten felé való bizalomnak mély családi gyökerei vannak, azaz személyes hitünknek vannak olyan kapcsolati összetevői, amit másoktól tanultunk, amire mások példája bátorított.

Tomka Ferenc egyik előadásában is emellett érvel: „A gyermekkatekézis akkor hatékony, ha 1) a gyermek mellett hívő család, vagy legalább egy hívő szülő áll; 2) a gyermek láthat maga körül – túl a szülőn –a) nála nagyobb korosztálybeli hívőket; b) és hívő közösséget.”⁷⁷⁹ majd így folytatja: „Számos felmérés igazolja: serdülőkor előtt hitoktatott gyermekek hite a serdülőkorban 95 %-ban összeomlik, ha *legalább egy szülő hitének példája* és gyakorlata nem áll mellette a serdülőkor viharában.”⁷⁸⁰ Ha ennek a gondolatnak helyet adunk, akkor komolyan el kell gondolkodni a szülőkkel való, az egész családdal való foglalkozás mikéntjén. Azt a következtetést is le lehet vonni, hogy hiábavaló a gyermekek hitoktatása, ha nem teremti meg azokat az életkörülményeket, amelyekben a gyermek hite néhány év multával is életképes marad. A hitnek tehát mindenképpen van egy „közösségi dimenziója”, mely erősítheti, vagy gyengítheti a személyes hitet. Ilyen a család egészének hite, ilyen a „keresztiszülőként meghívottak” hite, s ennek letéteményese maga a gyülekezet is, mint egyfajta „hit-közösség.”

V.3.1.1. Keresztiszülők jelentősége

A keresztiszülők megszólítása külön feladat. Ezért az ő felkészítésük sem maradhat ki a keresztelési megbeszélésekből. „A keresztiszülő is szülő: „hit-szülő”. Nevel. Azzal is, ha

⁷⁷⁸ Lenkeyné Semsey Klára: Exegézistól a prédikációig. Timóteushoz írt második és a Tituszhoz írt levél magyarázata, Debrecen, 1990, 29.

⁷⁷⁹ Tomka Ferenc: A felnőttek katekéziséről, előadás, Országos Kateketikai Fórum, Csillebérc 1997, 2. Internetes letöltés: 2020. 09. 06.

⁷⁸⁰ Tomka Ferenc, 3.

eltűnik, azzal is, ha hűséges.”⁷⁸¹ A keresztszülőségre való meghívás szokása a családon belüli és kívüli bizalom megnyilvánulása, a „megosztott felelősség” szép példái ezek.

Újra utalunk itt csángókról szóló kutatásra, ahol az a „jellemző, hogy nem a szülők választják ki és kérik fel a kijelölt személyeket a keresztszülői feladatok ellátására, hanem a majdani keresztszülők jelentkeznek „önként”, és kérik el a keresztelőt a gyermek szüleitől.”⁷⁸² A magyar nyelvterületen megfigyelhető az a tendencia, hogy eredetileg idegent (nem rokont) hívtak meg keresztszülőnek, de ez a 20. század folyamán egyre inkább átváltott a rokonok, sőt testvérek keresztszülőnek való választása irányába. Ezt a rokoni kapcsolatok felértékelődésével, a baráti kapcsolatok lazulásával, a hagyományos közösségek felbomlásával és a vagyon családban maradásának szándékával indokolható. A csángóknál „a keresztszülők általában jó barátok (gyakran pl. az apa munkatársai, az anya barátnői vagy volt iskolatársai közül kerülnek ki), szomszédok, ritkább esetben távolabbi rokonok. Közvetlen vérrokon (pl. testvér) nem szokott keresztszülői feladatot vállalni, az esetek döntő többségében ezt kizáró tényezőnek tartják.”⁷⁸³ Ez a kérés sok esetben egy „műrokonságot” hoz létre, amellyel a segítők köre kiszélesedik. A gyimesi társadalom működésének ma is alapvető eleme a kölcsönösség, amely az élet szinte minden területére kiterjed és meghatározza a mindennapokat. A komák azok, akikre minden kaláka-jellegű munkában számítani lehet: a nagy fizikai megterhelést igénylő és tömegeket megmozgató „szénacsinaláskor” (a takarmányszéna nyári betakarításakor), „pityóka” ásáskor, építkezéskor és az emberi élet nagy fordulóinak ünnepi alkalmain. De máskor is segítenek egymásnak, például szállítás, kölcsönzés, lelki támasz formájában, továbbá meghívják egymást ünnepi alkalmakra (ilyen a keresztelő és a búcsú). „A keresztszülőség viszonyossága, azaz a tartozás generációkon keresztül tovább vihető, így a kölcsönösség mintegy végtelen mozgásban tartja a közösséget.”⁷⁸⁴ Ezt kontextuálisan úgy nevezhetjük: *a segítségforrás kiszélesítése*.

Ez magyarországi gyülekezetekben is szokás, vannak, akik a közös hit alapján kérnek fel valakit keresztszülőnek, azon az alapon hozzák meg a döntést, hogy valóban a „hitre nevelésben” legyen segítségül. A keresztszülőség a gyermek részéről lehetőséget jelent, de tiszteletet is parancsol a felnőttel szemben: számon kell tartania a keresztszüleit és kereszt”anyámnak”/kereszt”apámnak” szólíthatja őket. Sokszor a keresztszülő valóban szülő-helyettes is, népünk történetében és irodalmában is sok példa van erre. Többen emlékezhetnek

⁷⁸¹ Fodorné Ablonczy: Isten előbb szeretett, 42.

⁷⁸² Csonka-Takács, 89.

⁷⁸³ Csonka-Takács, 90.

⁷⁸⁴ uo. 92.

meg róla, hogy szüleiknek a keresztszülei állták taníttatásukat, mert ebben is megérezték azt a felelősséget, ami a fiatalok növekedésében segítségül lehet. Máig sok helyen szokás, hogy igen széles köre van a keresztszülőknek, akár nyolc keresztszülő-párost is kell/lehet az anyakönyvbe bejegyezni. Ez a falun/közösségen belül valódi elkötelezettséget jelentett, mert mindenki felelős volt minden gyermekért. A gyermek sokkal kevésbé tévedhetett el a sokféleségben, mert az volt a természetes, hogy az egész közösség együtt képviselte ugyanazokat az értékeket

V.3.2. Kutatás 1. – keresztelés kérdései

Kutatásként egy kérdőívet szerkesztettem, mely 2019 szeptemberétől november 30-ig volt elérhető a világhálón.⁷⁸⁵ A kutatás kvalitatív elemzést tett lehetővé az ún. „esettanulmány” módszerrel.⁷⁸⁶ Az „esettanulmány” módszer három típusát különböztetik meg: feltáró, magyarázó, leíró.⁷⁸⁷ Így jellemzik ezt a módszert. „Az esettanulmány módszer világos kérdésfeltevést, a szakirodalom alapos ismeretét, jól kialakított kutatási tervet kíván meg, valamint a jelentős mennyiségű adat szintetizálásának képességét.”⁷⁸⁸ Azért választottam ezt a módszert, mert egyaránt képes a kvantitatív és a kvalitatív adatok mérésére és értelmezésére. Az esettanulmány módszer nem köthető adatmennyiséghez, inkább a „kategóriák telítődése” vagy a „szabályszerűség felbukkanása” határozza meg, hol kell az adatgyűjtést befejezni.⁷⁸⁹ Az adatelemzésre vonatkozóan 4 szempontot határoz meg: 1) Kategorikus összesítés; 2) mintaösszevetés; 3) Magyarázatgyártás; és 4) Analitikus általánosítás.⁷⁹⁰

A kutatásnál arra törekedtem, hogy ezek a szempontok mennyiségileg is mérvadóak lehessenek. 82 lelkész töltötte ki önkéntesen, online formában, ennek elemzése kiegészíti, megerősíti a dolgozat megállapításait. A lelkészek egy része nagy gyülekezetben, mások kis közösségekben szolgálnak, ahogy vannak hagyományokat őrző, s teljesen új szervezésű gyülekezetek is közöttük.

⁷⁸⁵ A kérdőív a dolgozat melléklete

⁷⁸⁶ Horváth Dóra – Mitev Ariel: Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv, Alinea kiadó, Budapest, 2015, 127-149.

⁷⁸⁷ Horváth -Mitev: Alternatív, 136.

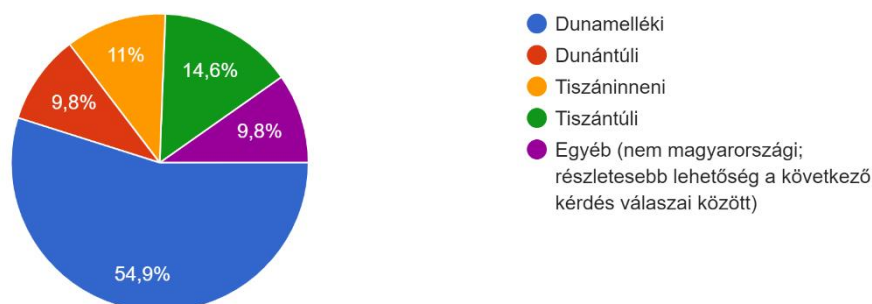
⁷⁸⁸ u.o. 137.

⁷⁸⁹ u.o. 143.

⁷⁹⁰ u.o. 144.

Melyik egyházkerülethez tartozol?

82 válasz

A válaszadók több, mint fele a Dunamelléki Egyházkerületben szolgál, a másik fele megoszlik – szinte teljesen egyenlő arányban – a másik három magyarországi egyházkerület és a határon túli gyülekezetek között. A kérdőív 20 kérdést tartalmaz, melyek között az egyszerű választásos kérdések között sok személyes fogalmazású válaszadási lehetőség is szerepel, amelyek a keresztelestől a konfirmációig vezetnek. A kérdőívet két részben mutatom be, hozzá csatlakoztatva a korábbi konfirmációs és ifjúságkutatói eredményeket is.⁷⁹¹

Az általunk feltett kérdések között voltak mindenki számára kötelezően kitöltendő, de volt szabad hozzáfűzésű válaszok megfogalmazására is lehetőség – amellyel a legtöbben éltek is. A kérdőív célja annak felderítése volt, hogy hogyan viszonyulnak a lelkészek a keresztséghez, mennyire tartják számon ennek fontosságát gyülekezetük növekedésére nézve, hogyan látják ezen belül a keresztség-konfirmáció folyamat jellegét, s ennek a családgondozással kapcsolatos kérdéseit. Mit tesznek a lelkészek abból az indítatásból, hogy a keresztelest és a konfirmációt családi, gyülekezeti és lelkészi felelősség egyben. A kérdőív elemzését részletezve közlöm, az adatok és a hozzáfűzött magyarázatok és összehasonlítások azonban csak összefoglalóan szerepelnek. A továbbiakban először most a kérdőív keresztelestre vonatkozó első hét kérdés-válaszát foglalom össze, majd a fejezet későbbi szakaszában a konfirmációra vonatkozó további 13 kérdés válaszaiból vonok le következtetéseket. Az

⁷⁹¹ A legfontosabbakat kiemelve: Hámori Ádám – Rosta Gergely 2011. Vallás és ifjúság. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010 tanulmánykötet NCSSZI, Budapest; Hámori Ádám – Siba Balázs 2015. Bevonódás vagy kikonfirmálás? A konfirmációs munka, mint az ifjúsági misszió eszköze – kutatások tükrében. Igazság és Élet, 9.évf. 1.sz. 138-147; Pángyánszky Ágnes-Siba Balázs-Hámori Ádám: A konfirmáció, ahogyan a fiatalok látják, in: Lelkipásztor 2015, 90.évf/7.sz. 249-256.

adatokat összevettem a Magyar Református Egyház Zsinatának adatbázisával, az ott számontartott gyülekezeti adatokkal is⁷⁹² valamint a KSH népszámlálási adataival is.⁷⁹³

1/a. Hány egyháztagnak van ma a gyülekezetében?

1/b. Hány volt 30 évvel ezelőtt?

A válaszok jól mutatják azt a tendenciát, amely országosan, de világméretben is nyomon követhető a református, de más európai keresztyén felekezetek esetében is. A 82 gyülekezetben: **39.060** (választó névjegyzékben szereplő) egyháztagnak van jelenleg, 30 évvel ezelőtt ugyanezekben a gyülekezetekben: **59.277** egyháztagnak volt. Ez több, mint 20 000 egyháztaggal kevesebb. Hozzá kell tennem más szempontból, hogy míg 24 gyülekezetben nőtt a létszám, addig 58 gyülekezetben csökkent, van, ahol drasztikusan. (A kitöltők között arányában a harmada ún. új gyülekezet, azaz az elmúlt 15 évben alapították, elsősorban nagy városokban második vagy sokadik gyülekezetként)

A Magyarországi Református Egyház 30 évvel ezelőtt 470.305 tagot számlált, míg tavaly már csak 286.216 volt a bejelentett egyháztagnak a Zsinat központi adattára szerint. Ez több, mint 180 000 fővel kevesebb. A KSH adatai nem ebben léptékben közölnek adatokat, de érdemes megfigyelni a változást: 1941-ben 1.934.853 ember vallotta magát reformátusnak hazánkban, míg 2001-re ez a szám 1.622.769-re csökkent, azaz mintegy 300 000 fővel és 2011-ben már csak 1.153.454 volt az a szám, ami újabb 500 000 fővel kevesebb. Ez a teljes magyar lakosság 11%-a. Számomra különösen fontos, hogy míg 286.216 magát református egyháztagnak valló ember van egyházunk számontartása szerint (2019 adat), addig egy népszámlálás kérdéseire válaszolva ennek négyszerese mondja, hogy református. Mit jelent a reformátusság a kisebb, mit a nagyobb számú közösségnek? Több irányban is érdemes tovább kérdezni: a posztmodern világ hatásait elemezni, ill. egyházunk önazonosságának, hitvallásának hitelességét megvizsgálni. Az első a családok és a benne felnövekedők állapotát igyekszik józanul megítélni, míg a második a felelősségünk elemeire mutat rá. Mindkét szempontot igyekszem figyelembe venni a továbbiakban: miközben empátiával és józanul szemléljük saját világunk helyzetét, próbáljuk megérteni azt a lehetőséget, hogy ne csak válaszoljunk a kor kihívásaira, hanem elsősorban Istentől kapott megbízatásunkra figyeljünk, s azt töltsük be szeretettel és elkötelezettséggel. Miközben az emberek többsége csak a kazualitás

⁷⁹² Gér András László zsinati tanácsos Excel táblázatban rendelkezésre bocsátotta az országos adatokat. Letöltés: 2020. 03. 27.

⁷⁹³ KSH Népszámlálás, 2011, Budapest, 2014. Letöltés: 2020.február.

szintjéig igényli reformátusságát (ennek alapján vallja magát reformátusnak), hol találjuk meg mi a misszió útjait, gyülekezeteink építésének módját – épp a kazuális szolgálatok által? A kérdésben szereplő 30 éves távlat a rendszerváltás óta eltelt évekre kérdezett rá, azt próbálta érzékeltetni, hogy egy nagyobb összefüggésre tekintve válaszoljanak lelkészek, s ne csak a saját munkájukat értékeljék. Hiszen jártak előttük is, s a társadalmi folyamatok sokkal nagyobb mértékben érintették egyházunkat is ezek alatt az évtizedek alatt.

A következő két kérdés kifejezetten a keresztelezésre vonatkozott, elsősorban még mindig a gyermekkeresztség hangsúlyával.

2. Hány gyermekkeresztség történt gyülekezetekben az elmúlt 3 évben?

3. Hány felnőttet kereszteltek a gyülekezetekben az elmúlt 3 évben?

A válaszok alapján az utóbbi 3 évben megkereszteltek 4825 gyermeket és 784 felnőttet ebben a 82 gyülekezetben. Ez összesen 5009 ember. Ha ezt az egyszerűség kedvéért tízzel szorzom – mert 30 év távlatáról gondolkodunk –, akkor feltételezhetően legalább 50 000 emberrel több egyháztagnak kellene, hogy legyen, s nem 20 000-rel kevesebb. Országosan ebben az utóbbi három évben 41.173 keresztelezés történt, ami együttes száma a gyermek és felnőtt kereszteleéseknek egyházunkban. Így az országos számok még inkább mutatják, hogy valahol elfogynak az emberek. A posztmodern értékválság, a mobilitás, munkalehetőségek változása, családok széthullása, egész 21. századi valóságunk megjelenik ezekben a számokban. De van, amiről tehetünk, s van, amiről nem. A saját felelősség, a gyülekezeti, egyházi felelősség lépéseit kell megtalálni ahhoz, hogy a helyzet változzék. A kérdőívben ezek után következnek a konkrét pásztori kérdések, amelyek elemzésének célja, hogy rámutasson azokra a folyamatokra, hogy miért is hiányoznak emberek, s mit is kellene másként tenni.

4/a. Hányszor jön el a család beszélgetésre/oktatásra a keresztelezés előtt?

A válaszok megoszlása szerint:

- egyszer a gyülekezetek 35,4 %-ában
- kétszer a gyülekezetek 30,5 %-ában
- háromszor pedig csak 19,5 %-ában (!)
- a maradék 14,6 % a személyes látogatástól a folyamatos templomba járás igényéig többféle lehetőséget választott.

30 évvel ezelőtt a magam szolgálatának kezdetén egy nagyvárosi gyülekezetben olyan helyzet is előfordult, hogy a lelkipásztor a keresztelező után vette fel az adatokat, mert még az

istentisztelet előtt nem lehetett tudni, hogy lesz-e keresztelés vagy nem.⁷⁹⁴ Ez még azoknak az éveknek, évtizedeknek a következménye, amikor hazánkban a pásztori munka gyerekekkel, fiatalokkal, családokkal csak a legszükségesebb esetekben, s a legrövidebb ideig foglalkozhatott. Fodorné Nagy Sarolta az 1948-as *Egyezmény* hatásainak részletes feldolgozására vállalkozott.⁷⁹⁵ Ebben leírja, hogy míg 1948-ban az állam még az egyház szabad működését garantálta, ezzel szemben folyamatosan szűkítette a lehetőségeit.⁷⁹⁶ 1958-ban már az MSZMP KB Politikai Bizottsága megbízta a Népművelési Intézetet, hogy dolgozza ki a különböző családi események (keresztelő, házasság, temetés) ünnepélyes állami formáit, „a vallási szertartások ellensúlyozására. (...) Így 1964-67 között 40%-kal emelkedett a társadalmi szertartások száma.”⁷⁹⁷ Ezen intézkedések mondják ki, hogy a névadás, a házasságkötés és a temetés állami feladat. A keresztelési oktatás, beszélgetés szokása csak az utóbbi 30 évben vált gyakorlattá egyházunkban, lelkészi kezdeményezésre, de központi irányítás nélkül a maga sokféleségében. Ezért a negyedik kérdés második felében a keresztelés további pásztori hangsúlyára kérdeztem rá:

4/b. Kinek kell az ilyen a beszélgetésen részt vennie?

A válaszadásból kiderül, hogy ezen a kérdésen való gondolkodást már csak 73 lelkész tartotta fontosnak. (!) Ebből 72 (98,6%) ragaszkodott ahhoz, hogy a szülőknek jelen kell lennie. Kérdés, hogy a további 10 lelkész kivel beszélget – s beszélget-e – a keresztelés kapcsán? A szülők többi gyermekének jelenlétét csak négy lelkész tartotta fontosnak, s még a keresztszülők jelenlétét is csak 42 (57,5%!) – alig több, mint a fele! „Ha nagyobb a keresztelendő gyermek, akkor neki magának is érdemes ott lenni.” – válaszolta egy lelkész. Kérdés, hogy az itt kihagyott találkozási-kapcsolatépítési lehetőség nem azzal „fizet-e”, hogy elmaradnak az emberek, s így részben a törődés hiánya miatt lesz az 50 000 növekedés helyett 20 000 csökkenés (hogy csak az általunk vizsgált 82 gyülekezet számairól gondoljunk)? Ezért a további kérdésekre való válaszokban a keresztelési oktatás tartalmi részére kellett válaszolni.

5/a Mennyire tartod lényegesnek az alábbi kérdések tisztázását a keresztelői előkészítő beszélgetések során?

⁷⁹⁴ Gyököcssy Endre: Keresztség a konfirmációért, in: Theol. Szemle, 1981/ 154kk.

⁷⁹⁵ Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke, DMREK, Budapest-Nagykőrös, 2006.

⁷⁹⁶ vö. Szabó Imre: Ég, de meg nem emésztetik, Naplók 1914-1954, Magánkiadás, Budapest, 2001. és Pap László: Tíz év és ami utána következett, 1945-1963, Adalékok a MRE XX. századi történetéhez, EPMSZ, Bern-Budapest, 1992;

⁷⁹⁷ Fodorné Nagy: Történelmi, 263.

A választási lehetőségek 13 további részletre kérdeztek rá, azzal a jelölési megerősítéssel, hogy azok mennyire fontosak a lelkész szerint. A jelölés lehetőséget adott a rendkívül fontostól (6) az egyáltalán nem fontos (1) bármely válaszára.

- *a keresztelés dogmatikai, bibliai tisztázását mindenki fontosnak tartja, de kiemelten csak 42 lelkész, alig több, mint a fele*
- *a fogadalom hangsúlyozását már 53 lelkész tartja rendkívül fontosnak*
- *a lelkészek harmada tartja fontosnak, hogy a szülők és keresztszülők meg vannak-e kereszelve, s egy lelkész azt írta, hogy ez egyáltalán nem fontos (!)*
- *hogyan beszélgetnek-e a keresztelekor arról, hogy mit jelent a szülőknek a saját keresztségük, nagyon megoszlottak a vélemények – csak 16 lelkész gondolta, hogy ez rendkívül fontos, míg hat lelkész azt gondolja, hogy egyáltalán nem (!)*
- *hogyan szülők és a keresztszülők konfirmáltak-e már csak 14 lelkész tartja rendkívül fontosnak, s ugyanígy hat fő azt írta, hogy ez egyáltalán nem fontos (!)*
- *hogyan házasok-e a szülők és a keresztszülők azt csak 10 lelkész tartotta rendkívül fontosnak, s itt már több az egyáltalán nem fontost bejelölők száma: összesen 11*
- *hogyan várták a gyermeket: 22 tartja fontosnak, hogy erről szó essen, s 13 lelkész egyáltalán nem*
- *hogyan kitől kapta a nevét 23 válaszadó tartja egyáltalán nem fontosnak (!)*
- *a család helyzetéről kiegyenlítetten megoszlanak a vélemények, minden lelkész valamennyit vagy tud erről, vagy beszél erről.*
- *a liturgia tisztázását alapvetően fontosnak tartják, a fele mindenképp beszél erről (43), a többiek megoszlanak véleményükben*
- *a család elhelyezkedése a templomban csak 14 lelkésznek rendkívül fontos, öten úgy nyilatkoznak, hogy ez egyáltalán nem az*
- *hogyan ki tartja keresztség alá a gyermeket, az csak nyolc lelkésznek fontos beszédtema, míg 16 szerint ez egyáltalán nem fontos (!)*
- *nevelési kérdések, hogyan juttathatják el a konfirmációig – ez 65 lelkésznek nagyon vagy rendkívül fontos, de itt is van öt lelkész, aki nem hozza szóba ezt a keresztelési felkészítésen*

A válaszok megoszlása alapján valódi kérdés, mit is jelent a keresztelés, ha arról nem esik szó, hogy a szülők-keresztszülők keresztelése, konfirmálása, házasságkötése helyén van-e? Hogyan tehetnek valós fogadalmat a szülők-keresztszülők, ha maguk sincsenek tisztában mindazzal, amire nevelniük kellene a rájuk bízott gyermeket? És kérdés az is, hogy a keresztelés-

konfirmáció mennyire tartozik össze a lelkészek gondolkodásában. A válaszokból a hagyományos: „így szoktuk” belenyugvó tendenciája tűnik erősnek, s nem gondolják, hogy ennél többre van lehetőségük és felelősségük is. Kevesen foglalkoznak a család helyzetével, rendezettségével, lelki háttérével egy találkozás helyzetben. (Később, a konfirmációnál pedig többen jelzik, hogy hiányzik a fiatalok mögül a családi háttér –54 lelkipásztor szerint – minközben a lelkipásztorok kétharmada végez családlátogatást a konfirmációra készülve.

Fontosnak tartottam külön rákérdezni a kérdőívben, hogy a keresztelekor az ún. „harmadik kérdés”⁷⁹⁸ felteszik-e. Az otthon keresztelezés helyett, a család egésze megjelenik a gyülekezeti istentiszteleten, akik mellé hitvalló módon – a kérdés megválaszolásával – odaáll a gyülekezet imádsággal és bátorítással, azaz „megosztott felelősséggel”.

6/a Használod-e a fogadalomtétel „harmadik kérdését”, a gyülekezet felelősségére vonatkozóan a keresztelező család iránt?

Elgondolkodtató az adat, amelyet Fekete Ágnes közöl disszertációjában: „a gyülekezetek 35–43%-ban nem teszik fel ezt a kérdést, és nem értenek vele egyet.”⁷⁹⁹ Az általam vizsgált kérdőív alapján azt kell, hogy írjam, a bizonytalanság egyházunkban e kérdésre vonatkozóan hasonló ebben a mintában is, mert a lelkészek 65.9 % bevonja, 34.1 % nem kérdezi meg a gyülekezetet keresztelekor. Ha ez így van, akkor vajon ez tudatos döntést feltételez, akár a nemet, akár az igent választják? Erre utal a következő kérdés, hogy ha valaki felteszi a „harmadik fogadalmi kérdést”, akkor ennek milyen tanítási kerete van a gyülekezetében.

6/b Ha igen, van-e tanítás erről a gyülekezetben?

A 65 lelkész, akik a harmadik kérdést használják a keresztelezési liturgiában, nagyon megoszlottak az erről való tanítás szükségességében: 23.1 % azt írja, hogy egyáltalán nincs erről szó (!). 12.3 % azért egyszer mindenképp előveszi a keresztségről szóló tanítást, s 43.1 % csak a konkrét keresztelekor beszél erről. A többiek megoszlának a „soha” és „az időnként elővesszük” között.

⁷⁹⁸ az 1985-ös ágendában megjelent egy új kérdés, amely a szülőkön és keresztszülőkön túlmenően a gyülekezetnek szól: „Ígértek-e, hogy ezt a gyermeket szeretetben és imádságban hordozzátok, és a szülőknél, keresztszülőknél minden segítséget megadtok ahhoz, hogy őt hitben neveljék?”, Istentiszteleti Rendtartás, Budapest, 1985, 69.

⁷⁹⁹ Fekete Ágnes: Liturgia és idő. A magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében. Doktori disszertáció, Budapest, 2013, 98.

Mindenki Krisztus tagjává lesz – Isten ígérete és tette által a keresztségben. Hogy ez mi mindenben lehet közösségi felelősség a kérdést tovább bontottam konkrét „gyülekezeti tettekre”.

7. Mennyire szükséges, hogy a lelkész és a gyülekezet a keresztelési fogadalom megtartásában a keresztelést követő években aktívan segítse a családot?

A lelkészek közül 36+24, azaz 60 gondolja úgy, hogy segíteni kell a családnak, hogy meg tudja tartani a fogadalmát, 11+11, azaz 22 úgy gondolja, hogy ebben nem szükséges a segítség.

A kérdőívben felsorolt támogatási lehetőségek mind a lelkipásztor, mind a gyülekezet felelősségéről szólnak. Elsősorban a lehetőség-teremtés, mint közösségi felelősség fogalmazódik meg a hét konkrét formában, amit a „minden segítséget megadtok” ígérete jelent. A variációk sok gyülekezetben működő vállalások, amelyeket fontosnak tartottam kiemelni az egyházi gyakorlatból, mégis voltak lelkészek, akik rácsodálkoztak, hogy: „Ezt is lehetne? Milyen jó ötlet. Kiprobálom.” A válaszok közül most csak inkább a szélsőségeket emelem ki:

- a *lelkészi családlátogatást* szinte mindenki fontosnak tartja, bár különböző mértékben 22+15, azaz 37 lelkész nagy jelentőséget tulajdonít ennek, 2 egyáltalán nem
- a *presbiterek, nőszövetség, gyülekezeti tagok látogatását* 21+14, azaz 35 tartja fontosnak, ám 8 egyáltalán nem
- az évenkénti *születésnap köszöntést* már csak 16+12, azaz 28 tartja fontosnak, 7 egyáltalán nem
- az édesanyák *Baba-Mama körbe* való invitálását 22+28, azaz 60 lelkész tartja fontosnak, ami a gyülekezeteink változását jelenti, de még mindig van 2 lelkész, aki szerint ez nem igazán fontos
- a *megkereszteltek külön évenkénti ünneplő istentiszteletét* 10+15, azaz 25 lelkész tartja fontosnak, de aki nem, az már csak 1 lelkész
- a családok segítésében 19+20, azaz 39 tartja fontosnak, hogy *óvodát szervezzenek*, 7 pedig egyáltalán nem
- *iskolafenntartáshoz* már 54 lelkész csatlakozik, míg 8 ezt egyáltalán nem tartja fontosnak

Ennél a kérdésnél és válaszoknál nagyon különböző a gyülekezetek lehetősége. Falusi, városi, nagyvárosi helyzetben más és más, s a válaszadók között többféle közösségi forma

megtalálható. Ezért válaszaik is megoszlanak. A gyerekek, családok számontartása azonban ezeknél a lehetőségeknél sokkal többet is jelenthetne.

Vajon ilyen támogatás mellett, ilyen befogadási feltételekkel hányan maradnak meg a keresztek közül a konfirmációig? Ez lesz a következő szakasz első kérdése. Előbb azonban írnom kell arról, hogy a gyakorlati teológia hogyan tartja számon ezt a folyamatot, ezt az „áthidalást” a keresztelestől a konfirmációig.

V.3.3. Keresztény-keresztény nevelés

A prevenció, a támogatás és a gyógyulás pasztorális útja legszebben a teljes nevelési folyamatban bontakozhat ki. A „keresztény nevelés” kifejezés már Római Szent Kelemen egyik levelében feltűnik Kr. u. 96 körül.⁸⁰⁰ De ahogyan Pál apostol is elsősorban a családra bízta ezt a feladatot,⁸⁰¹ a korai egyházban is ez volt a természetes. A gyermekek keresztény nevelése a családban egyet jelentett a család rendjének, biztonságának közvetítésében a hit ismereteinek átadásával és az erkölcsös élet fegyelmének elsajátításával. „Ebben az értelemben a kereszténység alapvetően az ószövetségi zsidó hagyomány alapján járt el, ahol a vallási tudat kialakításában döntő szerepe volt a családnak. De bármennyire is fontos szerepe volt a családnak, mégsem nélkülözhetette az egyház a rendszeres oktatást, főképp a keresztségre készülők esetében.”⁸⁰²

A tanítás, nevelés fogalmai mind az ÓSZ, mind az ÚSZ összefüggésében nagyon beszédesek. Legtöbbjük kifejezetten családi körben átadott tudásról szól, melynek valódi alapozása maga az életpélda hitelessége. Szászi Andrea doktori disszertációjában összefoglalja a héber és a görög szavak jelentésárnyalatait (*jasar=paideüó* és *lamad=didaszko*), majd részletesen beszél az ógyházban leggyakrabban használt kifejezésről a *katecheo*-ról. „A szó eredeti jelentése a görög drámákból származtatható, ahol a felülről való megszólítást, lekiabálást jelentette. A drámák előadói megszólították a hallgatókat, akik feleltek a megszólításra. Ebből a párbeszédesség jellegéből ered a *katecheo* értelmezése: visszhang, válaszadás.”⁸⁰³ A katechézis görög szava (katechéta, katechumenátus stb.) egyházi tanításunk legfőbb formája lett a felnőtt keresztelezési oktatás csoportjainak és anyagának megnevezéseként.

⁸⁰⁰ Római Szent Kelemen levele a korinthusiakhoz 21,6: „Az ÚR félelmének tanításában” és 21,8: „Krisztus szerinti nevelésben”, in: Vanyó László (szerk.) Apostoli Atyák, Szent István Társulat, Budapest, 1980, 119.

⁸⁰¹ Ef 6,4 és Kol 3,21

⁸⁰² Kránitz Mihály: A keresztény – keresztény pedagógiáról, in: Mester és tanítvány, Konzervatív Pedagógiai Folyóirat, PPKE-BTK, Piliscsaba, 2005/5.sz, 22.

⁸⁰³ Szászi Andrea: A magyar református hittankönyvek történeti és elvi tanulságai, doktori disszertáció, Debrecen, 2011, 92-95 oldalak

Majd a reformáció idején az egyszerűsített „káték”, azaz a kérdés-felelet formájában felépülő hittanítási összefoglalások jelentették a tiszta világos bibliai alapú hitvallástétel megfogalmazását.

Kodácsy-Simon Eszter írja bibliai teológiai alapozással a Szentírásban előforduló tanítási fogalmakról: „A *paideiö* a fenyítés, fegyelmezés, helyreigazítás, javítás értelmében használatos. (...) Isten nem azért fenyíti az embert, hogy tökéletessé tegye, vagy hogy ideális állapotot érjen el. (...) A tanítás középpontja nem az ember, nem a gyerek, nem is valamilyen idea, hanem maga az Isten. (...) Az ÓSZ-i törvény nevelő ereje helyett (Gal 3,24kk) Jézus kerül a középpontba, aki minden ember nevelésének háttérében áll.”⁸⁰⁴ Gyakorlatban az ÓSZ tanításában is az interaktív tanulás volt a jellemző, hiszen a gyermekek kicsi koruktól kezdve részesei voltak a család és népük ünnepeinek, melyet Isten cselekvésére, ígéreteire és parancsaira való megemlékezés tett életteljessé.⁸⁰⁵

A római katolikusok a keleti egyháztól tanulva *misztagógiáról* beszélnek, amely arra utal, hogy a keresztséget egy olyan folyamat követi, mely valójában beavatás a keresztyén misztériumba. „A misztagógia⁸⁰⁶ arról a konkrét útról szól, amelyet a hívő a saját hittörténetének egyik szakaszában bejár, s az ehhez kapcsolódó liturgikus és kateketikai feladatokról.”⁸⁰⁷ Tomka Ferenc így mutatja be ezt a fogalmat: „A szentségek vételével a „hitjelöltek” az Egyház felnőtt tagjává lettek. De ezután is volt még egy időszak (a *misztagógia* ideje) amely a katekumenátushoz tartozott: A megkereszteltek, keresztszüleik és a közösség segítségével ekkor tették „első lépéseiket” az Egyház felnőtt tagjaiként. Ettől kezdve vettek részt teljes joggal és cselekvő részvétellel az Egyház minden liturgiáján: ettől kezdve járultak rendszeresen gyónáshoz, áldozáshoz; s új odaadással gyakorolták egyéb – az egyháztagsággal járó – feladataikat: az apostolkodást, a szegények gondozását.”⁸⁰⁸

A nevelés – növelés gondolata hatja át a minden korosztályt megszólító családi és iskolai pedagógiai rendszert, melynek legfontosabb szereplője a ránk bízott gyermek-fiatal neki megfelelő nevelése.⁸⁰⁹ Itt jegyzem meg, hogy a két szó: nevelés és növelés, ha egy szógyökből

⁸⁰⁴ Kodácsy-Simon Eszter: Van-e helye a hitoktatásnak az iskolában? in: Credo, 2013/3.sz. 51.

⁸⁰⁵ Bodó Sára: Hitre nevelés a Szentírásban, in: Bodó Sára és ifj. Fekete Károly (szerk.), Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény, DRHE, Debrecen, 1998, 21-22

⁸⁰⁶ *misztagógia* = elvezetni a misztériumhoz, a görög szó fordítása. Jeruzsálemi Cirill (313-387) nevezte így először a katekézis lépéseit. Ezt elevenítette fel Karl Rahner dogmatikájának pasztorális tovább gondolása céljából: Die theologische Dimension der Frage nach dem Menschen, in: Schriften zur Theologie Zürich, Benzinger, 1975, 402kk.

⁸⁰⁷ Máté-Tóth András. Családtológia, i.m. 5.

⁸⁰⁸ Tomka Ferenc: Katekumenátus szórólap, 2016, Internetes forrás:

<http://tomkaferenc.hu/lelkipasztorkodas/katekumenatus/katekumenatus-szorolap/>

⁸⁰⁹ Péld 6,22

érkezett is, ma nem azonos jelentéssel bír, ezért is használatos maradt mindkét szó. Horváth-Szabó Katalin ezeket tartja legfontosabbnak a fejlődés segítésében: 1) biztonságadás (mert fenyegető légkörben nem válhat felelőssé az ember); 2) nyíltság (mert ez vezet az önállósághoz); 3) önfegyelem kialakítását segítő fegyelem (mert ez veszi tekintetbe a gyermek saját döntéseinek súlyát).⁸¹⁰ Pécsi Rita „organikus pedagógiája” egy különleges nevelési rendszer érzelmi intelligencia fejlesztésére *Nevelés az élet szolgálatára* címmel.⁸¹¹ A „lélek mozgását kísérő nevelés” célja a teljes személyiség mozgatása, motiválása a „kötelesség pedagógiája” helyett a „szabadság pedagógiája” alapján. „A vallásunk a levegőben lóg, mert nincs benne dinamika, mert túl kevésbé alakítja az életünket. És mert túl kevésbé alakít minket, nem hisznek a szavainknak.”⁸¹²

A hitben való nevelés, mint a „keresztelés utáni nyomon követés” = tanítvánnyá tétel természetes folyamatában egyházunk légüres térbe került a hatvanas évek „tradíció-törése” után. Ezen a rendszerváltás évei változtattak, de a hitoktatásból kimaradt két nemzedék már csak fordított módon érhető el, nem a szülők hozzák a gyermekeket a templomba, hanem a gyermekek a szülőket. A mai „magcsaládoknak” csak kis része képes arra, hogy a keresztyén életgyakorlat mintáit, a hitbeli valóság feldolgozását segítse gyermekeinek életében. Ezt a feladatot leggyakrabban áthárítja az egyházra. Ezért gyülekezeteinkben és egyházi iskoláinkban legtöbbször nem csak a gyerekek, hanem az egész család hittanítására volna szükség.

Ebben a helyzetben a tanítás, a tanítvánnyá tétel felől csak úgy gondolkodhatunk, hogy nem egyszeri alkalom, akár gyerekekről, akár felnőtről van szó. A keresztség nem lehet más válasz Isten ígéreteire nézve, csak elköteleződés egy életre, „a keresztség lényege szerint folytatást igényel (...) mind Isten, mind az ember oldaláról folyamatos következmények jönnek sorra.”⁸¹³ – érvel Gaál Sándor. Szűcs Ferenc teológiai alapozása foglalja össze mindezt:

„A konfirmáció helye a két sákramentum, a keresztség és az úrvacsora között van. Az egyiket feltételezi, a másikkal pedig a belépést készíti elő. Ahhoz, hogy a konfirmációt teológiailag értelmezzük, a két sákramentumot kell igazán jól értenünk. A Heidelbergi Káté szerint ugyanis a hit igazi konfirmációja a sákramentumok által történik. A hitet ugyanis a Szentlélek az evangélium hirdetése által gerjeszti fel a szívünkben, «a sákramentumokkal való élés által megerősíti».”⁸¹⁴

⁸¹⁰ Horváth-Szabó Katalin: Az önértékelés és a bűntudat kapcsolata, in: Evangéliumi nevelés, 92.

⁸¹¹ Pécsi Rita: Nevelés az élet szolgálatára 1-6 kötet, Kulcs a Muzsikához kiadó, Pécs 2010-2017

⁸¹² Pécsi Rita: A nevelés az élet szolgálatára I. Kulcs a Muzsikához kiadó, Pécs, 2010, 11.

⁸¹³ Gaál Sándor: A keresztség nem ér véget, in: Igazság és élet, 16.sz. 492.

⁸¹⁴ Szűcs Ferenc: A konfirmáció, 136.

V.3.3.1. Kereszteléstől a konfirmációig

Egy család életében a kereszteléstől a konfirmációig legtöbbször egy évtized telik el. Ez alatt az idő alatt éri a legtöbb hatás a gyermeket. Ezért nagy jelentősége van a már korábban is emlegetett: keresztyén nevelésnek. A református nevelés elsősorban a család feladata, de a család a nevelés egy részéért a felelősséget átruházza az iskola szakembereire. Ez alapozhatja meg a református iskolaügy létjogosultságát is bibliai teológiai alapon. „Az egyház viszont a potestas docendi keresztségi és missziói parancsából eredően biztosítja a szülőknek a keresztyén nevelés lehetőségét. Az új liturgia (az 1985-ös) harmadik keresztelési kérdésének szándéka is ez: a gyülekezet maga is felelősséget vállal megkeresztelt tagjának neveléséért.”⁸¹⁵ „A keresztség mélyebb megértése, (...) teológiai tisztázódása ott kezdődik, hogy tisztázzuk a katechézis és a református iskola viszonyát.” – írja Szűcs Ferenc. Majd így folytatja „Mert meggyőződésem, hogy a református iskola nem a katechézist integrálja a közoktatás rendjébe, hanem fordítva: a református nevelés egysége határozza meg az iskola működését.”⁸¹⁶

A katechetikai hagyomány így két irányban kell, hogy tovább haladjon. Az egyik a *vallásdidaktika*, a másik *gyülekezetpedagógia*. Míg a vallásdidaktika az iskolai hitoktatás (2013 óta hazánkban kötelezően választható) elsősorban ismereti anyagát fogja össze, addig a gyülekezetpedagógia a közösségben átél s megvalósuló hitélet átfogó folyamatáról szól.⁸¹⁷ Az előzőekben tárgyalt valláspedagógiai fogalmak mellett a gyülekezetpedagógia régi-új szava lett a *matétika*, mint a tanítvánnyá tétel folyamatának leírása. Ebben a folyamatban a tanulás⁸¹⁸ konkrét identifikációt is jelent.⁸¹⁹ A tanítvány – a magyar szóképzés értelmében – nem tanuló, de nem is tanár, ő a „tanítás eredménye”, azaz aki megvalósítja azt, amit megtanult.⁸²⁰ „Itt sohasem az oktatás értelmében vett tanításról, hanem mindig közös tanulásról, dialógusba ágyazott igazságkeresésről és a hit közös megéléséről van szó.”⁸²¹ „Egy korabeli tanítvány nem egy tananyagot sajátított el (...), hanem egy mesterrel került személyes életközösségbe. Nem csupán ismereteket tett magáévá, hanem egy egész gondolkodásmódot és életszemléletet. Egy akkori tanítvány nem maradhatott kritikus kívülálló (...) egy idő után meglátszott ki a mestere

⁸¹⁵ Szűcs Ferenc: Katechetikai előadó voltam, in: THÉMA (Theológiai Élet Ma), A Protestáns Tanulmányi Kör Lapja, Budapest, 2003/1-2, 6.

⁸¹⁶ Szűcs: Katechetikai, 5.

⁸¹⁷ Németh Dávid: Mi a gyülekezetpedagógia? in: Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Pángyánszky Ágnes (szerk.) Együtt a hit útján, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, Kálvin kiadó, Budapest, 2019, 11-43.

⁸¹⁸ A Mt 28,19 versben szereplő görög *matétheüó*=tanítvány szó alapján

⁸¹⁹ Ennek magyar gyökerei már J.A. Comenius és Karácsony Sándor pedagógiájában is fellelhetők.

⁸²⁰ Eőry Vilma (szerk.) Magyar Értelmező Szótár diákoknak, Tinta könyvkiadó, Budapest, 2010, 766.

Letöltés: 2020. 03. 25. [file:///C:/Users/fodor/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_ertelmezo_szotar_diakoknak%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/fodor/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_ertelmezo_szotar_diakoknak%20(1).pdf)

⁸²¹ Mette, Norbert: Religionspedagógik, Düsseldorf, Patmos, 1994, idézi: Németh: Mi a gyülekezetpedagógia, 37.

(...) nem tanórákon találkoztak, hanem éjjel-nappal szakadatlan együtt voltak. A tanítványság belső azonosulást követel.” – írja Cseri Kálmán.⁸²²

Németh Dávid a gyülekezetpedagógia feladatának kibontását ezért négy alapelv mentén határozza meg: 1) Az elementarizálás elve, azaz tanítás közben mindenkinek azt kell éreznie, hogy az ő kérdéseire hangzik el válasz, mert a hit igazságai az ő nyelvén hangzanak el; 2) A konstruktivitás elve, azaz nem szolgál ismétlést kíván a tanítás, hanem mindenkinek tere kell legyen a közösségben egyéni valóságértelmezésének megfogalmazására és megvitatására; 3) A dialogicitás és kooperativitás elve, azaz beszélgetve és együttműködve lehet növekedni a hitben, a gyülekezetben; 4) Az inkluzivitás elve, azaz úgy kell tekinteni minden egyes tagra, mint aki gazdagítja a közösséget, hogy olyan örömteli növekedésben legyen részük a másféleségek által, ami ennek a befogadó attitűdnek a következménye.⁸²³ Ezen elvek mentén jutunk el a „megosztott felelősség” fogalmához.

V.3.3.2. A „megosztott felelősség”

Nagy István is hangsúlyozza, hogy „a megkeresztelt gyermekek és családjuk pásztorolása mindennél fontosabb feladat (...) ezért itt munkatársak bevonásával kell a pásztorolást megoldani. (...) nagyon ajánlatos a gyermekmegőrző szolgálat bevezetése is.”⁸²⁴ Jézus is azonnal tanítványokat hívott el, majd felkészítette őket a szolgálatra. Az elhívás és felkészítés is Isten Lelkének munkája, ebbe kapcsolódik be a lelkipásztor is a saját gyülekezetének tagjaival (Ef 4,11-12).

Erről a megosztott felelősségről, mint a család-lelkész-gyülekezet közös feladatáról beszélünk, mert nem csupán a gyermek hitre jutása a kérdés, hanem egész közösségünk hitelessége is. A keresztyénség nem individuális vallás, megélés, Krisztus-követés, s bár egészen személyes, mégsem magánügy. Ezért mind térben, mind időben ki kell terjeszteni a közösség egészére sákramentumaink lényegének újragondolását. Egy „életes” példa, egy amerikai evangélikus keresztelelési liturgiából, ahol nagy felelősség jut mindazokra, akik tanúi a keresztelelésnek, mert a lelkész megszólítja a felnőtteket:

„Feladatotok, hogy az egész egyházzal együtt megvalljátok hiteteket a mi Atyánkban, a Fiúban és a Szentlélekben, akiknek nevében ezeket a gyermekeket megkereszteljük.

⁸²² Cseri Kálmán: A szolgálathoz a tanítványságon át vezet az út, in: Naszádi Gáborné (szerk.) Tanítványság és szolgálat – a mai Magyarországon, PMTI -Harmat, Budapest, 1999, 9.

⁸²³ Németh: Gyülekezetpedagógia, 37-41.

⁸²⁴ Nagy István: Gyülekezeti katechézis, in: A THÉMA (Theológiai Élet Ma), Protestáns Tanulmányi Kör Lapja, Budapest, 2003/1-2. sz. 9

Miután ezeket a gyermekeket megkereszteljük, minden időben meg kell emlékeznetek róluk imádságaitokban, számon kell tartanotok, hogy meg vannak keresztelve és amennyire rajtatok áll tanáccsal és segítséggel kell ellátnotok őket, különösen, ha elveszítik szüleiket. Gondoskodnotok kell arról, hogy Isten igaz ismeretében és imádságában nőjenek fel. Meg kell tanítanotok számukra a Tíz parancsolatot, az Apostoli hitvallást, az Úri imádságot és ahogyan az évek telnek, adjátok kezeikbe a Szentírást, vezessétek őket az Isten házába és vezessétek be a keresztyén hit titkaiba, hogy Krisztus szent testének és vérének szentségében részesüljenek betartva a keresztségben megkötött szövetséget az egyház közösségében, hogy felnöve istenfélő életet élhessenek Krisztus dicsőségére.”⁸²⁵

Ahogy már érveltünk emellett, a hitben való nevelés előkészítésének döntő többsége nem az egyházban folyik, hanem a családokban. A lelkipásztoroknak ezért mindig az egész családdal van dolguk a keresztségben és egészen a személyes hitvallás megfogalmazásáig is. A családi tapasztalatnak tudatos átadását így ajánlja a mózesi parancs: „Ismételgesd...beszélj...akár lefekszel, akár felkelsz...kösd...írd.”⁸²⁶ Ám tartalmilag ugyanennek ellenkezőjét is átadhatják a szülők, a nagyszülők – ugyanezen ismétlő, emlékeztető módszerekkel – a gyermekeknek, unokáknak. Amiről és ahogyan beszélnek, ami fontos, amiért küzdenek, ami betölti napjaikat, amilyen értékeket képviselnek, mind lelki örökségként adódik tovább utódaikra. Ezekről gondolkodtunk a relacionális etikai megközelítésekben is.

„A család az, aki utat tud építeni a gyermekekben a keresztség után a hit felé.” – írja Boross Géza.⁸²⁷ Ennek öt főútvonalát írja le, melyet eredetileg egy katolikus katechézis fogalmazott meg: 1) A tudatalatti formálása: példa; apa-anya eszmény; biztonságos szeretet; liturgikus élmények; 2) A tudatos érzelmi élet alakítása: templom, egyház iránti rokonszenv felébresztése; Jézus személye iránti szeretet felébresztése; csendek, elcsendesedés megbecsülése; az áhítat tisztelete; 3) Az értelem nevelése: a világban való rend és szépség felfedeztetése; a valóság megszerettetése; az ember méltósága és felelősségének felébresztése; olyan kérdésekről való beszélgetés, melyekre hitetlen ember nem tud felelni; 4) Az akarat motiválása: céltudatosság; lemondás tanulása; az alkotás értékei; szeretetteljesség; 5) A kegyelem személyes átadása: megáldás.

⁸²⁵ Lutheran Service Book, Concordia Publishing House, Saint Louis, 2006, 268-271.

⁸²⁶ 5Móz 6,4-9

⁸²⁷ Boross Géza: Katechetika, BRTHA GYTT, Budapest, 1983, 111.

Mi a keresztyén nevelés legfontosabb feladata? „A szülőknek kettős feladatuk van, egyrészt a gyermekekben, mind önmaguk, mind az élet iránt bizalmat kell ébreszteniük (implicit vallásos nevelés), másrészt az élet vallásos dimenzióját explicitté kell tenniük, hogy a vallás megismerhetővé, megtapasztalhatóvá váljon.” – írja Szabóné László Lilla disszertációjában.⁸²⁸ A hitre-nevelés folyamatában a „szívvel hiszünk – szájjal teszünk vallást” (Róma 10,10) kettős parancsának teljesítése lehet a válasz Isten kegyelmének megszólítására a konfirmáció alkalmával. Akár megelőzi a hitvallás a szív állapotát, akár a szív állapotából következik a hitvallás. Isten kegyelme tart meg, nem a saját hitvallásom időpontja. A megtapasztalt kegyelemre válaszul tehetünk hitvallást.⁸²⁹

Mindennek megerősítésére egy protestáns iskolai nevelési előadás egyik mondatát idézem Bibó Istvántól: „Az értelmet kereső, de az értelem kísértéseitől olykor visszariadó hitet kellene összeszoktatni az értelemmel; ugyanakkor a hitet kereső, de a hit kockázatától olykor visszariadó értelmet is összeszoktatni a hittel. (...) A hittel együtt gondolkodó értelem csak felelősen gondolkodó értelem lehet, ezért a felelősen gondolkodó keresztyén ember nevelése a feladat.”⁸³⁰ Majd hozzáteszi, hogy nem azért református, mert ez lenne neki a legszimpatikusabb, vagy ezt tartaná a legkövethetőbb rendszernek, hanem „hűség és kötődés okán: azért, mert ebben nőttem fel, ebben ismertem meg az evangéliumot (...) hűségem, kötődésem és felelősségem révén ide tartozom.”⁸³¹

Kiss Jenő tanulmányában a konfirmáció gyakorlatának helyzetét elemzi, s már a címe is beszédes: „Irántam való félelmük betanult emberi parancsolattá lett.”⁸³² Az ézsaiási idézet (29,13/b) tanításról szóló kifejezése olyan „idomításról”, „begyakorlásról” szól, aminek nem sok köze van ahhoz, aki eredetileg azt a parancsolatot adta, sem ahhoz, aki azt csupán betanulja vagy betanítatja. Ez a mondat egy ugyanannyira kiüresedett gyakorlatról szól, mint amilyen sokszor konfirmációs oktatásunk, kátétanításunk, mint „betanult emberi parancsolatról”, de a konfirmáció vizsgahelyzetéről is, amelyben „istenfélelem” és hit nélkül is meg lehet erősíteni valamit, ami valójában nincs.

⁸²⁸ Szabóné László Lilla: A gyermekeológia vizsgálata a kisgyermekes keresztyén családok életében, Budapest, 2015, doktori disszertáció, 157. Letöltés: 2019.február.

⁸²⁹ Fodorné Ablonczy Margit: Konfirmáció, in: Igazság és Élet, 2012/2. szám, Debrecen, 311-313

⁸³⁰ Bibó István: A protestáns nevelés kérdései, in: Hit és értelem. Iskola és egyházközi írások, Argumentum kiadó, Budapest, 2018, 240.

⁸³¹ Bibó, 240.

⁸³² Kiss Jenő: Irántam való félelmük betanult emberi parancsolattá lett, A konfirmáció előkészítés és a konfirmálás a Romániai Református Egyházban. Helyzetelemzés és útkeresés. In: *Református Szemle* 102.4 (2009), 420-431. Letöltés:2018.02.01.

Ezt nehezítik azok a családi körülmények, ahonnan a fiatalok érkeznek. Bodó Sára a tanítvánnyá tétel, s az ezzel kapcsolatos tanulási formákról írva fejti ki, hogy nagyon erőteljesek az ún. „latens” elemek, amelyekkel a fiatalok érkeznek a konfirmációi előkészítésre. „Van szülő-tapasztalatuk, van valamilyen otthon-tapasztalatuk, belső képeik vannak az igazi tekintélyről, már látták a templomot, s gondolkodtak már azon, hogy mire lehet nekik jó ez az egész konfirmáció.”⁸³³ A saját családi, közösségi élmények egy életre elkísérnek minket, akadály és lehetőség egyaránt rejlik bennük a hitben való járásra. Ha a család nem veszi komolyan a konfirmációi oktatást, ha lenézi a lelki embereket, ha megjegyzéseket tesz a fiatal előtt azokra, akik erről tanítják őket – elkeserítheti, s választás elé állítja a fiatalokat. Meghasadt lojalitással még eleget tesz ugyan egy „ősi elvárásnak”, de a lelke zárva marad. Sőt talán a saját meghasonlását kiterjeszti a többiekre is.

„A konfirmáció ekkleziológiai kulcskérdése meggyőződésem szerint sem nem a személyes hit mélységének és minőségének méregetése, vagy az életre szóló fogadalomtétel komolyságának megvitatása, hanem az a tény, hogy mennyire erősen kötődik a konfirmált fiatal a Krisztus testéhez, a gyülekezetéhez. A hitben, Krisztus-követésben való megerősödés, a nagykorú hitre való eljutás ugyanis egy folyamat, amelynek a konfirmáció sem nem kezdete, sem nem végállomása.”⁸³⁴

V.3.3.3. Ki konfirmál mit? Ki konfirmál kit? Mi konfirmál mit? Mi konfirmál kit?

A kérdések nem szójátékok – hanem jelenlegi valóságról való gondolkodásunk megközelítésének árnyalatai. Mind a négy releváns kérdés és a válaszok is azok. De a további kérdések is, mert nehezíti a válaszadást, hogy a hit Isten ajándéka, csak Ő ajándékozhatja bárkinek, mi magunk csak könyöröghetünk ezért. Mégis a hit a mustármaghoz hasonlítható, melyet valaki elvet, s mely az ember szívében talajra talál, s növekedni kezd. Élő hitté lesz. Élő, éltető, változtató, cselekedetekben is megnyilvánuló hitté.⁸³⁵ Ugyanennyire lényeges a magvető példázatának figyelmeztetése/józanítása a „földök állapotáról”, melyekben a magok valamely fogadtatásra találnak.⁸³⁶

Ki konfirmál mit? A kérdés felveti a lelkész, a fiatal és a Szentlélek együttműködésének formáit. Vajon a fiatal megerősíti hitét a konfirmációban? A konfirmandus megerősíti szülei fogadalmát? Szűcs Ferenc óv ennek ilyen megfogalmazásától: „Mi nem a gyermek helyett

⁸³³ Bodó Sára: A keresztelestől a konfirmációig, in: Collegium Doctorum, 2007, III. évf, 1 sz. 125.

⁸³⁴ Szűcs Ferenc: A konfirmáció teológiai alapjai, in: Collegium Doctorum, IV. évf/1 sz. 2008, 137.

⁸³⁵ Lk 13,19 és Lk 17,6.

⁸³⁶ Mt 13, 1-23.

valljuk meg hitünket, nem helyette teszünk ígéretet és fogadalmat, amelyet majd a konfirmáció alkalmával, mint egy kiegyenlített számlát eltéphetünk, hanem kizárólag a magunk helyén, a magunk hitbeli felelősségével. A szülő és a keresztszülő a gyülekezettel együtt kizárólag arra nézve tesz fogadalmat, hogy a missziói és katekétikai parancssal együtt járó keresztséget veszi komolyan, azaz a tanítvánnyá tétel és a tanítás jézusi parancsának engedelmeskedik.”⁸³⁷ Szénási Sándor (1925-2001) konfirmációs könyvének mondatában így válaszol: „A Szentlélek erősíti meg ébredező hitünket.”⁸³⁸, azaz a konfirmandus hitét. Ő a hitet ajándékozó, a hitet megerősítő is, s nem a fiatal. Akkor viszont mire vonatkozik ez a kérdés? A Szentlélek munkáját nem lehet irányítani. Miről kell, hogy szóljon a konfirmációs oktatás? Mit lehet akkor megerősíteni? Szűcs Ferenc így foglalja össze: „Olyan, világnézeti kérdéseket sem mellőző, jó értelemben vett apologetikus hitvallásismeretre van szükség, amely immunitást ad a posztmodern világ szellemi fertőzéseivel szemben.”⁸³⁹ Boross Géza fontosnak tartja tisztázni a „nemek” sorát Imre Lajosra hivatkozva: „A konfirmáció nem a keresztség kiegészítése, nem a Szentlélek továbbadása a kézrátétel által, s a konfirmáció nem az egyházba való felvétel, vagy nagykorúsítás aktusa.”⁸⁴⁰ Ugyanakkor megfogalmazza az „igeneket” is: „A konfirmáció tanúságtétel arról, hogy az ifjú az egyház hitét ismeri, s hogy ezt személyesen a magáénak vallja, sőt táplálni akarja. A konfirmáció bizonyágtétel arról, hogy hitét a gyülekezet közösségében vallja és ápolja.”⁸⁴¹

Ki konfirmál kit? A gyülekezet erősíti meg a konfirmandus hitét, a közösség, mely befogadja őt? Vajon milyen „hitvallásokat” hallottak a fiatalok a gyülekezet tagjaitól életük során, mely megerősíthetné őket, hogy közéjük tartoznak? A lelkész erősíti meg a fiatal hitét a konfirmációban? Vagy a szülők erősítik meg a gyermek hitét? Ez a kérdés az összes szereplő felé igaz. Mert minden, ami az oktatáson belül történik: a szülők hozzáállásától a lelkész hitelességéig, s a fiatal személyes érdeklődéséig, minden befolyással lehet a megerősítés folyamatára nézve. Még a „küldés” is a konfirmációs oktatásra, ahogyan a szülők és nagyszülők ragaszkodnak ehhez. Kiss Jenő szerint ennek a külső motivációnak mégis két ajándéka is lehet. Az egyik, hogy nem várunk többet a fiataloktól, mint amire ebben a korban képesek, másrészt ez a motiváció sokkal nagyobb felelősséget ró a lelkész lelkiismeretes és módszeres

⁸³⁷ Szűcs: A konfirmáció, 136.

⁸³⁸ Szénási Sándor: Megtaláltuk a Messiást! Konfirmációs felkészítő könyv, Kálvin Kiadó, Budapest,

⁸³⁹ Szűcs: Katechetikai, 7.

⁸⁴⁰ Boross Géza: Alapvető lelkipásztori és presbiteri tudnivalók a konfirmációról, in: Református Egyház, 2001/07, 141.

⁸⁴¹ Boross: Alapvető, 141.

felkészülésére.⁸⁴² Találkozások, beszélgetések, bizonyágtételek, közös élmények, egy élő közösség, élő hitű emberekkel veheti körül a fiatalokat, olyanok, akik maguk is, velük „együtt épülnek lelki házzá.”⁸⁴³ Boross Géza hozzáteszi az előzőekhez, hogy „a konfirmáció a gyülekezet bizonyágtétele is arról, hogy az ifjú bizonyágtételét elfogadja, abban őt megerősíti, s a gyülekezet úrvacsorai közössége tagjának is tekinti.”⁸⁴⁴ Fontosnak tartom Christian Möller gondolatait a gyülekezetépítő hozzáállás megváltozásáról, melyben alapvető, hogy veszteség- vagy ígéretorientált-e a gyülekezetvezetés, mert a benne élőket ez erősítheti. „A lelki gyülekezetvezetés nem más, mint az Isten titkai fölötti sáfárkodás (...) a gyülekezet maradjon nyitott mindarra, ami ezután vár rá. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem ragadunk le a pillanatnyi mérlegszámoknál (...), hanem elkísérjük a gyülekezetet a hit és szemlélődés útján.”⁸⁴⁵

Mi konfirmál mit? Maga a konfirmáció megerősít valamit? Megerősíti a gyermek hitét, vagy közösségbe való tartozását? Szentesít egy korábbi szerződést, Isten kegyelméről való tapasztalatát a konfirmandusnak, mellyel ratifikálja a szülők kereszteléskor kimondott fogadalmát? A konfirmációban megérkezik valahová, mondhatjuk úgy is, hogy „haza érkezik”, otthonra talál a templomi-gyülekezeti-egyházi közösségben? A konfirmáció felnőtté avatja a fiatalot, önálló döntéshozatalra bátorítja? Biztosítja az egyháztagságot, hogy teljes jogú résztvevője legyen egyházunknak? Nagyon sok a tisztázni való kérdés, mert míg a pedagógia, a vallásszociológia, a pasztorálpszichológia óriási léptekkel fedezi fel ennek a korosztálynak minden nehézségét és akár előnyeit is – konfirmációs oktatásunk a reformáció öröksége felé lép vissza. Ezért a fiatalok miközben betöltik a korábbi nemzedék elvárásait – azaz eljönnek konfirmálni –, maguk kevéssé lesznek érintettek, legtöbbjük nem erősíti meg hitét a saját konfirmációján. Pedig ennek a korosztálynak sok olyan értéke van, mely soha nem tér vissza egy fiatal életében. Hézsér Gábor elemzése erről a korosztályról, s a hozzá fűzött javaslatok igen beszédesek.⁸⁴⁶ Friedrich Schweitzer rendkívül fontosnak tartja a korosztály szempontjából, hogy ebben az időszakban „az istenkép jelentős fejlődésen megy át. Ezt a fejlődést általánosságban talán a legjobban az istenkép egyidejűleg lezajló beépülésének, megszemélyesítésének és absztrakciójának lehet nevezni.”⁸⁴⁷ A kutatási kérdőív válaszai között

---

⁸⁴² Kiss: Konfirmáció 422.

⁸⁴³ 1Pét 2,5

⁸⁴⁴ Boross: Alapvető, 141.

⁸⁴⁵ Möller, Christian: lelki gyülekezetvezetés, in: Lelkipásztor, 80. évf. 2005/4, 130.

⁸⁴⁶ Hézsér: Pasztorálpszichológiai, 118-160

⁸⁴⁷ Schweitzer, Friedrich: Vallás és életút - Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek és ifjúkorban, Kálvin kiadó, Budapest, 1999. 191.

rátérek újra erre, s azokra az elemzésekre is, amelyeket néhány éve országos felmérésben olvashattunk a konfirmandusok érdeklődéséről, megszólíthatóságáról.

Mi erősít meg kit? Vajon a lelkész áldása erősíti meg a fiatal életét? Vagy a konfirmáció megerősíti a család összetartozását, közös hitéletét? A konfirmáció megerősíti egy adott csoport öntudatát, egymáshoz tartozását, s együtt a gyülekezetbe, az egyház közösségébe való beoltatását? Vagy maga a konfirmáció szükséges a gyülekezet ünnepei között, mert ez erősíti meg jövődöbe vetett hitüket, a gyülekezet megmaradásának reménységét? Maga az ünnep szükséges, hogy reformátusságunk megerősödjön, elhangozzanak a veretes szavak, a hitvallás, a közös úrvacsora? Szentséggé válik-e az úrvacsora közössége, mely Istennel, egymással való megbékélésre hív? Istentiszteleti Rendtartásunk konkrétan fogalmaz: „A konfirmáció értelme az, hogy a megkeresztelt személy, mint aki elnyerte a hit ajándékát, a gyülekezet nyilvánossága előtt tesz bizonyosságot Krisztus mellett hozott döntéséről. A döntés magában foglalja a bűnbánat, a megtérés Lélek által munkált eseményét és a bűnbocsánat evangéliumának meghallását. E döntés kifejezésével a hívő betagozódik Krisztus testébe, szolgáló közösségébe.”⁸⁴⁸ Az utóbbi évek egyik legnagyobb kérdése lett egyházunkban a konfirmáció szokásának megerősítése vagy teljes átalakítása. „Talán túl kemény a mondat, de a tovább gondolás és javítás szándékával íródik le: a konfirmációi előkészítés fentiekben vázolt formája – az általános mai gyakorlatot nevezi meg – nem igeszerű, nem emberszerű és nem hatékony.” – fogalmaz Bodó Sára tanulmányában.⁸⁴⁹ Majd folytatja: „Az elmúlt 250 év, nagyon sok idő ahhoz, hogy kialakuljanak és megcsontosodjanak a formák, s hogy az érték hosszú távon is érték maradjon. De a 250 év nagyon kevés ahhoz, hogy azt mondhassuk: most már mindennek így kell maradnia.”⁸⁵⁰

A *Gyülekezetpedagógiai kézikönyvben* bizonyára nem véletlenül kap a konfirmandus korosztály kiemelt hangsúlyt a többi korosztályhoz képest, mintegy 100 oldal (a könyv ¼ része) terjedelemben,⁸⁵¹ körüljárva a gyülekezeti, középiskolai gondok között ennek a korosztálynak minden lehetőségét és veszélyét. Az „első változó kornak” nevezett időszakban (a mai konfirmandusok életkora 12-16 év között mozog) a teljes testi változás közben zajló nemi érés éveikig zajlik. A gondolkodás szintén teljes mértékben megváltozik, mélyebb és szélesebb értelmezési keret válik elérhetővé, még az emlékezet felülbírlása is megtörténik. A személyiség alakulásában erőteljes a saját identitás igényének megjelenése, akár mások

⁸⁴⁸ Istentiszteleti Rendtartás, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985, 22-23.

⁸⁴⁹ Bodó Sára: A keresztelestől a konfirmációig, in: Collegium Doctorum, 2007, II.évf/1.sz., 121.

⁸⁵⁰ Bodó: A keresztelestől, 122.

⁸⁵¹ Három fejezet szól erről a korosztályról: 177-271 oldalak.

rovására is, ezért ebben az életkorban igen fontos a kooperatív tanulási struktúra használata, amikor „a diákok úgy érzik, hogy csak akkor érhetik el céljukat, ha társaiknak is sikerül elérni a sajátjukat.”⁸⁵² A konfirmáció az életkérdések mögötti hitkérdések felé tereli a fiatalokat. „A posztmodern korban az identitás narratívává válik, az egyén számára a valóság belső konstrukciója, illetve rekonstrukciója által formálódik. A narratíva a serdülőkorban újrafogalmazódik azokból az elemekből, amelyek már az eddig megtett út részei.”⁸⁵³ Ezért nagy kérdés, hogy a gyülekezet milyen stratégia mentén gondolkodik a konfirmandusairól, s milyen helyet készít nekik, ahová bekapcsolódhatnak.⁸⁵⁴ A kötet külön foglalkozik a valláslélektani kérdésekkel, pedagógusként a megfelelő korosztálynak megfelelő módszer ajánlásával.⁸⁵⁵ További kérdéseket vet fel a nemi különbözőség ebben a korszakban. A lányok számára alkalmasabbak a „lelki töltésű” együttlétek, míg a fiúk jobban szeretik a „harcot”, vagy a „megmérettetést”.⁸⁵⁶ Lehet, hogy ez az egyik oka annak, hogy „elveszítettük a férfiakat” a gyülekezetekből, mert ebben az életkorban nem kaptak a fiatalok spirituális megerősítést belső készletükre?⁸⁵⁷

Hodossi Sándor tanulmánya a nemzetközi konfirmandus kutatás fényében már elsősorban a tanításon túli feladatokat hangsúlyozza: „A tananyagcentrikus iskolai hittannal szemben az idősebbek példáján át az egyházban, gyülekezeti közösségben megélt hit példáival találkozhatnak a konfirmandusok. Ezért meghatározó formája a felkészítésnek a konfirmandus-táborozás a skandináv protestáns egyházakban. Ez a magyar gyakorlatból szinte teljesen hiányzik.”⁸⁵⁸ Ahogy a kérdőívben is olvasható, vannak lelkészek, akik ezt mindig is komolyan vették. Valószínűsíthetően, mert maguk is így konfirmáltak. De az együtt táborozás ennél sokkal többet jelenthet: „Ezek nem a dogmatikai alapozás, hanem a közösség megélésének alkalmai. Az intenzív együttlét segíti az érzelmi azonosulást, valamint, hogy az előkészítőn tanultak beépüljenek a fiatalok gondolkodásába. Ha jó hangulatú, izgalmas beszélgetések

⁸⁵² Bölcsföldiné Türk Emese – Kerekes Szabolcs: Serdülők a gyülekezetben, in: Együtt a hit útján, 197.

⁸⁵³ Hézsér Gábor – Thoma László: A pubertáskor, in: Együtt a hit útján, 223.

⁸⁵⁴ A gazdagréti gyülekezetnek a konfirmandusok integrációjáról szóló koncepciója, in: Együtt a hit útján, 238-240.

⁸⁵⁵ Miklya Luzsányi Mónika – Szénási Lilla: Kamaszokkal az iskolában és a gyülekezetben, in: Együtt a hit útján, 245-271.

⁸⁵⁶ Telek Péter Pál: A férfilet kérdései kiskamaszokkal, in: Komlósi Piroska (szerk.) Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2014, 261-266.

⁸⁵⁷ Murrow, David: Hová tűntek a férfiak a gyülekezetből?...és miért utálnak oda járni, Szeretetvár Baptista Gyülekezet, Pécs, 2012, 121-130.

⁸⁵⁸ Hodossi Sándor: A konfirmációi felkészítés magyar református gyakorlata a konstruktivista tanulásfelfogás nézőpontjából, in: Studia Debreceni Teológiai Tanulmányok, 2017, IX.évf. 1.sz. 30.

várják az ifjút alkalomról alkalomra, sokkal szívesebben jár, és jobban bevonódik a közösségbe, mintha kizárólag az iskolában megszokott munkamódszerekkel találkozna.”⁸⁵⁹

Következzen a kérdőív további elemzése válaszul, továbbmutatásul.

V.3.4. Kutatás 2. – a konfirmáció kérdésköre

A már részben ismertetett, elemzett kérdőív második kérdéssora konkrétan a konfirmáció helyét vizsgálta a lelkipásztorok szolgálatában. Annak beillesztését egy „matétikai folyamatba”, hogy ne csak tanítsuk, hanem vállaljuk a tanítvánnyá tétel feladatát a ránk bízottak között, a konfirmációs csoportokban. A válaszok elemzése s a lelkészek válaszai jól leképezik azt a bizonytalan helyzetet, amelyben ma a konfirmáció egész egyházunkban van, mert úgy tűnik, hogy a lelkészek sokszor gyülekezettel és családdal megosztott felelősség nélkül vállalják a tanítvánnyá tétel minden felelősségét és ezzel legtöbbször minden kudarcát is. A csak egy személyes felelősség érthetően eredményez ellentmondásos konfirmációt, mert a fiatalok kötődése nem a nagy gyülekezethez, hanem a lelkészhez, vagy saját csoportjukhoz erősödik meg, s el sem jut hozzájuk a gyülekezet meghívása, az egyháztagság elkötelező összetartozása, sem családjukban való helyük nem erősödik meg, vagy épp alakul át. Ha a lelkész egy másik gyülekezetbe megy – a következő lelkész már alig, vagy egyáltalán nem tudja behívni a volt konfirmáltakat, mert nincs személyes kapcsolata velük. Sokkal szélesebb rétegeket kellene bevonni a konfirmációs folyamatba a gyülekezeti tagok közül, de több gyülekezet konfirmandusainak találkozási lehetőségét is, hogy a konfirmandusoknak lehessen valódi közösség-élménye, ahová belépnek, beléphetnek ezzel a megerősítéssel.

Hodossi Sándor a legutóbbi nemzetközi konfirmandus kutatás eredményeit elemezve utal tanulmányában az egészen természetesen működő szokásra: „Bár a lelkésznek meghatározó a szerepe a program tervezésében és szervezésében, a gyülekezet alkalmazásában álló teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatott nem lelkészi végzettségű szakemberek: vallástanárok, diakónusok, ifjúsági munkások, valamint önkéntes fiatal segítők is fontos szerepet játszanak a felkészítés folyamatában.”⁸⁶⁰ Mintegy bátorítja a lelkipásztorokat arra, hogy ne tekintsék egyszemélyes feladatnak a konfirmációt, hanem egész közösségüket mozgassák meg ennek érdekében. Ugyanis a kutatások szerint „országoként igen jelentős eltérésekkel találkozunk ezen a téren. Míg Dániában szinte kizárólag lelkészek vesznek részt a munkában, Finnországban mindössze 8%, Svédországban 17%, Norvégiában 33% az arányuk.

⁸⁵⁹ Hodossi: A konfirmációi, 30.

⁸⁶⁰ Hodossi, 31.

Ha a felmérésben részt vevő európai protestáns egyházak összességét tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a magyar református gyakorlattól eltérő módon 54% az önkéntesek aránya, míg a lelkészeké csupán 27%.⁸⁶¹

Friedrich Schweitzer, aki a nemzetközi konfirmációs kutatást kezdeményezte 2012-ben arra figyelmeztet, hogy az iskolai vallásoktatás és a konfirmációs felkészítő anyaga nem lehet azonos. „A konfirmáció a közösségformálás, a személyes életkérdések megosztásának, barátságok születésének alkalma lehet. a kortárs csoporton keresztül megismert gyülekezet így játszhat fontos szerepet a fiatalok életében. A konfirmációs munkának elsősorban nem a tárgyi ismeretek elsajátítására, hanem a fiatalok személyes hitének erősítésére kell koncentrálnia.”⁸⁶²

A dolgozatban tárgyalt kutatás annyiban árnyalja ezt a helyzetet, hogy a család felől, a családgondozás felől kérdez, annak szerepét, a megosztott felelősség családi kapcsolatokat megerősítő helyzetét akarja a lelkészek számára megnyitni.

8. Hányan konfirmálnak a megkereszteltek közül arányában (több évre visszatekintve)?

Ebben a kérdésben inkább tendenciákra kérdeztem rá, ezért a kérdésre, hogy hányan konfirmálnak, 10% alatt és 90% fölött is válaszadási lehetőség volt. 12 gyülekezetben 90% fölött van a megkereszteltek konfirmációja, ez azonban erős kisebbség. Sajnos van 10 gyülekezet, ahol 10% alatt van (!) a kereszteleés után a konfirmációt vállalók aránya. A

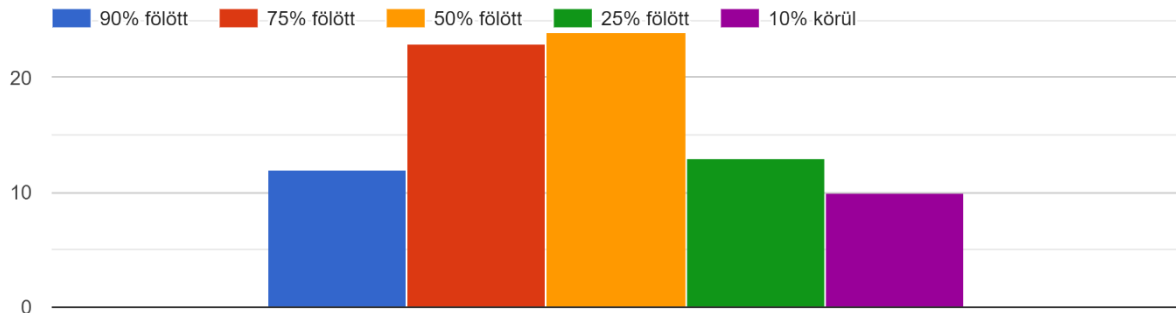
---

⁸⁶¹ u.o.

⁸⁶² Schweitzer, Friedrich, Tervo-Niemelä, K. - Schlag, T.– Simojoki, H. (eds.): Youth, Religion and Confirmation Work in Europe: The Second Study, München, Gütersloher Verlagshaus, 2015.

gyülekezetek több, mint a felében, 47 gyülekezetben az átlag 50-75% közötti.

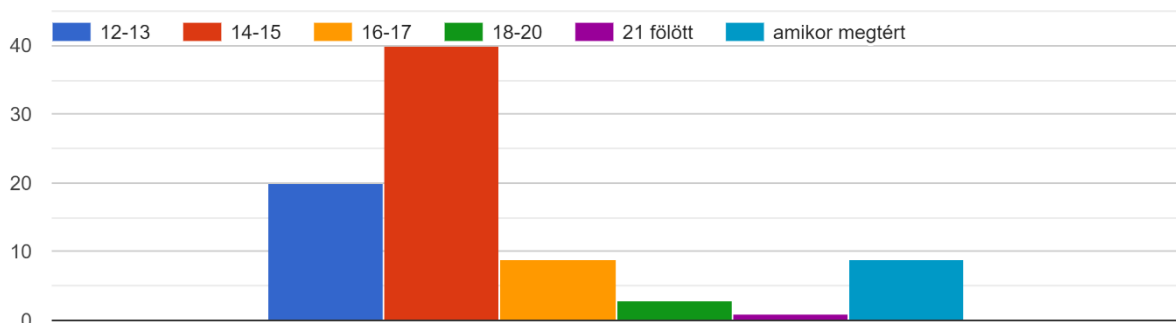
8. Arányában hány gyermek confirmált a megkeresztelték közül (több évre visszatekintve)?

Az országos számadatokat nézve a teljes reformátusságban a Zsinat nyilvántartásában is emelkedést mutat az utóbbi húsz évben a kereszteléshez viszonyított confirmációra vállalkozók aránya. Míg 2000-ben megkereszteltek 17.115 gyermeket, 13 év múlva confirmálták ennek 47.85%-át, majdnem felét, addig 2018-ban a confirmálók aránya a 13 évvel korábbi keresztelőhöz képest már 57.6%-ra emelkedett. Bár az adatot torzíthatja, hogy nem mindenütt 13 éves korban van a confirmáció, mégis jelzi, hogy a korábbi évekhez képest nagyobb arányban elérjük/konfirmáljuk a következő nemzedéket.

9/a. Hány éves korban találsz megfelelőnek a confirmációt a gyülekezetekben?

9. Hány éves korban találsz megfelelőnek a confirmációt a gyülekezetekben?

A válaszokban 20 lelkész a legkorábbi időpontot választotta, a 12-13 éves kort. A legtöbben, a

lelkészek fele (41) a hagyományos 14-15 éves kort. A gyülekezetek nagy százalékában ez az általános iskola 8. osztályt végző fiatalok csoportja. Több életkor is szerepelt a kérdőíven, de nem volt jelentős különbség a választás arányában. Megerősítő volt viszont az „amikor megtért” válasz, melyre 9 lelkész írta, hogy ez lenne az igazán megfelelő időpont. Ez világossá teszi, hogy a korábban feltett négy kérdés: Ki konfirmál mit...stb. – meggondolt válaszadást igényel. A konfirmáció időpontjának meghatározásában sok gyülekezet az utóbbi években váltott korosztályt. Volt, aki kisebbeket, a 12 éves korosztály felé fordult inkább, de volt, aki idősebbeket próbál elérni, inkább a középiskolásokat.

Mind a korosztály meghatározása, mind az ezt megerősítő érvek sokszínűek. Németh Dávid a valláspszichológia felől közelítve idézi James Marcia pszichológus identitásvizsgálatait, aki a serdülőkort több szakaszra osztja. Az első 1) az elbizonytalanodás időszaka; majd egy 2) diffúz szakasz következik, amelyben a fiatal változtatja önmeghatározásait; majd 3) 15 éves kortól kezdődik a saját út keresésének időszaka, melyet „moratóriumnak” nevez el; és 4) a negyedik szakaszban történik a saját választás alapján való döntés és elköteleződés. Ezen túl pedig Németh Dávid figyelmeztet arra, hogy „Marcia megfigyelései szerint az identitás-megszilárduláshoz egy másik út is vezet, amit ő a „korai zárás” állapotának nevez el. A fiatal megteszi az önállósulás útján az első tétova lépéseket, és elbizonytalanodik. Az identitása még el sem jut a diffúz állapotba, már szorongások fogják el, ezért visszamenekül elhagyott rejtekhelyére. Elfogadja a neki szánt szerepeket, minden fenntartás nélkül magáénak kezdi vallani azt a világszemléletet, érték- és normarendszert, amit a tekintélyesek képviselnek. Mindent, amit átvett, a saját meggyőződéseként kezd kezelni, jóllehet nem olyan meggyőződésről van szó, amire fáradtságos keresés útján jutott el, hanem olyanról, amit készen kapott, és amit félelmek, vagy egyéb kényszerítő körülmények hatására tett magáévá.”⁸⁶³ Mindezek alapján Németh Dávid egy „háromlépcsős” konfirmációs gyakorlatra való áttérést ajánl: 13-14 éves korban oktatási anyag átadása; 15-17 éves korban a közösségbe való beépítés; majd 18 éves kortól a „gondolkodó hit” személyes elköteleződésének időszaka érkezik el.⁸⁶⁴

Kocsev Miklós ennek a korosztálynak a pasztorációjáról írja: „Olyan területen mozgunk, ami egyben határterület is a 7-12, illetve a 13-21 éves életkori szakaszok között. Ezért sablonokban, egységesítve és leegyszerűsítve gondolkodni nem hiszem, hogy lehetséges. Arról nem is beszélve, hogy mint ismert is, ebben a korban a lányok általánosságban előrébb vannak,

⁸⁶³ Németh Dávid: A konfirmáció időpontjának fejlődéslélektani kérdései, Collegium Doctorum, 2008/augusztus, 149.

⁸⁶⁴ Németh: A konfirmáció, 156.

érettebbek, mint a fiúk. Ez fontos annyiban amennyiben az életüket illetően hitbeli és lélettémák kerülnének előtérbe. (...) a pasztoráció egy közös útkeresés, az egyház megbízatása alapján, a Szentírás és a keresztyén gyülekezet forrásait használva, a teljes embert érintő élet és hit kérdéseit illetően, melynek eredményeként megtapasztalhatóvá válik a pasztorant életében a gyógyítás, a támogatás, a vezetés, a kiengesztelődés és a fel/megszabadítás.”⁸⁶⁵ Nincs egységes látásmód, egységes vezetés, ahogy egységes anyag sem. Magára hagyottnak tűnik az egész folyamat. Amennyire a néhány évtizeddel ezelőtti lelkész-nemzedéknek lehetősége volt az a szocializmus idején a nagy ellenállásban: fél év alatt (októbertől áprilisig) mindent megtanítani, s lekonfirmálni a fiatalokat; a két év hosszúsága sem nem elégséges, sem nem motiváló ennek a nemzedéknek. A közös egyházi gondolkodás, szabályozás igénye sokaknak jelentene támogatást, akár a presbitérium felé való képviselőben is.

Meggyőződésünk szerint a fiatal „lelki érdeklődésének” ideje igen korai, egybeesik testi érésével. Aki testi értelemben, hormonálisan „felőtté válik”, lelkileg is érzékeny az igazság megfogalmazására, saját és mások tetteinek megítélésére. A társadalmi és a lelki felőtté válás folyamatai még hosszú éveken át elhúzódnak, ezért nem hagyhatjuk magára, vagy a korcsoport nyomásának hatásaira, mert a lázadás forrongásában nem lesz képes felismerni a megtartó erőt, csak ha belülről vezérli az. Komolyan kell vennünk, hogy a testi érés mellé szükséges a spirituális, Isten által vezérelt lelki felelősség felébresztése is, hogy a fiatalok időben érzékeljék a határaikat. A külső szabályozás helyébe kerüljön a belső – Istennel való kapcsolat mércéje. Ezért épp ebben az időben, a 12-13 éves korban látom megfelelőnek a konfirmáció személyes motivációjának felébresztését, Istennel való kapcsolatuk átgondolását és megerősítését. Ennek igazolására idézzük, hogy a nemzetközi konfirmációs kutatások azt mutatják, hogy a hagyomány az egyik legerősebb tényező, s valójában még mindig a népegyházi keretek biztosítják a konfirmációs csoportok létrejöttét.⁸⁶⁶

A nemzetközi kutatás 2012/2013 folyamán tíz országra terjedt ki. Az ennek során megkérdezett, mintegy 30 000 fiatal több, mint háromnegyed része úgy nyilatkozott, hogy jó volt a konfirmációs oktatásban részt venni. A konfirmáció előtt és utáni helyzetben vizsgált fiatalok azt mondták, hogy a konfirmációs oktatás haszna számukra elsősorban az addig tanultak összegzésében és rendszerezésében mutatkozott meg. Az erről készült statisztika azt mutatja, hogy a hit tartalmának ismerete – az konfirmandusok véleménye alapján – 66%-ról

⁸⁶⁵ Kocsev Miklós: A konfirmáció pasztorálpszichológiai megközelítése, in: Collegium Doctorum, 2008/ augusztus, 158.

⁸⁶⁶ Pángyánszky Ágnes – Siba Balázs – Hámori Ádám: A konfirmáció, ahogyan a fiatalok látják, in: Lelkipásztor, 2015/ 9.évf/7.sz. 250.

76%-ra emelkedett a konfirmációs oktatás ideje alatt.⁸⁶⁷ Elsősorban spirituális élményt vártak a konfirmációs istentisztelettől, s egyfajta beavatást láttak benne. A konfirmáció sikertelenségét – hogy nem lesznek valóban egyháztaggokká – a fiatalok úgy fogalmazták meg, hogy az egyház rájuk kényszeríti akaratát, s az ő igényeikre nem figyel.⁸⁶⁸ Magyarországon a kérdésekre 800 konfirmandus válaszolt. Legtöbben, mintegy 60% közülük a vezetőikről nyilatkoztak pozitívan, viszont kevesen, mintegy 30% jelölte be, hogy szívesen csatlakozna egy ifjúsági csoporthoz, vagy hogy személyes problémájával megkeresne egy lelkészt.⁸⁶⁹

Hámori Ádám és Rosta Gergely kutatási eredményei⁸⁷⁰ elsősorban a családi szocializációs környezeti változására vezetik vissza az egyházas vallásosság csökkenő trendjét. Azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekek és fiatalok családi vallásos neveltetése meghatározó a későbbi életszakaszokra nézve is. „Magyarországon a jelenlegi gyülekezeti hitoktatásban szinte kizárólag olyan fiatalokat érünk el, akik vallásos családból származnak. Azaz nem tekinthetünk a konfirmációra missziói eszközként.”⁸⁷¹ Következtetésük szerint azonban a konfirmációs gyakorlat kialakításában egyházunknak egyre inkább fel kell készülnie a vallástalan családban felnövekedett fiatalok megszólítására.⁸⁷² Meggyőződésünk, hogy ez csak családgondozással együtt lehet működőképes. Fekete Károly is nagy lehetőséget lát a családok megszólításában: „A konfirmáció családi megünneplése javaslat: családok ünnepeljenek együtt pl. a gyülekezeti teremben (vagy máshol) egy nagyon egyszerű ebéddel. Cél: a családokat megtanítani ünnepelni. Ehhez a családokkal és a konfirmandusokkal közös programtervezés, a felnőttek is legyenek aktív alakítói a programnak!”⁸⁷³

Ehhez csatlakozik a kérdőív következő kérdése.

10. Milyen összefüggést látsz a fiatalok és családjuk hozzáállása között a konfirmációt illetően?

A lelkészek válaszai azt jelzik, hogy legtöbben csak a saját felelősségüket látják: 20 lelkész állítja, hogy semmilyen hatása nincs a család hozzáállásának a konfirmációra nézve és csak 4 lelkész írja azt, hogy teljességgel az mutatkozik meg, amit a család gondol. A legtöbben köztes

⁸⁶⁷ Pángyánszky-Siba-Hámori, 250.

⁸⁶⁸ Pángyánszky-Siba-Hámori, 253.

⁸⁶⁹ Hámori Ádám – Siba Balázs: Bevonódás – kikonfirmálás? A konfirmációs munka, mint az ifjúsági misszió eszköze – kutatások tükrében, in: Igazság és Élet 2015/1 Január-Március, 140.

⁸⁷⁰ Hámori Ádám – Rosta Gergely: Ifjúság, életkor, szocializáció, in: Confessio, 2013/1, 5-18

⁸⁷¹ Bagdán Zsuzsanna: Mi lesz a konfirmandusokkal? – riport Hámori Ádámmal, reformatus.hu. Letöltés: 2020. február 28.

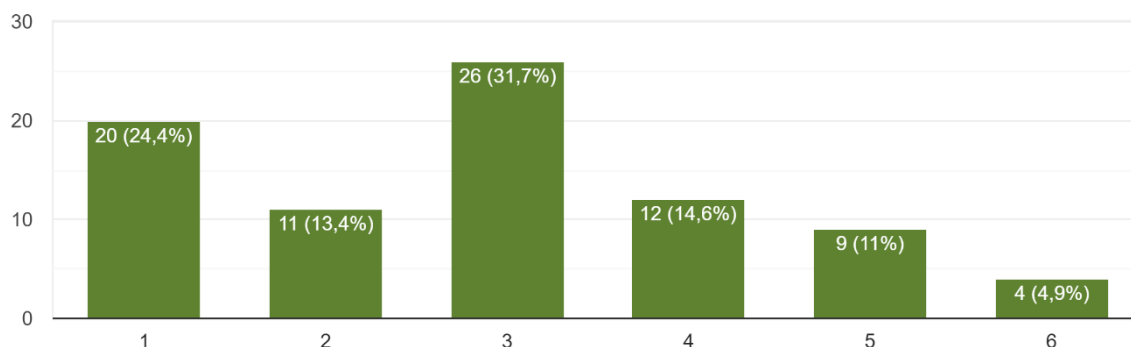
⁸⁷² Pángyánszky-Siba-Hámori, 254.

⁸⁷³ Fekete Károly: A konfirmáció gyakorlati teológiai aspektusai, in: Collegium Doctorum, 2008/ augusztus, 146.

álláspontot képviselnek. Hol van a gyülekezet felelőssége, hol van a család felelőssége a hitben való megerősítésben?

10. Milyen összefüggést látsz a fiatalok és családjuk hozzáállása között a konfirmációt illetően?

82 válasz

A további kérdések rámutatnak ennek részleteire is.

Az egyházi iskolák lényege szerint a családok, gyülekezetek hitvallásának megerősítő helyeiként szerveződtek. Jelenleg úgy láthatjuk, hogy a lelkipásztorok épp a meggyengítő erőket érzékelik ugyanezen iskolák vonatkozásában. „Igazolhatónak tűnik a logikus feltételezés, hogy a két szocializációs intézmény együttes jelenléte teszi a legvalószínűbbé a vallásos kötődést: azoknak a fiataloknak, akik a családban és az iskolában egyaránt vallásosan szocializálódtak.” – írja két kutató, de kiemelik azt is: „megfogalmazhatjuk, hogy a családból hozott vallásosság szerepe nagyobb, az egyházi iskola pedig a tapasztalatok szerint jóval kisebb hatékonysággal képes pótolni azt a vallásos nevelést, amit a fiatal a családjában nem kapott meg.”⁸⁷⁴ Újabb tanulmányok szükségesek, hogy a válaszok a helyükre kerüljenek. Ennek a kutatásnak a további kérdései a konfirmandus és családjának kapcsolatáról szólnak, indirekt módon utalva a relacionális etika értékeinek figyelembevételére. Elsősorban a fiatal szülővel való kapcsolatának rendezésére való igény és lehetőség körbejárásával, azaz hogyan válik önállóvá a fiatal saját lelkéért való számadással, bűneivel való szembenézéssel, a lelki felnőtté válás felelősségével. Ehhez rendeznie kell családi kapcsolatait – nem csak a „nemet mondás szabadulásával, hanem az igent mondás elköteleződésével is.”⁸⁷⁵, amelyre kifejezetten lehetőséget ad a közös családi készülődés és a családi úrvacsoravétel is.

⁸⁷⁴ Hámori – Rosta, 15.

⁸⁷⁵ Henri Boulad: Használd szabadságodat! Szegetkő kiadó, Budapest, 1994, 77-78.

12/a Szoktál-e családot látogatni a konfirmációs istentiszteletre készülve?

Hogy a konfirmációhoz legalább egy családlátogatás is tartozik, ezt 59 lelkész tartja fontosnak. 23 lelkész viszont nem látogatja meg a konfirmandusait (!) Kérdés, hogy úgy ítélik-e meg, hogy a konfirmáció a fiatal önálló döntése kell, hogy legyen, már család nélkül, ezért nem tartják szükségesnek a családlátogatást, vagy más van a háttérben.

12/b Ha igen, mi történik egy ilyen látogatáskor?

Egy lelkész több választ is megjelölhetett. A legtöbben a konfirmáció értelméről és értékéről beszélgetnek, s hogy mit tett a család a gyermek konfirmációja érdekében: 22+31, azaz akik látogatnak, majdnem mindnyájan. Van, aki Igét olvas és imádkozik a családdal együtt: 35 lelkész, de hasonló számban beszélnek a valamikori keresztelési fogadalomról: 33 lelkész. Ehhez csatlakozik 31 lelkész, akik az egyháztagságról is beszélgetnek a családdal. Van, aki itt ismerkedik a családdal, s ajánlja nekik a gyülekezet közösségét, van, aki bizonyosságot tesz személyes hitéről. Van, aki megdicséri őket, hogy eljutottak idáig. Egy-egy lelkész válaszában saját érdeklődése is megjelenik: beszélget arról, hogy milyen a család spiritualitása, vagy milyen a konfirmandus szobája.

A családlátogatás fogalma vegyes, sokan saját lelkészüktől tanulva, vagy a gyülekezet szokása miatt látogatnak. Tóth Sándor családlátogatásról írt gondolatai között Hans Christoph Pipert (1930-2002), a hannoveri pasztorálpaszichológust idézi: „Ha mi a lelkigondozás lényegét az ember keresésével, felkeresésével írjuk le, mégpedig ott, ahol él, akkor a családlátogatás a lelkigondozás «Sitz im Leben»-je.”⁸⁷⁶ Magam azért tartottam fontosnak és gyakoroltam több éven át, mert minden alkalommal sok kérdés tisztázására adott lehetőséget. Ki is az a gyermek, aki konfirmálni akar? Mit gondol a kereszteléskor elhangzott fogadalmáról a család? De az is kiderült, kinek mit jelent, hogy egy lelkész elmegy a családokhoz. Azonban a következő kérdésre adott válaszból kiderül, hogy minden lelkésznek fontos a szülőkkal való kapcsolat, csak a legtöbb lelkész megmarad a hívogató szerepében. Minden lelkész válaszolt a külön szülőkkal való foglalkozásra a konfirmációi felkészítés során, ami azt jelzi, hogy családi alkalomként is számontartják.

13. Van-e szülői felkészítés a konfirmáció részeként?

Minden lelkész válaszolt, de 35 gyülekezetben nincs erre példa (!). A többi lelkész megpróbál a szülői evangelizációtól kezdve (virrasztás, imaest a fiatalokért) a Keresztkérdések sorozat

⁸⁷⁶ Tóth Sándor: A családlátogatás, mint lelkigondozás, in: Református Egyház, XLVII. évf 1995/2.sz, 42.

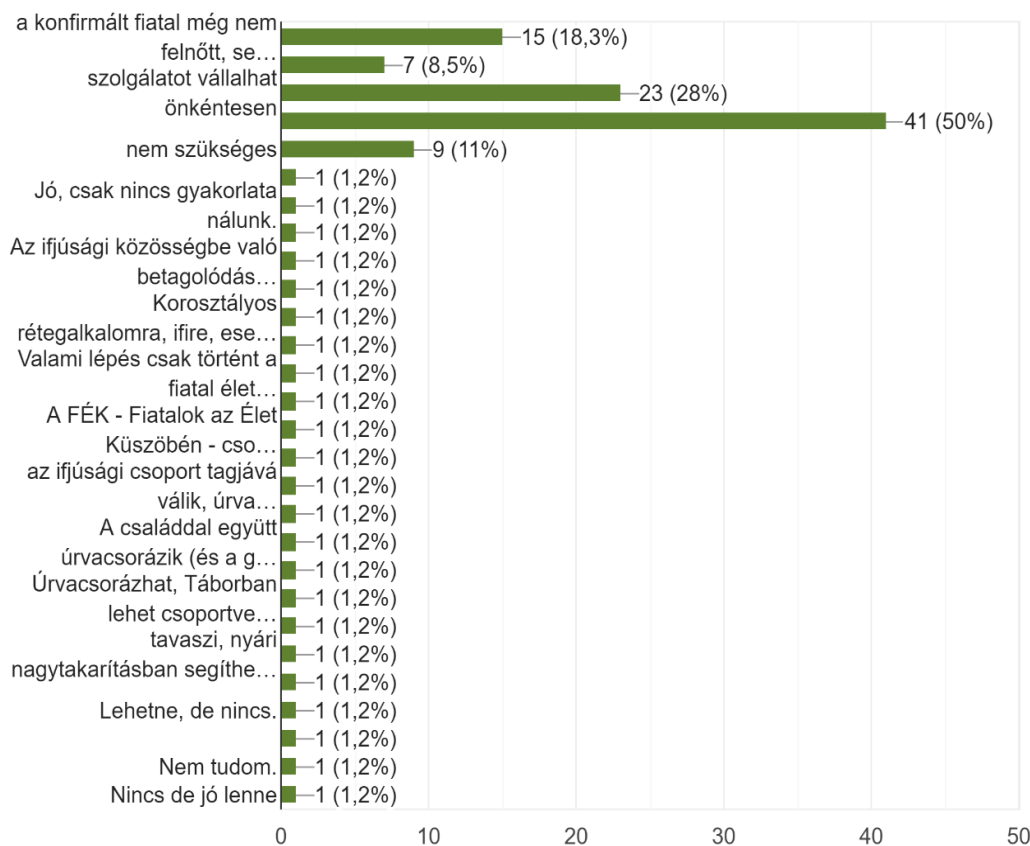
ajánlásáig valamilyen módot találni arra, hogy az egész család bekapcsolódjon/visszakapcsolódjon a gyülekezetbe. Vannak, akik csak egy „szülői értekezlet” formát tartanak: 4 lelkész. Ám 16 lelkész olyan fontosnak tartja, hogy több estés előkészítést is tart a szülőknek, s 16 lelkész fel is hatalmazza a család minden tagját a konfirmációs istentiszteleten a közös úrvacsoravételre.

14. Szükséges-e valamilyen „lelki felnőtté avatás” a konfirmáció kapcsán a családban? Van-e erre valamilyen gyakorlat a gyülekezetben?

Erre a kérdésre 15 lelkész választotta azt a választ, hogy a konfirmált fiatal nem felnőtt, ezért nincs ilyen felnőtté avatás-jellege a konfirmációnak. Emellett 9 lelkész válaszolta azt, hogy ez egyáltalán nem is szükséges.

14. Szükséges-e valamilyen „lelki felnőtté avatás” a konfirmáció kapcsán a családban? Van erre valamilyen gyakorlat a gyülekezetben?

82 válasz

A többiek többféle módon fogalmazzák, hogy mi is a felnőttesség jele: a konfirmáció után eljőhet az ifjúsági gyülekezetbe (45), szolgálatot vállalhat (26), máshova ül a templomban (7). Egyikük azt írta, hogy a fiatal bizonyosságot tehet hitéről, ami lelki felnőtté válásának kezdete; s van, aki azt erősítette, hogy az a fontos, hogy innentől a családdal együtt a fiatal is úrvacsorázhat. Többen sajnálják, hogy nincs ilyen, s írják, hogy valamit kellene tenni. Ha a keresztelés/keresztség egysége, folyamata bizonytalan alapokon áll, kérdés, hogy mennyire lehet felnőttiségről beszélni.

Hézszer Gábor részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel Jan Hermelink, göttingeni teológiai professzor családközpontú konfirmáció-elméletét ismertetve. A legnagyobb probléma az, ha csak a konfirmandusok felől kérdezzük ebben a helyzetben, s nem vesszük figyelembe, hogy a konfirmandus életkora alapján éppen „egy perturbációs szakaszban van”, azaz saját családja válik számára problematikussá.⁸⁷⁷ Ahogy már egy korábbi fejezetben írtunk arról, hogy a személyes életváltozás krízisei gyakran kapcsolódnak a családi életciklusváltásokhoz párhuzamosan felerősítve hatásokat, mely egyben lehetőséget is ad a mélyrehatóbb, elkerülhetetlen változásokra.⁸⁷⁸ Ennek egyik fontos momentuma a korcsoport beilleszkedése a gyülekezet közösségébe, mint egy új nemzedék⁸⁷⁹ ugyanakkor a család egészének úrvacsorái közösségben való részesedése is, a kapcsolatok rendezésének igényével.

15. Van-e jelentősége, hogy a családban „megbékélés”, azaz bocsánatkérés és megbocsátás legyen a fiatal úrvacsorára való felkészítésében?

Hogy az úrvacsorára készüléskor szükséges a „kapcsolatok rendezése”, a „megbékélés” akár Istennel, akár a családdal, saját csoporttal, csak 27 (!) lelkész tartja fontosnak, hogy erről beszéljen, de 49 azt írja, hogy „megtanítjuk nekik”. Ezen belül 24 lelkész csak az Istennel való személyes kapcsolat-rendezést tartja a konfirmáció folyamatában szükségesnek, míg négy lelkész a saját csoporttal való kapcsolatok tisztázását is.

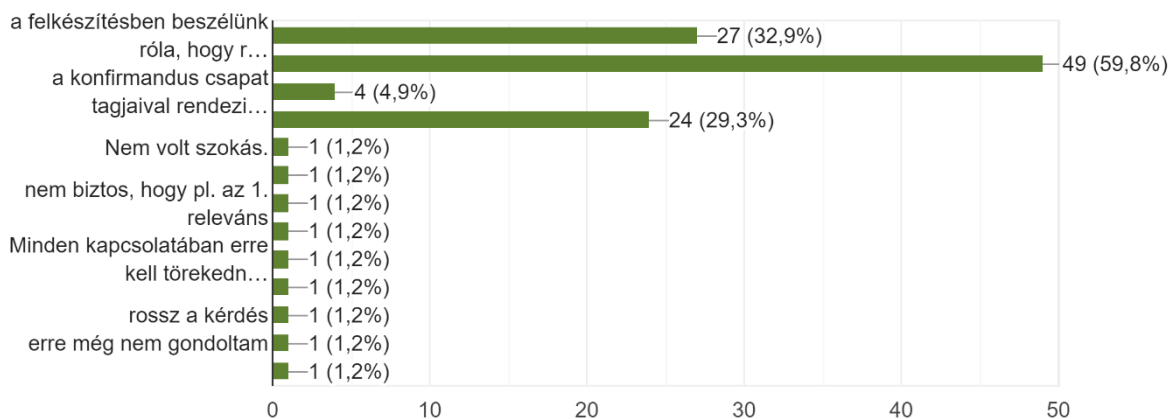
⁸⁷⁷ Hézszer: Pasztorálpszichológia 152. A „perturbáció (lat. =megzavarás) a családterápiában olyan folyamatot jelent, melynek során pl. a családi normák, szabályok már nem felelnek meg az aktuális igényeknek, a fejlődés ezeket megzavarja és új szervező rendszer kialakítását vezet be. A fogalom tehát konstruktív jelentésű, hasonlóan a krízis pasztorálpszichológiai értelmezéséhez.”

⁸⁷⁸ Hermelink, Jan: Die Konfirmation als Ritual „heilsamer Verstörung”, Systemische Sichtweisen auf die Kasualiturgie, in: Wege zum Menschen, 53. évf, 2001, 490.

⁸⁷⁹ Ezt erősíti meg a Debrecen-Nagyterdei gyülekezet gyakorlata, ahogyan az aktuális évben az aktuális konfirmandus csoportot bevezetik a gyülekezet közösségébe, in: Püski Lajos: Érdeklődéstől az elköteleződésig, Kálvin kiadó, Budapest, 2013

15. Van-e jelentősége, hogy a családban „megbékélés”, azaz bocsánatkérés és megbocsátás legyen a fiatal úrvacsorára való felkészítésében?

82 válasz

Van, aki szerint ez egy rossz kérdés, nem szokás ilyenekről beszélni(?). Mások viszont újra azt jelzik, hogy számukra ez új gondolat, s figyelni fognak erre. A válaszok olvasása során erőteljesen felvetődik a kérdés: nem lényeges az úrvacsorára való felkészülés a konfirmációi oktatás során? Ha ott nem volt az, felnőtten mit fog gondolni, mi történik ott? A konfirmáció alkalma csak akkor válik valóban értéké, közös értéké, ha hozzátesszük a tanítást. Voltak szülők, akik azért konfirmáltak, mert látták, s megértették gyermekük konfirmációján, hogy ez mit jelent. Egy konfirmációra szóló kérdéssor, mely személyes életrendezést és egy családi felkészülést is ajánl megjelent egy *Családi áhítatoskönyvben*.⁸⁸⁰

16. Hogyan változik a gyermek helyzete a családban az úrvacsorai asztalközösség által?

Erre a kérdésre egy hat számjeggyel jelzett skálán lehetett válaszolni, ahol az 1-es az *erősödik az összetartozásuk* válaszlehetőség volt, míg a 6-os a *fiatal önállóságának megerősödése*. A legtöbben, 28 lelkész azt jelölte be, hogy mindkettő. Kevesebben voltak, akik a családi összetartozás erősödését jelölték meg: 7+11 (azért két szám, mert „kevésbé”, vagy „inkább”), azaz 18 lelkész, míg a másik oldalon 14+15+7, azaz 36 lelkész inkább a fiatal önállóságát gondolta megerősíteni a családban az úrvacsora közössége által. Ennek jelentőségére utaltam a korábbiakban relacionális etika fogalmai között, ahol a fiatal számára világos kell, hogy legyen, hogy „nincs autonómia függőség nélkül.”⁸⁸¹ – ezért fontos tisztázni, hogy milyen szerepet tölt be a fiatal a saját családjában. Ennek első lépése épp a serdülőkor, amikor ez a kilépési szándék

⁸⁸⁰ Fodorné Ablonczy Margit – Bölcsföldi András: Családi áhítatoskönyv, DMRE Egyházkerület kiadása, Budapest, 2011, 135.

⁸⁸¹ Ducommun- Nagy, 173.

a maga természetességével jön elő a fiatalból. „A szülő sikerességét az mutatja, hogy a gyermekeinek mennyire van lehetőségük autonóm egyénekké válni, olyan emberekké, akik képesek beilleszkedni a társadalomba.” – ezen belül más közösségekbe, az egyházba is. Ennek tudatosítása a konfirmandusok életkorából következhet, s adhatja meg az első lépést az önállóság felé – spirituális értelemben is.

Itt fontos – megerősítésül – a relacionális etika fogalmaként *öndifferenciációról* szólnunk. Ez az a folyamat, melyben a fiatal önállósága (individualizáció) és családja iránti lojalitása (függés) szemben állhatnak egymással. A lojalitás megköthető – s erre a szülők sokszor példát is mutatnak – de megérthető, hogy attól félnek, hogy a fiatal már nem akarja velük tartani a kapcsolatot. Ám, ha nem érzik, hogy elveszíthetik a kapcsolatot, akkor nem fogják feltartóztatni a fiatal önállósági kísérleteit. Egy fiatal hozzásegíthetünk ennek felismeréséhez, ha tudatosítjuk benne milyen szerepe van eredeti családjában, s azt is, hogy képesnek kell lennie a saját és családja jövőjéért önálló lépéseket tenni. Ennek része a szülők eddigi fáradozásainak elismerése, s annak kimondása, hogy továbbra is számíthatnak rá.

A kérdőívben a konfirmációi áldó ige külön hangsúlyt kapott, mert sokaknak az a legemlékezetesebb, legmaradandóbb esemény a konfirmációs istentiszteleten.

17. Ki választja ki a konfirmandus áldó igéjét?

Nagy többségben, azaz 79 lelkész úgy válaszolt, hogy ő. Néhány esetben maga a konfirmandus, egy esetben a család. Vannak, akik megnézik a keresztelési igét, ami természetesen csak akkor érhető el, ha az fel van-e jegyezve az az anyakönyvben. Mit is jelent az „áldó ige” ebben az esetben? A hatodéves teológusok úgy értelmezték egy szemináriumon, mint ami egyfajta „útravaló” az önálló hit útjára. „A konfirmációs liturgia csúcspontja a hagyományos gyakorlatban a konfirmandusok megáldása. (...) az áldásnak a „transzcendenssel való találkozás” és a „megváltottság” momentumát kell hangsúlyoznia.”⁸⁸² – idézi Hézser Gábor Henning Luther gondolatait a konfirmáció teológiájának kritikus vizsgálata kapcsán, mert könnyen lehet az áldástól csupán az affirmatív funkciót elvárni. Az áldás jelentőségéről a dolgozat más részeiben már többször volt szó, a konfirmációban ez az 1Tim 4,12-16 verseinek aktualizálása lehet. Ezzel a fiatal felhatalmazást kap arra, hogy „gondja legyen önmagára.”

A kérdőív további kérdései már a módszerekre kérdeztek rá, hogyan találják meg a hangot ezzel a korosztállyal a lelkipásztorok. A nemzedékek változásáról már volt néhány gondolat a

⁸⁸² Hézser: *Pasztorálpszichológiai*, 157.

dolgozat korábbi fejezetében, a kérdőív azt vizsgálta, hogy ebben mennyire tudatosak a lelkészek.

18. Milyen változásokat látsz a mai nemzedék (Z és Alfa generáció) viselkedésében a korábbi nemzedékekhez képest?

A válaszok elsősorban a mai általános problémákra kérdeztek rá a fiatalok között: nem értik az anyagot, nem tudnak figyelni, élményeket keresnek. Több választás is lehetséges volt, valamint egyéni válaszok megfogalmazása is. Mégis meglepett, hogy a lelkészek a konfirmandusok viselkedésében legtöbbször a családi háttér hiányát látják problémának: 54-en (!). Sokan megjegyzik, hogy csak élményeket keresnek a fiatalok (52), míg a „nehezebben figyelnek” (49) is sokak panasza, vagy hogy a „konfirmandusok nem értik, és nem kapcsolódik ez a konfirmációs óra az életükhöz” (22+27) gondjait említik.

Ha hiányzik a családi háttér, az annyit jelent, hogy a konfirmandus mögött nincs támogatás. Ha a fiatal ebben az életkorban szülei házassági problémáinak viselésére kényszerül, érzelmi bevonódással – szélsőséges esetben Istenre is haragudhat. Sokkal összetettebb a segítség módja, a tanítás elsősorban a személyes lelkigondozással erősíthető meg. Ha ez elmarad, akkor lehetséges, hogy úgy látják, hogy nem róluk, nem nekik szól a konfirmációs óra. A probléma igen összetett, s az őszinte szembenézés szükséges ahhoz, hogy bármilyen változás elkezdődhessen. Meggyőződésem, hogy a korosztály megismerése mellett a legfontosabb lépés a fiatalokat körülvevő felnőttek összefogása, amelyre a lelkész kap egyfajta felhatalmazást a konfirmációs oktatás szervezése által. A család, a lelkipásztor, a gyülekezet (iskola) hármából bármelyik magára marad, elveszíthetjük a fiatalokat, míg, ha „összefogott hálóként” vesszük körül őket – ki-ki ebben a maga szerepét vállalva – nekik is, magunknak is többet segítünk.

Ezért a következő kérdésben a konkrét változtatásokra kérdeztem rá, vajon melyik lelkipásztor mit kezdett ezzel a problémával. A fiatalok generációs változása ugyanis már több, mint 20 éve tart (akkor születtek az ún. Z generáció tagjai), azóta nagyon sok mindennel kellett szembesülnie az őket nevelő felnőtteknek.

19. Mit kellett megváltoztatnod a korábbi konfirmációs felkészítési gyakorlatodon emiatt? Kérlek válaszolj néhány mondattal!

A válaszlehetőségeket elindította néhány javaslat, amelyeket már egyes lelkészek gyakorolnak gyülekezetükben. Szabadon jelölhető volt több válasz is, így a számok mindig csak az adott kérdésre való válaszok számát jelölik. Mindenki írhatott saját gyakorlatot is.

62 lelkész válaszolta azt, hogy „beszélgetős órákat” kell tartani, mert a frontális tanítási helyzet nem működik. 55 lelkész kifejezetten a „közösségépítés” fontosságát emelte ki, ennek részeként 35 lelkész még játékokat is bevet. 32 lelkész vetített képes feldolgozásokat készít⁸⁸³, 27 internetet, okos telefont is használ az órán. Van 15 lelkész, aki a helyszínen változtatott, s van (12), aki teljesen más anyagot vesz, mint korábban. Vannak, akik szabadok arra is, hogy a fiatalok által kért témák előjöhessenek. Vannak, akik „kiszállásokat” szerveznek, hogy az együtt töltött időben több személyes kapcsolat alakulhasson, van, aki már a szolgálatba is bevonja őket, s vannak, akik a gyerekek konfirmációját kifejezetten a felnőttekkel együtt tartják. Egy lelkész írta, hogy nem változtatott semmit.

„A tanulás eredményessége szempontjából a tanítás minden szintjén és formájában meghatározó a motiváció. a diákok saját tapasztalati világának, korábbi élményeinek, ismereteinek mozgósítása nagyban erősíti a tanulók bevonódását. A közös gondolkodás izgalmas kaland, míg a kész válaszok bemagolása nem segíti értékrendjük formálódását, hitük fejlődését.”⁸⁸⁴ A pásztori beszélgetések kikerülhetetlenek ebben az életkorban. Ahogy a releváns relacionális etikai fogalmak családi-személyes és csoportszintű végig-gondolása is, együtt a fiatalokkal. A felismerés nem új, hiszen Makkai Sándor már közel száz éve, 1922-ben így írt: „a konfirmáció formája nem az iskolai tanítás, hanem a szabad pásztori beszélgetés felé kell, hogy törjön. [...] csak egy nagyon lelkes és eleven életgyakorlat... képes a konfirmációra úgy előkészíteni, hogy az csakugyan maradandó hatással legyen... és komoly kezdetévé váljon önálló egyházi életének.”⁸⁸⁵

Ez a legégetőbb kérdés: vajon mennyire vesszük komolyan, hogy mindig azoknak kell szólnunk, akik jelen vannak? Mert az, hogy „meg tudjuk tartani” a konfirmációs órát még csak a mi kérdésünk, de mi és hogyan fogja őket megszólítani, hogyan vezetjük el őket a személyes hitvallásig? „A tendenciák háttérben azonban nem csak strukturális tényezők sejlnek, hanem egyéni, mikroszintű okok is. Az ember vallási kötődését ugyanis a sokrétű szocializációs hatások befolyásolják leginkább. A történelmi kontextus változásának eredményeként tehát különböző generációk különböző szocializációs hatásoknak voltak kitéve vallási szempontból

⁸⁸³ Egyik példa erre elérhetően a Debrecen-Nagytemplomi gyülekezet honlapján.

<https://www.nagytemplom.hu/gyermekek-konfirmacioi-felkeszitesenek-anyaga/> Letöltés: 2020.március

⁸⁸⁴ Hodossi, 33.

⁸⁸⁵ Makkai Sándort idézi Molnár Miklós: A konfirmáció célja és értelme, in: Református Egyház, 1995/ 2.sz. 31.

is. Ez pedig elvileg akkor is ott hagyja lenyomatát az egymást követő generációk vallásosságán, ha tudjuk, hogy az életkor előrehaladásával is változik az ember vallásossága.”⁸⁸⁶

A gyakorlatról ír két gyakorlati teológus. Fekete Károly pedig: „Jelenlegi konfirmációs gyakorlatunk elsősorban nem az egyházi élet kipróbálását szolgálja. inkább azt várjuk el, hogy (a fiatal) túlalkalmazkodó legyen.” –⁸⁸⁷ Pásztor János viszont nyitottan áll hozzá: „Nagyon mélyen átéltem a régi latin mondás igazságát: docendo discimus, azaz tanítás közben tanulunk és tanulás közben tanítunk. Tanulás és tanítás kétirányú kölcsönhatásban valósul meg. Diákjaink tanítanak bennünket, s mi így tanítjuk őket.”⁸⁸⁸

A záró kérdésben lehetőséget kaptak a lelkészek, hogy maguk is felvessenek további kérdéseket. 77 lelkész megfogalmazott ilyen kérdést, felvetést, 5 lelkésznek nem volt további kérdése. Egy önálló tanulmány tartalmazza ennek további részleteit.⁸⁸⁹

Összegezve a kérdőíves kutatásának eredményeit, látható, hogy nincs egységes látás, nincs egységes anyag, nincs egyértelmű – számonkérhető – közegyházi szabályozás, ezért a „partizán-harcosként” munkálkodó gyülekezeti lelkészek minden apró segítségnek örülve, ám mégis magukra utalva/maradva szolgálnak, ami munkájuk látható eredménytelenségének egyik fő oka. Hiányzik a szülői háttér és a gyülekezet felelős, számontartó közössége.

V.3.4.1. Liturgiai következmények

Pásztor Jánost azért idézzük, mert az előbb említett hiányra nézve válaszol *Liturgikájában*.⁸⁹⁰ Hangsúlyozza, hogy a liturgiát nem csupán a lelkipásztor kell, hogy végezze, hanem abban az egész gyülekezetnek fontos szerepe van. Magát az istentiszteletet „responsoriumként” tárgyalja, melynek eseményében Isten megszólítja népét, s az együtt válaszol erre. A dolgozatban kiemelt jelentőségű fogalom: a „megosztott felelősség” szempontjai érvényesíti a liturgia szempontjából. Pásztor János részletesen kifejti a liturgia mai gyakorlatának problémáit: 1) A Bibliában az egyész gyülekezet ünnepe, nem csak a liturgiát vezető személyek; 2) Isten népének egész élete istentisztelet, ezért ez szerves egységet alkot a

⁸⁸⁶ Hámori Ádám - Rosta Gergely: Ifjúság, életkor, szocializáció. Az ifjúsági vallásosság változása, és ennek összefüggései az életkori hatásokkal, valamint a szocializáció helyével, *Confessio* 2013/1 sz 37.évf. 5-18. A tanulmány a Magyar Szociológiai Társaság közgyűlésének Vallásszociológiai szekciójában, (Budapest, 2012. november 9.) elhangzott előadás szerkesztett, kis mértékben rövidített és átdolgozott változata, 6.

⁸⁸⁷ Fekete: A konfirmáció, 139.

⁸⁸⁸ Pásztor János: A textus kontextusának és a gyülekezeti élet kontextusának jelentősége a prédikátor számára, in: *Református Egyház*, 2003/december, LV.évf.12.sz., 274.

⁸⁸⁹ Fodorné Ablonczy Margit: Konfirmációs gyakorlatunk kérdései – egy lelkészi kérdőív elemzése alapján (megjelenés alatt)

⁸⁹⁰ Pásztor János: *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene, jövője a Szentírás világosságában*, Calvin János Teológiai Akadémia, Komarno, 2002, 132kk

templomi istentisztelettel; 3) Isten Igéje cselekvő, ezért az „üdv-eseményt” kell hirdetni; 4) Az úrvacsora nem kiosztható, az úrvacsorát a gyülekezet együtt ünnepli; 5) A hirdetett Ige és a sákramentumokban látható Ige a Szentlélek jelenlétében és munkálkodása nyomán lesz élő és ható; 6) Az istentiszteleten a gyülekezet bűnvallás és hálaadás által kap erőt, hogy a „hétköznapi liturgiájában” szolgálhasson; 7) Az istentiszteleten résztvevők sohasem lehetnek közönség, csak közösség. Ezekkel a gondolatokkal kiegészítve tárgyaljuk a keresztelei és konfirmációs istentisztelet liturgiáját, melyet tartalmában vizsgálunk, azaz felépítésének tudatosabb használatában.

Németh Dávid szerint mai konfirmációs gyakorlatunkat leginkább a

*„Martin Bucer által összeállított konfirmációs rendtartásból olvashatjuk ki, hogy a konfirmáció a keresztségben az Isten és egy konkrét személy viszonylatában nyilvánvalóvá vált szövetségi kapcsolat tudatosítását, tartalmának megismerését, valamint öntudatos és hálás vállalását jelenti a gyülekezet színe előtt és támogatásával. Ennek liturgikus kifejeződései a következők: - a keresztelei hitvallásnak a konfirmandus általi megismérlése, - közbenjáró imádság és áldáskérés a gyülekezet részéről, - kézzel, mint a keresztségben kapott kegyelmet kifejező áldás megerősítése, - felhatalmazás úrvacsoravételre, - az úrvacsorázó gyülekezet közösségi felelősségének vállalása.”*⁸⁹¹

Hézszer Gábor a liturgia minden elemének külön jelentőséget tulajdonítva írja le részletesen a konfirmációs istentiszteletet bevonulástól a szimbólumok használatáig.⁸⁹² Nagy vonalakban egyetértve ezekkel liturgiai változtatásokkal csak azokat a pontokat emeljük ki, amelyek a dolgozat családgondozói, gyülekezetépítési szempontjait erősítik meg. Ezek közül hangsúlyozom az *átöltözés* motívumát: „Öltözzétek fel az új embert.” (Ef 4,24) Bizonyosan nem véletlen volt a hagyományok között a „keresztelei ruha”, mely fehér; vagy a konfirmációban az „első felnőtt rend ruha”, mely tájegységként különböző lehetett, s a városokban már inkább csak ünnepi ruhát jelentett. Mégis mindkét kazuáliánál alapvető bibliai szimbólumként értendő.

A vonulás, megérkezés, továbbindulás – Jézus egész földi életének „átmenetiségére” utal, mégis minden „megállónál” életek változnak meg. Ezek a közös cselekvések a liturgia egészében minden kazuália esetében a megélésben segít: bejöttünk valahová ünnepi készüléssel, megérkeztünk valahová, ahol vártak minket, s imádságban hordozva

⁸⁹¹ Németh: A konfirmáció, 148.

⁸⁹² Hézszer: Pasztorálszichológiai szempontok között a keresztelei: 106-109, és konfirmációs istentiszteleti liturgia: 155-159

számontartanak. Együtt vonul a lelkész a keresztelős családdal, a konfirmandus csoporttal, vezeti őket a templomba menet, ahonnan már családosan és mégis önálló feladattal mennek tovább.

A „gyülekezeti tagként való számontartás” konkrétabb/személyesebb formát, mint a keresztelés esetében. Fontos szempont azonban, hogy a konfirmációs istentisztelet liturgiájának hossza általában megterheli mind a gyülekezetet, mind a konfirmandusokat, ezért csak olyan részleteken érdemes változtatni, ami „kivált” valamely korábbi liturgiai részt, hogy más tartalommal töltsse meg. A liturgiai megújulás azt kell, hogy jelentse, hogy a konfirmandusok aktívan részt vesznek saját konfirmációjuk szervezésében, a konkrét bizonyágtétel formájának megtalálásában, de imádságban és énekléssel is. A gyülekezettel való közösség megélésében a közös hitvallás valamely formája formálhatja az összetartozás tudatát. Ennek ünnepélyessége méltóságot ad ennek az alkalomnak és megerősíti a sok évszázados örökséget a fiatalok szemében. Az úrvacsora közössége a csoporttal, családdal és gyülekezettel – Krisztusban való találkozásra ad lehetőséget, de csak hosszas előkészülettel. A figyelmeztetés: „Mert aki úgy eszik és iszik, hogy nem becsüli meg az Úrnak testét, ítéletet eszik és iszik önmagának.” (1Kor 11,29) – lehetetlenné teszi, hogy a lelkipásztor mindezt csak „szokásból” tanítsa meg a fiataloknak.

Az áldás közben fejre tett kéz – miközben maga a lelkipásztor is meghajtja a fejét – mozdulata védelem, felhatalmazás, de a hatalom kifejeződése is. Kontextuális szempontból az áldás egyfajta adás – ahogyan erről korábban is szoltunk. A megáldott erre az elfogadás (fejét hajt) mozdulatával reagálhat. Az áldás lényege többszörösen is előkerült már a dolgozat folyamán, itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy össze kell kötnünk a liturgia elemeit az interpretációval, hogy életünk mélységeihez és távlataihoz is köthetőek legyenek.

V.3.4.2. Kik lesznek a jövő egyháza?

Az ekkleziasztika szempontok közé emeljük ebben a fejezetben az egyház működéséről szóló *locus classicus*: ApCsel 2,42. Bibliai teológiai megközelítéssel mondhatjuk, hogy az ebben a mondatban szereplő igéknek az „együtt-cselekvés” a legfontosabb jellemzője, tele aktivitással: *proszkartereo* = *kitartanak* 1) az apostoli tanítás mellett; 2) *koinonia* = *közösségvállalásban*; 3) a kenyér *megettörésében* = úrvacsorai közösséggel élnek; 4) *proszeuché* = *és Istent megszólítva imádkoznak*. Értik az igét és készek cselekedni is, törődnek egymással, és minden rászorulóval. Ez a négy cselekvés a mércéje minden egyházi mozgásnak, ezért a tanítványságba való bevezetésnek, keresztelési, konfirmációs családgondozói munkánk alapvetése sem lehet más.

Ennek preventív, támogató, sőt gyógyító jelentősége lehet a helyi gyülekezetek közössége, de ezzel egész egyházunk épülése szempontjából is.

Kocsev Miklós a teológia mai feladatáról három továbbgondolásra érdemes utat ajánl: 1) dialógus-orientált teológiára van szükség; 2) Integráló és speciális; valamint 3) Inspiráló teológiára, mely „teret ad a különbözőségnek és ezt a különbözőséget gyümölcsözővé teszi minden érintett számára.”⁸⁹³ Lesslie Newbiggin hat ismertetőjegyet sorol fel a működő gyülekezet jellemzésére: 1) Isten dicséretének közössége; 2) Az igazság közössége; 3) Közösség, mely őszinte szeretettel és érdeklődéssel fordul környezete felé; 4) Az egyetemes papság elve alapján működik, azaz felkészíti és támogatja tagjait; 5) A kölcsönös felelősségvállalás közössége; 6) A remény közössége legyen.⁸⁹⁴

A gyülekezet életébe való bevezetés a családi istentiszteleteken túl a személyes érintettségtől a személyes elköteleződésig kell, hogy vezesse a fiatalokat. Nagy István ennek egyik eszközeként fontosnak tartja, hogy *fokozatosan* vezessék be a lelkészek a konfirmandusokat a gyülekezeti életbe.⁸⁹⁵ A korábban említett négy gyülekezeti jellemző meg kell, hogy jelenjen többféle formában is az előkészítők során: minden konfirmációs óra áhítattal kezdődjön, legyen alkalom a templom megismerésére a toronytól a szószékig, s a gyülekezeti tagok megismerésére a közös énekléstől a közös munkáig. Ha megszületik a fiatalokban az „otthonosság” érzése a gyülekezetben, akkor fognak a konfirmáció után is visszajönni.

A nemzetközi konfirmációs kutatás három működő modellt ajánl a konfirmandusok gyülekezetbe építésére: 1) A 11-12 éveseknek szervezett „kisifi” formájában, ahol a hitoktatáson túl közösségépítés folyik már a konfirmációt megelőzően; 2) Az őszre átkerülő konfirmáció keretén belül már az „eggyel nagyobb” korosztály segíti a konfirmandus csoportot ifjúsági közösséggé válni; 3) fiatal felnőttek mentorálási folyamatban – helyettesítve/kiegészítve a „keresztstülő” feladatát – személyes beszélgetésekkel, ifjúsági csoportba hívogatással.⁸⁹⁶ Minden nemzedék egyben egy új lehetőség is, ezért jó látni, ahogyan az újonnan alapított gyülekezetekben ez a „családias légkör” természetes és a konfirmáló fiatalok csoportja a gyülekezet egyik kisközösségeként működik.⁸⁹⁷ Isten a mi Atyánk, s mi gyermekei vagyunk, familia Dei, a szó szoros értelmében. S egymást „testvérnek” szólíthatjuk,

⁸⁹³ Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai megfontolások a jövő érdekében, in: Keller Krisztina – Kiglics Norbert (szerk.) Út utak az egyházban, konferenciakötet, Nagykanizsa, 2017, 34-35.

⁸⁹⁴ Newbiggin, Lesslie: Evangélium a pluralista társadalomban, Harmat kiadó, Budapest, 2006, 266-272.

⁸⁹⁵ Nagy: A kazuáliák, 72.

⁸⁹⁶ Siba Balázs – Hámosi Ádám: Kitekintés, Interenetes. elérés: http://sibabalazs.com/wp-content/uploads/2017/12/21_kitekintes_2.pdf, Letöltés: 2020. 09. 07.

⁸⁹⁷ Püski Lajos: Érdeklődéstől elköteleződésig, 59.

ezért gyülekezet így mindenképpen egy „új családi identitás” hordozója lehet. A relacionális etika hozzájárulása a kamaszok családjainak támogatásához elsősorban az *öndifferenciáció* segítése kell, hogy legyen, mint ami az *elköteleződés* feltétele.

VI. ISTENNEL A CSALÁDI VÁLTOZÁSOK MENTÉN: TEMETÉS

(átmenetek jelentősége, prevenció, támogatás és gyógyulás lehetősége)

„Az életem olyan, mintha kész partitúra volna, és azt le kellene játszanom...ami benne áll. Néha jól játszom, néha pedig melléfogok. (...) Gyönyörű rálátni és felismerni, hogy minden okkal történt, a rossz dolgok is, a szenvedések, a kudarcok, minden, minden. Amikor a rossz dolgok is új értelmet nyernek, elveszítik előjelüket, egyszerű útjelzőkké válnak, amelyek valami felsőbbrendű cél felé terelnek.”

*Polcz Elaine*⁸⁹⁸

Bevezető

Ebben a fejezetben a halál, a temetés és a gyász család gondozási szempontjai körül vizsgálódunk. A temetés családi eseményéről való gondolkodás rendkívül sokat változott az elmúlt században, s nem elsősorban a szertartás igénye, hanem a halálról, gyászról – s ezzel párhuzamosan a temetésről való gondolkodás változott meg. Az egyházi szokások lassabban formálódnak, ezért „biztonságos” keretet adhatnak az emberek halál körüli gondolatainak, ám egyre kevésbé érthetőek és elfogadottak. Ahogy az intézmények vették át a szülés körüli történéseket, úgy a halál is „professzionizálódott”,⁸⁹⁹ A halál és a halott látása tabuvá vált a hétköznapi ember számára, a nem keresztyén gondolkodásban kifejezetten személyes területté, így a külső segítség is sokkal összetettebb. Ennek okai között lehet a két nagy háború minden borzalma, mely az értelmetlen halál sokaságát hozta millióknak, de az azt követő évtizedek abortusz-hulláma is – mely máig tart – ahol a családok/anyák maguk akarnak dönteni a gyermek halála mellett – még születése előtt. Fájdalmasan kapcsolódik össze így a születés és a halál sok család életében. Nagy kérdés az is, hogy mit kezd az egyház, a gyülekezetek, a lelkipásztorok a halál direkt eseményeivel, az öngyilkossággal és az abortusz következményeivel a gyülekezeti tagok és családjaik életében, azon túl, hogy elítéli. Van-e gyógyulás a gyászból?

⁸⁹⁸ Singer Magdolna: Partitúra. Utolsó beszélgetés Polcz Elaine-nel, Jaffa kiadó, Budapest, 2007, 17.

⁸⁹⁹ A *tanatológia*, mint interdiszciplináris tudomány magában foglalja a vallástudomány, az orvostudomány, a pszichológia és a néprajz elemeit. A halálra való felkészülés, a haldoklás és halál tudománya.

VI. HALÁL – TEMETÉS – GYÁS

A halál a keresztyén ember számára legalább annyira fájdalmas kérdéseket vet fel az élet és az örök élet titkaira vonatkozóan. Owe Wikström fogalmazza meg: „A halál nem egy a sok határhelyzet közül, hanem maga a határhelyzet.”⁹⁰⁰ Egy ember halála személyes, családi és közösségi esemény is egyszerre. Ahogy a születés megváltoztatja a „család-szövet” egészét, ugyanúgy a halál is átrendezi a családi szerepeket, de a makroközösség egész hálózatát is. Egy megszűnő emberi kapcsolat még hosszú ideig hatással van az élőkre, különösen a szorosabb kapcsolatrendszerre, ezért nem mindegy, hogyan történik a búcsúzás, milyen közösségi segítséget kap a család bármely tagja – akár egymástól, akár a kisebb-nagyobb körökben őket támogató intézményes rendszerektől. A lelkész és a gyülekezet akkor részesül ennek felelősségéből, ha a család már a haldoklás ideje alatt, vagy a gyász veszteségével és a temetés szertartásának kérésével felkeresi a lelkészt. Vajon milyen következményei vannak a feldolgozatlan, a személyes és közösségi traumák hatásának a lelki fájdalmakról, veszteségekről tudni sem akaró hozzáállásnak gyülekezeteinkben, családjainkban?⁹⁰¹ Ezzel összefüggésben milyen változtatások szükségesek, a temetés kazuális szolgálatában és a gyászfeldolgozásban? Az életből a halálba és/vagy az életből az örök életbe való átmenet megfelelő látásának, az erről való gondolkodásnak minden további nemzedékre nézve nagy jelentősége van. A három szempont, ami a dolgozat gerincét jelenti, s ami ezúttal a temetés kazualitásában kerül tárgyalásra: az elhunyt megélt és meg nem élt helye a családjában, s a családtagok erről való gondolkodása. Ez szorosan kapcsolódik a halál és örök élet kérdésköréhez a pasztorálteológiai megfontolások között (VI.1.), majd a kapcsolódó releváns relacionális etikai alapfogalmakat vesszük végig (VI.2.), és a pasztorációs, liturgiai és ekkleziasztikai következményeket (VI.3.), melyek a családok gondozásában valódi változáshoz vezethetnek, támogatást és gyógyulást jelenthetnek.

VI.1. PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

Általános értelemben minden korban voltak olyan emberek, akik segítettek a közösségnek a halottaktól való búcsúvételben. A közösségi rítusok körbevették a halálra készült, elkészült: Akár a gyász napjainak/heteinek/éveinek meghatározásában, akár a halottak elkülönítésében, akár a gyász feldolgozásában. Mert a halál nem csupán egy átmenet egyik élethelyzetből a másikba, hanem a testi élet vége. Ez az „átmenet” sok titokkal terhes, mert a láthatóból a

⁹⁰⁰ Wikström, Owe: A kifürkészhetetlen ember, Animula kiadó, Budapest, 2000, 70.

⁹⁰¹ vö. Embertárs 2020/3 teljes számát, melynek összefoglaló címe: Trauma, közösség, gyógyulás.

láthatatlanba való átlépést jelenti, melyre mind az elmenőt, mind az ittmaradottakat fel kell készíteni. Ez lehet az a pont, ahol a keresztyén hit, a közösség kapcsolódik az élet és halál kérdéséhez, mert Krisztus által van mondanivalója az életről, a halálról és az örök életről is. Erről már szoltunk egy korábbi fejezetben is.

A kazuáliák olyan esetlegességek, lehetőségek és eshetőségek, melyek erősítik a lelkészben, hogy az általa gondozott családok életében mindig mindenre készen kell lenni. Mindennek meg lesz az ideje: „a táncnak és a gyásznak, az életnek és a halálnak is.”⁹⁰² Ez a készenlét csak racionálisan nyilvánvaló, relacionálisan alig felfogható és feldolgozható. A tapasztalattal telítődő évek meghozzák a lelkészekben is a tudást, hogy ebben a kazuáliában az a bizonyosság az egyik legdöntőbb tényező, hogy aki él, mind meg fog halni.⁹⁰³ Hogy mikor és hogyan, az soktényezős kázus lehet, ahogyan az is, hogy akik itt maradnak, mit is kezdenek az elmenők hiányával.

VI.1.1. A lelkész feladata

A pasztorálteológia –ahogy korábban is utaltunk rá – kifejezetten a „lelkipásztor gyülekezeti feladatköre, e feladatkör betöltésére vállalkozó keresztyén személyiség maga, a maga üdvtörténeti háttérével, szociológiai kontextusában és pszichológiai problémáival.”⁹⁰⁴ Ezért fontos kérdés, hogy mi ebben a határátlépésben a lelkész feladata? Fekete Károly így fogalmaz a temetés helyzetéről: „A haláltól uralt szituációban döntő változás áll be a (lelkipásztor) megjelenésével...A halál által teremtett csendet Isten akarja megtörni. Oda akar hajolni az emberhez és szólni akar hozzá.”⁹⁰⁵

Szenes László Jézus együttérzésére hivatkozik a lelkész alapmagatartásában, aki Lázár sírjánál úgy tudott együtt sírni a gyászolókkal, hogy közben tudta, hogy mit tehet, s mit kell tennie. „Itt nemcsak a közvetlen gyászolók állanak mérlegen, hanem az igehirdető is. Vizsgáznia kell abból, hogy hiszi és vallja a mi legnagyobb vigasztalásunkat..., valamint abból, hogy valóban krisztusi emberismeret és emberszeretet hatja át.”⁹⁰⁶

A lelkipásztor feladata és lehetősége tehát ebben a helyzetben többretegű. Egyértelműen igehirdetőként és lelkigondozóként van jelen, aki egyidejűleg ismeri a jelenlévők állapotát és

⁹⁰² Préd 3,1-8

⁹⁰³ A régi latin közmondás is erre utal: Mors certa hora incerta = A halál biztos, ideje bizonytalan.

⁹⁰⁴ Boross Géza: Bevezetés a gyakorlati teológiába, KRE HTK Budapest, 1995, 113.

⁹⁰⁵ Fekete Károly: A gyülekezetépítés szolgálatában. Tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből, Lux kiadó, Budapest, 2000, 109.

⁹⁰⁶ Szenes László: Temetés, hamvak elhelyezése, sírkőavatás, in: Hirdesd az igét! Igehirdetők kézikönyve, Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1980, 260-261.

Isten emberhez hajló kegyelmét. Részekre bontva: A lelkipásztor Isten képviselője, Isten szavának hirdetője a temetési szolgálatban (VI.1.1.1.). Ugyanakkor az elvárások szerint a lelkész professzionális segítőként kell jelen legyen (VI.1.1.2.); és a lelkész mindezek mellett a majdnem eszköztelen, vívódó, maga is kiszolgáltatott egyszerű ember, saját kérdésekkel (VI.1.1.3.). Külön szólunk a közösség/család/nép helyzetéről, akik között a lelkész szolgál (VI.1.1.4.). Ehhez a négy területhez a temetés kazuális szolgálatának pasztorálteológiai összefüggésében, kifejezetten családgondozói szempontból közelítünk.

VI.1.1.1. A lelkipásztor, mint Isten képviselője

A külsőségek közül még nem ejtettünk szót arról, hogy a mindenkori lelkészi szolgálat egyik meghatározó, önazonos jele – a magyar református egyházban – a palást, ezért minden református lelkész palástot visel a temetésen is. Ez megbízatásának, méltóságának kifejezése: „Méltatlan bár, de elhívott” minőségében. Nem magát, nem is csupán a gyülekezetet képviseli, hanem az élő Isten élő szavát. Ám mindezzel életidegenné is válhat a mai ember számára, mert a gyász és a halál gondosan felépített évszázados kultúrájából a posztmodern világba lépve szinte minden elporladt, csak a minél gyorsabb „temetési búcsúztatás” igénye maradt meg. A temetés kerete már nem a templom megbékéltető helye, nem is saját házban a családi búcsúzás megrendült közege, hanem a személytelenné vált, intézményesített kórház, majd a ravatalozó.

Barth Károly (1886 – 1968) írja: „Nekünk, mint teológusoknak Istenről kell beszélnünk. Mi azonban emberek vagyunk, s mint ilyenek nem tudunk Istenről beszélni. Mindkettőt ismernünk kell, a 'kell'-t és a 'nem tudunk'-at is, mert éppen ezzel adunk Istennek dicsőséget.”⁹⁰⁷ A lelkésznek az élet és halál mezsgyéjén megállva kell olyat és úgy mondania, hogy maga is ezekről való tudásában „csupán” hitből él. Fekete Károly is a lelkész teológiai propriumát erősíti: „A lelkipásztornak ismerni kell az élet értékét, mint Isten ajándékának az értékét. Ismerni kell az élet határát, mint amelynek határt szab a bűneset törése. Tudnia kell, hogy a halál nem csupán biológiai folyamat, nem barát, hanem ellenség. Mégpedig az utolsó ellenség.”⁹⁰⁸ A lelkész körül állók többsége keveset ért a liturgiából, Istenről és a Bibliáról szélsőséges ismerettel rendelkezik. Ráadásul a legtöbb esetben „olyan embereknek kell a feltámadás reménységét meghirdetnie, akik helyzetük miatt épp a veszteséget látják mindennél hatalmasabbnak.”⁹⁰⁹ – figyelmeztet Bodó Sára. Michael Klessman azonban bátorít is, amikor a

⁹⁰⁷ Barth, Karl: *Das Wort Gottes und die Theologie*, Chr. Kaiser Verlag, München, 1929, 158.

⁹⁰⁸ id. Fekete Károly: *A temetési igehirdetés*, in: *Homiletika*, Debrecen, 1993, 136.

⁹⁰⁹ Bodó Sára: *Gyászidőben, A gyászolók lelkigondozásának lehetőségei*, Kálvin kiadó, Budapest, 2013, 140.

lelkészi hivatásról ír: „nem kell vallásos virtuózként élnie és cselekednie, sokkal inkább meg kell élnie összetartozását azokkal, akikkel együtt ő maga is úton van.”⁹¹⁰

Hans-Christoph Piper (1930-2002) az elbizonytalanodást értékes megújulási lehetőségnek látja, s a pasztorálteológiát, mint „krízis-tudományt” definiálja. Mert mint írja „mindig akkor éli virágkorát, ha az egyház a maga, a társadalomban betöltött tevékenysége, feladata és szerepe tekintetében elbizonytalanodik.”⁹¹¹ Ezen túl a temetési szolgálat igen széleskörű exegetikai, dogmatikai tisztánlátást, homiletikai és lelkigondozói készségeket kíván minden lelkésztől, mert a temetésen nem csupán a család, vagy a gyülekezet tagjai vesznek részt, hanem a társadalom minden rétege és bármely képviselője is. Kérdés, hogy a temetési szolgálat mennyire értelmezhető missziói feladatként. Többen vitatják, közöttük Rudolf Bohren (1920-2010) is, aki a misszióról úgy nyilatkozik, hogy az: „küldőt, küldöttet és hallgatókat” feltételez, s ez a kazuáliák esetében véleménye szerint hiányzik. A temetések sem emberi, sem szociológiai sem lelkigondozói szempontból nem alkalmasak az evangélium hirdetésére. Sőt bátran azt is megkérdezi, hogy a protestánsok halott gyülekezetei vajon nem a kazuális beszédek következményei-e?⁹¹² Nagy István azt is kérdezi, hogy „csak lelkészek” vagyunk, vagy lelkipásztorok? Ezzel arra téve a hangsúlyt, hogy a prédikáció és a lelkigondozás együtt kell, hogy megvalósuljon a kazuális szolgálatok során.⁹¹³

Egyetérthetünk Josuttis véleményével, aki azt képviseli, hogy a keresztyén hitnek olyan mondanivalója van, melynek megvallása a temetés helyzetében világos választ kell adjon a haláltudat és a halhatatlanság közötti feszültségre. „A halottak feltámasztásának hite Krisztusért lehetővé teszi annak elismerését, hogy az ember halála radikális és totális vég, másrészt azt a reménységet is, hogy Isten megváltó akaratának a halálon túl is van ereje.”⁹¹⁴ A keresztyén lelkigondozás bibliai alapokon nyugodva „nem a *miértet* kutatja elsődlegesen, hanem a *mi célból* megértésében és az új *hová* kitervelésében tud segíteni.”⁹¹⁵ A magyar gyakorlati teológusok közül itt Kocsev Miklóst idézem: „Minden igehirdetőnek lehetősége van végiggondolni – akár töredékeiben is egy-egy igehirdetésre készülve – az életét, amiben maga is megújulhat. Nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy a múlt az igehirdető életében és igehirdetése egy-egy fázisában szinte új életet kezd. Amikor az elmúlt pillanatok láncszemként

⁹¹⁰ Klessmann, M: Pfarrbilder im Wandel – Ein Beruf im Umbruch, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001, 24.

⁹¹¹ Piper, H-Ch.: Meghívás beszélgetésre, Debrecen, GYTT, 2003, 57.

⁹¹² Bohren, Rudolf: Unsere Kasualpraxis – eine missionarische Gelegenheit? München, 1960.

⁹¹³ Nagy István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: Református Egyház, 1999/2.sz, 34.

⁹¹⁴ Josuttis, Manfred: A lelkész más, i.m. 108.

⁹¹⁵ Pfeifer, Samuel: Pszichiátria és lelkigondozás, Koinonia, Kolozsvár, 2000, 147.

összekapcsolódnak és teljesebb értelmet nyernek. (...) Mindezt mintegy biográfia-anamnézisnek is hívhatjuk, amiben az egyén találkozik újra önmagával.”⁹¹⁶

Péter-Szarka Katalin írásában összehangolja az ellentétes álláspontokat a temetés legfontosabb lelkészi feladataiban: „A lelkipásztor hitelessége, s a temetés kapcsán a gyászoló számára a fizikálisan is megtapasztalható empatikus képessége nyithatja meg az utat az evangélium felé, mely nemcsak a temetés intervallumára korlátozódik.”⁹¹⁷

A temetési igehirdetés csak akkor érkezik meg a jelenlévőkhez, ha a lelkész ismeri a családot, ismeri az elhunytat, s ha felkészülve azt az üzenetet mondja el, melyet Isten ebben a helyzetben rábízott. Ez az ismeret azonban nem hatalmaz fel arra, hogy ahogy Fekete Károly figyelmeztet, az igehirdető bármely „három székbe beleüljön” a temetésen. „Kerülnünk kell a «bírói», a «királyi» és a «legjobb ismerős» székét.”⁹¹⁸ Valóban döntő lehet, hogy ennek tudatában, s ezzel a megbízatással álljon ott a lelkész: „Harc folyik a rítus és kérésgma; az illúzió és valóság; a puszta vallásosság és az evangélium; az antropológia és a krisztológia; a halhatatlanság kollektív szimbólumai és a feltámadás isteni kijelentései között.”⁹¹⁹ Vizsgáljuk meg, hogy mennyiben kell professzionális segítőnek lennie az ige követeként megjelenő lelkésznek a temetés helyzetében.

VI.1.1.2. A lelkész, mint professzionális segítő

Dietrich Stollberg (1937-2014) úgy fogalmazza meg, hogy a lelkipásztornak összetett felkészültségre, egyfajta „gyakorlati szintézisre” van szüksége. Lelkigondozói világlátásának teológiai interpretációjára – azaz hitvallásosságra; pszichológiai és szociológiai emberismeretre – azaz humán tudományokból merített alapismeretre; és az emberközi kapcsolatok módszertani kérdéseiben való jártasságra – azaz kommunikációs és kooperációs kompetenciákra.⁹²⁰ Ehhez ennek a dolgozatnak a szempontrendszerében hozzátesszük a családterápiás, család-rendszer szemléletű, relacionális etikai megközelítést is.

Mennyiben professzionális segítő egy lelkipásztor? A halál körüli cselekvésekbe több tudományág és intézmény bekapcsolódása azt eredményezte az évtizedek során, hogy szinte „leváltották” a korábbi közösségi hagyományok szereplőit. Ezért a kérdés inkább, hogy hol van a mai professzionális segítők között a lelkész helye, mi a speciális feladata? Hézszer Gábor

⁹¹⁶ Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai témák, Habilitációs dolgozat, II/47.

⁹¹⁷ Péter-Szarka, 206.

⁹¹⁸ Fekete: A temetési igehirdetés kérdései, Gyakorlati biblia magyarázat studium, Debrecen, 1993, 22.

⁹¹⁹ Fekete: A temetés, 5.

⁹²⁰ Stollberg, Dietrich: Wahrnehmen und Annehmen. Seelsorge in Theorie und Praxis, Gütersloh, 1978, 72.

szerint a lelkész „a gyászolók predestinált kísérője”, éppen ezért komolyan kell venni azt a lelkészre vetített „elvárást”, amely őt a „túlvilági dolgok tudója” címmel ruházza fel. Általában a temetésben a menet élén halad, fontos szerepe van, és ehhez föl kell nőnie (!) Ezt egyrészt azért, mert ez a tudatalattiból származó, archaikus jelenség, másrészt azért, mert a lelkész remélhetőleg megfelelő lelkigondozói képzettséggel rendelkezik.⁹²¹

Kocsev Miklós idézi a G. van Dam által körülírt négy alaptulajdonságot, mely szükséges ahhoz, hogy ma egy lelkész minden élethelyzetben megállhassa helyét. „1) «Adaptibilité» – a változásra való képesség, az új helyzetek felismerése és a velük való együtt élés képessége. Ez egyben az ellenálló képesség is az ismeretlen és nem kívánttal szemben. 2) «Receptivité» – a meghallás, fogékonyság képessége, amivel saját maga és mások spiritualitása táplálható. Egyben ez a koncentráció és döntés képességre is vonatkozik, hiszen a munkában rendszeresen dönteni és választani kell a tennivalók között. 3) «Distantion» – megtanulni élni a közelség és távolság feszültségével. A mindenben mindig jelen lenni, a mindenhez hozzászólni vagy a megfelelő távolságot megtartani kérdése a munkavégzés területén. 4) «Creativité» – a tradíció és a kultúra közötti folyamatos ide-oda mozgás, amelyben a rendezői felelősségünk, szerepünk és készségünk jelentős. Hiszen a kreativitásunk segít megőrizni a tradíciót egy folyamatos változásban.”⁹²²

Hézszer Gábor elemzi a „professzionális szent személyek” vallástörténeti variánsait, melyben megjelennek a hagyományos bibliai szerepek: pap, próféta, tanító/bölcs életmagyarázó.⁹²³ A professzionalitás kérdése felveti a teljesíthetőség kérdését is – oly magasak/különösek lettek az elvárások. Egyszerre Isten képviselője, s az emberek segítője a századik temetésen is, mégis minden alkalommal egyszeri kihívások között, mert a temetési szolgálatot nem lehet megismételni. Különösen a mai temetési helyzetekben, ahol a hamvak elszórásától egy folyóban – egészen az urna hazaviteléig minden lehetséges, s ez teológiailag nehezen követhető. „A haldoklás, a halál és a gyász mégis jelen van a modern kultúrában. Úgy van jelen, ahogyan minden más is, amit elfojtunk: jelen marad és öntudatlanul szorongat minket. Szótlanná, egykedvűvé és infantilissá teszik a modern embert.”⁹²⁴ – írja Jürgen

⁹²¹ Az ezzel kapcsolatos elvárásokról és lelkész archetípusokról in: Hézszer: Pasztorálpszichológia, 32-44 és 198-205.

⁹²² Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai témák, lábjegyzet, 43. Van Dam, G: Waarop lopen (beginnende) predikanten vast? /in: PT. 1998 / 5, 494./)

⁹²³ Hézszer: Pasztorálpszichológiai, 35-44.

⁹²⁴ Moltmann, Jürgen: Minden végben kezdet rejtezik. Kis reménytan. Bencés kiadó, Pannonhalma, 2005, 212.

Moltmann. Ezért a gyász-feldolgozás segítése nem csupán egy „professzionális-gyász-szakasz-elemzésről” kell, hogy szóljon, mint sokkal inkább a kapcsolatokról, s azok rendeződéséről.

Ez a pásztori spiritualitás nem lehetséges a lelkész Ige-értése nélkül, Istenre, önmagára és a világra való figyelése nélkül. A lelkész az igehirdetői helyzetben azonban sok mindennel küszködhet, ezért idézzük H-Ch. Piper idevonatkozó felosztását, aki a múlt század hetvenes éveinek közepén mintegy tizenhatféle igehirdetői típust válogatott össze – prédikáció-elemzések által. Ezek: 1) a félelmeivel küzdő, 2) reménytelen, 3) a hálás, 4) a követelő/sokat elváró, 5) a szószegény, 6) az engedelmes, 7) a kiábrándult, 8) a meghívó, 9) a (maga)biztos, 10) a megterhelt, 11) a távolságtartó, 12) a rétori, 13) a deprimált, 14) a mindent elfedő, 15) az optimista és 16) a bizalmatlan.⁹²⁵ A lelképásztor miközben megéli a maga esetlegességét, a feladatában mégis továbbra is „képvisel”, ezért: „A pásztori spiritualitás és pásztori professzionalitás összetartoznak.”⁹²⁶

A halállal való ellentmondásos helyzetükben a mai gyászolók már inkább csak külső szemlélők a családtag haldoklásánál és a temetésnél is, szinte minden liturgiai részben a lelkész, mint „aki tudja mikor mit kell mondani” – egymaga marad. Ezt nehezíti, hogy a temetés „megrendelt szertartás”, amiért legtöbbször nagy árat fizetnek a hozzátartozók, s ezért cserébe elvárásaik is vannak.

VI.1.1.3. A lelkész, aki egyszerűen ember

Siba Balázs pasztorálteológiai munkájában részletesen elemzi a szerep és az identitás kettős modelljét.⁹²⁷ Megállapítja: „Életünknek minden területén szerepekhez kötődünk, önértelmezésünk mindig a többi ember kontextusában történik és egy adott szituáció átéléséhez különböző szerepek kínálóznak. (...) A szerepnek egyszerre van funkciója az egyén társadalomba való bekapcsolódásában és a személyes énérték kialakulásában.” Hogy mi valóban a lelkész identitása és egyben teendője ebben a helyzetben Karsay Eszter egyszerű meghatározással azt írja (Paracelsus mondatát átfordítva: „A beteg az orvos, az orvos pedig segédje.”): „A lelkigondozó a haldokló segédlelkésze.”⁹²⁸

⁹²⁵ Piper, H-Chr : Prédikáció elemzések. Kommunikáció és kommunikációs zavarok a prédikációban, Debrecen, 1997 (eredeti kiadás: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Göttingen, 1976)

⁹²⁶ Zuidberg G.: Pastorale spiritualiteit: ik ben wat ik doe, in: Werken met spiritualiteit /red.: K. Brouwman & K. Bras/, Ten Have Baarn 2001, 64.

⁹²⁷ Siba: Pasztorálteológia, 26-28.

⁹²⁸ Karsay Eszter: És velem ki törődik? Szerzői kiadás, Budapest, 2011, 48.

A lelkipásztor a temetés helyzetében sokszor önvédő mechanizmussal reagál, melyet a „nem vagyok alkalmas” érzése vált ki belőle. Az önvédő mechanizmusok megnyilvánulhatnak: elkerülő magatartásban, szerep-meghatározottságba menekülésben, cinizmusban, vagy éppen érzélgősségekben is. – ahogyan Bodó Sára részletesen ír erről.⁹²⁹ Az ember, aki részt vesz mások életének kríziseiben olyan önismerettel kell rendelkezzen, melyben el tudja választani a szerepét a saját személyes életétől. „Azt látjuk, hogy az igehirdető, mint lelkész a saját szubjektuma, pásztor-képe megéléséhez újra meg újra tisztában kell legyen az elhivatásával, saját feladataival és annak megvalósításának lehetőségeivel, miközben reálisan szembe tud nézni az egyéni és az egyházi szerepkonfliktusokkal és az ebből fakadó esetleges egyéni felelősség – és büntudat érzéssel.”⁹³⁰ Henri J.M. Nouwen (1932-1996) találóan fogalmazza meg: „A spirituális élet során állandó mozgásban vagyunk a magány és az egyedüllét, az ellenségeskedés és vendégszeretet, az illúzió és az imádság állapota között. Minél inkább hajlandóak vagyunk bevallani magányunkat, ellenségeskedésünket és illúzióinkat, annál inkább képessé válunk az egyedüllét, s vendégszeretet és az imádság helyzetét vállalni.”⁹³¹

Fritz Rieman (1902-1979) az emberi szorongás alapformáiból indul ki, amelyek már a pasztorálpszichológia által is hagyományosnak mondható típusokat különít el: 1) skizoid, 2) depresszív, 3) kényszeres és 4) hisztérikus.⁹³² Ennek elemzését már Gyökössy Endre könyve is részletesen tárgyalja a félelem karaktervariációiként írva le azokat.⁹³³ Richard Riess pasztorálpszichológus elemzése rámutat, hogy az igehirdetők kikerülnek a saját egzisztenciájukból, életbiográfiájukból fakadó terhesnek és zavarónak tűnő részleteket. Ezek olyan menekülési utak, amelyek azonban hosszú távon hatással vannak szolgálatukra és családi életükre egyaránt. Az élettörténeti részletek elfojtása olyan 1) frusztráció, mely könnyen alakul át agresszióba – a család, munkatársak, gyülekezet, akár új teológiai irányzatok felé is; 2) az ideológiákban, izmusokban való biztonság-keresés, mely azután jelentkezik egyfajta fundamentalizmusban, dogmatizmusban vagy éppen aktivizmusban; 3) bizonyos konkrét élethelyzetektől való hirtelen pánik; 4) figyelmeztető jel a rezignáltság és depresszió

⁹²⁹ Bodó Sára: Gyászydőben. A gyászolók lelkigondozásának lehetőségei, Kálvin kiadó, Budapest, 2013, 143-150.

⁹³⁰ Keizer J.A.: Tussen roeping en beroep, /in: Pastoraat – balans en perspectief 1. /red.: H. Faber/, Kok Kampen 1983, 95 kk.

⁹³¹ Nouwen, Henri J. M.: Nyújtsd kezed. A spirituális élet három mozdulata, Ursus Libris, Budapest, 2007, 14-15.

⁹³² Rieman, F: Der Prediger aus tiefenpsychologischer Sicht, in: Riess R: Perspektiven der Pasztoralpsychologie, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1974.

⁹³³ Gyökössy Endre: Magunkról magunknak, Szent Gellért kiadó, Budapest, 2018, 52-60

kialakulása; 5) s végül a konfliktusok pszicho-szomatizálódása. Ez hatással lesz a kapcsolatokra, de a prédikáció sem mentesül ezektől.⁹³⁴

W. Engemann pasztorálpszichológiai prédikációelemzések alapján különbséget tesz a lelkipásztor igehirdetésének tartalmi és kapcsolati szintje között. Egy kérdés-párt idézek szemléltetésül, hogy mennyire fontos ennek a tisztázása. Az igehirdetés tartalmi szinten felveti a kérdést: „Mit tett világossá az igehirdetés?” – míg kapcsolati szinten ez jelenhet meg az igehallgatóban: „Hogyan bánt velem az igehirdető?” Az igehirdető a saját problémájával küzdve írja, mondja az igehirdetést – miközben az igehallgatók kapcsolati irritációként élik meg mondanivalóját. Ez a tisztázás és különválasztás elsősorban a lelkipásztor saját önértékelése szempontjából fontos, hogy mit kezd, mint igehirdető – és mint egyszerű ember – az igehallgatók visszajelzéseivel.⁹³⁵

Hézszer Gábor a lelkész veszélyeztetettségéről, a kiégés tüneteiről, s ezek megelőzéséről a pszichohigiéncia szükségességéről írva, így fejezi ki: „a segítők önmaguk segítójévé” is kell, hogy váljanak.⁹³⁶ Részletesen olvashatunk művében a nemet mondás szükségességéről, a megfelelő időbeosztásról és kikapcsolódásról. De ír a „szociális támasznyújtás” részéről is, amelyre több hangsúlyt kell helyezni, mert meggyőződésünk, hogy a kiégés egyik legfontosabb tényezője a lelkipásztor túlterheltségben a magára maradottság érzése, megtapasztalása. Nem véletlen, hogy a szerző is Illés történetéből⁹³⁷ hozza a kiégés állapotából való gyógyulás módját.⁹³⁸

Egy újabb kutatás eredményeiről olvashatunk Csáky-Pallavicini Zsófia cikkében: „Nelson a lelkészek rezilienciájának forrásai után kutat (2020). Ő írja le, hogy Matt Bloom szerint az egyik fontos tényező a peer csoportok jelenléte (2019). Ugyanerre hívja fel a figyelmet G. Wade Rowatt is (2001): a lelkészi körben működő támogató csoportok rendkívül sok megerősítést tudnak nyújtani. Ezen kívül hangsúlyozza, hogy minden lelkésznek szüksége van egy lelkészre, hogy spirituális éhségét csillapítsa – de olyanra, aki nem az előljárója is egyben.”⁹³⁹

További kérdésfeltevésekre van lehetőség: Mindezekén túl milyen szociális támasz-lehetőségekre lehet gondolnia egy lelkésznek a gyülekezetben (VI.1.1.4.)? Ezt a kérdést tovább

⁹³⁴ Riess R.: *Perspektiven der Pasztoralpsychologie*, 1974.

⁹³⁵ Engeman: *Homiletik*, 424kk

⁹³⁶ Hézszer: *Miért?* 143.

⁹³⁷ 1Kir 19

⁹³⁸ Hézszer: *Miért?* 155-159.

⁹³⁹ Csáky-Pallavicini Zsófia: *A lelkészcsalád, mint posztmodern identitás?* in: *Lelkipásztor*, 2020/8-9, 319.

bontva: Működnek-e még a halál körül kialakult társadalmi közösségi rendek (VI.1.1.4.1.)? helyi hagyományok tudnak-e segíteni (VI.1.1.4.2.)? Milyen hit-tartalmak fogalmazódnak meg a helyi gyülekezetben, amely segítségül lehet a gyászolóknak (VI.1.1.4.3.)?

VI.1.1.4. Közösségi rendek

VI.1.1.4.1. Élet és halál kulturális összefüggései

Mielőtt a kulturális rendekről részletesebben írnánk, egy fontos szó-elemzés hozza közelebb mindennek értelmét. Mert a rítus magyar szava a szertartás. Így is használjuk ebben a szóösszetételben: temetési szertartás. A „szer-tartás” szó meg akarja tartani azt, ami mindenki számára fontos, s mindenki nézve kötelező. A honfoglalás kora óta az Őrségben élő hagyományok (valamint Erdély egyes vidékei) őrzik ennek a szónak az eredetét. Ott a „szerek” tágas szerkezetű együttélési formát jelentenek, ahol kis házcsoportok egymástól távol helyezkednek el, mégis összetartoznak. A szertartás állami és egyházi értelemben egyaránt használatos. Érdekes azonban figyelni arra is, hogy „a «szer» szavunk (...) többek között a következő szavak gyökszavát adja: *szerelem, szerelem, szerez, szerződés, szerzet* és *szereztes*, vagy *szerv, szervez, szervezet*, illetve *szerkeszt* és *szerkezet*. (...) De összetett szavakban is *szerepel* a szer, mint például *szertartás, gyógyszer, módszer, rendszer*.”⁹⁴⁰ A szertartás mai fogalma ünnepélyességet hordoz, szabályos cselekvéseket, melyeknek jelentése túlmutat önmagán.

Teológiai gondolkodásunk kerete az az emberi/lelki háttér is, mely népünket jellemzi. Tér és idő vonatkozásában egyaránt jól kell értenünk azt a valóságot, amelyben az általunk megszólítottak élnek. Ezért lényeges, hogy megvizsgáljuk először, hogy miként működnek a társadalmi, közösségi rendek? „Bármely társadalom, bármely kultúra alapvető feladata, hogy tagjait a halál elfogadására felkészítse, s a halálról a nemzedékek során felhalmozott tapasztalatokat megőrizze, rendszerbe foglalja és az élők számára hozzáférhetővé tegye.”⁹⁴¹ Ehhez kapcsolódik, hogy a keleti kultúrák szintetizáló gondolkodásmódjában az élet és halál inkább kiegészíti egymást, együtt alkotnak teljes egészet, míg a nyugati kultúrkör analízáló gondolkodása inkább szembeállítja az életet és a halált. Nagy kérdés, hogy a mai orvostudomány miközben harcol a halál ellen nem csupán az öregkort hosszabbítja-e meg, s nem magát az élhető életet?⁹⁴²

⁹⁴⁰ Csörgő Zoltán: A szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében, Letöltés: 2020, 04.28. <http://www.inco.hu/inco3/hagyo/cikk0h.htm>

⁹⁴¹ Kunt Ernő: A halál tükrében, Magvető kiadó, Budapest, 1981, 9.

⁹⁴² Kunt: A halál, 25.

A haldoklás, a halál, a gyász szinte minden formája kulturális tabuvá vált, marginalizálódott,⁹⁴³ s nem csak a hozzátartozók számára, hanem az elmenni készülő számára is. Szinte senki sem tudja hogyan kell viselkedni, mit kell mondani, félelem és rettegés veszi körül a kórházba kerülőt, aki körül már csak idegenek teljesítenek szolgálatot. Mi a halál? A halál megállapításának történeti felvezetéséből megtudhatjuk, hogy az élet és halál közötti határvonal éppen a modern intenzív terápiák bevezetésével, a 20. század közepétől válik bizonytalanná. Az olvasmányos és megfelelő mértékben adagolt kultúrtörténeti példákból, leírásokból kiviláglik, hogy a különböző történelmi periódusokban mit tekintettek döntő szempontnak a halál pontos „pillanatának” megállapításában (szívműködés, légzés megszűnése, agyhalál), de itt sem adható egy biztos halál-definíció, ugyanis a halál nem természettudományos ténykérdés, nem egy pillanat, hanem egy folyamat, amelynek meghatározása az adott kor kultúrájától, hagyományaitól is függ.⁹⁴⁴

Ariés Philippe (1914-1984) francia történész évezrednyi halál-kultúrát elemezve két fontos szempontot emel ki az egyes ember halálára vonatkozóan. Az egyik, hogy az ember „figyelmeztetést kap”, azaz megérzi a halál következtét. A másik, hogy az erre való felkészülés része a halál megfelelően „széles nyilvánossága” az élet elrendezésére.⁹⁴⁵ Ezt nevezi ő „jó halálnak”, azaz emberhez méltónak. Ebben a helyzetben az ember tud a saját haláláról, szembenéz vele, s van egy utolsó cselekvési lehetősége.⁹⁴⁶ S ez lehetőséget ad a család és a közvetlen környezet számára is, hogy „végső búcsút” vegyen a haldoklótól. Elisabeth Kübler-Ross (1926-2004) és David Kessler vallják, hogy a haldoklók sok olyat tanulnak meg életük végén, amit már nem tudnak megvalósítani. Ezekkel a tanulságokkal segíthetnének családtagjaiknak, s ők maguk is másként érthetnék, miért is éltek. Az élet végéről szóló történetek az élőkét akarják megtanítani az „élet-leckékre”, mielőtt elérkezik az idő a lezárásra.⁹⁴⁷ A 21. század körülményei között erre viszonylag kevés lehetőség marad. A kórházi dolgozók is „testként” tekintenek az elhunyra, s a kórteremben lévő többi beteg is mielőbbi elszállítását várja. Úgy tűnik ebben az értelemben a régi közösségi rendek azért nem segítenek,

⁹⁴³ Fazakas Sándor: A haldoklás szociokulturális kereteinek változása, in: in: Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak...Életvégi döntések a keresztyén etikai megközelítésével, szerk: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád, SZIK, Debrecen, 2014, 45-46.

⁹⁴⁴ Holló Gergely: A halál, illetve a halál pillanata a klinikus szemszögéből, in: Diósi Dávid (szerk.): A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról. Konferenciakötet, Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár, 2011.i.m.

⁹⁴⁵ Ariés, Philippe: A halál iránti attitűdjeink. A fejlődés főbb állomásai és azok értelmezése, in: Pilling János (szerk.) A halál és a haldoklás kultúrantropológiája. Szöveggyűjtemény, SOTE, Budapest, 1999, II/3-4.

⁹⁴⁶ Itt érdemes megemlíteni Teréz anya misszióját Kalkuttában, aki már megmenteni nem tudta az utcán haldoklókat, de „emberhez méltó halálhoz” segítette őket, in: Lush Gjergji: Teréz anya, Agapé kiadó, Novi Sad, 1990, 253-256.

⁹⁴⁷ Kübler-Ross, Elisabeth – Kessler, David: Élet-leckék, Vigilia kiadó, Budapest, 2002.

mert senki sem őrzi őket. Az első felvetésre tehát „nem” a válasz, mert tabuvá vált a halál ösztársadalmi mértékben.

VI. 1.1.4.2. Helyi hagyományok megtartó ereje

Vajon a helyi hagyományok tudnak-e támogatást adni a gyászolók megroskadásának helyzetében? A halál bekövetkezte után a halott felkészítése a végső nagy útra nemzedékről nemzedékre továbbadott szokásokkal egybefonódott eseménysor volt. A régi magyar pogány hitvilág szerint létezett egy „másvilággal” kapcsolatos felfogás, melyet az ősi életfa motívummal írtak le: „A holdas, napos fa” jelképével, s annak három szintjével.⁹⁴⁸ Sokan kutatták ennek elemeit, melyek vagy beépültek a keresztyén hagyományok közé, vagy annak ellenére megmaradtak, hogy a magyarok keresztyénné lettek. „Eleink is valamilyen módon hittek az elődöknek egy másik világában, legalább szellemiekben való továbbélésben. Hasonlóan a pogány kultusz felfogása az is, ami a továbbélésre utal, hogy a koporsó az a halott háza, ezért kell mellé használati tárgyait elhelyezni. Ezt a felfogást akaratlanul is megerősíthette a keresztyén felfogás is.”⁹⁴⁹ A pogány hitvilághoz hasonlóan például a szekszárdi ásatásoknál, egy ókeresztyén sírból, a késő római korból előkerült szarkofágban a halott mellé helyezett kelyhen a következő görög felírás olvasható: „Áldozz a Pásztornak, igyál, s élni fogsz!”⁹⁵⁰

A temetkezési szertartások éppen ősrégi voltak miatt jelentős mennyiségű információt őriztek meg nemcsak a régiség hiedelemvilágával, de a társadalom szerkezetével, sőt az ember státusával kapcsolatban is. A legjelentősebb a nagycsalád ősi, századokon át működő összetartó ereje. Akik az életben rokonok voltak, azok a halálban is együvé temetettek. Sőt az egyes vizsgálatok még azt is feltárták, hogy az adott település struktúrája is feltárható volt az adott temető rendszeréből. Az egyes végek vagy szegek együvé temetkeztek, mint ahogy az életben is egymás közelségében laktak.⁹⁵¹

A tér megfelelő felosztása mellett az idő is fontos szerepet játszott a szertartásrendben. A halál beálltával megállították az órát. A temetésre mindig délután, naplemente táján kerülhetett sor. Az a felfogás uralkodott, hogy a halott addig itt lévő lelke a lemenő nap sugaraival könnyebben átjut a másvilágra. Máig ez a magyar falvak általánosnak mondható szokása, hogy még téli időben is – amikor a nappalok rövidek –, sem kezdenek el temetést a

⁹⁴⁸ Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága, Akadémia kiadó, Budapest, 1983, 11-21.

⁹⁴⁹ Rác Lajos: A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és jogszokások, in: Jogtörténeti tanulmányok, 8.évf/8, 2005, 465-495.

⁹⁵⁰ Forrás: <http://www.terrasoft.hu/kultura/bor/tortenet.htm>

⁹⁵¹ Tóth Judit: A telkibányai református temető temetkezési rendje, In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 10 kötet, Halottkultusz, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982, 277.

déli harangozás előtt.⁹⁵² A halotthoz eljött a rokonság, szomszédság, hogy mindenki méltóképpen el tudjon búcsúzni. A saját házában kiterített halott látványa lehetőséget adott a vele és a saját étellel való szembenézésre is. Ma még az „azonosításra” is nehezen vállalkoznak a hozzátartozók. A nyitott koporsós temetés szinte teljesen elmaradt, még maga a lelkész is inkább a koporsó bezárását kéri a szertartás előtt, mert halott arcának látása sokak számára félelmet keltő. Tudhatjuk azonban, hogy aki ilyen úton szembesül a halottal – saját magának könnyíti meg a búcsúzást. Polcz Alaine szerint a halottak arcát „valami tiszta fény vonja be”⁹⁵³, ezért tartja fontosnak, hogy a búcsúzás része legyen a halott arcának megtekintése.

A fejfák jelentőségéről többen is értekeznek. Legtöbbször magát az embert formázza a fejfa, a kopjafa női és férfi megkülönböztetést is tesz.⁹⁵⁴ Szabolcs-Szatmár megye csónak alakú fejfái kapcsán merült fel az ókori felfogással rokon párhuzam, hogy ez a csónak motívum – akár a Kháron ladikja –, lehet a túlvilágba való bejutás elősegítésének szimbóluma. A néprajzi kutatások megjegyzik, hogy a keleten élő rokon népség körében, vízközelben ismert a csónakba temetkezés szokása. A hagyományos koporsót beborító külső vagy második koporsót gyakorta „bárkának” nevezik. Ez az elnevezés, az ott máig használatos csónak formára emlékeztető fejfákkal együtt az ősi temetkezési szokások egyik különös, figyelemre méltó maradványa.⁹⁵⁵

Diósi Dávid: „Kaszás e földön a halál...” című esszéisztikus bevezetőjével indul egy konferenciakötet, amelyben a címadó „halálbiztos halál” bevett terminusként, evidenciaként szerepel. A szerző korunk emberének halálhoz való viszonyát boncolgatja, előrevetítve a kötet alapkoncepcióját. A rahneri és heideggeri halálértelmezésekből kiindulva plasztikus képekkel („dacos diadalának hetyke tündöklése”, „a halál »megúszása«”, „»mókuserék«”) és hasonló fogalomhasználattal megrajzolt értekezésében térképezi fel a halálhoz való posztmodern viszonyulást, a tabuizálást és a higienizálást. Az elidegenített, elszemélytelenített halállal szemben annak célszerűségére, igazi értékére kérdez rá. Így lesz nyilvánvalóvá újra, hogy a halál a bűn következménye?⁹⁵⁶ Az írás végkicsengése azonban az, hogy a halál teológiai szempontból több mint biológiai esemény, a halál szüli meg az örökkévalóságot, és az Istenben való beteljesedés szövetségese.⁹⁵⁷ Nem a helyi hagyományok hálója tartja meg a gyászolókat,

⁹⁵² Kunt Ernő: Temető és társadalom, in: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 10 kötet, Halottkultusz, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982, 249-250.

⁹⁵³ Polcz Alaine: Nem trappolok tovább, Jelenkor, Pécs, 2008, 38.

⁹⁵⁴ Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete, Akadémia kiadó, Budapest, 1981, 264.

⁹⁵⁵ Forrás: https://reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/szatmarcsekei_csonakos_fejfas_reformatus_temeto

⁹⁵⁶ 1Móz 2,17.

⁹⁵⁷ Tanatológiai Szemle, 2012, 208, Letöltés: 2020, május:

file:///C:/Users/fodor/Desktop/EM_2012_4_013_Bajko_Arpad-Istvan-Mors_certa_hora_incerta.pdf

még ha segíthetnek is, csak akkor adnának biztonságot, ha már gyermekkoruktól ebben nőttek volna fel. Kérdés, hogy ennek „visszaépítése” lehetséges, vagy szükséges-e?

VI. 1.1.4.3. Hit-tartalmak jelenléte a gyászolók körében

Mit mondhatunk akkor a harmadik kérdésre, hogy milyen hit-tartalmak jelennek meg a gyülekezetben? Erre a harmadik kérdésre a legnehezebb válaszolni, mert nemcsak gyülekezetenként más és más a hit-tartalom, hanem családonként, sőt személyenként is. A Biblia bizonyágtétele szerint a halál a bűn miatt van jelen a világban. A halál „büntetés jellege” azonban nem gondolható el, ha pusztán a halállal minden véget ér. A bűn büntetése nem csupán maga a testi halál, hanem annak kiterjedése, folyamata nemzedékről nemzedékre, melyben a személyes bűnöknek is komoly jelentősége van. A halál végérvényessége az elmenőkre vonatkozik, az ittmaradóknak azt szükséges látni és érteni, ami ebből rájuk vonatkozik. Keresztyén értelemben mindenképpen beszélnünk kell arról, hogy a halál az ember szabad döntéseinek a végét jelenti: önmaga felől – Istennel való kapcsolatában.⁹⁵⁸ Ezért igen fontos a haldoklókkal való találkozás, a felkészülés a földi élet lehetőségeinek a lezárására. A halálban a szeretteinkkel való találkozás megerősítse is bátorítás minden haldokló és minden családtagja számára.⁹⁵⁹ Ennek bizonyossága a sírköveken olvasható ABFRA rövidítés is.⁹⁶⁰ A halál hitünk szerint lehet „Krisztusban való meghalás”, ami már maga az üdvösség.⁹⁶¹ Mert a „Krisztussal való együtt meghalás” olyan életet ajándékoz, mely nem ér véget soha.⁹⁶²

A halottak feltámadásáról a Biblia több helyen is bizonyosságot tesz, de ez nem az utódainkban, vagy egy másik életben történik, hanem a „test feltámadásában.”⁹⁶³ „A test feltámadásáról szóló tanítás egy nagy rendszernek, a megváltás hatalmas tanrendszerének az egyik fontos eleme.”⁹⁶⁴ – vallja Sipos Ete Álmos, hiszen a „test megváltása” olyan ígéret, mely az elmenő és az itt maradók biztatásaként íródott le a Szentírásban. Krisztus feltámadásával megkezdődött a test feltámadása (1Kor 15,20), hiszen az Ő feltámadása elképzelhetetlen az övéinek feltámadása nélkül. Ennek testbeli formájáról és időbeli történéséről Kálvin így ír: „Hisszük testünk feltámadását, mégpedig úgy, hogy azok, akik előbb elhaltak, visszanyerik testüket, akár férgek rágták szét, akár hamuvá égett. Mivel pedig Istennek minden elem bármely

⁹⁵⁸ Rahner, Karl: A meghalás a halál nézőpontjából, in: Hartmut Nikelski: Keresztény segítségnyújtás haldoklóknak, Szent István társulat kiadója, Budapest, 1984, 160.

⁹⁵⁹ Bibliai hivatkozások: Mt 8,11; 2Kor 1,14; 1Thes 2,19.

⁹⁶⁰ ABFRA – A boldog feltámadás reménysége alatt mondat rövidítése.

⁹⁶¹ Jel 14,13; 1Thes4,16; 1Kor 15,18

⁹⁶² Jn 11,26; Róm 6,8; 2Tim 2,11

⁹⁶³ pl. Jób 19,25; Ézs 25,7-8; Dán 12,2; Jn 5,28-29; ApCsel 24,15; Jel 20,12-13

⁹⁶⁴ Sipos Ete Álmos: Lesz-e feltámadás és ha igen, hogyan? Éjféli Kiáltás misszió kiadása, Budapest, 1999, 9.

szempillantásban rendelkezésre áll, Őt semmi sem akadályozza meg abban, hogy földnek, tűznek, víznek megparancsolja: adják vissza azt, ami látszólag megemésztetett.”⁹⁶⁵ Ezzel kapcsolatosan sok kérdést tisztáz és tanúskodik Nagy József doktori disszertációja.⁹⁶⁶

Ez a harmadik kérdés – hogy milyen hittartalmakkal vannak jelen a gyászolók –, a leginkább fontos kérdés minden lelkipásztor számára, amelyet tisztázni kell a temetés szertartása előtt és után, hiszen elsősorban ez a specialitása. A lelkipásztornak rendkívüli felelőssége van: Mit és hogyan mond Isten követeként, ha a család hívására jelen lehet ebben az emberként nehezen feldolgozható határhelyzetben. A pasztorálteológiai összefüggéseken túl tehát fontos megvizsgálni a kapcsolatok felől is a halál által megmozdított relacionális transzgenerációs örökségeket. Erről szól a következő szakasz.

VI.2. RELEVÁNS RELACIONÁLIS ETIKAI FOGALMAK

A relacionális etikai fogalmaknak elsősorban hermeneutikai szerepük van az ember számára: „ezek a fogalmak nem magyaráznak semmit, nem szolgálnak diagnózis vagy észlelési kategóriák jelzésére. (...) Olyan gondolkodásmódról van szó, amely számára lehetővé teszi, hogy észlelhető tényeket megértsen. (...) Megérteni, nem elvontan, hanem kézzelfoghatóan: pszichológiai, szociológiai és alany-közi összefüggésben, melyben helyet kapnak a fizikai, történelmi és gazdasági tények és az emberi sorsok.”⁹⁶⁷

A halál, a temetés és a gyász helyzetét vizsgálva kijelenthetjük, hogy a relacionális etikai fogalmak ebben a – minden családi kapcsolatot megmozdító – helyzetben sajátos utat mutathatnak. Az a valaki, aki elhunyt, az élők számára nincs többé jelen, de hozzá való kapcsolódásukat, a gyász feldolgozásának idejét meghatározza búcsúzásuk, addigi viszonyuk, általában a kapcsolat rendezettsége. Ezért lényeges megbeszélni velük, hogy a haldokló családtagjainak volt-e lehetőségük a „lezárás” nem racionális megélésére. Mindenki átéli, hogy belát valamit, megért valamit, de a lelke nem mozdul addigi állapotából, nem képes észérvekkel békességet teremteni saját szívében. Ezért a helyzet racionális értelmezése mellett a relacionális értelmezés, a személy helyének tisztázása szükséges a család rendszerében. Más egy gyermeket búcsúztatni, más egy idős családtagot. Más egy baleset és más egy öngyilkosság a családi feldolgozás során. Más akkor, ha a halál egy minden kapcsolatát rendben tartó, vagy épp egy mindenkiel haragban élő embert ért el. Ezért a kapcsolódó relacionális etikai fogalmak közül, az eddig kevésbé hangsúlyozott, ám ebben a helyzetben nagy segítséget jelentő

⁹⁶⁵ Kálvin: Institutio, 3.25.8, 143.

⁹⁶⁶ Nagy József: Élet és halál, örök élet és örök halál a Jelenések könyvében, doktori disszertáció, 2020.

⁹⁶⁷ Van Rhijn – Meulink-Korf: Kontextuális, 73.

kapcsolatrendezés fogalmait járjuk körül a halál előtt, a temetés idején és a gyászbán: Volt-e lehetőség a halál előtt a búcsúzásra (VI.2.1.)? Milyen kapcsolatrendszer maradt hátra az elhunyt után (VI.2.2.)? Hogyan lehetséges a gyászfolyamatban segíteni a kapcsolatok újra-rendezését, hogy a család tovább élhessen (VI.2.3.)?

VI.2.1. Halál előtti búcsúzás lehetősége

Ahogy már az előzőekben is utaltunk rá, a lelkipásztor sohasem csak egy embert temet, hanem minden esetben egy kapcsolati hálóban – saját kontextusban –⁹⁶⁸ élő/haldokló/eltávozott ember egész rendszerével találkozik. Őt magát jól látni csak a családban elfoglalt helyének ismeretében tudja. Ez a lehetőség mind a későbbi temetés, mind az azt követő gyász folyamatában meghatározó: mi történt a halál előtt rövid és hosszú távon a családtagok között. Egyik leglényegesebb relacionális fogalompár ebben a helyzetben a *bizalom* és a belőle következő *megbízhatóság* kérdése, mert a halál helyzetét körüllegi a szorongás sokféle formája. „Etikai szempontból a megbízhatóság mindig hosszú távon jön létre két viszonylag megbízható partner közötti adok-kapok viszony következményeinek kiegyensúlyozásából.”⁹⁶⁹ Ebben a súlyos helyzetben a megbízhatóság kérdése nem csak a családtagok között, hanem a lelkészrel kapcsolatban is felmerül. Mert a haldoklót el kell kísérni ezen az úton, s ez minden „kísérőben”, és minden jelenlévőben is felerősíti a saját halállal való szembesülés félelmeit. A lelkész jelenléte, kérdései, megbízhatósága mintaadó, gyógyító hatású lehet a családi kapcsolatokra nézve. Esélyt kap rá a lelkipásztor, hogy jelenlétével, bizonyágtételével akár „egy új megbízhatóság” jöjjön létre a beszélgetés során: „Kölcsönösen jelen lenni egymás számára, egymásra számítani. (...) Az adás-elfogadás mérlege segít a megbízhatóság emlékeinek és maradványainak a feltérképezésében és összegyűjtésében.”⁹⁷⁰

A szakirodalom részletesen tárgyalja melyik korosztály hogyan szembesül a halál tényével, s melyik korosztálynak mire van/lenne szüksége ebben a veszteség feldolgozásában.⁹⁷¹ Ebben a dolgozatban a család működésének segítése a legfontosabb iránytűnk, ahol egyszerre több nemzedék van jelen, s minden tagja a saját korosztálya/haldoklóhoz való viszonya szerint éli meg a veszteséget. Ha csak két részre választjuk a gyászolókat, a lelkipásztornak a két különböző hozzáállás szerint kell a kapcsolatok

⁹⁶⁸ „Az ember mások kontextusában él, ugyanakkor ő maga is kontextus mások számára.” in: Van Rhijn – Meulink-Korf: A harmadik, 78.

⁹⁶⁹ Böszörmény-Nagy - Krasner: Kapcsolatok, 400.

⁹⁷⁰ Gál Judit: Helyé lenni a másik számára – kontextuális lelkipásztornak pszichiátrián, in: Közelebb az emberekhez, 177.

⁹⁷¹ Bagdy Emőke: Határmezsgyén. A halál és a gyász, in: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.) Tanulmányok a vallás és lélektan határterületeiről, Szeged-Csanádi Püspökség kiadása, Szeged, 1988, 202-227.

rendezéséhez fognia. Míg a gyermek inkább kérdez, a felnőttek elnémulnak. A gyermek fantáziál, kiegészíti a helyzetből látott, megérezett információkat, a felnőtt inkább hit-krízisbe kerül. A lelkipásztor hit-bizonyossága meghatározó, hogy akár csak a gyermek/ek kérdéseire válaszolva is esélyt adjon arra, hogy maguk a felnőttek – a maguk elnémulásában – is tisztázzák saját válaszaikat/gondolataikat.

Ezért ebből egy másik fontos relacionális etikai fogalom a *párbeszéd* lehetősége is következik. „A felek beléphetnek a párbeszéd ama területére, amely lehetővé teszi számukra a saját feltételeik meghatározását (önmeghatározás) és a családtagok feltételeire való válaszadást (önigazolás).”⁹⁷² A párbeszédben a meghallgatás és önkifejezés egyaránt fontos, hiszen egyenrangú felek között ez csak így mehet végbe. Ha a kapcsolatban alá-fölé rendelés, hiányok, rendezetlenségek, adósságok terhelik a családi rendszert, akkor az első lépés a párbeszédre való készség megteremtése. Ha a lelkipásztor nem ismeri a családot ezt nem tudja megtenni. Ezért a két párbeszéd-fogalom zárójelbe tett része további relacionális etikai megvilágítást igényel. Az *önmeghatározás* a személy azon képessége, mellyel el tudja különíteni magát a másiktól: „önmagunk meghatározása a kapcsolati folyamat által nyújtott fontos erőforrás.”⁹⁷³ S ha ez a párbeszéd első lépéseként értelmezhető, akkor a második lépés lesz az *önigazolás*: „A személye azon képessége, hogy méltánylást szerezzen a kapcsolati integritáshoz és ne csak egyszerűen erejét, presztízsét vagy önbecsülését védje.”⁹⁷⁴ Mindkét szó hangozhat idegenül egyházi környezetben, de a fogalmak tartalmát tekintve mégis relevánsan, hiszen arról a nyíltságról szól, ami a kapcsolatok mindkét oldalról való rendezési lehetőségét adhatja.

Ha az életet relacionálisan értelmezzük, akkor az élethez való jog és a méltósággal megélt halál kérdése nem bizonyos képességek, vagy a test egészségének kérdése, hanem elsősorban kapcsolati rendezettség. Ezért igen fontos, hogy a haldokló ágya mellett összegyűljenek a különböző nemzedékek, akár a tisztázás, akár a családtagok megáldása, akár pusztán a búcsúzás okán. „Az egyik és a másik nemzedék között törés van. Az idősebbek és a fiatalabbak között nincs állandó áramlás. (...) Milyen különös, hogy a kontinuitás a diszkontinuitás által megy végbe. A középnemzedék helye egyszerre törés és kötődés. (...) Az, ami összeköt, nem a folytatásban van. Senki sem folytatódik gyermekeiben.”⁹⁷⁵ – írja Hanneke Meulink-Korf. Az emberi gondolkodás a nemzedékek között a folytonosságot keresi, az azonosságot szülei, vagy gyermekei arcán, szokásaiban, értékeiben. A halál szoros

⁹⁷² Böszörményi-Nagy - Karsner: Kapcsolatok, 403.

⁹⁷³ u.o. 401.

⁹⁷⁴ u.o. 401.

⁹⁷⁵ Meulink-Korf – Van Rhijn: A harmadik, 125.

közelségében azonban ez az azonosulás megtörik, mindenki maga kell szembenézzen saját helyzetével, tehetetlenségével, akár megy, akár marad. Ez egyfajta identitás-tisztázás, mely sokat segíthet a későbbi gyászfolyamatban. „Az identitás nem a másik ember önmagammá redukálása által jön létre, sem az önmagam másik emberrel való azonossá tétele által, hanem az identitás különleges kiválasztás, hogy önmagam legyek a jól meghatározott mások között.”⁹⁷⁶

VI.2.2. A kapcsolati háló megőrzése a temetés helyzetében

Az elkülönülés, a veszteség megélésének krízise a megszokott biztonság helyett új szerepeket, fájdalmas megnevezéseket hoz a családtagok számára: a feleségből/férjből özvegy lesz, a gyermekből árva. A relacionális, vagy kapcsolati etika fókuszja szerint az a felelősségünk, hogy a családtagok megélhessék hálájukat és saját veszteségüket is ebben a szükségszerű átrendeződésben. A kapcsolati mérleg, az adás-elfogadás egyensúlya kibillenhet, a helyzet véglegességére nézve igazságtalan és méltánytalan elvárásokat generálhat a családtagokban: kinek mi a dolga, ki miben felelős. Ha ez nem kerül megbeszélésre, tisztázásra, hosszú nemzedékekre nézve okozhat fájdalmat, sértettséget, sőt lelki és pszichoszomatikus betegségek megjelenését is. A temetés óriási anyagi terhén túl maga az esemény, a lelkész szava, jelenléte, igehirdetése – annak nagy nyilvánossága miatt – segítheti, de akadályozhatja is a veszteséget elszenvedő család belső viszonyainak rendezését, de az egyházhoz, Istenhez való kötődését is.

Ezért ebben a temetési helyzetben releváns relacionális fogalmak: a kapcsolati *méltányosság és igazságosság* is segíthetnek. A temetés nem igazságtétel alkalma, hanem *többsirányú elköteleződés*, melyben mindenkinek el kell gondolkodnia az igazságosság és méltányosság megfelelő megélésében. Az igehirdetés nem felelősségre vonás, hanem *összekötő beszéd* kell, hogy legyen. A lelkésznek nem csak empátiával kell ezekben a helyzetekben szolgálnia, hanem „interpátiával” is. Ezt a fogalmat Morgenthaler használja abban az értelemben, hogy a lelkigondozó elkötelezett az egész családdal való kapcsolat irányában, nem csupán „empatikus.”⁹⁷⁷ Ismernie kell a családban zajló belső folyamatokat, mindig az egész családot szem előtt tartva. Ehhez teszi hozzá Meulink-Korf, hogy nekünk az is szempontunk kell legyen, ami a lelkigondozottak egymás közötti kapcsolatáról szól: „Az interpatia azt jelenti, hogy megpróbálunk ráérezni arra, ami az emberek «között» történik, és ez többsirányú elkötelezettséghez vezet.”⁹⁷⁸

⁹⁷⁶ Meulink-Korf – Van Rhijn: A harmadik, 124.

⁹⁷⁷ Morgenthaler: Systemische Seelsorge, 138.

⁹⁷⁸ Meulink-Korf - Van Rhijn: A harmadik, 178.

Az anyagi örökségek rendezését hivatalosan magára vállalja a jogrend, a hagyatéki tárgyalás. Ám – ahogy Pascal mondja – „a szívnek vannak érvei, amelyeket az értelem nem ismer.”⁹⁷⁹ Sokan, akik átélték szüleik halálakor a velük megesett méltánytalanságot – maguk már másként akarják rendezni gyermekeik sorsát. A temetés utáni helyzetben a felfokozott érzelmi sérülékenységben ellenségeskedést, sőt családok szakadását láthatjuk sok esetben – mert az örökségek elosztásában mindenki mást gondol „igazságosnak”. Egy megfelelő, méltányos végrendelet sokat segíthet az ittmaradóknak, hogyan látta kapcsolatukat az elköltözött. A lelkipásztori beszélgetésekben, látogatások alkalmával célként kell tekinteni az *újrakapcsolódás* relacionális lehetőségére. „Újrakapcsolódás, ha az elidegenedett családtagok felelősségteljes párbeszédben újra kapcsolatba kerülnek egymással.”⁹⁸⁰ Ebben hatalmas segítség lehet az empatikus, interpatikus segítő lelkipásztori hozzáállás, hogy a családtagok jogos igénye, jogosultsága egymás előtt is igazolást nyerhessen, s hogy egymást figyelembe véve ne a szétválás, hanem az újrakapcsolódás mellett döntsenek. A relacionális etika beszél a *hasznok és terhek újraelosztásáról* is. Ha a család kapcsolati mérlege kimozdul egyik tagjának elvesztése miatt, akkor szükség van egy újabb egyensúlyi helyzet kialakítására. Már a temetés megszervezésének sok teendője, de a későbbiekben a család működése is kiemel az eddigi helyzetből családtagokat, akiknek szüksége van megerősítésre. Ezért hosszabb távon is szükség van a család kísérésére.

VI.2.3. A gyászfolyamat segítése, a feldolgozás útja

Egy ember halála által a család és az egész közösség szegényebb lesz. Ez a tapasztalat teszi szükségsszerűvé évezredek óta a gyász közösségben megélt formáit. Émile Durkheim (1858-1917) megállapításai – aki a temetés közösségi jellegét, s a gyászkultúra fontosságát hangsúlyozza – máig megszívlelendők. Hiszen a gyász által a korábbi nemzedékekben az egész közösség a maga integritását őrizte, ahogyan védte a gyászidő tiszteletben tartásával a gyászolót, s segítette a nemzedékek átrendeződését.⁹⁸¹ Ebben segíthet maga az egyház is saját eszközeivel, tereivel, kereteivel. „E keretek között élet és halál, haldoklás és reménység kérdéseiről is kommunikálhatnak, méghozzá a keresztyén hit és valóságértelmezés összefüggésében.”⁹⁸² A gyászfeldolgozás útja az *örökségek* rendezéséről szól spirituális értelemben is. Ez nem azt jelenti, hogy a lelkipásztor értékeli, „szortírozza” az elköltözött életét, hanem hogy segít az élet-értékek megőrzésében a családtagoknak. Ezt úgy is megteheti, hogy

⁹⁷⁹ Pascal, Blaise: Gondolatok IV/277, Gondolat, Budapest, 1983, 138.

⁹⁸⁰ Böszörményi-Nagy – Krasner: Kapcsolatok, 404.

⁹⁸¹ Durkheim, Émile: A vallási élet formái, L'Harmattan, Budapest, 2003, 365.

⁹⁸² Fazakas Sándor: A haldoklás, 58.

a *kapcsolati erőforrásokra* figyel, s azokat felemlegeti. A kapcsolati erőforrások, „mint tényleges és alapvető eszközök, lehetőségek és alkalmak, amelyekkel fejleszthetik és segíthetik magukat és másokat.”⁹⁸³ Ki kell hallania a szavakból: a szemrehányásokból, az elzárkózásból a megbízhatóság utáni vágyat, s észre kell vennie a mozdulásokból a kapcsolat rendezésének mély szükségét.

A veszteség fájdalmát minden ember másként éli meg. A gyász munkáról a pasztorális részben még több szó esik majd. A relacionális fogalmak közül a *mentesítés* (exoneráció) az, ami az ambivalens kapcsolati helyzetekben a legtöbbet segíthet. A mentesítés nem azonos a megbocsátással, bár lehet annak része⁹⁸⁴, ahogyan erről már a korábbi fejezetekben is volt szó. Amikor valaki megbocsátja a vétket, ezzel lemond a számonkérés lehetőségéről, de ehhez szüksége van arra, hogy a vétkes beismerje tettét. Ez azonban a legtöbb esetben nem történik meg. Különösen hirtelen halál helyzetében szinte lehetetlen a kapcsolati adósságok, vétkek igazságos rendezése. A legtöbben áterhelik a vétkek felelősségét másokra, miközben a vétkekben mindig mind a két fél valamilyen módon részes. A szülők a maguk felhatalmazásában több lehetőséggel rendelkeznek egy ilyen helyzetben, de ők maguk is lehetnek hordozói a korábbi nemzedékek rendezetlen számláinak. Az ittmaradóknak maguknak kell megküzdeni – sokszor a váratlanság felkészületlenségével –, s erre legtöbbször sem időt, sem alkalmat nem teremtenek maguknak.

A lelkipásztornak azonban fontos cselekedete lehet az eltávozottal való kapcsolat rendezésében, ha az elhunytnak egész élet-története kibontakozik előttük. Az élettörténet egésze sokkal teljesebb képet adhat egy ember küzdelméről, szándékairól, lehetőségeiről, mint az a részlet, amelyet mindenki a maga szemszögéből ismerhet. Így könnyebben juthatnak el az elengedés belső békéjéig, mert nem marad rajtuk a rendezetlen számlák terhe. „A mentesítés annak nyomán jön létre, hogy a felnőtt gyermek újraértékeli, milyen szerepe lehetett annak, amit szülőjének fiatal korában nélkülöznie kellett abban, hogy ő áldozattá lett.”⁹⁸⁵ Ez szülőjének a *destruktív jogosultsághoz* való elismerésével megkönnyíti a gyógyulást, míg ennek fel nem ismerése saját életének megterhelését jelenti. „Tehetlensége helyettesítő jellegű, megtorló és tisztességtelen”⁹⁸⁶ – írja Böszörményi-Nagy Iván, ezért a szembenézés megvédheti az állandó lelkiismeretfurdalástól. „Az, hogy felmentik szüleiket, olyan folyamat, mely megszabadítja őket a múlt kísérteteitől, és fejleszti azon képességüket, hogy kapcsolataik ismétlődő múltbeli

⁹⁸³ Böszörményi-Nagy – Krasner: *Kapcsolatok*, 396.

⁹⁸⁴ Bakeman, 81-99.

⁹⁸⁵ Böszörményi-Nagy – Krasner, 397.

⁹⁸⁶ u.o. 228.

sémáit feladják.”⁹⁸⁷ A lelkipásztor, ha a kapcsolati méltányosság keretén belül a családdal való beszélgetés során kifejezi/megerősíti az elhunyt szülő/k, elhunyt családtag iránti tiszteletet, és ezzel egyidőben kimondja a valódi, vagy vélt sérelmeket, amelyeket az itt maradók érezhetnek, akkor ezzel megelőzi, hogy a családtagok végeláthatatlan vitában folytassák a elhunytak rendezetlen terheit, s közben az illojalitás miatti büntudattal ostorozzák saját magukat.

A nemzedékek közötti kapcsolatrendezésnek különleges alkalma tehát az elhunyt életének összegzése. Míg a házasság és a születés gazdagodásról szól kapcsolati szinten, a temetés a kapcsolati veszteség-feldolgozás alkalma. Mindhárom esetben több szempont szerint szükséges a kapcsolatrendezés, de a véglegesség miatt a halál hozza a legfájdalmasabb egyenetlenségeket a családokban.

VI.2.4. A gyógyító szó relacionális jelentősége

Egyetlen szó vagy mondat is felemelhet, vagy lerombolhat. Számtalan példa erősíti, hogy a lelkigondozó „áldássá” (Isten jelenlétének, szavának közvetítőjévé) lesz lelkigondozottja számára. „A lelkigondozás feladata, hogy az embereket megtartsa Istennel való kapcsolatukban, az Ő szentségében.”⁹⁸⁸ – Aat van Rijn a holland kontextuális lelkigondozók egyik atyjának megfogalmazása kifejezi, hogy a lelkigondozói szó = *összekapcsoló beszéd* kell, hogy legyen. Embert Istennel, embert emberrel. Isten szentsége nem elválasztó értelmű a fenti mondatban, hanem sokkal inkább az ő szeretetének összekapcsoló ereje, mely esélyt ad a megállásra és magába tekintésre – az *igazságosság* és *jogosultság* vonatkozásában. Ahogy Gál Judit kórházlelkész fogalmaz: „Leszek valaki a számodra, hogy megerősödj «valaki» voltodban.”⁹⁸⁹ A gyógyító, reményt adó szó továbbadása áldásos lehet a magára maradt, sokszorosan sérült, kapcsolataiban megrendült ember számára a kórházi ágyon, a lelkészi hivatalban és a temetés helyzetében is. Életünk bizalomra és megbízhatóságra épül, így amikor odaállunk a másik ember mellé, amikor megszólítjuk, figyelünk rá – kimozdítjuk magáramaradottságából, s együtt is átélhetjük a coram Deo különleges élethelyzetét, Isten jelenlétének valóságos áldásait.

Ezek után a fejezet harmadik nagy szakaszában megvizsgáljuk, hogy a relacionális fogalmak segítségével mennyiben változik meg a pasztorális, a liturgiai és a gyülekezetgondozási lehetőség a gyászolók vonatkozásában.

⁹⁸⁷ Böszörményi-Nagy – Krasner, 231.

⁹⁸⁸ Bregman, 129.

⁹⁸⁹ Gál Judit: Hellyé lenni, 171.

VI.3. PASZTORÁCIÓS, LITURGIAI ÉS EKKLÉZIOLÓGIAI KÖVETKEZMÉNYEK

Egy internetes felmérés szerint a 21. század elején változás történt a halálról való gondolkodásban Magyarországon. Továbbra is tabutéma, de a felmérés készítői hivatkoznak arra, hogy a kérdőívet kitöltők közül a fiatal és középkorú nemzedék bátrabban néz szembe a halál kérdésével.⁹⁹⁰ Polcz Elaine (1922-2007) pszichológus-tanatólogus a nyolcvanas években kezdett el nyíltan beszélni a halottakkal való bánásmód ellehetetlenedéséről. Kutatása, tapasztalati anyagainak könyv formában való leírása sokakkal megismertette a haldoklók, halottak, gyászban élők sorsának nehézségeit a nyilvánossággal. „Három nő kezdett el dolgozni egymástól függetlenül a világ három távoli pontján, hogy szembeszegülve a természettudománnyal, a haláltagadással, az egész modern társadalommal, megfordítsa és átalakítsa a haldoklókhoz, a halálhoz való viszonyunkat.”⁹⁹¹ – írja Polcz Elaine. Ebbe a sorba tartozik ő maga is, aki iskolát teremtett hazánkban a haldoklók és gyászolókkal való megfelelő bánásmód tekintetében.⁹⁹²

Lelkigondozói hozzáállásunk kialakításában nagy segítségünkre vannak ezek a tapasztalatok, kutatások. A következőkben a pasztorálteológia keretén belül, a relacionális fogalmak segítségével három fontos pásztori feladat körvonalazódik: Pásztorális segítség a haldokló és családja mellett (VI.3.1); A gyász hír bejelentésétől a temetés szertartásáig terjedő pásztori feladatok (VI.3.2.); A gyász feldolgozásának támogatása a gyülekezet közösségében (VI.3.3.).

VI.3.1. Pásztorális segítség a haldokló és családja mellett

Ha egy gyülekezeti lelkész nem is találkozott a haldoklóval, tudnia kell azokról a történeésekről, amelyek után a család a lelkészi hivatalba megérkezik. „A halál és a veszteség közelségét és valóságát olyan dimenzióként ismerjük fel, amire vetítve az életet teljesebb módon élhetjük meg.”⁹⁹³ Ennek értelmében még fontosabb, hogy a haldokló maga is adni akarna valamit – még utoljára – s ha erre nem marad módja sokkal veszesebbnek láthatja magát, hiszen

⁹⁹⁰ A kérdőívet készítette és elemezte Ablonczy Anna 360 (265 nő és 95 férfi) kitöltött kérdőíve alapján. Kézikönyv az elmúlásról, 2011, csak internetes formában érhető el. Polcz Elaine honlapján. Forrás: <https://sites.google.com/site/polczalainedr/calendar/kezikoenyv2/kezikoenyv3/kezikoenyv4/kezikoenyv5/kezikoenyv6/kezikoenyv7>

⁹⁹¹ A három nő: Cicely Saunders belgyógyász (London), Elisabeth Kübler-Ross pszichiáter (Amerika), Kalkuttai Teréz anya (India), in: Polcz Elaine: Gyászban lenni, Pont kiadó, Budapest, 2000, 52-53.

⁹⁹² Pilling János vallomása, in: Ablonczy Anna: Miért éppen Polcz Elaine? Négy szemközti beszélgetések Polcz Elaine-ről, Kalligram kiadó, Budapest, 2009, 95-114.

⁹⁹³ Ainsworth-Smith, Ian: Szembenézni a halállal – engedni elmenni, in: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.,) Egymás közt egymásért, Híd Családsegítő központ – Szeged-Csanádi Püspökség kiadása, Budapest, 1990, 189-190.

élettapasztalatának értékei is veszendőbe mennek. Mintha ezt támasztaná alá az a különös tény is, hogy a halál előtt szinte minden esetben van egy „megvilágosodási” periódus néhány órára vagy néhány napra. Ilyenkor kérhetik a hozzátartozók a megbocsátását vagy áldását is.⁹⁹⁴ „A halálharcot úgyis egyedül vívod, de ha közben fogod valakinek a kezét, az megnyugtató (...) neki is szüksége van a szeretetre, hogy el tudjon menni.”⁹⁹⁵ Ma a kórházlelkészek találkoznak elsősorban haldoklókkal, kevés ember és család választja az otthoni elbúcsúzás lehetőségét.⁹⁹⁶

A haldoklás fázisaiban a szükségletek a meghatározóak. A keresztyén palliatív ellátás kidolgozta ennek négyes felosztását. Beszélhetünk testi, pszichikai, szociális és spirituális szükségletekről.⁹⁹⁷ „meg kell érteni a hospice gondolat legfontosabb célját, ami a kommunikáció. (...) A beszélgetés azt szolgálja, hogy az emberek tudjanak együtt dolgozni (...) hogy kikutassuk az emberek szükségleteit, és az a méltó búcsúzást elősegítse.”⁹⁹⁸ Pasztorális szempontból lényeges, hogy az emberek hogyan gondolkodnak ma a haldoklásról, a halottal való foglalkozásról; hogyan várják a lelkészt az utolsó pillanatokban, vagy mennyire rázza meg őket az intézményesített halott-ellátás személytelensége. H-Ch. Piper figyelmeztet arra is, hogy a haldoklók „más nyelven” beszélnek, képek, szimbólumok jelennek meg beszédükben, mintha „álomban járnának” – ezért a környezetük könnyen félreérti őket.⁹⁹⁹ Érdeemes figyelni az egyházi gyakorlatunkat kívülállóként szemlélő, de segítőkész kritikára: „A legtöbb ateistánál azt láttam, hogy az utolsó percben Istenhez kap, és talán meg is találja. (...) Az úgynevezett vasárnapi hívőknek ebben az utolsó pillanatban sajnos összeomlik a hite. Tehát a hitnek is lehetnek tévútjai. A hit is lehet pokoljárás. (...) A papok sokat segítenek – vagy nem segítenek. Sőt akadályoznak! Odajönnek a rutinszavakkal, rutinmozdulatokkal, rutinvigasztalással.”¹⁰⁰⁰ Egy család-szemléletű pasztorális munkában a rutinszerű cselekvések helyett a régi rítusok segíthetnek: „A haldoklónak, az átlépőnek a segítése egyúttal az itt maradók számára a gyász munka előkészítése és vezetése is. (...) Amikor a haldoklóval együtt végezzük a felkészítést, akkor ez fogódzókat, kapaszkodókat nyújt. A rítus utat mutat, összetart, kivezet, segít elkerülni a káoszt és a megsemmisítő élményeket elfogadhatóvá teszi.”¹⁰⁰¹

⁹⁹⁴ Kunt: A halál, 109-116.

⁹⁹⁵ Ablonczy A.: Miért éppen Polcz Alaine, 147.

⁹⁹⁶ Michna Krisztina: Szolgálat az egyház peremén. A MRE lelkigondozói-kórházlelkészi tevékenységének rendszerszemléletű vizsgálata, Kálvin kiadó, Budapest, 2018.

⁹⁹⁷ Kittelberger, Frank – Kocsev Miklós: Élni a legvégsőig, Gyökössy Intézet kiadása, Kecskemét, 2009, 33.

⁹⁹⁸ Kittelberger – Kocsev, 35.

⁹⁹⁹ Piper, H-Ch: Meghívás beszélgetésre, Témák a lelkigondozás területéről, Debrecen, 2003, 110-121.

¹⁰⁰⁰ Beer Miklós — Polcz Alaine - Sajgó Szabolcs: Élet hit lélek, Éghajlat kiadó, Manréza Füzetek: 2007, 69.

¹⁰⁰¹ Polcz Alaine: Gyászban lenni, 96.

A családi lelkipozás szükségességét erősíti meg Hézszer Gábor klinikai körülmények között is: „A családi közösség egyik legősibb és legértelmesebb feladata a krízisek feldolgozása. Ennek elfogadása csak a keresztyén családfelfogásra érvényes...”¹⁰⁰² „Az egyes családtagok szenvedése elválaszthatatlan, valamint, hogy a változás mindig mindenkire kiható változást jelent.”¹⁰⁰³ „Minden érintett közötti kapcsolat működőképességéről, (annak visszanyeréséről) való gond-viselés lép.”¹⁰⁰⁴ „A lelkipozás a kölcsönös kapcsolatok erősítéséről gondoskodik, és ezzel a céllal támogatja az egyeseket. Az ösfunkciókat csak akkor és csak addig veszi át, amíg ezt a család önállóan nem tudja megvalósítani.”¹⁰⁰⁵

Exkurzus a nem természetes halálról

*Az emberi jogok sorában az embernek veleszületett és elveszíthetetlen méltósága van.*¹⁰⁰⁶ *Ez a méltóság több alkotóelemből áll: 1) az élethez való jog (az élet védelmével, testi épséggel és egészséggel együtt); 2) a szabadságra és önmeghatározásra való jog; 3) a minden ember egyenlőségére vonatkozó jog; 4) az emberi méltóság érvényének előfeltétel-nélkülisége, s ennek elveszíthetlensége. „Hogy mi/ vagy kicsoda az ember az a bibliai felfogás szerint nem az állatokkal való összehasonlításban mutatkozik meg – az ember, mint animal rationale – az arisztotelészi tradíció értelmében – hanem az Istennel való összehasonlításban.”*¹⁰⁰⁷ *Az istenképűség azonban nem zárja ki a halandóságot, mely mégis az állatokkal együtt az ember sorsa.*¹⁰⁰⁸ *Ez az istenképűség relacionális fogalomként értelmezhető, a keresztyének Krisztusban és Krisztus által „formálódhatnak”*¹⁰⁰⁹ *Ezen belül minden ember élete ajándék, s benne foglaltatik a felelőssége és a feladata is.*

Kérdés, hogy a „méltó halálhoz való jog” – milyen formában az ember joga? Az eutanázia, mint „asszisztált öngyilkosság” mára több országban – akár aktív formában, akár passzív formában: a rokonok döntése, az orvosok döntése, a beteg saját döntése – az alapjogok

¹⁰⁰² Hézszer Gábor: A hozzátartozók és az érintettek lelkipozása, in: Michael Klessmann: A klinikai lelkipozás kézikönyve, Debrecen, 2002, 167.

¹⁰⁰³ Hézszer: A hozzátartozók, 167.

¹⁰⁰⁴ Hézszer: A hozzátartozók, 165

¹⁰⁰⁵ u.o. 169.

¹⁰⁰⁶ Emberi jogok nyilatkozata, (1789) 1948. Forrás: <https://hu.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/articles-01-10.html>

¹⁰⁰⁷ Körtner, Ulrich, H.J.: Élethez való jog, halálhoz való jog. in: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.), SZIK, Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak...Életvégi döntések a keresztyén etikai megközelítéséből, Debrecen, 2014, 15.

¹⁰⁰⁸ Préd 3,18.

¹⁰⁰⁹ 2Kor 3,18

közé sorolódik.¹⁰¹⁰ Van-e boldog halál? Az eutanázia kérdésében a protestáns egyházak egy közös utat kerestek az életvégi döntések keresztyén etikai megválaszolására. A hosszú évek alatt megszületett tájékoztató segédanyag nemzetközi közös gondolkodás eredménye. Az EPEK Tanácsának nyilatkozata részletesen tárgyalja az életet meghosszabbító kezelések kérdéskörét. „Az EPEK-tagegyházai abban látják feladatukat, hogy megalkossák, formába öntsék és leírják a haldoklóknak való segítségnyújtás keresztyén formáit beleértve az egyházi szertartásokat is, (...) hogy megóvják az embert az élete utolsó szakaszában felmerülő tanácsstalanságtól, valamint segítséget és tájékoztatást nyújtsanak az élet végességének kezeléséhez.”¹⁰¹¹

Az eutanázia értelmezhető azonban gyilkosságként, sőt öngyilkosságként is. Az ÓSZ-ben szereplő öngyilkosságok¹⁰¹² felvetik a hősiesség, a méltóság kérdéseit, hiszen az önkéző halál csak éppen megelőzi a mások által – minden valószínűség szerint bekövetkező – rájuk mérhető büntetést. Az ÓSZ etikai rendjében ezek az öngyilkos emberek méltó temetést kaptak, mert „önkéntes mártíromságként” értelmezték tetteiket. A Biblia nem tiltja az öngyilkosságot, hanem a kegyelem hirdetését hangsúlyozza minden kétségbeesett helyzetbe került ember számára. „Mivel az öngyilkosság magányos tett, végső mozgatórugói szinte mindig rejtve maradnak.”¹⁰¹³ Bonhoeffer is megkülönbözteti az önfeláldozást az öngyilkosságtól ezzel a meghatározással: „tudatos áldozathozatal a nagyobb rossz megelőzése érdekében” a közösségért.¹⁰¹⁴

Hogy egy családban születik-e gyermek, s mikor, messze nem a házaspár döntésének kérdése csupán. A meddőség hátterében akár nemzedékeken át hordozott félelmek, vagy az anya saját születése kapcsán átélt fájdalmak is lehetnek. A család vertikális tengelyén hordozott események, „amelyeket előre kiosztottak nekünk. A kérdés az: mihez kezdünk velük?”¹⁰¹⁵ Egy családtag öngyilkossága, vagy egy fogyatékkal született gyermek sokkal több erőt követel az egész családtól, pl. hogy vállalnak-e még gyermeket, hogy együtt maradnak-e, s vállalni tudják-e nevüket a nagyobb közösség előtt. Egy ilyen helyzet feldolgozását már paranormatív

¹⁰¹⁰ Európában a BENELUX államokban, Amerikában több államban: Vermont, Washington, Oregon, Montana, Kalifornia, Kolumbia megengedi a passzív, vagy aktív eutanáziát. Forrás: <https://tasz.hu/az-eutanazia-kulfoldi-szabalyozasa>

¹⁰¹¹ Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak. Az EPEK tanácsának tájékoztató segédanyaga az életet meghosszabbító kezelések megszakításához és a haldoklóról történő gondoskodás kérdéseire. In: Fazakas Sándor-Ferencz Árpád (szerk.) Ideje van az életnek, és ideje van a meghalásnak, SZIK, Debrecen, 2014. 181.

¹⁰¹² Bír 16,22-30 Sámson; 1Sám 31,4 Saul; és 2Sám 17,23 Ahitófél. Az ÚSZ-ben Mt 27,5 Júdás. Bonhoeffer Etikájában az öngyilkosságot nem morálisan elítélendő kategóriába sorolja: „az öngyilkosság az ember azon próbálkozása, hogy az emberileg értelmetlenné vált élet számára valamilyen végső értelmet biztosítson. (...) Azért kell elutasítani az öngyilkosságot, mint a hitetlenség bűnét, mert létezik az élő Isten.” in: Bonhoeffer, Dietrich: Etika, Exit kiadó, Kolozsvár, 2015, 130-131.

¹⁰¹³ Bonhoeffer: Etika, 132.

¹⁰¹⁴ u.o. 133.

¹⁰¹⁵ Goldenberg, 45.

krízisként éli meg a család. De a helyzet másfajta feloldása, pl. az előzetes művi terhesség-megszakítás akkor is büntudatot okoz az anyának, ha konkrét magyarázatot talál magának erre a cselekményre. „A művi abortusz nem egyszerűen a magzat ellen elkövetett gyilkosság, hanem a kollektív tudattalanban lejátszódó belső megújulási, kreatív folyamatok a gyermek archetípus destrukciója is.”¹⁰¹⁶ Ezekben a helyzetekben sokszorosan igaz, hogy a gyász személyes és komplex folyamat, amelyben az emberek többsége külső segítségre vár.¹⁰¹⁷

VI.3.2. Pasztoráció a temetés helyzetében

A legtöbb lelkész már csak a gyászír bejelentésénél találkozik egy gyászolóval, jobb esetben egy családdal. Addigra elrendezett temetési kérésekkel szembesül, s sokszor a család hagyománya szerinti előre megírt búcsúztatókkal. De a mai temetési különösségek között a lelkész sokszor kerülhet szorult helyzetbe is: mert kérhetik szertartásra egy repülőről való hamuszórás esetén vagy egy gyémánttá kristályosított halott búcsúztatásánál.¹⁰¹⁸ Ezért igen lényeges, hogy: „A gyászolók érzéik meg, hogy egy bizonyos vonatkozásban a lelkésznek is megállt az idő.”¹⁰¹⁹ Fekete Károly azt is javasolja, hogy a beszélgetést a családhoz/hivatáshoz/gyülekezethez való tartozás vonalán folytassuk, és megjegyzi, hogy a jó lelkész már a beszélgetés közben támpontokat keres a majdani prédikációhoz, s kapcsolódási pontokat a lelkész előtt kibontakozó élet és a temetésen hirdetendő keresztyén üzenet között. A lelkész számára az egyetlen megfelelő magatartás, ha „lelki bemosakodással” kezd el készülni a szolgálatra. Hozzáteesszük, hogy a temetés előtti beszélgetés alapozza meg a későbbi bizalmat a temetés helyzetére nézve, de később a gyászban való segítségnyújtásra nézve is.

Gyászolunk és temetünk Magyarországon évente ~130 000 embert. Ebből református szertartás szerint ~16 ezer embert.¹⁰²⁰ Ez a szám akkor válik jelentőssé, ha elosztjuk az év napjainak számával: azaz hozzávetőlegesen naponta 43 református család gyászol, s ennyi család keresi meg egyházunkat valamely szertartást kérve. Ez a szám még jelentősebb, ha megnézzük, hogy keresztelésre ~ 13 000 család és esküvőre ~ 4500 család jelentkezik be hozzánk évente. A veszteség és az öröm sok családban azonos éven belül történik. Ezért lelkipásztoroknak egyfajta „világítótorony” szerepet kell betöltenie, melynek világítása nem

¹⁰¹⁶ Süle Ferenc: Az életerő forrásai a családban, Szent István Társulat, Budapest, 2009, 117-118.

¹⁰¹⁷ Palojtay Márta: Az istenkép átalakulása, mint a gyógyulás útja In: Embertárs 2016/4 297-315.

¹⁰¹⁸ Angyal Eleonóra: Porrá lenni, in: Angyal Eleonóra – Polcz Alaine (szerk.) Letakart tükör. Halál, temetkezés, gyász, Helikon kiadó, Budapest, 2001,

¹⁰¹⁹ Fekete: A temetési, 7.

¹⁰²⁰ Az évenkénti pontos adatok Gér András László zsinati tanácsos általi összegzésben. Forrás:

<https://drive.google.com/open?id=1uCAHB9a6vPtqE4laytsL9IZ8rwtesn8>

függ az aktuális éjszakától vagy nappaltól, vagy a tenger viharától, hanem mindig abból az irányból jelez, ahol elérhető a „biztonságos kikötő”.

A temetés helyzetében a lelkipásztornak a család támogatása, hitük erősítése a legfontosabb feladata. Az előzőekben emlegetett különleges temetési módok miatt azonban a lelkipásztornak legalább annyira fontos, hogy a gyászolókkal való beszélgetésben elsősorban figyeljen és meghallja, mire készüljön. Faluhelyen a család tájékozottabb, mint maga a lelkész, hiszen több temetést átéltek már az adott helyen, s ettől nem kívánnak eltérni. A temetéssel kapcsolatos szokások, helyi hagyományok és hiedelmek a néplélek megnyilvánulásai, sokszor tartósabban meghatározzák a családok viselkedését és félelmeit, mint keresztyén hitük. De ma már nem megtartó erőként működnek, mint valamikor, hanem töredezetté teszik a nemzedékek közötti tudást, ismeretlenségükkel további érzelmi terhet rónak a gyászolókra. Kozma Zsolt az egyház jelenlétét a temetésen három szempontból tartja fontosnak: Elsősorban, az egyháznak ki kell mutatnia Isten iránti háláját, amiért az elmúlt élettel megajándékozta a családot és a gyülekezetet. Másodsorban tanítani kell a gyülekezet tagjait, hogy Isten tetszése szerinti életet éljenek. Harmadsorban, a feltámadás reménységének hirdetésével, vigasztalni kell a hátramaradottakat. A temetés olyan istentisztelet, amelyen fontos szerepet kell, hogy kapjon az igehirdetés, és amely lelkipásztor nélkül nem végezhető.¹⁰²¹

A temetési igehirdetésről a liturgiai részben lesz részletesebben szó.

VI.3.3. A gyász feldolgozásának folyamata

A gyász feldolgozását ma „gyászmunkának” nevezik, mert hosszú folyamattá vált a mai ember számára. Az utóbbi 80 évben sok kutató vizsgálta mind a személyes, mind a közösségi gyász szakaszait és az azokhoz kapcsolódó segítség részleteit. (Ebben a szakaszban a megjelenés évének kiemelésével jelezzük a folyamat változásait.) Elsők között fogalmazta meg Erich Lindemann, (1944) az akut gyász, a poszttraumás gyász feldolgozás lépéseit: 1) sokk, szomatikus szorongás 2) sóvárgás és keresés, foglalkoztatás az elhunyt képekkel 3) szétesés, a büntudat feldolgozása 4) felbomlás és újraszerveződés, ellenséges reakciók és 5) viselkedési mintázat elvesztése, majd a 6) megnyugvás, amelyben az elhunyt személy vonásai megjelennek a gyászoló személyben.¹⁰²² J.F. Bowlby (1961) többekkel együtt három szakaszra osztotta a gyászfolyamatot: 1) érzelmi sokkos állapot, hitetlenkedés, tagadás; 2) düh, büntudat,

¹⁰²¹ Kozma Zsolt: Liturgia. A református gyülekezeti istentisztelet elmélete. Kolozsvár, 2000. 72-73.

¹⁰²² Lindemann, Erich: Symptomatology and Management of Acute Grief, (1944) megjelent az Amerikai Pszichiátriai szaklapban, majd könyvben: Crisis Intervention, Northvale, USA, 1995.

céltalanság, kétségbeesés, a veszteség tudatosulása és 3) gyógyulás.¹⁰²³ A legközismertebb Elisabeth Kübler-Ross (1988) felosztása, aki azonban alapvetően a halálfélelem problémájával foglalkozik, s haldoklás fázisait veszi végig. Ezzel együtt beszél a „megelőző gyásról”, mely már a haldoklás szakaszában megkezdődik, segítve a hozzátartozók későbbi gyászát is: 1) elutasítás és izoláció, 2) düh, 3) alkudozás, 4) depresszió, 5) belenyugvás.¹⁰²⁴ Verena Kast (1999) is lelki folyamatként beszél a gyásról, melynek vannak stádiumai és esélyei: 1) elutasítás, 2) félbeszakadt érzelmek, 3) keresés és elválás, 4) önmagunk és a világhoz való viszonyunk átalakítása.¹⁰²⁵ Polcz Alaine (2001) a halálhoz, gyászhoz tartozó fontos tevékenység-részekre is kitér: 1) szemesülés a halállal és a veszteséggel, 2) összeszedettség (a temetési ügyintézéshez), 3) sóvárgás, keresés, 4) talajvesztettség (szétesés, regresszió, halálfélelem, káosz), 5) számadás, számbavétel, a kapcsolat átdolgozása (mit kaptam, mit adtam), 6) útkeresés, alkalmazkodás az új életszakaszhoz.¹⁰²⁶ Pilling János (2001) megkülönbözteti a „normál” és a „komplikált” gyász folyamatait¹⁰²⁷, mert a gyász – megfogalmazása szerint – nem beteg állapota a gyászolónak, de ha „nem beszél”, akkor könnyen azzá lehet. Az, hogy annyiféle gyász-folyamat van, ahány ember, az szerinte abból is következik, hogy maga a veszteség is mindig más. Ezért a gyász szakaszainak beosztását is minden szakember kicsit másként látja. „A gyász leggyakoribb jellemzőit valójában csak akkor tudjuk leírni, ha az egyes szakaszokon belül megjelöljük az érzések, a gondolkodás és a magatartás állandó átalakulását is.”¹⁰²⁸

A legújabb kutatások „James és Friedman (2011) módszerének alapvető szemléletével és az általuk tapasztalt több százezer gyászolónál megfigyelt jelenségek leírásával az elmúlt évtized szakirodalmi eredményei összecsengenek: minden gyász egyedi, nincsenek fázisok, sőt a téves hiedelmek árthatnak a gyászolónak.”¹⁰²⁹ A *Gyógyulás a Gyászból Központ* munkatársai arra hívják fel a figyelmet, hogy a környezet részéről sok támogató cselekvés érkezik: „emlékezés, hit, ajándékok, napi aktivitás, fizikai jelenlét és kommunikáció. Négy jelenséget írtak le, amely nem volt támogató a részükre: elkerülés, bántó megjegyzések, az idő és a rájuk

¹⁰²³ Bowlby, J.F.: Processes of mourning, in: International Journal of Psychoanalysis, 42.sz 317-340.

¹⁰²⁴ Kübler-Ross, Elisabeth: A halál és a hozzá vezető út, Gondolat, Budapest, 1988.

¹⁰²⁵ Kast, Verena: A gyász, Park kiadó, Budapest, 2002.

¹⁰²⁶ Polcz Alaine: Segítenek a rítusok, in: Angyal Eleonóra – Polcz Alaine (szerk.) Letakart tükör, Helikon, Budapest, 2001

¹⁰²⁷ Pilling János: A gyász lélektana, In: Szádóczky E., Rihmer Z. (szerk.) Hangulatzavarok. Medicina kiadó, Budapest, 2001, 112-149.

¹⁰²⁸ Pilling János: „Adj szót fájdalomnak” A gyász lélektana és a gyászolók segítése, in: Letakart tükör, 212.

¹⁰²⁹ Varga Hedvig – Sarungi Emőke – Csabai Márta: A gyász és az érzelmi veszteségek feldolgozásának új lehetősége (Gyógyulás a Gyászból Magyar Központ, Szeged), in: Kiss Enikő Csilla – Sz. Makó Hajnalka (szerk.): Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2015, 373.

gyakorolt nyomás.”¹⁰³⁰ A közvetlen családi kapcsolatok szintjén megjelenő erőforrások: „támogató családi légkör, szülői melegség, bátorítás, támogatás, családi kohézió és törődés, szoros kapcsolat egy gondoskodó felnőttel, gyerekbe vetett bizalom, nem megszegyenítő szülő, házastársi támogatás, mások által értékelt, elismert tehetség vagy hobbi.”¹⁰³¹

VI.3.3.1. A gyász feldolgozásának segítése

Ma a gyászfeldolgozásban leginkább annak a konkrét családnak a helyzete a legfontosabb ismeret, melyben egy lelkipásztor akár hosszabban is elkísérheti a családtagokat. Vannak családok, ahol ez kifejezetten nehéz. Lehetséges *krónikus gyász* – lezárás nélkül. Lehetséges *elfojtott gyász* – látszólagos rendeződéssel, a mélyben nagy fájdalommal. Ezek a családok kerülnek a fájdalom kifejezését, a segítségkérést, legtöbbször idealizálják az elhunytat, depresszió jelentkezik náluk, tartós alvászavar, hirtelen karakterváltozás.¹⁰³² A hosszan tartó, gyógyulás nélküli, az ún. *késleltetett gyász* olyan esetekben fordulhat elő, amikor 1) a hozzátartozó nem képes, nem akarja tudomásul venni a veszteség tényét; 2) Amikor a halál hirtelen következik be; 3) Amikor nem csak pozitív emlékeket őriz a gyászoló, s a haláleset után felerősödik az önvád. Ez a gyermekvesztés (vetelés, szülés körüli halál) esetében is hasonló lehet.¹⁰³³ Itt kell szólnunk arról is, amit a gyász feldolgozásában segítő szakemberek állapítottak meg, hogy külön beszélhetünk női és férfi gyászról. Hagyományosan a nők rendezték a halott körüli teendőket, sirató-asszonyokról olvasunk (a Bibliában is), s a szertartások közösségi rendjét is ők őrizték¹⁰³⁴ A férfiak inkább a konkrét temetés körüli munkában voltak aktívak: a halottak végső útjának rendezésében.

A gyász feldolgozásának családi vonatkozásai közül egy régi szokást említek fel: a halotti tort.¹⁰³⁵ Nagy Ödön – aki 34 Maros-menti falu szokásait vizsgálta – elemzésében utal arra, hogy az ősi halottkultusz szokásai jóval a keresztyénség előtről határozzák meg a magyar nép hiedelemvilágát. Kárhóztatja ennek változhatatlan, egyházat, keresztyén feltámadás-hitet kikerülő pogány jellegét, többek között a halotti tor szokását is.¹⁰³⁶ Kecskeméten a városi tanács

¹⁰³⁰ Varga – Sarungi – Csabai: A gyász, 374.

¹⁰³¹ Kiss Enikő Csilla: A lelki ellenállóképesség, a reziliencia jelensége a pszichológiában, in: Gyász, krízis, trauma, 361.

¹⁰³² Pilling: Adj szót fájdalomnak, 224-225.

¹⁰³³ Singer Magdolna: Asszonyok álmában síró babák. Történetek a gyászról. HVG könyvek, Budapest, 2016.

¹⁰³⁴ Kunt Ernő: Emlékezés és felejtés, avagy a halál három kalapja, In: Letakart tükör, 22.

¹⁰³⁵ Magam több halotti toron vehettem részt: Felvidéken, Gömörben, Budapesten, Tatabányán. A halotti tor keretét adott történetek meséléséhez, amit a halotról ki-ki tudott gyerekkorától kezdve haláláig. Mintegy összeállt a kép minden résztvevőben, s segített a családnak az emlékezésben. Nem volt ivászat, éneklés csak a RÉ énekeiből, ill. a régi Zsoltárból, méltó volt az elhunyt búcsúztatásához, életének lezárásához.

¹⁰³⁶ Nagy Ödön: Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában, in: Népi vallásosság a Kárpát-medencében, konferenciasorozat I. Sepsiszentgyörgy, könyvkiadás: Veszprém, 1991, 179-184.

jegyzőkönyveiben feljegyezték a 18. században, hogy volt, akit nyilvános pellengérré állítással büntettek meg, mert saját gyermeke halotti torán méltatlan táncos mulatságot tartott, míg másokat elismeréssel illettek, hogy szegényeket vendégeltek meg ugyanilyen alkalommal.¹⁰³⁷ A halotti tor sokak szemében szállka, mert pogány hagyományként értelmezik. Ám lényeges eleme az elhunyt életével való családi és közösségi elszámolásnak – relacionálisan: a hasznok és a terhek újraelosztásának –, ahogyan erre már korábban is utaltunk. Kunhegyesen a halotti tor a közösségi rítusok része volt: „A temetés után este vacsorára – torra – is összegyűltek régen. A halotti toron legtöbbször a családtagok, hozzátartozók, szomszédok, esetleg a más községből érkezett rokonok, ismerősök vettek részt. Nem volt hívogatás, természetesen alakult ki, hogy mindjárt a temetés befejezése után késő délután vagy este halotti torra mentek. Amikor a temetési menet elindult a háztól, az alkalmazottak, vagy az idősebb nő rokonok-szomszédok otthon maradtak, kitakarították a szobát, ahol a halott felravatalozva feküdt, majd hozzákezdték a főzéshez, hogy mire a többiek hazajönnek, minden készen legyen.”¹⁰³⁸

Azért emelem ki a halotti tor szokását, mert olyan lehetőséget látok benne, ahol a közösség nagy segítségére lehet az egyes gyászolóknak. Ahogy a családtagok is módosíthatják egymás reakcióit, nehezíthetik, vagy könnyíthetik a személyes érzések megélését. Ebben az egyik legfontosabb oldás az őszinteség, az ambivalens érzések kifejezése, s egymás érzéseinek elfogadása. „A család szolidaritása, szeretete javíthatja a frusztrációtűrést, és érettebb megoldások megtalálására sarkallhatja a gyászoló családtagokat. (...) A gyász előhív múltbeli eseményeket, emlékeket, előrevetíti a jövőt és mozgósítja a családi erőforrásokat: Most gyakrabban kell összejöjjünk, hogy beszéljünk egymással!”¹⁰³⁹ Ha volt egy közvetlen temetés utáni családi együttlét – halotti tor –, vagy egy gyülekezeti közösségben méltó közös megemlékezés az elhunytáról, sokat segíthet a későbbi családi találkozásokban, a gondoskodás szerepátrendezésben az egész család számára.

Az egyéni gyász feldolgozása mellett tehát a *családi gyász* is nagy jelentőséggel bír, bár szakirodalma kevésbé ismert. Bowlby-West négy szakaszt különít el melyre ekkleziasztikai szempontból érdemes figyelni: 1) Tompaság (néhány hétig) a családtagok nehezen boldogulnak a mindennapi feladatokkal; 2) Vágyakozás az elvesztett személy után (hónapokig, évekig tarthat), intenzív belső küzdelem, egymásrautaltság; 3) Újraszerveződés kétségekkel,

¹⁰³⁷ Szabó Kálmán: A halotti tor emléke Kecskemét város jegyzőkönyveiben, in: Ethnográfia, 1934/65.évf.81.

¹⁰³⁸ Dienes Erzsébet: A református temetési szokások emlékei Kunhegyesen, 180. Letöltés: 2020. 04.28.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/3650/1/etno_lingu_026_163-181.pdf

¹⁰³⁹ Révész Renáta Liliána: Egymást vigasztalva in: Letakart tükör, i.m. 142-145.

reménytelenség-érzéssel, az ellentmondás megélése (legalább egy év); 4) Ténylegesen újraszerveződött családi élet (minimum egy év után), új készletek kialakítása, személyes identitásban való növekedés. „A papoknak, rabbiknak és valamennyi segítő szakembernek a gyászolót a család, ill. a családot a közösség szemszögéből kellene tekintenie (...). A gyázmunka alapvetően fontos része a régi és befejezetlen gyász felderítése, mely pontokon az előző generációk halálesetei hatással vannak a mostani generációra.”¹⁰⁴⁰ A családközpontú lelkipázközvetítés által a lelkipásztor nem csupán a saját jelenlétével és üzenetével szolgál ebben a helyzetben, hanem azt is munkáltnia lehet, hogy a családtagok minél hatékonyabban tudjanak segíteni egymásnak.

VI.3.4. A temetés liturgiai kérdései

A liturgia fontosságára nézve különös, hogy legelső összefüggő magyar nyelvemlékünk épp egy liturgiariészlet, a *Halotti Beszéd* melyet 1190 körül jegyeztek le.¹⁰⁴¹ Ez a szöveg prédikáció és imádság a behatolás után, rövidített fordítása a latin liturgiai szövegnek. A híveket figyelmezteti (por és hamu vagyunk) és imádságra segíti. A monoton szövegrészek, a sokat ismételt, akár közösen mondható imádságok, azaz a liturgia részei nagy biztonságot jelentenek minden résztvevőnek: nincs egyedül. Az ősi liturgia ismétlése közösséget teremtett a régiekkel, a hit megerősítését szolgálta nemzedékeken át.

A liturgiáról írja Boross Géza: „Ezért a szó kettős értelmét, úgymint az élet szolgálatát és a kultuszi szolgálatot nem hagyhatjuk figyelmen kívül.”¹⁰⁴² Ez a temetési szolgálatokban még inkább jelentőségteljes. A megszólítástól, az apostoli köszöntéstől kezdődően a figyelem a lelkipásztorra irányul. „A jól kiválasztott liturgiai elemeknek «otthonosságot» teremtő ereje abban van, hogy állandságukkal egy állandó közösség tagjaivá fogadnak és formálnak.” – erősíti meg id. Fekete Károly.¹⁰⁴³

Az éneklés és imádság rendjéről Harald Buchinger regensburgi professzor írja: „Az énekek sokkal erősebben formálhatják a lelkiséget, mint az olvasmányok vagy az imádságok szövegei.”¹⁰⁴⁴ Nagyszombat olvasmányos imaórájának, valamint húsvétvasárnap Resurrexi introitusának hermeneutikai újraolvasásával értekeznek a liturgikus szövegek hatásáról. Ezek

¹⁰⁴⁰ Jenkins, i.m. 230.

¹⁰⁴¹ A Boldván talált, ún. Pray kódexben olvasható. Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorb>

¹⁰⁴² Boross Géza: Liturgika, Teológiai jegyzet, Budapest, 2005, 4.

¹⁰⁴³ Fekete Károly: A temetési ígértetés kérdései, i.m. 26.

¹⁰⁴⁴ Buchinger, Harald: Pascha bei Origenes, Innsbrucker Theologische Studien 64, 2.Bände, Tyrolia, Innsbruck 2005. 392.

szerinte olyan horizontot nyitnak meg, amelyben elképzelhető a biblikus és a személyes tapasztalat egybeolvadása, „a liturgia által felmutatott «Jézus útja» a «mi utunkká is válhat», a nyugovóra térés és felkelés mindennapi tapasztalata metaforikusan átminősülhet a halál és élet liturgikus kontextusában.”¹⁰⁴⁵

Helyi szokásként értelmezhető, de fontos és különleges liturgiai elem a *búcsúztató* kérdése. A halott nevében mondott szavak és gondolatok mára sok helyen kivesztek a szokások közül. A lelkészek többsége ezt a családra hagyja, de van, aki ennek elhangzását a temetésen kifejezetten tiltja. Vannak, akik az igehirdetés utáni imádságban veszik sorra a gyászolókat rokonsági fokozat szerint. A halottról való megemlékezés azonban nem elhanyagolható része a liturgiának. Tolna megyében kántori feladat volt nemzedékről nemzedékre, hogy az elhunyt életét „megénekeljék”. A hármastagolású verses ének (mindig valamely ismert ének dallamára íródott) első része a halott életéről szólt, a második sorra vette a rokonokat, a harmadik pedig figyelmeztetett az elmúlásra.¹⁰⁴⁶ A búcsúzás pillanataiban minden jelenlévő összegez, elsősorban saját kapcsolata alapján az elköltözöttel. Ezért család-támogató szempontunk szerint kifejezetten lelkigondozói feladatnak tartjuk a temetésen a halott életéről való megemlékezést.

A temetés liturgiai rendjében *hitvallás* nem csupán a szavakban elhangzó ősi forma, hanem az, amiért valójában a lelkész és a gyülekezet is jelen van. Kálvin írja: „Mert mire való a temetkezés szent és sérthetetlen szokása, ha nem arra, hogy az új élet foglalója legyen? (...) S bár e szertartással semmivel sem jutottunk előrébb, nekünk mégis van belőle hasznunk, ha bölcsen a végcéljára figyelünk (...) mert meg vagyunk győződve, hogy az eltemetett testek számára el van téve az új élet.”¹⁰⁴⁷

Bodó Sára szerint: „Az istentisztelet, mint a hit ritualizált ábrázolása, egy hitközösség önértelmezésének kifejeződése. (...) A liturgia az istentisztelet módjaként és rendjeként nem elsősorban lelkigondozás, hanem kultusz.”¹⁰⁴⁸ Ez a kultusz a rituális közösségben valósul meg, ahol együtt ünnepel és együtt gyászol egy embercsoport. Yorick Spiegel (1935-2010) öt fontos funkcióját nevezi meg a temetéshez kapcsolódó rítusnak: 1) érzelmi kontroll; 2) félelemredukció; 3) biztatás az új közösségi státuszra; 4) nyilvános elismerés; 5) közösségi integráció.¹⁰⁴⁹ A liturgiában szimbolikus jelentősége van a szavaknak és cselekvéseknek, ahol a gyászolók választhatják az együtt cselekvést és a többiek hitén keresztüli megerősítést is. A

¹⁰⁴⁵ Buchinger, 392.

¹⁰⁴⁶ Kríza Ildikó: Halotti búcsúztatók, in: *Confessio*, 1991/3, 90.

¹⁰⁴⁷ Kálvin: *Institutio*, 3.25.7-8, 137.

¹⁰⁴⁸ Bodó: *Gyászidőben*, 193.

¹⁰⁴⁹ Spiegel, Yorick: *Der Prozess des Trauerns*. Gütersloh, 1995, 103-104.

liturgia biztosságot jelent és lehetőséget ad arra, hogy a közösség úgy hordozza a gyászoló családot, hogy egyszerűen engedik, hogy jelen legyenek. A gyászolók fordulhatnak befelé, saját lelkük elcsendesedésébe, de kifelé is, ahol meghallhatnak szavakat, felidéződhetnek régi dallamok, szövegrészek. Tódor Csaba unitárius lelkész úgy véli, „a temetésnek kettős szerepe van: az átmenet biztosítása (elbúcsúzás, a veszteség tudatosítása, további cselekvésre való támogatás, az élet tisztelete a halál fölött), a kör helyreállítása. Ez a kör az egyének és a közösségek szellemi és fizikai tere. A temetéskor ezt a kört kell helyreállítani.” A lelkész szerepe a temetés különböző fázisaiban a „terapeuta-segítő”, „ceremóniamester”, és a „hagyományos papi szerep” között váltakozik, s a lelkész ezeknek a szerepeknek a dinamikájában temet.¹⁰⁵⁰

Hézszer Gábor elemzi a római katolikus, de a népi gyászgyagyományokat is, s felhívja a figyelmet a „protestáns deficitre”, melyben a lelkipásztorok a temetési szertartás után magukra hagyják a gyászolókat. Javasol néhány lépést melyeknek családindinamikai jelentősége van: 1) a gyászolókkal való beszélgetést, s 2) a temetés utáni látogatást, valamint 3) az elhunytak nevének felolvasását istentiszteleti keretben.¹⁰⁵¹

Ezen a ponton szólnunk az igehirdetés megszólító üzenetének jelentőségéről a liturgiában

VI.3.5. A temetési igehirdetés

A reformátusok számára a liturgia legjelentősebb része a prédikáció. Ravasz László a temetési prédikációk kapcsán írja: „A vigasztalásnak nem ez az egyetlen alkalma, ez csak ünnepi manifesztációja, mert a vigasztalás annyira egyéni és kölcsönös, hogy csak pasztoratív úton, szemtől-szembe végezhető el, akkor, mikor az első fájdalom leviharzásával a lélekben egy kis csendesség áll be.”¹⁰⁵² Mégis fontos lépés, hogy az igehirdetés megtalálja a gyászolók közösségét. Ezért a temetési prédikáció kérdésében különbözőek a nézetek arra nézve, hogy honnan is induljon ki a prédikáció. Bonhoeffer azt írja, hogy „a prédikáció egyetlen forrása Krisztus megbízása.”¹⁰⁵³ Fekete Károly „keskeny ösvényről” beszél, mely a „textus medrében elhelyezett üzenettel keresi és megtalálja a gyászolókat a maguk élethelyzetében.”¹⁰⁵⁴ Sándor Endre szerint a temetés nagyon személyes alkalom, amelyben a befejezett élet olyan „igazságot” hoz magával, amelynek meg kell találni a bibliai gyökerét, és meg kell szólaltatni

¹⁰⁵⁰ Tódor Csaba: Szavak a hídon. Tanulmányok a kontextuális teológia köréből. Kolozsvár, PTI, 2009, 70.

¹⁰⁵¹ Hézszer: Pásztorálpszichológiai, 197.

¹⁰⁵² Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Pápa, 1915, 378.

¹⁰⁵³ Bonhoeffer, Dietrich: Homiletika. A prédikáció kazualitása és finalitása. DRE kiadása, Pápa, 2016, 20.

¹⁰⁵⁴ Fekete Károly: Homiletika, Temetési igehirdetés, Debrecen, 1993, 137.

azt, így véleménye szerint a temetési prédikáció textusát alapjaiban az elhunyt élete határozza meg.¹⁰⁵⁵

G.D.J. Dingemans Homiletikájában az „individuum praxisáról”¹⁰⁵⁶ ír, a szubjektum térnyeréséről az istentiszteleteken. Ahol maga „az igehirdető is egy az ige-hallgatók közül”, ugyanakkor pap, próféta és tanító is egyszemélyben. A lelkész, aki életének minden látható és láthatatlan tapasztalatával és tudásával van jelen és szólal meg – mégis sokkal inkább ige-hallgató, mint ige-kihirdető. Amit mond úgy kell mondania, hogy tudja: benne foglaltatik személyes Isten-kapcsolata, de emberi kapcsolatainak rendszere is. Közvetítőként úgy kell szólnia, hogy tudatosan vállalja, hogy „a prédikáció az istentisztelet azon eleme, amelyben a prédikátor, mint hallgató a hallgatók között – a Szentírás magyarázatának, dramatizálásának és a Szentírás sokféle formájának és alkalmazásának révén – segítséget ajánljon a gyülekezetben jelen lévő embereknek saját párbeszédre a Bibliával az evangéliummal és hogy mind e mögött segítse, hogy magával Istennel lépjenek kapcsolatba.”¹⁰⁵⁷

Kocsev Miklós összefoglalása a jó igehirdetésről holland teológusok munkájára alapozva így szól: „az igehirdetés a mostani korban attól lesz jó, ha abban: - egy adott történelmi helyzetben helyére kerülhet Isten és az ember (Fiet/Heitink); - mégpedig úgy, hogy az igehirdetés egy kommunikatív eseménnyé válik, ezért a résztvevők értik is egymást; - miközben az igehirdető megszabadul a dogmatika, a dialektika és más egyéb teológia gondolatok bénító szorításából; - melynek eredményeképpen az igehallgató gondolata, akarata és cselekvése megváltozik, és képessé válik az önálló/felnőtt hitre (Fiet/Schippers).”¹⁰⁵⁸

Henning Luther a lelkész személye mellett a „laikus szubjektum” perspektívájára helyezi a hangsúlyt, aki nemcsak ünnepnapokban, hanem a hétköznapiakban is gyülekezeti tag. Az egyszerű, hétköznapi emberek (der Alltag Mensch), a maguk szubjektív tapasztalatával válnak a gyakorlati teológia számára centrális kérdéssé. Ezért Luther számára a gyakorlati teológia, mint kommunikatív tudomány érdekes, ugyanis a szubjektum a másik jelenlétében válik szubjektummá.¹⁰⁵⁹ A két ember kommunikációjának kölcsönösségében jöhet létre az „interszubjektivitás”. Ennek a ma használatos fogalomnak ebben a dolgozatban külön érdekessége, hogy van elsődleges és másodlagos formája is. Az elsődleges interszubjektív

¹⁰⁵⁵ Sándor Endre: A temetési prédikációkról, in: Református Egyház 1995/3, 66.

¹⁰⁵⁶ Dingemans, G.D.J.: Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek, Kok Kampen, 1991.

¹⁰⁵⁷ Dingemans, 50.

¹⁰⁵⁸ Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai témák. Elmélet és praxis, az igehirdetés személyközpontúsága és a szupervízió. Habilitációs dolgozat, Balatonszárszó, 2007, II/2. Letöltés: 2020. március:

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127724/Dolgozat-Kocsev.pdf>

¹⁰⁵⁹ Luther, Henning: Impulse für eine Praktische Theologie der Spätmoderne, Kohlhammer, Stuttgart, 2013.

kommunikáció a közvetlen szemtől-szembeni interakció, míg a másodlagos interszubjektív kommunikációban már tudásban és érzelmekben is osztoznak az emberek, kettejükön túlmutató tárgyakhoz és emberekhez való viszonyukban is.¹⁰⁶⁰ Az igehirdetésben az elsődleges és a másodlagos interszubjektivitás egyaránt jelen kell, hogy legyen.

Az igehallgatóra, mint „második textusra” utal Kocsev Miklós, amikor a lelkipásztor hármasságáról beszél: „Minél személyesebben van jelen az igehirdető, annál autentikusabb módon jelenik meg Isten hordozó és szerető jelenléte is az igehirdetésben, ami egyben a hallgatóhoz való kapcsolódást is segíti. (...) Az igehirdető személyének megjelenése az igehirdetésben elősegítheti Isten személyének megerősödését a hallgatóban. A jól használt szavak tudják emberi szinten a legközelebb hozni egymáshoz az Isten – igehallgató – igehirdető szubjektum hármasságot.”¹⁰⁶¹ Kiss Jenő más megközelítésben érti a homiletikai háromszöget: „Az ige az igehirdető és az igehallgató gyülekezet”¹⁰⁶² vonatkozásában, ahol a harmadik homiletikai kontextus az ember, akit az igehirdetés meg akar szólítani. A temetési igehirdetés kontextusában ez számunkra legtöbbször az első megközelítés, hiszen ennek a kazuális szolgálatnak a kiindulópontja egy ember halála, s annak gyászoló családja, rokonai és ismerősei, akiket meg kell szólítanunk.

Andriessen & Miethner munkájában a homiletikai háromszög síkja mintegy térbeli formát nyer azzal, hogy a három: 1) az üzenet – az igehirdetés lényege (kerügma), amit hallottak 2) az igehirdető – az igehirdetés előtt és alatt (mit szeretett volna, és mit mond el) 3) a gyülekezet – az igehallgatók csoportja mellé (fölé, utána) egy negyediket helyez: 4) az ún. eredményt, a hatást, ami az üzenet meghallása alapján az igehirdető és a gyülekezet találkozásából lesz.¹⁰⁶³ Ez különösen is igaz egy temetési igehirdetés helyzetében. A temetési prédikáció gyülekezetépítő hatása lehet az, ami a kazuáliákat az őket megillető helyre emeli. Mert ahogy Ulrike Wagner-Rau írja: „A kazuális gyakorlat a lényegi pasztorális képességek iskolája, ugyanis benne lelkigondozói, pedagógiai, irodalmi és homiletika képességekre is szükség van.”¹⁰⁶⁴ Ez különösen is igaz a temetés kazuális helyzetében.

¹⁰⁶⁰ Internetes forrás:

http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Kommunikaci_fejldse_s_fejlesztse_rtelmileg_akadlyozott_szemlyeknl/5216_09_10_v.html

¹⁰⁶¹ Kocsev: Gyakorlati teológiai II/35.

¹⁰⁶² Kiss: Hármasság, 9.

¹⁰⁶³ Andriessen, H.C.I. & Miethner, R.: Praxis der Supervision. Beispiel: Pastorale Supervision, Fachbuchhandlung für Psychologie Verlagsabteilung, Eschborn bei Frankfurt am Main, 1985, 262.

¹⁰⁶⁴ Wagner-Rau: Segensraum, 38.

A temetési szolgálat végén elhangzik egy meghívás a gyülekezet közösségébe. Ezért megvizsgáljuk milyen ekkleziasztikai konzekvenciái vannak a temetés kazuális szolgálatának a gyülekezet egészére nézve.

VI.3.6. A halál, temetés és a gyász ekkleziasztikai konzekvenciái

Az ekkleziasztika olyan gyakorlati teológiai tudomány, „mely azt kérdezi, hogy ennek a csak Istenből érthető történelmi-társadalmi jelenségnek, amit egyháznak, ekkleziának nevezünk mi a feladata, küldetése, szolgálata a társadalomban, s hogyan tudja ezt a küldetést Isten jótetszésére betölteni.”¹⁰⁶⁵ Mindezek tudása, végiggondolása hozhatja meg azokat a következtetéseket, hogy akkor mi változhat az egyházban a kazuális szolgálatok, ezen belül is a temetési szolgálatok által? Első válaszként Isidor Baumgartnert idézzük, aki „gyógyító kísérés”-nek nevezi az emmausi tanítványokhoz társuló Jézus Krisztus magatartását. Az egyház feladatának is ezt látja: „először is abba a titokba kell bevezetnie, hogy minden ember élete mindig Isten előtt van. (...) Ezt a «világra segítő» terápiás feladatot az egyház a kísérelő-gyógyító lelkigondozásban valósítja meg a legjobban.”¹⁰⁶⁶

A temetést követően a gyülekezet egésze részt vállalhat a gyászolók lelkigondozásában. Bodó Sára ezt egyenesen egyfajta „gyülekezeti szocializációnak” nevezi. Ha a gyülekezet, mint közösség működik, akkor ott egyszerre van jelen a gyászoló ember és a gyászból gyógyult is. Ezért a temetési szertartás részeként nem hagyható el a gyászolók meghívása a gyülekezeti istentiszteletre. Az istentiszteleten megjelenő gyászoló család a gyülekezet által is megszólíthatóvá válik, s támogató és befogadó közösségként a gyászolók mellé állva találkozási lehetőséget kapnak arra, hogy ismerősöket találva más alkalommal is el tudjanak jönni a templomba. Imre Lajos négy értéket képviselő feladatot nevez meg: 1) összetartozás tudata; 2) egymás támogatása; 3) életközösség gyakorlása (örömök és terhek megosztása); 4) az áldozat-vállalás Isten szolgálatában mások javára.¹⁰⁶⁷ – melyek mind kiszélesítik a gyülekezeti közösség lehetőség-rendszerét.

Sefcsik Zoltán kiemeli, hogy a kazuáliák legnagyobb jelentősége abban van, hogy magát a szolgálatot meg is előzi és követi is személyes találkozás, közvetlen kommunikáció. Ezzel egyfajta „oldalajtot” nyitva a hagyományos gyülekezeti rendben. A kazuális jellegű evangéliumi jelenetek négyféle felismerésre juttathatnak el: 1) Jézus az evangélium

¹⁰⁶⁵ Boross: Bevezetés a gyakorlati, 78.

¹⁰⁶⁶ Baumgartner, Isidor: Pasztorálpszichológia, Párbeszéd-Híd Alapítvány-SOTE közös kiadás, Budapest, 2003, 248.

¹⁰⁶⁷ Imre Lajos: Ekkleziasztika. Az egyház élete és szolgálata. Bethlen G. NYRT, Budapest, 1941, 157-158.

hirdetésének szándékával vállalja ezeket a találkozásokat; 2) Jézus mély együttérzéssel van jelen; 3) minden esetben közösségbe integráló munkát végez; 4) teremtő erejű kreativitással mindig a jelenlévőkhez igazítja mondanivalóját.¹⁰⁶⁸

A kazuáliák gyülekezetépítő jellege tehát elsősorban a közösségbe újonnan, vagy újra belépők fogadtatásában mutatkozhat meg. Egyfajta „előszoba” lehet ehhez a saját probléma-központú-csoport szervezése, egy gyászfeldolgozó-csoport létrehozása. A gyászév sok kérdésének őszinte feltárása egy bibliaórán megterhelheti a nem ebben az élethelyzetben lévőket, ezért időlegesen mindenképpen külön kell foglalkozni a sajátos problémákkal küzdőkkel. Lényeges azonban ezzel párhuzamosan a gyülekezet tanítása, felkészítése mind a saját életük veszteségeinek feldolgozására, mind a másokat megérintő, szeretetteljes közösség imádságos hordozására. A kazuáliák változást kell, hogy generáljanak az egyházi gyakorlatban, ahogy ezt Karl-Heinrich Bieritz (1936-2011) a rostocki egyetem gyakorlati teológiai professzora korábban is megfogalmazta: 1) A kazuáliák teret és jogot teremthetnek az élet új formáinak kialakítására és tesztelésére; 2) Elérhetővé teszik az élet méltóságát az élet-terv összeomlásának helyzeteiben is; 3) Az átmeneti rítustól az eligazító rítusokig juttatnak el; 4) Egyfajta „ellenkulturális életformát”, specifikus érték-kultúrát kell a kazuáliákkal megteremteni, különben elvesztik létjogosultságukat.¹⁰⁶⁹ Ez a hit közösségi megélésének sajátossága.

Alexander Schweitzer egy évszázaddal ezelőtt így ír: „A lelkészek által végzett lelkigondozás akkor tekinthető eredményesnek, ha sikerül elérnie, hogy a lelkigondozást a gyülekezet tagjai végezzék egymás között. A lelkész lelkigondozása legyen modellje a gyülekezeti tagok egymás közötti lelkigondozásának.”¹⁰⁷⁰ Ehhez kapcsolódik Csoma Judit disszertációjában a Paul Tillich által megfogalmazott „létbátorság” fogalma, melyet ő „létbizalom”-ként értelmez. Mert az Istenben való bizalomban oldódhat az ember szorongása, Krisztusban pedig összekapcsolódik az Isten iránt, s az emberek iránti bizalom. Ezért „nem csak a pasztorálpszichológia, hanem az egész egyház feladata, hogy a bizalomra épülő találkozásban a hit által elvezesse a szorongó embert Isten gyógyító megbocsátásáig.”¹⁰⁷¹ Ez

¹⁰⁶⁸ Sefcsik, 166-174.

¹⁰⁶⁹ Bieritz, Karl-Heinrich: Gegengifte. Kirchliche Kasualpraxis in der Risikogesellschaft, in: Ders, Zeichen setzen. Beiträge zu Gottesdienst und Predigt, Stuttgart, 1995, 203-217.

¹⁰⁷⁰ Idézi: Boross Géza: Biblia és gyülekezetépítés, Budapest, 1998, 72.

¹⁰⁷¹ Csoma Judit: A szorongás jelenségének teológiai és pasztorálpszichológiai szemlélete a 20. században. Doktori értekezés, Debrecen, 2012, 167. Letöltés: 2020.06.05.

talán a legnehezebb családi és gyülekezeti feladat, mely mégis az egyetlen valódi segítség a gyászfeldolgozásban.

A veszteségek feldolgozása, a gyászfolyamat végig járása elkerülhetetlenül jelen van minden családban. S mert a halál témája tabuvá lett a nyugati társadalmakban, ezért kiemelt jelentősége van, hogy az egyházban hogyan gondolkodunk erről. „Az egyén szempontjából az élet végét jelzi, a család egésze szempontjából azonban gyakran olyan kezdet, ahonnan a későbbi nemzedékeken átívelő folyamatok indulnak. Szakítások kezdődnek és megbékélések fejeződnek be. Valakiben megnő a felelősségtudat. Gyakori, hogy valamelyik családtag nagyobb szabadságra lel, mások megtorpannak.”¹⁰⁷² Veszteség minden, melynek az egyén túlélése szempontjából magas fizikai, érzelmi, vagy kapcsolati értéke van. Relatív hatását az idő és a körülmények is jelentősen befolyásolják, mert a múlt gyakran tovább él a jelenben is.

Lawrence Crabb amerikai keresztyén lelkigondozó könyvében írt gondolatai a közösségek szerepéről a gyülekezetre nézve is igaz: „A modern civilizációban a közösségek kialakítására van a legnagyobb igény – igazi közösségekre, ahol Isten szíve ad otthont, ahol alázatos és bölcs emberek irányítják az őket követőket, és ahol a bizakodó küszködők belekarolnak a többiekbe.”¹⁰⁷³

A családok családja, a gyülekezet abban a különleges ajándékban részesül, hogy ezredéves távlatokra tekinthet vissza a kazuáliák során. Az egyes ember életideje szűkös, rövid, túl kell látnia saját létének kicsiségén. Szüksége van az „emlékezés új kultúrájára”¹⁰⁷⁴, hogy emlékezése reménységet ébresszen benne. „Csak, ha életidőnk ismét a generációk nagyobb összefüggéseiben látjuk, akkor nyerünk időt ahhoz, hogy a múltra emlékezzünk, s a jövőre tekintsünk az eljövendő reménységre.”¹⁰⁷⁵ Az, hogy az „üdvösség az eredeti rend helyreállítása”¹⁰⁷⁶ azonban nem csak jövőbeli reménység, hanem a Szentlélek által megvalósul a hívők közösségében.¹⁰⁷⁷ Ebben a hitben megállva újulhat meg, s találhat új életlehetőséget a temetés után hozzánk érkező családokkal együtt egész egyházunk, ha az élő Isten élő hitű gyülekezetével találkozunk.

¹⁰⁷² Friedman, 188.

¹⁰⁷³ Crabb, Lawrence: Kapcsolódás, Harmat kiadó, Budapest, 2005,15.

¹⁰⁷⁴ Moltmann, Jürgen: Az élő Isten és az élet teljessége, Dunántúli RE kiadása, Pápa, 2016, 106.

¹⁰⁷⁵ Moltmann: Az élő Isten, 106.

¹⁰⁷⁶ Kálvin: Institutio,2.6.kk.

¹⁰⁷⁷ vö. Osterhaven, M. Eugene: Az egyház hite, Kálvin kiadó, Budapest, 1995, 205-211.

Összefoglalás

Doktori dolgozatomban azokat a kapcsolópontokat kerestem, mely során lelkipásztorok családpsztorációs látásmódja találkozik a családok jelenlegi állapotával. Ehhez széles alapozást adtunk az *első alapvetés családszociológiai és a vallásszociológiai* elemzésében. A második alapvetésben – szűkítve a kört, s ezzel közelítve lehetőségeinkhez – a *családi életciklusváltásokhoz tartozó kazuáliák* értelmezése került sorra, hogy a családokkal való konkrét találkozási pontokat, mint „sátorcövekeket leverjük”, hogy a továbbiakban „sátorlapokat varrva” közösen a családok működését/összetartozását segítsük. Ezért a harmadik alapvetésben a családokkal való találkozások elmélyítéséhez ismertettük a *relacionális etika szemléletmódját*, mely segített rálátni a nemzedékek között megélt lojalitás – adás-elfogadás – igazságosság-méltányosság – és a felelősségvállalás erejének kapcsolatformáló működésére. A *családteológia négy alaptétele* összefogja az „emberről” való látásunkat – aki csak kapcsolataiban és kapcsolatai által lehet valóban emberré, s ennek elsődleges helye a család. Ezért a család megerősítésére, a nemzedékek Isten előtti együtt-állására különlegesen értékes alkalmakat ad a kazuáliák – melyek által az „áldás-terének” megélésére kapnak lehetőséget a gyülekezet közösségében.

A dolgozat negyedik-hatodik fejezetének kifejtése arra irányult, hogy az *egyre szélesedő újabb és újabb cirkuláris összefüggésekben* a kazuális szolgálatok új helyet találjanak egyházi szolgálatunkban: *családszemponitú pasztoráció* fogadja és vezesse a hozzánk érkező családokat – mert a családok állapota is így kívánja ezt. Ne egyszeri alkalomként gondolkodjunk a családi alkalmakhoz kötődő kazuáliákra, hanem folyamatként, melyben „*elkísérjük*” őket azon az úton, ahol megérkezhetnek Isten jelenlétének valóságába. A „tanítvánnyá tétel” megbízatása nem csak a gyermekek-fiatalok tanítására hatalmaz fel bennünket, hanem a tanítás közös (családi és gyülekezeti) megélésére is Krisztus követésében, ahol a nemzedékek közötti kapcsolatok rendezése a családok gyógyulásának eszközeivé válhatnak. Szükséges és lehetséges is, hogy ez a látás új reménységgel indítsa a lelkipásztorokat a gyülekezetek tagjaival *közös „megosztott felelősséggel” végzett szolgálatokra*, mert ez megújíthatja gyülekezeteink, egyházunk életét.

Felhasznált, idézett irodalom:

- ABLONCZY Anna: *Miért éppen Polcz Alaine?* Négyszemközti beszélgetések Polcz Alaine-ről, Kalligram kiadó, Budapest, 2009.
- ABLONCZY Dániel - GYÖKÖSSY Endre - ADORJÁN József: *Nem jó ez embernek egyedül...* Ref. Zsinati Iroda sajtóosztálya, Budapest, 1972.
- ABLONCZY Dániel: Házasságkötés megáldása. In: „*Hirdesd az Igét.*” Az Igehirdetők Kézikönyve. Kiadja a Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980, 251-260.
- ABLONCZY Dániel: *Családkönyv* református keresztyén szemmel, Open Art kiadó, Budapest, 2007.
- AINSWORTH-SMITH, Ian: Szembenézni a halállal – engedni elmenni, in: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.) *Egymás közt egymásért*, Híd Családsegítő központ – Szeged-Csanádi Püspökség kiadása, Budapest, 1990,189-194.
- ALBRECHT, Christian: *Kasualtheorie*, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 2006.
- ALLEWIJN, Herriane: Életünk ünnepei, in: Kiss Jenő-Hanneke Meulink-Korf-Anette Melzer (szerk.): *Megmásíthatatlan jogigény*, Betekintés a kontextuális lelkipozításba és segítségbe, Exit kiadó, Kolozsvár, 2013,131-143.
- ALLMEN, Jean-Jacques von.: *Preching and Congregation*, John Knox Press, Richmond,1962.
- ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- ANDRIESEN, H.C.I. & MIETHNER, R.: *Praxis der Supervision*. Beispiel: Pastorale Supervision, Fachbuchhandlung für Psychologie Verlagsabteilung, Eschborn bei Frankfurt am Main, 1985.
- ANGYAL Eleonóra: Porrá lenni, in: Angyal Eleonóra – Polcz Alaine (szerk.) *Letakart tükör*. Halál, temetkezés, gyász, Helikon kiadó, Budapest, 2001, 189-207.
- ARIÉS, Philippe: A halál iránti attitűdjeink. A fejlődés főbb állomásai és azok értelmezése, in: Pilling János (szerk.) *A halál és a haldoklás kultúranropológiája*. Szöveggyűjtemény, SOTE, Budapest, 1999, II/3-4
- ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Gondolat, Budapest, 1984.
- AULHOUSE, M.E.: *Clergy Families*. The Helpless Forgotten’s Cry for Help Answered Through Reality Therapy. Vistas Online Article, 47, 2013.
- ÁDÁM Szilvia – SUSÁNSZKY Anna – GYÖRFFY Zsuzsa – DUKAY-SZABÓ Szilvia: Családtervezési stratégiák, családdal kapcsolatos értékek és attitűdök a fiatalok körében, in: Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.) *Magyar Lelkiállapot*, 2013, Semmelweis kiadó, Budapest, 2013.
- BAGDY Emőke: Családi életciklusok, in: Bagdy Emőke-Kalo Jenő-Popper Péter (szerk.) -Ranschburg Jenő: *A család: Harcmező és békeziget*, Saxum, Mesterkurzus, Budapest, 2007.
- BAGDY Emőke: Ember a válságban - Lélekmentés – in: Jancsó Kálmánné – Kelemenné Farkas Márta – Korzenszky Richárd (szerk.) *Evangeliumi nevelés lélekben és igazságban*, A Katolikus, a Református és az Evangélikus egyház közös kiadványa, Pannonhalma, 1996.
- BAGDY Emőke (szerk.): *Párkapcsolatok dinamikája*, Animula, Budapest, 2002.

BAGDY Emőke: Határmezsgyén. A halál és a gyász, in: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.) *Tanulmányok a vallás és lélektan határterületeiről*, Szeged-Csanádi Püspökség kiadása, Szeged, 1988.

BAKEMAN, Martine: Megbocsátás és mentesítés (exoneráció), in: Kiss Jenő – Meulink-Korf Hanneke – Melzer Anette (szerk.) *Megmásíthatatlan jogigény*, Exit, Kolozsvár, 2013,

BALLA Péter: *Gyermekek és szülők kapcsolata* – Az Újszövetség tanítása kortörténeti kontextusban, Kálvin Kiadó, Budapest, 2010.

BAŃCZEROWSKI Janusz: A szemantikai kutatások a világ nyelvi képének tükrében. In: VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest, 2004, Forrás: <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/index.html> Letöltés: 2019. január.

BAŃCZEROWSKI Janusz (kurzusvezető); Császári Éva, Czeglédi Ildikó, Denković Andrea, Farkas Melinda, Jakubowska, Anna, Kanizsai Mária, Lehecki Anna, Szabó Orsolya : *A család fogalma a világ magyar nyelvi képében*. Tanulmány, mely az ELTE, BTK, Nyelvészeti Doktori Iskola Szláv Nyelvészeti Programjának keretében 2005. évben tartott „A világ nyelvi képének az elmélete” c. tantárgy foglalkozásain született. ELTE BTK, 2005. Letöltés: 2019. január.

BÁNLAKY Pál: *Családszociológia*, Wesley könyvek, Budapest, 2001.

BÁNYÁSZ Réka: *Szerepek és szabályok a hagyományos és modern társadalmak családjában*, 2001. Internetes forrás: <https://adoc.tips/szerepek-es-szabalyok-a-hagyomanyos-es-modern-tarsadalmak-cs.html> Letöltés: 2019.01.19.

BARANYAI Csaba: Gyülekezeti program tervezése- közösségépítés, in: Szabó Lajos (szerk.) *A közösségépítő lelkész*, Luther Kiadó, Budapest, 2010.

BARÁTH Julianna: Iskolai hitoktatás – gondolatok, kérdések, in: A *THÉMA* (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör lapja, Budapest, 2003/1-2, 15-17

BARCLAY, William: *Johannes evangelium*, Aussaat Verlag, Wuppertal, 1965.

BARNES, Gill G.: *Család, terápia, gondozás*, Animula, Budapest, 1991.

BARTH, Karl: *Das Wort Gottes und die Theologie*, Chr. Kaiser Verlag, München, 1929.

BARTH, Karl: *Die kirchliche Lehre von der Taufe*, Kaiser Verlag, München, 1947.

BARTH, Karl: *Homiletik*, Zürich, EVZ Verlag, 1966.

BARTH, Károly: *Isten Igéjének szolgálata*, Grafica Könyvnyomda, Cluj, 1941.

ifj. BARTHA Tibor - VLADÁR Gábor (szerk.): *Bibliai fogalmi szókönyv*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 98-101.

BAUMGARTNER, Isidor: *Pasztorálszociológia*, Párbeszéd – Híd Alapítvány, Semmelweis Egyetem TF közös kiadása, Budapest, 2003.

BECK, Ulrich: *Risikogesellschaft – Auf dem Weg is eine andere Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. (BECK, Ulrich: Kockázat társadalom, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég, Budapest 2003.)

BEER Miklós – POLCZ Alaine – SAJGÓ Szabolcs: *Élet hit lélek*, Éghajlat kiadó, Manréza Füzetek, Budapest, 2007.

- BEGEMANN, Helmut: *Strukturwandel der Falmilie*, Luther Verlag, Hamburg, 1966.
- BERNE, Eric: *Emberi játszmák*, Gondolat, Budapest, 1987.
- BIBÓ István: A protestáns nevelés kérdései, in: Bibó István (szerk.) *Hit és értelem*. Iskola és egyházközeli írások, Argumentum kiadó, Budapest, 2018.
- BIERITZ, Karl-Heinrich: Gegengifte. Kirchliche Kasualpraxis in der Risikogesellschaft, in: *Zeichen setzen*. Beiträge zu Gottesdienst und Predigt, Stuttgart, 1995.
- BODÓ Sára: Hitre nevelés a Szentírásban, in: Bodó Sára és ifj. Fekete Károly (szerk.), *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény*, DRHE, Debrecen, 1998.
- BODÓ Sára: A kereszteléstől a konfirmációig, in: *Collegium Doctorum*, 2007, III. évf, 1 sz. 120-126.
- BODÓ Sára: *Gyászidőben*, A gyászolók lelkigondozásának lehetőségei, Kálvin kiadó, Budapest, 2013.
- BODONHELYI József: Esketési igehirdetésünk, in: *Református Egyház*, 1956, 150–155.
- BOGÁRDI SZABÓ István: Mi az egyház? A magyar református egyház néhány jellemzője, in: *Confessio*, 24.évf/2000/4, 20-26.
- BOHREN, Rudolf: *Unsere Kasualpraxis – eine missionarische Gelegenheit?* Kaiser Verlag, München, 1960
- BOHREN, Rudolf: *Predigtlehre*, Kaiser Verlag München, 1974.
- BOHREN, Rudolf: *Predigt und Gemeinde*, Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963.
- BOLYKI János: *Jézus asztalközösségei*, ÚSZ patrisztikai kutatások, I. Ráday Nyomda, Budapest, 1993.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Börtönlevelek*, Harmat Kiadó, Budapest, 1999.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Az egyház lényege*, Exit Kolozsvár, 2013.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Etika*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2015.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Homiletika*. A prédikáció kazualitása és finalitása. DRE kiadása, Pápa, 2016.
- BORBOLA János: *A kóta és a ház*. Internetes forrás:
http://epa.oszk.hu/02300/02387/00016/pdf/%C5%90si%20Gy%C3%B6k%C3%A9r_2008_2_002-022.pdf Letöltés: 2019. március.
- BOROSS Géza: *Katechetika*, BRTA, GYT tanszék, Budapest, 1983.
- BOROSS GÉZA: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*, KRE HTK Budapest, 1995.
- BOROSS Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*, KRE HTK Budapest, 1998.
- BOROSS Géza: Alapvető lelkipásztori és presbiteri tudnivalók a konfirmációról, in: *Református Egyház*, 2001/ 07, 181-182.
- BOROSS Géza: *Liturgika*, KRE HTK Teológiai jegyzet, Budapest, 2005.
- BOSCH, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, Harmat-PMTI, Budapest, 1991.
- BOULAD, Henri: *Használd szabadságodat!* Szegletkő kiadó, Budapest, 1994.

- BÖDECS Pál: Rövid tanulmány az esküvésről, in: *Emmaus*, A Bács-Kiskunsági Református egyházmegye lapja, IV. évfolyam, 2019, 62-66
- BÖLCSFÖLDINÉ TÜRK Emese – KERÉKES Szabolcs: Serdülők a gyülekezetben, in: Siba Balázs – Szabóné László Lilla – Pángyánszky Ágnes (szerk.) *Együtt a hit útján*, Gyülekezetpedagógiai Kézikönyv, Kálvin kiadó, Budapest, 2019.
- BÖLCSKEI Gusztáv – SEREGÉLY István – SZEBIK Imre : Ökumenikus szertartások rendje. Ajánlás. In: *Theológiai Szemle* 2002, 45.évf/1.sz, 33–34.
- BÖSZÖRMÉNYI-NAGY – KRASNER – HILL - REUBEN: *Families under stress*. Adjustment to the crises of war separation and return. Harper, New York, 1949.
- BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Iván – KRASNER, Barbara R.: *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa*, Coincidencia, Budapest, 2001.
- BOSZORMENYI-NAGY, Ivan – SPARK, Geraldine M: *Láthatatlan lojalítások*, Animula, Budapest, 2018.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Az Ószövetség teológiája*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2012.
- BRUNNER, Emil: Die christliche Lehre von Schöpfung und Erlösung, *Dogmatik II*. Zwingli Verlag, Zürich, 1950.
- BRUNNER, Emil: The Christian Doctrine of Creation and Redemption, *Dogmatics, Vol 2*, Lutterworth, London, 1952.
- BRUNNER, Emil: *Der Mensch im Widerspruch*. Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen. Zürich, Zwingli Verlag, 1965.
- BUBER, Martin: *Ich und Du*, Leipzig, Insel Verlag 1923;
- BUBER, Martin: *I and Thou*, New York, Scribner, 1958
- BUBER, Martin: *Én és Te*, Budapest, Európa, 1999, 36.
- BUBER, Martin: *Schuld und Schuldgefühle*, Lambert Schneider Verlag, Heidelberg, 1958.
- BUDA Béla: A házasság viharban – de nem süllyed, in: *Confessio* 1978, 2.évf/ 1.sz. 22-34
- BUDA Béla: *Mentálhigiéné*, Animula, Budapest, 1994.
- BUCHINGER, Harald: Pascha bei Origenes, in: *Innsbrucker theologische studien 64*, 2.Bände, Tyrolia, Innsbruck 2005.
- CAPLAN, Gerald: *Principles of Preventive Psychiatry*, Basic Books, New York, 1964.
- CARR, Nicolas: *Hogyan változtatja meg agyunkat az internet? A sekélyesek kora*, HVG könyvek, Budapest, 2014.
- CARTER, B. - MCGOLDRICK, M.: *The explained family life cycle; Individual family, and social perspectives*, Allyn&Bacon, Boston,1999.
- CLOUD, Henry - TOWNSEND, John - CARDEN, Dave - HENSLIN, Earl: *Családfánk titkai*, Hogyan változtassunk káros családi mintáinkon, Harmat, Budapest, 2012;
- COLEMAN, James: *Adolescent Society*, Free Press, Glencoe, Illinois, 1961.
- COLLINS, Gary R.: *Christian Counselling a comprehensive guide*, Word (UK) Ltd, 1989.

- COMBRICK - GRAHAM L.: *Adolescent sexuality in the family life cycle*, in: C. Falicov (Ed.) *Family transitions*, NY, Guilford, 1988.
- COONTZ, Stephanie: *The Word Historical Transformation of Marriage*. in: *Journal of Marriage and Family*, Vol 66, Issue 4, 11, 2004.
- CRABB, Lawrence: *Kapcsolódás*, Harmat kiadó, Budapest, 2005.
- CULLMANN, Oscar: *Die Tauflehre des Neuen Testaments 12*. Zwingli-Verlag, Zürich, 1948.
- CZAKÓ Gábor: *Mi a helyzet?* Gazdaságkor titkai, Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest, 1995.
- CZEGLÉDY Sándor: *A prédikáció gyülekezetszerűsége*, Budapest, 1938.
- CZEGLÉDY Sándor: *A homiletika vázlat*, (kézirat), Debrecen, 1971.
- CZÖVEK Tamás: *Írd meg, amiket láttál, Hét lakótelepi gyülekezet*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2010.
- CZÖVEK Tamás: *Kereszttség*, KIA Budapest, 2013.
- CZÖVEK Tamás: Házasság a Bibliában: néhány szempont, in: *Theol. Szemle*, 2009, 52.évf./1.sz. 24-30.
- CSÁKY-PALLAVICINI Zsófia: A lelkészcsalád, mint posztmodern identitás? in: *Lelkipásztor*, 2020/8-9. 317-320
- CSERI Kálmán: A szolgálathoz a tanítványságon át vezet az út, in: Naszádi Gáborné (szerk.) *Tanítványság és szolgálat – a mai Magyarországon*, PMTI -Harmat, Budapest, 1999.
- CSERI Kálmán: *Az Ároni áldás*, Pasaréti prédikációk, 2006. január 15.
<http://www.refpasaret.hu/pasaret/pred.php?id=941> Letöltés: 2019. 07. 19.
- CSIHA Kálmán: A jegyesbeszélgetés, in: Csiha Kálmán (szerk.) *Jeruzsálem kőfalai alatt*. Tanulmányok és prédikációk. Szemle Füzetek, Kolozsvár 1993.
- CSOMA Judit: *A szorongás jelenségének teológiai és pasztorálpszichológiai szemlélete a 20. században*, Doktori értekezés, Debrecen, 2012.
- CSONKA-TAKÁCS Eszter: *A születési rítusok és hiedelmek szerepe a közösség kapcsolatrendszerében Gyimesközéplokon*, doktori disszertáció, Budapest 2006,
- CSORBA Péter: A vallásos szocializáció, in: *Ref. Egyház* 1999/10. sz, 230-231.
- CSÖRGŐ Zoltán: *A szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében*. Forrás: <http://www.inco.hu/inco3/hagyo/cikk0h.htm> Letöltés: 2020. április.
- DALLOS, R. - PROCTER, H.: A családi folyamatok interakcionális szemlélete, in: Bíró Sándor és Komlósi Piroska (szerk.) *Családterápiás Olvasókönyv I.*, Mérei Ferenc Mentálhigiénés Szolgálat, Budapest, 1990.
- DIENES Erzsébet: *A református temetési szokások emlékei Kunhegyesen*, 1975. Forrás: http://acta.bibl.u-szeged.hu/3650/1/etno_lingu_026_163-181.pdf Letöltés: 2020. április.
- DINGEMANS, G.D.J.: *Als hoorder onder de hoorders*. Een hermeneutische homiletiek, Kok Kampen, 1991.
- DIÓSZEGI Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*, Akadémia kiadó, Budapest, 1983.

- DOBOS Csilla: Generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságai, in: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, XI. évfolyam, 1. szám, 2016, 29-39.
- DOMANOVSKY György: *A magyar nép díszítőművészete*, Akadémia kiadó, Budapest, 1981.
- DOMSGEN, Michael: „Familie ist, wo man nicht rausgeworfen wird.” Zur Bedeutung der Familie für die Theologie Überlegungen aus religionspädagogischer Perspektive, in: *Theologische Literaturzeitung* 131 (5) 2006/ január/ 267-286. Internetes forrás: https://www.researchgate.net/publication/307430438_Familie_ist_wo_man_nicht_rausgeworfen_wird_Zur_Bedeutung_der_Familie_fur_die_Theologie_-_Uberlegungen_aus_religionspadagogischer_Perspektive Letöltés: 2019.január.
- DOUGLASS, Klaus: *Isten szeretetének ünnepe*, Az istentisztelet mai formáiról, Kálvin és Luther Kiadó, Budapest, 2005.
- DOUGLASS, Klaus: *Megalapozott hit*, Kálvin kiadó, Budapest, 2001.
- DOUMA, Jochem: *A gyermekkereszttség és a megtérés*, Iránytű kiadó, Budapest, 1991.
- DUCOMMUN-NAGY, Catherine: *Lojalitás, erő, mely gúzsba köt vagy felszabadít*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2014.
- DURKHEIM, Émile: *A vallási élet formái*, L'Harmattan, Budapest, 2003.
- DUVALL E.M. - HILL R.: *Report tot he committee on the dynamics of family interaction*, Washington, DC, 1948.
- ENYEDI Andor: *Magyar református kátéirodalom*, Theológiai tanulmányok sorozat/2.sz. Debrecen, 1928.
- EÖRY Vilma (szerk.): *Magyar Értelmező Szótár diákoknak*, Tinta könyvkiadó, Budapest, 2010. Forrás: [file:///C:/Users/fodor/Downloads/TAMOP-4_2_5-9_Magyar_ertelmezo_szotar_diakoknak%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/fodor/Downloads/TAMOP-4_2_5-9_Magyar_ertelmezo_szotar_diakoknak%20(1).pdf) Letöltés: 2020. március
- ERIKSON, Erik H.: *A fiatal Luther és más írások*, Gondolat, Budapest, 1991.
- FARKAS Péter: A család szociológiai megközelítése, in: dr. Komlósi Piroska (szerk) *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 50-79.
- FARKAS Tamás: Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben, in: *Névtani Értesítő*, Budapest, 2009/31. évf, 27-46.
- FAZAKAS Sándor: „Új egyház felé?”, doktori disszertáció, Debrecen, 2000.
- FAZAKAS Sándor: A haldoklás szociokulturális kereteinek változása, in: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.) *Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak...Életvégi döntések a keresztyén etikai megközelítése*, SZIK, Debrecen, 2014, 250.
- FEKETE Ágnes: *Liturgia és idő*. A magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében. Doktori disszertáció, Budapest, 2013.
- FEKETE Ágnes: Félkézzel osztott áldás, in. *Gyakorlati teológia*, internetes honlap https://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/11/28/feketeagnes_felkezzelosztottaldas.pdf 9.oldal Letöltés ideje: 2019. július.
- FEKETE Károly: *Homiletika*, Debrecen, 1993.

- FEKETE Károly: *A temetési igehirdetés kérdései*, Gyakorlati bibliamagyarázat, DRHE Tanulmányi Füzetek, Debrecen, 1993.
- FEKETE Károly: *A keresztlési igehirdetés kérdései*, Gyakorlati bibliamagyarázat, DRHE Tanulmányi Füzetek, Debrecen, 1994.
- FEKETE Károly: *A gyülekezetépítés szolgálatában*, tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből, Lux, Budapest, 2000.
- FEKETE Károly: A keresztség problematikája gyakorlati teológiai szemszögből, in: *Collegium Doctorum*, 2007, III.évf/ 1.sz, 110-120.
- FEKETE Károly: A konfirmáció gyakorlati teológiai aspektusai, in: *Collegium Doctorum*, 2008, IV. évf/1.sz, 138-148.
- FERGE Zsuzsa: Családpolitika – családgondozás, in: *Oktatásról és társadalompolitikáról*, MTA Szociológiai Kutatóintézet Kiadványai, Budapest, 1982, 180-192.
- FINÁLY Henrik - RÉGENI István: *Latin-magyar iskolai szótár*, Kolozsvár, 1858, 165 és 654.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: Jegyesbeszélgetések, in: *Misszió a fiatal házasok között*, Református Ifjúsági Misszió, Budapest, 2005, 61-73.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit – BÖLCSFÖLDI András: *Családi áhítatoskönyv*, DMRE Egyházkerület kiadása, Budapest, 2011.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: Konfirmáció, in: *Igazság és Élet*, Debrecen 2012/2, 311.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: *Isten előbb szeretett minket*, Családi könyv keresztlőre, Kálvin kiadó, Budapest, 2014.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: A transzgenerációs küldetés és hivatásválasztás – lelkész-genogramok feldolgozása, kézirat, KGRE HTK, 2017.
- FODORNÉ ABLONCZY, Margit: Het verhaal van een naam, in: *Contextuele Berichten*, Stichting Contextueel Pastoraat in Nederland, XXIII. évf, 2018/Herfst, 19-21
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: Böszörményi-Nagy Iván útja a kontextuális etikáig, in: *Embertárs*, 2018/1, 15-26.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: „Áldássá lesz ott az átok.” – Az áldás jelentősége református gyülekezeti szolgálatainkban, in: *Theológiai Szemle* 2019/3, 154-162.
- FODORNÉ ABLONCZY Margit: Örököljük a jövőt? Transzgenerációs tények és terhek, mint traumatizáló örökségek, in: *Embertárs*, 2020/3, 229-240.
- FODORNÉ NAGY Sarolta: *Ház-házasság-haza*, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.
- FODORNÉ NAGY Sarolta: A jövőd katechétáinak képzése, in: *A THÉMA* (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör Lapja, Budapest, 2003, 1-2, 18-25.
- FODORNÉ NAGY Sarolta: *Történelmi lecke*, DMREK, Budapest-Nagykörös, 2006.
- FOGARASI József: *Eskü vagy fogadalom* c. írásában idézi az Értelmező Kéziszótár magyarázatát. Forrás: http://www.fogarasijozsef.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=169:eskue-vagy-fogadalom&catid=60&Itemid=147 Letöltés: 2020. január

- FÖLDHÁZI Erzsébet: A családformák változása, in: *Vigilia* 2016, 81.évf, 9. sz, 661-668.
- FÖLDHÁZI Erzsébet: Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés, in: *Demográfia*, 2008, 51. évf/1.sz, 79-111.
- FÖLDVÁRI Mónika: Vallásszociológiai perspektívák, in: *Kapocs*, 2014, XIII. évf/4.sz, 55-63.
- FÖLDVÁRY Miklós István: A házasságkötés rítussora a magyar hagyományban, in: *Magyar Egyházzene* 2015/2016. XXIII. sz.359-378.
- FREEMAN, Dorothy R.: *Házassági krízisek*, Animula, Budapest, 1994.
- FRIEDMAN, E. H.: *Nemzedékről nemzedékre*, Exit, Kolozsvár, 2008.
- FRIELINGS DORF, Karl: *Istenképek. Ahogy beteggé tesznek és ahogy gyógyítanak*. Szent István Társulat, Budapest, 2019.
- GAÁL Sándor: A keresztség nem ér véget, in: *Igazság és élet*, Debrecen, 2016/3.
- GABLER, Christa – SMID, Christoph – SIBER, Peter: *Taufgesprache in Elterngruppen*, Zürich, 1976.
- GÁBOR Olivér: Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei, Doktori értekezés, PTE. 2008, Forrás: <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/gaboroliverphd.pdf> Letöltés: 2019. július.
- GÁL Judit: Helyé lenni a másik számára – kontextuális lelkigondozás pszichiátrián, in: Tóth János (szerk.) *Közelebb az emberekhez*, Hernád kiadó, Sáropatak, 2016, 171-181
- GARAI Szilvia: Élet az üvegfalak között és azokon túl. Lelkészgyerekek családi környezete, vallási szocializációja és felnőttkori vallásossága, in: *Lelkipásztor*, 2020/8-9, 294-302.
- GERLÓCZY Ferenc: Az ismeretlen Levinas, in: *HVG XVII. évf./ 2.sz*, 1996, 77-79.
- GLADDEN, Washington: *A keresztény pásztor és a dolgozó gyülekezet*, Globus könyvnyomda, Odorheiu-Székelyudvarhely, 1928.
- GJERGJI, Lush: *Teréz anya*, Agapé kiadó, Novi Sad, 1990.
- GOLDENBERG, H.&I.: *Áttekintés a családról I-III.* kötet, Animula, Budapest, 2008.
- GOPPELT, Leonhard.: *Theologie des Neuen Testaments*, Vandenhoeck& Ruprecht, 1980.
- GOTTMAN, J. M: *Min múlik egy házasság?* Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
- GOTTMAN, J.M – SILVER, Nan: *A boldog házasság hét titka*, Vince Kiadó, Budapest, 2000.
- GUERNSEY, Dennis, B.: *Family Ministry and a Theology of the Family*, Forrás: <https://directionjournal.org/19/1/family-ministry-and-theology-of-family.html> Letöltés: 2019.július.
- GYÖKÖSSY Endre: *Együtt a szeretetben*, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981.
- GYÖKÖSSY Endre: Keresztség a konfirmációért, in: *Theol.Szemle*, 24.évf/3.sz, 1981, 154-155.
- GYÖKÖSSY Endre: *Bevezetés a paraklétikus lelkigondozásba*, BRTA Tanulmányi füzetek, Budapest, 1983.
- GYÖKÖSSY Endre: *Házasságápolás*, Szent Gellért kiadó, Budapest 2008.
- GYÖKÖSSY Endre: *Magunkról magunknak*, Szent Gellért kiadó, Budapest, 2018.

- GYÖKÖSSY Endre: Egyetértés a családban egymással az Úrban, in: Bagdy Emőke (szerk.) *A szeretet teológusa*, Emlékezés Gyökössy Endrére, Animula, Budapest, 2017.
- GYÖRFFY Zsuzsa - SUSÁNSZKY Anna - ÁDÁM Szilvia - DUKAY-SZABÓ Szilvia: A 35 év alatti fiatalok párkapcsolati szokásai. Hogyan látják a férfiak és hogyan a nők? in: Susánszky Éva - Szántó Zsuzsanna (szerk.) *Magyar Lelekiállapot*, 2013, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013, 199-213.
- GYÖRÖK Tibor: *A beavató szentségek Nüsszai Szent Gergely írásaiban*, doktori disszertáció, Budapest, 2013.
- HAFENSCHER Károly: *Liturgika*, Luther Kiadó, Budapest, 2010.
- HAFENSCHER KÁROLY: Protestánsok egyház nélkül? In: *Lelekipásztor* 1997/1, 30-31.
- HÁMORI Ádám – SIBA Balázs: Bevonódás – kikonfirmálás? A konfirmációs munka, mint az ifjúsági misszió eszköze – kutatások tükrében, in: *Igazság és Élet* 2015/1, 138-147.
- HÁMORI Ádám – ROSTA Gergely, Ifjúság, életkor, szocializáció, *Confessio*, 2013/1, 5-18.
- HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Diagnózisok, Magvető, Budapest, 1983.
- HARCSA István – MONOSTORI Judit: Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon, in: Kolosi Tamás -Tóth István György (szerk), *Társadalmi Riport*, TÁRKI, Budapest, 2014.
- HENRY, Matthew: *Exposition of the Old and New Testament*, Sue Lloyd-Davies Books, London, 1836.
- HERMELINK, Jan: Die Konfirmation als Ritual „heilsamer Verstörung”, Systemische Sichtweisen auf die Kasualliturgie, in: *Wege zum Menschen*, 53. évf./8, 2001. 481-500.
- HÉZSER Gábor: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez*, Kálvin kiadó, Budapest, 2005.
- HÉZSER Gábor: *Miért?* Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat. Pasztorálpszichológiai tanulmányok, Kálvin kiadó, Budapest, 1996.
- HÉZSER Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*, Kálvin kiadó, Budapest, 1995.
- HÉZSER Gábor – THOMA László: A pubertáskor, in: Siba Balázs – Szabóné László Lilla – Pángyánszky Ágnes (szerk.) *Együtt a hit útján*, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, Kálvin kiadó, Budapest, 2019.
- HÉZSER Gábor: A hozzátartozók és az érintettek lelkigondozása, in: Michael Klessmann (szerk.) *A klinikai lelkigondozás kézikönyve*, Debrecen, 2002, 164-174.
- HODOSSI Sándor: A konfirmációs felkészítés magyar református gyakorlata a konstruktivista tanulásfelfogás nézőpontjából, in: *Studia* Debreceni Teológiai Tanulmányok, IX.évf./1sz, 2017, 28-35.
- HOLLÓ Gergely: A halál, illetve a halál pillanata a klinikus szemszögéből, in: Diósi Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál. Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról*. Konferenciakötet, Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár, 2011, 43-53.
- HORTOBÁGYINÉ NAGY Ágnes (szerk.): *Családi életre nevelés az oktatásban*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Családeológiai Intézete, Budapest, 2005.
- HORVÁTH Dóra - MITEV Ariel: *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*, Alinea kiadó, Budapest, 2015.

- HORVÁTH-SZABÓ Katalin: *A házasság és család belső világa*, SOTE, Budapest, 2007.
- HORVÁTH-SZABÓ Katalin: Az önértékelés és a büntudat kapcsolata, in: Jancsó Kálmánné, Kelemenné Farkas Márta és Korzenszky Richárd (szerk.) *Evangéliumi nevelés, Lélekben és igazságban*, A Katolikus, a Református és az Evangélikus egyház közös kiadványa, 1996, 87-95.
- HUBER, Wolfgang: Az egyház a 21. századért, teológiai program, in: Kock Manfred (szerk.) *Egyház a 21. században*, Kálvin kiadó, Budapest, 2004, 157-170.
- IMRE Lajos: *Ekkleziasztika. Az egyház élete és szolgálata*. Bethlen G. NYRT, Budapest, 1941.
- IMRE Lajos: Az ekkleziasztika, mint gyakorlati teológiai disciplina, in: „*És lőn világosság*”, emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin társulat, Budapest, 1942, 333-353.
- IPOLYI Arnold: *Magyar Mythologia*, (faximile kiadás, Európa, Budapest, 1987), Heckenast Gusztáv, Pest, 1854, 341.
- IRENEUSZ: Az eretnekség ellen, avagy a hamis gnózis cáfolata, in: Vanyó László (szerk.) *Az ókeresztény egyház irodalma*, Szent István társulat, Budapest, 1980, 303-308.
- Istentiszteleti Rendtartás*, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985.
- JÁLICS Ferenc: *Lelkivezetés az evangéliumban*, Jezsuita kiadó, Budapest, 2018.
- JÁNOSA Attila: A temetési gyakorlat változására való lehetséges reagálásunk, in: *Lelkipásztor*, 87. évf, 2012/2-3, 77.
- JELENITS István és TOMCSÁNYI Teodóra (szerk.): *Egymás közt egymásért*, HÍD, Családsegítő központ és a Szeged-Csanádi Püspökség kiadása, Budapest, 1990.
- JENKINS, Hugh.: *A rendszer kezelése*, Animula, Budapest, 2006.
- JENTSCH, Werner: *Der Seelsorger, Grundzüge biblischer Seelsorge*, Brendow Verlag, 1982.
- JEPSEN, Maria: Megegyezés vagy egység, in: Manfred Kock (szerk.) *Az egyház a 21. században*, Kálvin kiadó, Budapest, 2004.
- JOHNSON, Sue: *Ölelj át. 7 lépés az életre szóló szerelemért*, Harmat -EFT, Budapest, 2018, 15.
- JOSUTTIS, Manfred: *Der Traugottesdienst*, in: F. Wintzer: *Praktische Theologie*, Neukirchen-Vluyn 1982.
- JOSUTTIS, Manfred: *A lelkész más. A jelenkori pasztorális teológia néhány szempontja*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2017.
- JUHÁSZ Tamás: Királyi rend, in: *Ostium in caelo*, Jubileumi kötet dr. Bolyki János 75. születésnapjára, KRE- Ráday Könyvesház, Budapest, 2006, 163-170.
- JUNG, C.G.: *Összegyűjtött művei*, Olten, 1972.
- JUUL, Jesper: *A működő család*, Park kiadó, Budapest, 2008.
- KÁDÁR Ferenc: *Egyház itt és most, Az ekkleziasztika művelésének alapjai, eredményei és mai lehetőségei*, doktori disszertáció, Sátoraljaújhely, 2006.
- KÁLVIN János: *Institúció, A keresztyén vallás rendszere I-II* Kálvin kiadó, Budapest, 2014.

- KÁPOSZTÁSSY Béla: A liturgia teremtményi dimenziói és a lélek egészsége, in: *Embertárs*, 2004/1, 12-21.
- KARSAY Eszter: *És velem ki törődik?* Szerzői kiadás, Budapest, 2011.
- KAST, Verena: *A gyász*, Park kiadó, Budapest, 2002.
- KEIZER J.A.: Tussen roeping en beroep, in: Faber H. (red.) *Pastoraat – balans en perspectief 1*. Kok Kampen 1983, 201-208.
- KELLER, Tim: *Gyülekezet a központban*, Harmat-Kálvin-Luther, Budapest, 2019.
- KISS Enikő Csilla: A lelki ellenállóképesség, a reziliencia jelensége a pszichológiában, in: Kiss Enikő Csilla – Sz. Makó Hajnalka (szerk.) *Gyász, krízis, trauma*, Pro Pannonia, Budapest, 2015, 352-368.
- KISS Jenő: Irántam való félelmük betanult emberi parancsolattá lett, A konfirmációi előkészítés és a konfirmálás a Romániai Református Egyházban. Helyzetelemzés és útkeresés. In: *Református Szemle* 2009/ 102.4. Letöltés:2018.02.01
- KISS Jenő: *Háromban Isten előtt*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2010.
- KISS Jenő: „Amint én is könyörültem rajtad...” tanulmányában. Isten megbocsátásának kihatása az ember megbocsátására. In: Kiss Jenő – Meulink-Korf Hanneke –Melzer, Anette (szerk.): *Megmásíthatatlan jogigény*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2013, 101-113.
- KISS Jenő: Egzisztenciális véték, egzisztenciális adósság, in: *Embertárs*, 2018/1, 49-62.
- KISS Jenő: A kontextuális szemlélet, mint a pojmenika és a kontextuális terápia, mint a lelkigondozás beszélgetőtársa, in: *Theologia Practica*, 2010, 179-191
- KITTELBERGER, Frank – KOCSEV Miklós: *Élni a legvégsőkig*, Gyökössy Intézet kiadása, Kecskemét, 2009
- KLESSMANN, M: *Pfarrbilder im Wandel – Ein Beruf im Umbruch*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- KLESSMANN, M (szerk.): *A klinikai lelkigondozás kézikönyve*, DRHE GYTT, Debrecen, 2002.
- KOCK, Manfred: Az egyház jövője, in: Manfred Kock (szerk.) *Az egyház a 21. században*, Kálvin kiadó, Budapest, 2004. 5-9.
- KOCZORNÉ HEINEMANN Ilkidó: Lesznek ketten egy testté. A jegyesbeszélgetés pasztorálpszichológiai vizsgálata 1-2, in: *Lelkipásztor* 2006/12, 447-453 és *Lelkipásztor* 2007/2, 47-55.
- KOCSEV Miklós: Gyakorlati teológiai témák. Elmélet és praxis, az ígéhirdetés személyközpontúsága és a szupervízió. Habilitációs dolgozat, Balatonszárszó, 2007, II/2. Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127724/Dolgozat-Kocsev.pdf> Letöltés: 2020. március:
- KOCSEV Miklós: A konfirmáció pasztorálpszichológiai megközelítése, in: *Collegium Doctorum*, 2008, IV.évf/1.sz, 157-162.
- KOCSEV Miklós: A szent történet A protestáns istentisztelet gyakorlata, teológiája és hagyománya, Immink, F.G.: Het heilige gebeurt, könyvének ismertetése, Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 2011, in: *Theológiai Szemle*, LVIII. évf. 2015. 1. sz. 63-64

- KOCSEV Miklós: Találkozási pontok Böszörményi-Nagy Iván kontextuális terápiája és az „ügynevezett” gyakorlati teológia között, in: Tóth János (szerk.) *Közelebb az emberekhez*, 10 éves a Gyökössy Intézet, Hernád kiadó, Sárospatak, 2016, 123-159-
- KOCSEV Miklós: Gyakorlati teológiai megfontolások a jövő érdekében, in: *Új utak az egyházban*, Konferenciakötet, Nagykanizsa, 2017, 28-38.
- KODÁCSY Tamás: *A homiletikai aptum*. Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés? KRE L'Harmattan, Budapest, 2019.
- KODÁCSY-SIMON ESZTER: Paul Tillich teológiájának jelentősége a természettudomány és vallás kapcsolatában, doktori disszertáció, Budapest, 2009.
- KODÁCSY-SIMON Eszter: Van-e helye a hitoktatásnak az iskolában? in: *Credo*, 2013/3, 49-55.
- KOLTAI Mária (szerk.): *Család – pszichiátria – terápia*, Medicina, Budapest, 2003.
- KOLTAI Mária: PhD értekezésének tézisei a szuicidium vizsgálatáról, Pécs, 2001. Forrás: <https://docplayer.hu/40090073-Dr-koltai-maria-szuicidium-a-csaladban-a-transzgeneracios-hatasok-elemzese.html> Letöltés: 2018. december.
- KOMLÓSI Piroska: Változások és veszteségek kezelése, in: Komlói Piroska (szerk.) *Családi életre, kapcsolati kultúrára felkészítés*, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2014.
- KOMLÓSI Piroska: A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelki egészségére, in: Gerevich József (szerk.) *Közösségi mentálhigiéne*, Budapest, 1997.
- KOPP Mária - SKRABSKI Árpád: *Magyar lelkiállapot*, Végeken kiadó, Zsámbék, 1995.
- KOPP Mária - SKRABSKI Árpád: *Magyar lelkiállapot az ezredfordulón*, tanulmány, 2008.
- KOPPÁNDI Botond Péter: A házasság megáldásának homiletikája, in: *Studia Doctorum*, Theologica Practica, 2011, 211-241.
- KOPPÁNDI Botond Péter: *Az új homiletika*, Kálvin kiadó, Budapest, 2019.
- KOZMA Zsolt: A keresztség istentiszteleti és pasztorális vonatkozásai. In: *Theol. Szemle*, 37.évf/6.sz, 1994, 344-351.
- KOZMA Zsolt: *Liturgika*. A református gyülekezeti istentisztelet elmélete. Kolozsvár, 2000.
- KRÁNITZ Mihály: A keresztyén tanítás kialakulása a Kr.u.1-3 sz-ban, in: *Mester és tanítvány*, Konzervatív Pedagógiai Folyóirat, PPKE-BTK, Piliscsaba, 2005/5, 16-27.
- KRASNER, B. –JOYCE, A.: Az odaadó elkötelezettség elemei, in: May Michielsen – Wim van Mullingen – Leen Hermkens (szerk): *Összetartásban*, Exit, Kolozsvár, 2010, 63-99.
- KRASNER, Barbara R. – JOYCE, Austin J.: *Element of Commitment in: Truth, Trust, and Relationships*. Healing Interventions in Contextual Therapy, Brunner/Mazel, New York, 1995.
- KRASZNAY Mónika: A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztyén lelki életben és napjaink lelkigondozói-terápiás gyakorlatában, doktori disszertáció, Debrecen, 2014;
- KRÍZA Ildikó: Halotti búcsúztatók, in: *Confessio*, 1991/3, 88-94.
- KUNT Ernő: *A halál tükrében*, Magvető kiadó, Budapest, 1981

- KUNT Ernő: *Az utolsó átváltozás*, A magyar parasztság halálképe, Gondolat, Budapest, 1987.
- KUNT Ernő: Emlékezés és felejtés, avagy a halál három kalapja, In: *Holmi*, 2. évf/10.sz, 1990, 1089-1101
- KURIMAY Tamás: A kontextuális terápia és alkalmazása pszichiátriai megbetegedésekben in: Koltai Mária (szerk.) *Család-pszichiátria-terápia*, Medicina, Budapest, 2003, 198-222.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth: *A halál és a hozzá vezető út*, Gondolat, Budapest, 1988.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth – KESSLER, David: *Élet-leckék*, Vigilia kiadó, Budapest, 2002.
- LAKATOS Csilla: A házasságra való felkészítés elméleti és gyakorlati kérdései, in: *Keresztyén Magvető*, 2014/2, 177-197.
- LASLETT, Peter: A nő szerepe a nyugati család történetében, in: Sullerot, E (szerk): *A női nem*, Budapest, 1983, 483-508.
- LÁSZLÓ Dezső: *Az anyaszentegyház élete és szolgálata*, Kolozsvár, 1938.
- LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *Exegézistől a prédikációig*. Timóteushoz írt második és a Tituszhoz írt levél magyarázata, Debrecen, 1990.
- LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *Péter első levele*, DRHE ÚSZ Tanulmányfüzetek, Debrecen, 1998.
- Limai Dokumentum*, in: *Theologiai Szemle*, XXIX. évf. (új évfolyam), 1986/4. szám, 193-211.
- LINDEMANN, Erich: *Symptomatology and Management of Acute Grief*, (1944) megjelent az Amerikai Pszichiátriai szaklapban, majd könyvben: *Crisis Intervention*, Northvale, USA, 1995.
- LISS, Bernhard: *A családpásztoráció útjai*, Párbeszéd Alapítvány, Budapest, 2003.
- LOCHMAN, Jan Milic: *A szabadság útjelzői*, Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz, Kálvin kiadó, Budapest, 1993.
- LOSONCZI Ágnes: Családerősítő és gyengítő folyamatok a mai társadalomban, in: *Reményünk a család*, NOE, Budapest, 1992, 13-33.
- LUKÁCS József: *Vallás és vallásosság a mai Magyarországon*, Kossuth kiadó, Budapest, 1987.
- LUKÁCS László: A család az egyház szíve, in: *Vigilia*, 2014/5, 352-361.
- LUTHER, Henning: *Leben als Fragment – Der Mythos von der Ganzheit*, in: *Wege zum Menschen*, 43. Jahrgang, 1991/5, 262-273.
- LUTHER, Henning: *Impulse für eine Praktische Theologie der Spätmoderne*, Kohlhammer, Stuttgart, 2013.
- LUTHER Márton: *Bűnbánat, keresztség, úrvacsora*, Három sermo a szentségekről, Magyarországi Luther Szövetség kiadása, Budapest, 1994.
- Lutheran Service Book*, Concordia Publishing House, Saint Louis, 2006.
- MAGYAR Balázs Dávid: Kálvin János neveléstanának újszövetségi vonatkozásai, in: *Református Szemle* 2013/3, 256-282.
- MAGYAR Balázs Dávid: Házasság és válás a kora-újkorban, in: *Theologiai Szemle Új folyam* 57 évf./3.sz, 2014, 141-155.

- Magyar Nagylexikon*, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1999.
- MAKKAI Sándor: *Poimenika. A személyes lelkigondozás tana*. Budapest 1947.
- MANNHEIM, Karl: A nemzedékek problémája, in: Mannheim, Karl (szerk.) *Tudásszociológiai tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2000.
- MARCEL, Pierre: *The Biblical Doctrine of Infant Baptism: Sacrament of the Covenant of Grace*, James Clarke, London, 1953.
- MÁTÉ-TÓTH András: *Bulányi und Bokor-Bewegung Eine Pastoraltheologische Würdigung*, UKI, Wien, 1996.
- MÁTÉ-TÓTH András: *Családeológia*, Teológia a családok élettapasztalatának kontextusában in: *Embertárs*, 2004 II/1, 55-65.
- MCGRATH, Alister E.: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Osiris kiadó, Budapest, 1995.
- MCGRATH, Alister E.: *Emil Brunner – Újraértékelés*, Kálvin kiadó, Budapest, 2018.
- MELZER, Annette: Meddig hat egy áldás? in: Kiss-Meulink-Korf-Melzer (szerk.) *Megmásíthatatlan jogigény*, Exit, Kolozsvár, 2013, 95-101.
- METTE, Norbert: *Religionspedagogik*, Düsseldorf, Patmos, 1994
- MEULINK-KORF, Hanneke - RHIJN Aat van: *A harmadik, akivel nem számoltak*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2009.
- MEULINK-KORF, Hanneke: Többirányú elköteleződés, in: *Embertárs* 2018/1, 10-15.
- MICHIELSEN, May – Van MULLINGEN, Wim – HERMKENS, Leen (szerk.): *Összetartozásban. A kontextuális segítésről*, Exit kiadó, Kolozsvár, 2010.
- MICHIELSEN, May: Bizalom és megbízhatóság a párkapcsolati terápiában, in: Michielsen-Van Mullingen-Hermkens (szerk.) *Összetartozásban*, Exit, Kolozsvár, 2010.
- MICHNA Krisztina: *Szolgálat az egyház peremén. A MRE lelkigondozói-kórházlelkészi tevékenységének rendszerszemléletű vizsgálata*, Kálvin kiadó, Budapest, 2018.
- MIHALEC Gábor: *A lelkigondozás és a pszichoterápia határkérdései a házassággondozásban*, doktori disszertáció, Budapest, 2013.
- MIHALEC Gábor: *Gyűrűkúra*, Kulcslyuk kiadó, 2011.
- MIKLYA LUZSÁNYI Mónika – SZÉNÁSI Lilla: Kamaszokkal az iskolában és a gyülekezetben, in: Siba-Szabóné Szénási-Pángyánszky (szerk.) *Együtt a hit útján*, 2019.
- MILNE, Bruce: *Sokféleség az egységben*, Harmat, Budapest, 2016.
- MOLNÁR Miklós: „Mely igen jó az Úristent dicsérni!”, Kálvin kiadó, Budapest, 2001.
- MOLNÁR Miklós: A konfirmáció célja és értelme, in: Bodó Sára – ifj. Fekete Károly (szerk.) *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény*, GYT Füzetek, Debrecen, 1998, 178-186
- MOLTMANN, Jürgen: *Minden végben kezdet rejtezik*. Kis reménytan. Bencés kiadó, Pannonhalma, 2005.
- MOLTMANN, Jürgen: *Az élő Isten és az élet teljessége*, Dunántúli RE kiadása, Pápa, 2016.

- MÖLLER, Christian: Lelki gyülekezetvezetés, in: *Lelkipásztor*, 80. évf./4.sz, 2005, 126-131.
- MORGENTHALER, Christoph: *Systemische Seelsorge*. Impulse der Familien- und Systemtherapie für die kirchliche Praxis, Kohlhammer Verlag (6.aktualisierte Auflage), Stuttgart, 2019.
- MOSSER, David N: *You Do? I Do! Preaching For Weddings*, Forrás: <http://www.preaching.com/resources/articles/11550575/> Letöltés: 2019.július.
- MURROW, David: *Hová tűntek a férfiak a gyülekezetből*, Szeretetvár Baptista Gyülekezet, Pécs, 2012.
- NAGY István: *Az Újszövetség kulcsfogalmai*, Nagykőrös, 1999.
- NAGY István: *A kazuáliák homiletikuma*, Nagykőrös, 2004.
- NAGY István: Gyülekezeti katechézis, *A THÉMA* (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör lapja, Budapest, 2003/1-2, 8-14.
- NAGY István: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: *Református Egyház*, LI évf. 2. sz. 1999, 32-35.
- NAGY Ödön: Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, konferenciasorozat I. Sepsiszentgyörgy, könyvkiadás: Veszprém, 1991.
- NAGYSZOKOLYI PAP Gyula: *Két év az „Arany” városban*, dátum, hely nélkül, 11.
- NAPIER, Augustus Y.: *A törékeny kapcsolat*, Animula, Budapest, 1990.
- NEMÉNYI Ágnes: *Családszociológia*, Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2010.
- NEMES Ödön: *Párbeszélgetés*, Harmat – Új Ember, Budapest, 2006.
- NÉMETH Dávid: *Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban*, Kálvin kiadó, Budapest, 1993.
- NÉMETH Dávid: *Pasztorálanropológia*, KRE L'Harmattan, Budapest, 2012.
- NÉMETH Dávid: Hitmódok ko-evolúciója a házastársi kapcsolatban, in: *A család és a közösség szolgálatában*. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére, KRE L'Harmattan, Budapest, 2016, 133-155.
- NÉMETH Dávid: Pszichológiai diakónia és lelkigondozás. In: Tóth János (szerk.) *Közelebb az emberekhez*, Hernád kiadó, Sárospatak, 2016, 23-37.
- NÉMETH Dávid: Mi a gyülekezetpedagógia? in: Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Pángyánszky Ágnes (szerk.) *Együtt a hit útján*, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, Kálvin, Budapest, 2019, 11-47
- NÉMETH Dávid: A konfirmáció időpontjának fejlődéslélektani kérdései, *Collegium Doctorum*, 2008, IV.évf/1.sz, 148-157.
- NEUFELD, Gordon – MÁTÉ Gábor: *A család ereje*, Libri, Budapest, 2014.
- NIEBERGALL Friedrich: *Praktische Theologie Grundlage I-II*, Thübingen, 1918-1919, I.
- NOUWEN, Henri J. M.: *Nyújtsd kezéd*. A spirituális élet három mozdulata, Ursus Libris, Budapest, 2007.
- NOUWEN, Henri J. M.: *A sebzett gyógyító*, Ursus libris, Budapest, 2006.

- NEWBIGIN, Lesslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*, Harmat kiadó, Budapest, 2006.
- OSTERHAVEN, M. Eugene: *Az egyház hite, Történelmi fejlődés református szempontból*, Kálvin kiadó, Budapest, 1995.
- ORVOS-TÓTH Noémi: *Örökölt sors, Családi sebek és a gyógyulás útjai*, Kulcslyuk, Budapest, 2018.
- OTT, Heinrich: *Die Antwort des Glaubens, Systematische Theologie in 50 artikeln*, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1972.
- PALÓJTAY Márta: *Az istenkép átalakulása, mint a gyógyulás útja*, in: *Embertárs* 2016/4, 297-315.
- PAP Ferenc: *A szószék*, in: *Ki szíveket tanít*, Jubileumi kötet dr. Boross Géza 75.születésnapjára, KRE – Ráday Könyvesház, Budapest, 2006, 119-131.
- PAP Ferenc: *Az egyházi év*, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2017.
- PAP László: *Ószövetségi bevezetés*, Theol. Kurzustár, Budapest, 1949.
- PAP László: *Ószövetségi bibliai teológia*, Teológiai jegyzetkén, Budapest, 1952.
- PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945-1963*, EPMSZ Bern-Budapest, 1992.
- PASCAL, Blaise: *Gondolatok IV/277*, Gondolat, Budapest, 1983.
- PATSCH Ferenc: *Totalitás és fragmentáció*, in: *Vigília*, 2004/5, 337-348.
- PÁLHEGYI Ferenc: *Hogyan találhatok rá a páromra?* in: *Misszió a fiatal házások között*, Református Ifjúsági Misszió, Budapest, 2005, 21-47.
- PÁSZTOR János: *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene, jövője a Szentírás világosságában*, Calvin János Teológiai Akadémia, Komarno, 2002.
- PÁSZTOR János: *Homiletika*, Debrecen, 1986.
- PÁSZTOR János: *A textus kontextusának és a gyülekezeti élet kontextusának jelentősége a prédikátor számára*, in: *Református Egyház*, LV.évf./12 sz, 2003, 1-13.
- PÁSZTOR János: *Igehirdetés a sákramentumok kiszolgáltatásakor*, in: *Hirdesd az Igét! Igehirdetők kézikönyve*, Zsinat Sajtóosztálya, Budapest, 1980, 193-209.
- PELT, Nancy van: *Smart Love: straight talk to young adults about dating, love and sex*. Grantham, Stanborough, 2010.
- PÉCSI Rita: *Nevelés az élet szolgálatá 1-6 kötet*, Kulcs a Muzsikához kiadó, Pécs 2010-2017
- PÉTER-SZARKA Katalin: *A kazuáliák „gyógyítása”*, in: *Református Egyház*, 2009/9, 206-213.
- PFEIFER, Samuel: *Pszichiátria és lelkipozítás*, Koinónia, Kolozsvár, 2000.
- PIETERSE, Hendrik J.C: *F.Gerrit Immink se practies-teologiese studie van die geloofspraktyk – Liturgiese vernieuwing in die Protestantse Tradisie*, HTS, Aosis, South-Africa, 2017.
- PILLING János: *A haldoklás és gyász lélektana*, In: Kopp Mária – Berghammer R. (szerk.) *Orvosi pszichológia*, Medicina kiadó, Budapest, 2009, 435-449.
- PILLING János: *„Adj szót fájdalmadnak” A gyász lélektana és a gyászolók segítése*, in: *Angyal Eleonóra – Polcz Alaine (szerk.) Letakart tükör*, Helikon, Budapest, 2001, 207-241.

- PIPER, Hans-Christoph: *Prédikáció elemzések*. Kommunikáció és kommunikációs zavarok a prédikációban, Debrecen, 1997 (eredeti kiadás: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Göttingen, 1976)
- PIPER, Hans-Christoph: *Meghívás beszélgetésre*, DRHE GYTT, Debrecen, 2003.
- PLATÓN: *A törvények*, Atlantisz, Budapest, 2008.
- PLÉH Csaba: *Természet és lélek*, Osiris, Budapest, digitális könyvtár, Forrás: <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/termeszett-lelek-pleh/ch03s04.html> Letöltés: 2020. augusztus.
- POLCZ Alaine: *Nem trappolok tovább*, Jelenkor, Pécs, 2008.
- POLCZ Alaine: *Gyászban lenni*, Pont kiadó, Budapest, 2000.
- POLCZ Alaine: Segítenek a rítusok, in: Angyal Eleonóra – Polcz Alaine (szerk.) *Letakart tükör*, Helikon, Budapest, 2001, 117-141.
- PÜSKI Lajos: *Érdeklődéstől az elköteleződésig*, Kálvin kiadó, Budapest, 2013.
- PÜSKINÉ SZÉCSI Judit: *Lelkészgyermek vallásossága*, Pasztorálpszichológiai dolgozat, kézirat, Debrecen, 2007.
- RÁCZ Lajos: A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és jogszokások, in: Jogtörténeti tanulmányok, 8.évf/8, 2005, 465-496.
- RAHNER, Karl: A meghalás a halál nézőpontjából, in: Hartmut Nikelski (szerk.) *Keresztény segítségnyújtás haldoklóknak*, Szent István társulat kiadója, Budapest, 1984, 148-179.
- RAVASZ László: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*, doktori disszertáció, 1907.
- RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Homiletika, Pápa, 1915.
- RAVASZ László: A mi istentiszteletünk. Házasságkötés megáldása. In: *Az Út*, II. évfolyam, 1916/2.
- RAVASZ László: *Az ÚSZ magyarázata I.-II.* MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1991.
- RAVASZ László: *Emlékezéseim*, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992.
- RÉVÉSZ Renáta Liliána: Egymást vigasztalva in: Angyal Eleonóra, Polcz Alaine (szerk.), *Letakart tükör*, Helikon, Budapest, 2001, 141-159.
- RHIJN, Aat van – MEULINK-KORF, Hanneke: *De Context en de Ander*, Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 1997.
- RHIJN, Aat van – MEULINK-KORF, Hanneke: Kontextuális pasztoráció, in: Kiss Jenő, Hanneke Meulink-Korf és Anette Melzer (szerk.): *Megmásíthatatlan jogigény*. Betekintés a kontextuális lelkigondozásba és segítségbe. Exit, Kolozsvár, 2013, 65-78.
- RIBÁR János: Modern és posztmodern halálértelmezések és temetési szolgálatunk c. írásában. in: *Lelkipásztor*, 86. évf./2 2011, 48-49.
- RICOEUR, Paul: *Het probleem van de grondslagen van de moraal*, Ford. H. Opdebeeck, Kampen, 1995.
- RIEMANN, F: Der Prediger aus tiefenpsychologischer Sicht, in: Riess R: *Perspektiven der Pasztoralpsychologie*, Göttingen, 1974.

- RIESS, Richard: *Perspektiven der Pastoralpsychologie*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1974.
- ROBBINS, M.S.- MAYORGA, B.A.- SZAPOCZNIK, J.: The ecosystemic „lens” for understanding family functioning, in: *Handbook of family therapy*, NY, Brunner-Routledge, 2003.
- ROBINSON, Marilynne: *A gondolkodás szabadsága*, Kálvinista tünődések, Kálvin Kiadó, Budapest, 2018.
- ROGERS, Michael A.: *A szövetség kereshetősége*, Presbiteriánus kiadó, Debrecen, 2014.
- RÓZSA Huba: *Házasság és család a bibliai hagyományban*, Szent István társulat, Budapest, 2011.
- RÓZSAI Tivadar: *Lelkigondozástan*, Debrecen, 1981.
- SÁNDOR Endre: A temetési prédikációkról, in: *Református Egyház* 47 évf./3 sz, 1995, 66-68.
- SANFORD, Timothy, L.: *Muszáj tökéletesnek lennem!...és egyéb paplakbéli tévtanok*. Új Remény Alapítvány, Debrecen, 2006.
- SATIR, Virginia: *A család együttélésének művészete*, Konfliktus Bt, Budapest, 1999.
- SCHÜTZENBERGER, Anne Ancelin: *Ős-szindróma*, Medicina, Budapest, 2016.
- SCHWEITZER, Friedrich: *Vallás és életút - Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek és ifjúkorban*, Kálvin kiadó, Budapest, 1999.
- SCHWEITZER, Friedrich, TERVO-NIEMELÄ, K. - SCHLAG, T.– SIMOJOKI, H. (eds.): *Youth, Religion and Confirmation Work in Europe: The Second Study*, München, Gütersloher Verlagshaus, 2015.
- SEBESTYÉN Jenő: *Református Etika*, Iránytű kiadó, Budapest-Gödöllő, 1993.
- SEBESTYÉN Jenő: *Református dogmatika*, BRTHA Kurzustára, Budapest, 1940, IV kötet/ 54.
- SEFCSIK Zoltán: Kazuális szolgálatok, in: *Közösségépítő lelkész*. Gyakorlati teológiai kézikönyv lelkészeknek és nem lelkészeknek, szerk: Szabó Lajos, Luther kiadó, Budapest, 2010, 165-179.
- SENECA: *Erkölcsei levelek*, 94.1, Kossuth, Budapest, 2001.
- SHANNON, Thomas: *Gyógyulás a rejtett bántalmazásból*, Harmat kiadó, Budapest, 2019.
- SIEGEL, Daniel – PAYNE BRISON, Tina: *A szülői jelenlét ereje*, Ursus Libris, 2020.
- SILLIMAN, Benjamin – SHUMM, Walter R.: Improving practice in marriage preparation. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 25. vol. (1999).
- SIBA Balázs: *Isten és élettörténet*, Loisír Kiadó, Budapest, 2010.
- SIBA Balázs: *Pasztorálteológia*, L'Harmattan, Budapest, 2018.
- SIBA Balázs – HÁMORI Ádám: *Kitekintés*, Internetes elérés: http://sibabalazs.com/wp-content/uploads/2017/12/21_kitekintes_2.pdf, Letöltés: 2020. szeptember.
- SIBA Balázs - SZABÓNÉ LÁSZLÓ Lilla - PÁNGYÁNSZKY Ágnes (szerk.): *Együtt a hit útján*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2019.
- SIBA-ROHN Hilda: Áldás útján, A kontextuális lelkigondozás lehetőségei a keresztlői beszélgetésben és a keresztlői szertartásban, in: *Embertárs*, 2018/1, 72-93.
- SINGER Magdolna: *Partitúra*, Utolsó beszélgetés Polcz Alaine-nel, Jaffa kiadó, Budapest, 2007.

SIPOS Ete Álmos: *Lesz-e feltámadás és ha igen, hogyan?* Éjféli Kiáltás misszió kiadása, Budapest, 1999.

SIPOS Ete Álmos: reformátusságunk. Forrás: <https://www.reformatus.hu/egyhazunk/hirek/mit-jelent-az-hogy-reformatusok-vagyunk/> Letöltés: 2020. március.

SMITH, Susan Marie: *Caring Liturgies, The Pastoral Power of Christian Ritual*, Fortress Press Minneapolis, 2012.

SOMLAI Péter: *Konfliktus és megértés*, Gondolat, Budapest, 1986.

SOMLAI Péter: *Nemzedékektől életszakaszokig*, Történeti vizsgálódás eltolódó szociológiai témákról és szempontokról. A tanulmány az OTKA K 81285. nyilvántartási számú támogatásával készült, 2014, Forrás:

<https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografuskonyvtar/.../2605> Letöltés: 2019. augusztus.

SOMMER, Regina.: *Kindertaufe*, Kohlhammer, München, 2009.

SPÉDER Zsolt: Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 10. évf./37.sz, 2005, 3-47.

SPIEGEL, Yorick: *Der Prozess des Trauerns*. Gütersloh, 1995.

STECK, Wolfgang: „Kasualien”, In: *Theologische Realenzyklopadie* (TRE) Band XVII, Berlin- New York, 1988.

STOLLBERG, Dietrich: *Wahrnehmen und Annehmen. Seelsorge in Theorie und Praxis*, Gütersloh, 1978.

SÜLE Ferenc: *Az életerő forrásai a családban*, Szent István Társulat, Budapest, 2009.

SZABÓ Csaba: A keresztség a szerezteségi ige tükrében, in: *Collegium Doctorum*, III.évf/1.sz, 2007, 107-110.

SZABÓ Kálmán: A halotti tor emléke Kecskemét város jegyzőkönyveiben, in: *Ethnográfia*, 45.évf. 1934, 81.

SZABÓNÉ LÁSZLÓ Lilla: *A gyermekteológia vizsgálata a kisgyermekes keresztyén családok életében*, doktori disszertáció, Budapest, 2015.

SZABÓ Péter: *A keleti egyházak szentségi joga*, Collectanea Athanasiana, Nyíregyháza, 2012.

SZAKOLCZAI Árpád: Marginalitás és liminalitás magyarázata in: *Regio* 23. évf./ 2.sz, 2015, 6-29.

SZAMOSKÖZI István: *Akarjuk-ígérjük*, Kálvin kiadó, Budapest, 1996.

SZARKA Miklós: *Házasságra felkészítő beszélgetések*, Útmutató lelkipásztoroknak és segítőknek Kálvin Kiadó, Budapest, 2012.

SZARKA Miklós: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.

SZÁSZI Andrea: *A magyar református hittankönyvek történeti és elvi tanulságai*, doktori disszertáció, Debrecen, 2011.

SZATHMÁRY Sándor: *A keresztség az Újszövetségben*, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

- SZÉKELY Iona: *Tárgykapcsolat-elmélet a családterápiában*, Animula, Budapest, 2003.
- SZÉKELY Iona: *Én – Te – Mi, A házasság erőforrásai és buktatói*, Megújulás Családterápiás Intézet, Korda Kiadó, Budapest, 1995.
- SZÉNÁSI Sándor: *Megtaláltuk a Messiást!* Konfirmációi felkészítő könyv, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.
- SZENES László: Temetés, hamvak elhelyezése, sírköavatás, in: *Hirdesd az igét!* Igehirdetők kézikönyve, Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1980, 260-271.
- SZŰCS Ferenc: *Teológiai etika*, Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1993.
- SZŰCS Ferenc: Katechetikai előadó voltam, in: THÉMA (Theológiai Élet Ma), A Protestáns Tanulmányi Kör Lapja, Budapest, 2003/1-2, 3-7.
- SZŰCS Ferenc: A konfirmáció teológiai alapjai, in: *Collegium Doctorum*, 2008, IV. évf/1 sz. 135-138.
- SZŰCS Ferenc: *Időszerű döntések a keresztség és konfirmáció ügyében*, Forrás: web: gyakorlatiteologia.hu, 2.
file:///C:/Users/fodor/Desktop/KERESZTSÉG/Szucs_Ferenc_Idoszeru_dontesek_a_kereszteseg_es_konfirmacio_ugyeben.pdf Letöltés: 2018.október.
- SZŰCS Ferenc: Egyházi nyelv és jelenlét a misszióban, in: *Ki szíveket tanít*, Jubileumi kötet dr. Boross Géza 75. születésnapjára, KGRE HTK kiadása, Budapest, 2006, 104-112.
- SZŰCS Ferenc: Esküdhetünk-e keresztyén módon Isten nevére? in: *Emmaus*, IV. évf. 2019, 64-70.
- TAMÁS Ernő: Üvegfalú parókiánk gyermekszobája. Lelkészszermekek esetleges szorongásairól, in: *Református Szemle*, 102/3, 2009, 295-305.
- TAMÁSI Balázs: Heti igeszakasz magyarázata, Forrás: <http://daf.mozaikhub.hu/hetiszakasz/naszo>
 Letöltés:2019. július.
- TASKER, R. V. G.: *St John*, Tyndale New Testament Commentaries, Michigan, 1994.
- THATCHER, Adrian: *Theology and Families, Challenges in Contemporary Theology*, Blackwell Publishing, USA, UK, Australia, 2007.
- TARI Annamária: *Y generáció*, Jaffa kiadó, Budapest, 2010.
- TARI Annamária: *Z generáció*, Tericum kiadó, Budapest, 2011.
- TARI Annamária: *Generációk online*, Tericum kiadó, Budapest, 2015.
- THURNEYSSEN, Eduard: *Az Ige szolgálata*, Evangélikus Hittudományi Kar ifj. körének kiadása, Sopron, 1942.
- TILLICH, Paul: *Rendszeres teológia*, Osiris, Budapest, 1996.
- TOMKA Ferenc: *A felnőttek katekéziséről*, előadás Csillebérc, 1997, 2. Forrás:
<http://tomkaferenc.hu/lelkipasztorkodas/hitoktatas/felnottek-katekeziserol/> Letöltés: 2020. szeptember.
- TOMKA János – BÖGEL György: *A Biblia és a menedzsment III*, Mit hagyunk magunk után? Harmat, Budapest, 2018.

- TOMKA Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon*, Pázmány Társadalomtudomány 4. kötet, Budapest-Piliscsaba, 2006.
- TÓDOR Csaba: *Szavak a hídon*, Tanulmányok a kontextuális teológia köréből. Kolozsvár, PTI, 2009
- TÓTH Borbála: *Sorsunk rejtett mintázata*, Kairosz kiadó, Budapest, 2017.
- TÓTH Judit: A telkibányai református temető temetkezési rendje, in: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*, 10 kötet, Halottkultusz, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982, 275-285.
- TÓTH Miklós: *Házasságterápia*, Gondolat, Budaest, 1989.
- TÓTH Sándor: A családlátogatás, mint lelkigondozás, in: *Református Egyház*, XLVII. évf./2.sz. 1995,
- TÓTFALUSI István: Magyar Etimológiai Nagyszótára, Forrás:
<http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=a>. Letöltés: 2020. január.
- TÖRÖK Emőke: *Munka és társadalom*, L'Harmattan, Budapest, 2014.
- TÖRÖK István: *Etika*, Free University Press, Amsterdam, 1988.
- TURNER, Victor: *A rituális folyamat*, Osiris, Budapest, 2002.
- VAJDA Mihály: *A posztmodern Heidegger*, in: T-Twins-Lukács Archívum-Századvég, Budapest, 1993.
- Van den EERENBEEMT, Else-Marie– Van HEUSDEN, Ammy: *A változó egyensúly*, Budapest, Coincidencia, 2001.
- Van GENNEP, Arnold: *Átmeneti rítusok*, L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Vanyó László (szerk.): *Apostoli Atyák*, Szent István Társulat, Budapest, 1980.
- VARGA Gyöngyi: Az áldás teológiája-a teológia áldása? in: *Lelkipásztor*, Evangélikus Lelkeszi Szakfolyóirat, 2002/11, 403-409.
- VARGA Gyöngyi: Igazság és irgalmasság, in: *Embertárs*, 2018/1, 62-72.
- VARGA Hedvig – SARUNGI Emőke – CSABAI Márta: A gyász és az érzelmi veszteségek feldolgozásának új lehetősége (Gyógyulás a Gyászból Magyar Központ, Szeged), in: Kiss Enikő Csilla – Sz. Makó Hajnalka (szerk.) *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2015, 368-382.
- VICTOR János: Az egyház három arca, in: „És lőn világosság”, emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából, Franklin társulat, Budapest, 1942, 303-320.
- VLADÁR Gábor: A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusai, in: *Collegium Doctorum*, III.évf/ 1.sz, 2007, 86-94.
- Von BERTALANFFY, Ludwig: *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, New York, George Braziller, 1968.
- VRIELINK, Henk: Levinas hozzájárulása a kontextuális pasztorációhoz, in: Kiss Jenő – Hanneke Meulink-Korf és Anette Melzer (szerk.): *Megmásíthatatlan jogigény*, Exit, Kolozsvár, 2013, 39-48.

WAGNER-RAU, Ulrike: *Segensraum. Kasualpraxis inder modernen Gesellschaft*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 2008.

WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat, Budapest, 1982.

WESTERMANN, Claus: *Az Ószövetség teológiájának vázlata*, Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest, 1993.

WIKSTRÖM, Owe: *A kifürkészhetetlen ember*, Animula kiadó, Budapest, 2000.

WINNICOTT D. W.: *Az egyén fejlődése és a család*, Animula, Budapest, 1999.

ZAHN, Theodor: *Skizzen aus dem Leben der Alten Kirche*, Leipzig, Deicehrt, 1908.

ZAICZ Gábor (szerk): *Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, Forrás: file:///C:/Users/fodor/Desktop/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar.pdf
Letöltés: 2019. július.

ZALATNAY István: *Félúton, A liturgia erőterében született írások*, KRE L'Harmattan, Budapest, 2019.

ZUIDBERG G.: *Pastorale spiritualiteit: ik ben wat ik doe*, in: *Werken met spiritualiteit* /red.: K. Brouwman & K. Bras/, Ten Have Baarn 2001.

ZULEHNER, Paul, M: *Igen a vallásra – nem az egyházra?* in: KOCK, Manfred (szerk.) *Az egyház a 21. században*, Kálvin kiadó, Budapest, 2004, 9-34.

További internetes oldalak:

Emberi Jogok Nyilatkozata 16.cikk/3 1948. Internetes forrás: <http://www.ajbh.hu/-/70-eves-az-ensz-emberi-jogok-egyetem-es-nyilatkozata?inheritRedirect=true> Letöltés: 2019. február.

Emberi jogok nyilatkozata, (1789) 1948. Forrás: <https://hu.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/articles-01-10.html> Letöltés: 2019. február.

Európában a BENELUX államokban, Amerikában több államban: Vermont, Washington, Oregon, Montana, Kalifornia, Kolumbia megengedi a passzív, vagy aktív eutanáziát. Forrás: <https://tasz.hu/az-eutanazia-kulfoldi-szabalyozasa> Letöltés: 2019. július.

Kulturális Enciklopédia, Forrás: <http://enciklopedia.fazekas.hu/irodalom/Posztmodern.htm> Letöltés: 2019. július.

Magyar Etimológiai Szótár, Arcanum adatbázis, Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/> Letöltés: 2019.január.

Magyar Nyelv Értelmező Szótára, Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/haz-2FB14/> Letöltés: 2019. január.

MRE Zsinati Iroda adatai, Gér András László zsinati tanácsos általi összegzésben: <https://drive.google.com/open?id=1uCAHB9a6vPtqE4laysL9lZ8rwtesn18> Letöltés: 2020. január

Pray kódex, Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorb>
Letöltés: 2020. március.

Római Katekizmus, Forrás: <https://www.liturgia.hu/keresztseg/>, Letöltés: 2020. március.